

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ТУРИЗМУ

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ
ЕКОНОМІКИ І ТУРИЗМУ

Серія: «Економічні науки»

6/2011

Львів
2011

Міністерство освіти і науки України

Львівський інститут економіки і туризму

ББК 65

В 53

Вісник Львівського інституту економіки і туризму [Текст] : зб. наук. ст. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України. Львів. інст-т економіки і туризму ; [редкол. : I. O. Бочан та ін.]. — Львів : ЛІЕТ, 2011. — № 6. — 316 с : іл., табл. — 300 пр. — ISBN 978-966-2400-09-0.

Bulletin of Lviv Institute of Economics and Tourism [Text] : collection of scientific works / Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv Institute of Economics and Tourism ; [editor-in-chief Bochan I. O.]. — Lviv : LIET, 2011. — # 6. — 316 p.

Висвітлюються актуальні питання теоретичних і прикладних аспектів економіки, розвитку туристичної індустрії в Україні і, зокрема, в Західному регіоні; аналізуються підходи до створення туристичного продукту й організації спеціальних видів туризму. Особлива увага звертається на вивчення краєзнавства, екологічного супроводу туристичної діяльності та підготовки фахівців для даної галузі.

Для фахівців туристичної галузі, науково-педагогічних працівників, аспірантів і студентів навчальних закладів туристичного профілю.

Topical issues of theoretical and practical aspects of economics of the tourist industry development in Ukraine and particularly in Western region are reflected; approaches to design of tourist product and organizing special kinds of tourism are analyzed. Special attention is given to local studies issues, ecological accompaniment of tourist activity and training specialists for the given branch.

For specialists of tourist sphere, scientific and pedagogical workers, post-graduates and students of tourist educational institutions.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. *Бочан I. О.*, д. е. н., професор — головний редактор;
2. *Берест Р. Я.*, к. і. н., доцент — заступник головного редактора;
3. *Білонога Ю. Л.*, д. т. н., в. о. професора;
4. *Бомба М. Я.*, д. с.-г. н., професор
5. *Буряк П. Ю.*, д. е. н., професор;
6. *Васильчак С. В.*, д. е. н., професор;
7. *Доманцевич Н. І.*, д. т. н., в. о. професора;
8. *Жук Ю. Т.*, д. т. н., професор;
9. *Задорожний І. М.*, к. т. н., професор;
10. *Лацик І. П.*, к. е. н., доцент;
11. *Лихолат Є. О.*, к. е. н., доцент;
12. *Майкова С. В.*, к. т. н., доцент;
13. *Майовець Є. Й.*, д. е. н., в. о. професора;
14. *Майор О. В.*, к. е. н., доцент;
15. *Михасюк І. Р.*, д. е. н., професор;
16. *Параняк Р. П.*, д. с.-г. н., професор;
17. *Реверчук С. К.*, д. е. н., професор;
18. *Сокіл В. В.*, д. фіол. н., професор;
19. *Тринько Р. І.*, д. е. н., професор, академік УААН;
20. *Муравська С. В.*, к. і. н., доцент — відповідальний секретар

Рекомендовано до друку
вченого радою Львівського інституту
економіки і туризму (протокол № 4 від 27.04.11)

ISBN 978-966-2400-09-0

© Львівський інститут
економіки і туризму, 2011
© Автори статей, 2011

ЗМІСТ

Розділ 1. ЕКОНОМІКА І ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ

<i>Квик М. Я., Цегелик Г. Г. Задача максимізації прибуткових малих підприємств в залежності від їх кредитування</i>	9
<i>Бочан І. О. Глобальна економіка, її стан та суперечності розвитку</i>	17
<i>Штангерт А. М. Стан та проблеми пріоритетних галузей промисловості</i>	21
<i>Гальків Л. І., Осміловська Н. В. Динаміка інвестування людського капіталу України у першому десятилітті ХХІ ст.</i>	29
<i>Гелей Л. О. Шляхи підвищення якості управління підприємством</i>	35

Розділ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТУРИЗМОЛОГІЇ

<i>Лащук І. П. Соціокультурна динаміка ХХІ ст. і завдання туристичної освіти</i>	39
<i>Васильчак С. В., Стручок Н. М. Розвиток туристичного ринку в контексті економічної безпеки країни</i>	43
<i>Бочан І. О., Цимбалюк М. Ф. Методологічні аспекти створення сільських туристичних центрів</i>	49

Розділ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ ОСНОВИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

<i>Степура Т. М. Ршвень життя населення України та його вплив на туристичну галузь</i>	55
<i>Іващук Л. Я. Особливості розвитку кулінарного туризму в різних країнах світу</i>	63
<i>Батьковець Г. А., Заяць Н. О. Інформаційні аспекти у менеджменті підприємств туристичного бізнесу</i>	68
<i>Герасименко В. Г. Методика оцінки якості менеджменту на туристичному підприємстві</i>	73
<i>Миськів Г. В. Особливості інвестиційної діяльності у готельно-туристичному бізнесі Львівщини в рамках підготовки до ЄВРО-2012</i>	81
<i>Крачковський В. В., Панасюк К. А. Стратегічне управління розвитком малих туристичних підприємств</i>	85
<i>Дідович І. І., Чопик О. В. Перспективи застосування диверсифікації на ринку туристичних послуг</i>	90
<i>Крапівіна Г. О. Модель інформаційно-аналітичного забезпечення волонтерської акції</i>	95
<i>Поплавський В. Г. Зелений туризм: регіональні аспекти</i>	100

Розділ 4. ТОВАРОЗНАВСТВО І ТОРПВЛЯ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ

<i>Жолинська Г. М. Органічна продукція харчування як створення конкурентоспроможного національного продукту</i>	105
<i>Гущак О. М. Вплив рослинних барвників на формування екологічної безпеки текстильних матеріалів</i>	109
<i>Озимок Г. В. Формування асортименту білизняних столових тканин для опорядження підприємств ресторанного господарства</i>	113

Жук Ю. Т., Жук В. А. Безпечність та ефективність виробництва, оцінка якості овочевої продукції	120
Луців Н. В. Проблеми формування ринку екомеблів в Україні	125
Сеник Л. Я. Технології і стандарти мерчандайзингу	130
Павлишин М. Л., Боляновська Д. С., Бурак Є. І. Проблеми розвитку сучасного ринку молока в Україні	137
Білецький Е. В., Толчинський Ю. А. Визначення гідралічних витрат при течії в'язкої рідини	143

Розділ 5. ХАРЧОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА РЕСТОРАННИЙ СЕРВІС

Магорівська Г. Я. Використання ферментних препаратів — перспективний напрямок розвитку харчових технологій	149
Сусол Н. Я. Комплексна пропозиція додаткових послуг закладів ресторанного господарства як складова якості сучасного ресторанного сервісу	154

Розділ 6. КРАЄЗНАВСТВО, КУЛЬТУРА І ТУРИЗМ

Козак Г. Ю. Історико-культурний потенціал міста Бережани та його значення для розвитку туризму	160
Берест Р. Я. Середньовічні печерні монастирі Львівщини — цінний історико-культурний ресурс для розвитку спелеологічного туризму	167
Муравська С. В. Давид Бичковський — захисник православ'я в Острозі (1874–1930)	182
Вентка Р. А., Стоколос-Ворончук О. О. Доброчинна діяльність греко-католицької церкви в міжвоєнний період на території Західної України	188
Цимбала О. С. Історія і традиції українського килимарства (у краєзнавчих дослідженнях М. Голубця)	197
Лихолат Є. О., Лихолат Н. Є. Споживча кооперація в господарській політиці більшовиків в міжвоєнний період	203
Бегей О. І. Культурно-пізнавальний туризм та його значення для розвитку малих міст західних областей України	209
Булик Н. М., Берест Р. Я. Галицькі старожитності у наукових дослідженнях Антоні Шнейдера	215

Розділ 7. РЕКРЕАЦІЙНИЙ ТУРИЗМ І РЕАБІЛІТАЦІЯ

Бочан І. О., Цимбалюк М. Ф., Цимбалюк В. М. Візний лікувально-оздоровчий туризм на Львівщині: стан та перспективи розвитку	221
---	-----

Розділ 8. ІНФРАСТРУКТУРА ТУРІНДУСТРІЇ ТА ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЇ

Гошко М. О., Житник К. А. Сучасні інформаційні технології в туризмі	227
Кучинська І. В., Бомба М. Я. Екологічні проблеми туристичної діяльності та шляхи їх вирішення у контексті сталого розвитку	234
Зайцева Г. Ю. Роль природоохоронних акцій в екологізації освіти	248

<i>Пітін М. П., Цап'як В. М., Лядик О. І. Обґрунтування моніторингового опитування з еавчальної дисципліни «Фізичне виховання та спортивний туризм»</i>	252
---	-----

Розділ 9. АУДИТОРІЯ

<i>Парійчук К. Р. Використання новітніх інформаційних технологій у культурологічній освіті студентів</i>	256
<i>Караван Ю. В. Екологічна спрямованість курсу фізики</i>	262
<i>Вітер О. М., Цюпко І. В. До питання визначення головних елементів знань в навчальному матеріалі</i>	271
<i>Біль М. Р. Використання тренінгових технологій в ході проведення навчальних семінарів (на прикладі проведеного у ЛІЕТ семінару-тренінгу на тему: «Міжособистісні стосунки в групі та колективі»)</i>	275
<i>Гуляк О. Б. Психолого-педагогічні основи формування моральних цінностей студентів туристичного профілю</i>	283
<i>Гуляк О. Б., Хмілярчук Н. С. Особистісне становлення студентів економічно-туристичних спеціальностей на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням (теоретико-методологічний аспект)</i>	288
<i>Максимець О. Б., Зінь Л. М. Форми організації позааудиторної роботи у підготовці спеціалістів спортивної анімації</i>	293
<i>Цимбалюк В. М. Перспективи застосування інтерактивних методів навчання у підготовці фахівців з туризму</i>	299

Розділ 10. ПОДІЇ. ІНФОРМАЦІЯ. РЕЦЕНЗІЇ

<i>Задорожний І. М., Павлишин М. Л. Самостійна робота студентів — важлива складова навчального процесу (з власного досвіду педагогічної роботи)</i>	306
<i>Берест Р. Я. Рецензія (Абрамов В. В. Історія туризму [Текст] : підр. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур. — Харків : Форт, 2010. — 286 с. : іл.)</i>	309
<i>Муравська С. В., Цимбала О. С. У пошуках національної парадигми розвитку етнічного туризму (В контексті проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи»; 2–3 березня 2011 р.)</i>	312

TABLE OF CONTENTS

Section 1. ECONOMY AND ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

<i>Kyyk M., Tsehelyk H.</i> Maximizing of the small enterprises profitability depending on their loan	9
<i>Bochan I. O.</i> Global economics, its status and contradictions of development	17
<i>Shtangret A. M.</i> State and problems of priority industries	21
<i>Halkiv L. I., Osmilovska N. V.</i> Dynamics of investing in the human capital of Ukraine. First decade twenty the first age	29
<i>Heley L.</i> How to improve quality of enterprise management	35

Section 2. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF TOURISM STUDIES

<i>Lashchyk I. P.</i> Socio-cultural dynamics XXIth century and tasks of tourism education	39
<i>Vasylchak S. V., Struchok N. M.</i> Infrastructure development of the tourism market in the context of economic security	43
<i>Bochan I. O., Tsymbaliuk M. F.</i> Methodological aspects of rural tourism centers forming	49

Section 3. SOCIAL-ECONOMIC AND MANAGEMENT FUNDAMENTALS OF TOURISM ACTIVITY

<i>Stepura T. M.</i> Standard of living of the population of Ukraine and its influence on the tourism industry	55
<i>Ivashkiv L.</i> Features of culinary tourism development in different countries of word	63
<i>Batkovets G., Zajac N.</i> Informational aspects of business management in tourism business	68
<i>Herasymenko V. H.</i> Methods of the quality of management assessing on the tourism enterprise	73
<i>Mys'kiv G. V.</i> The special features of investment in hotel-tourism business in Lviv region in preparing to EVRO-2012	81
<i>Krachkovskyi V. V., Panasiuk K. A.</i> Strategic management of development of small tourism enterprises	85
<i>Didovych I. I., Chopyk O. V.</i> Prospects of application of diversification at the market of tourist service	90
<i>Krapivina G. O.</i> Model of information-analisis provising of volunteeraction	95
<i>Poplavskii V. H.</i> The regional aspects of green tourism	100

Section 4. COMMODITY OF GOODS AND TRADE: TENDENCIES, PROBLEMS AND APPROACHES

<i>Zholunska G. M.</i> Organic products of feed as creation of competitive national product	105
<i>Guschak O.</i> Influence of vegetable dyes on the environmental safety of textile materials	109
<i>Ozymok G. W.</i> Assortment forming of linen table clothes for restaurant business	113

Zhuk Y. T., Zhuk V. A. Unconcern and efficiency of production, estimation of quality of vegetable products	120
Lutsiv N. V. Problems of forming ecological furniture market in Ukraine	125
Senyk L. Y. Technologies and standards of merchandising	130
Pavlishin M. L., Bolyanovska D. S. Burak Y. I. Problems of development modern milk market in Ukraine	137
Biletskyi E. V., Tolchynskyi Y. A. Definition of hydraulic losses for exponential fluid flow	143

**Section 5. NUTRITIONAL TECHNOLOGIES
AND RESTAURANT SERVICE**

Magorivska G. Y. The using of enzymesare perspective direction of development of nutrinional technologies	149
Susol N. Ya. Complex suggestion of additional services of estabilishments of restaurant economy as constituent of quality of modern restaurant service	154

Section 6. COUNTRY STUDY, CULTURE AND TOURISM

Kozak H. J. Historical and cultural potential of Berezhany town and its meaning for tourism development	160
Berest R. Medievalspelaen monasteries of Lviv region is the valuable historical cultural resource for spelejlogical tourism development	167
Muravska S. V. Davyd Bychkovsky —the Defender of Orthodox Cristianity in Ostroh (1874–1930)	182
Ventka R. V., Stokolos-Voronchuk O. O. Charity of Greek-catholic church during the interwar period on the territory of western Ukraine	188
Tsympala O. S. History and traditions of Ukrainian carpet-meaking (in the lore M. Golubets studies)	197
Lykholat Y. O., Lykholat N. Y. Consumer cooperation in economic policy bolshevics in the interwar period	203
Begey O. I. Cultural and cognitive tourism as approach of Western Ukraine towns development	209
Bulyk N. M., Berest R. Ya. Galician antiquities at Antony Schneider's studies	215

Section 7. RECREATIONAL TOURISM AND REHABILITATION

Bochan I.O., Tsymbaliuk M. F, Tsymbaliuk V. M. The Entrance Therapeutic Tourism in Lviv region: state and development strategy	221
---	------------

**Section 8. TOURISM INDUSTRY INFRASTRUCTURE
AND ECOLOGY ISSUES**

Goshko M. O., Zhitnik K. A. Modern information technologies on the tjurism sphere	227
Kuchynska I. V., Bomba M. Ya. Environmental problems of tourism activities and ways of their solution in the context of sustainable development	234

<i>Zaytseva H. Y. The role of conservancy actions in ecologization of education</i>	248
<i>Pityn M. P., Tsapyak V. M., Lyadyk O. I. The questionnaire in physical culture under the condition of University</i>	252

Section 9. AUDITORIUM

<i>Pariychuk K. R. The Using of Newest Information Technologies on the Students Learning of Culture Science</i>	256
<i>Karavan Yu. V. Ecological directivity of the course physicists</i>	262
<i>Viter O. M., Tsiupko I. V. To the question of defining the main elements of knowledge in the learning material</i>	271
<i>Bil' M. R. Use of training techniques during educational seminars (based on seminar-training carried out in LIET on the subject «Interpersonal relationships in group and team»)</i>	275
<i>Hulyak O. B. Psychological and pedagogical fundamentals for the development of tourism students' moralvalues</i>	283
<i>Hulyak O. B., Khmilyarchuk N. S. Personal development of economy and tourism students learning foreign languages for careers (theoretical and methodological aspects)</i>	288
<i>Maksymets O. B., Zin L. M. Forms of extracurricular work on the training of sport animation specialists</i>	293
<i>Tsymbaliuk V. M. Prospects on interactive teaching methods using on the in training of specialists for tourism</i>	299

Section 10. EVENTS. INFORMATION. REVIEWS

<i>Zadorozhny I. M., Pavlyshyn M. L. Self-employment of students as important part of educational process</i>	306
<i>Berest R. J. Reviews on the: Abramov V. History of tourism, Manual for the Students, Kharkiv, Fort, 2010, 286 pages</i>	309
<i>Muravská S., Tsymbala O. On the search of paradigm the ethnic tourism development (on the context of the All-Ukrainian scientific-practical conference of young scientists «The Ethnic Tourism Development: Problems and Prospects», March 2–3, 2011)</i>	312

Розділ 1.
ЕКОНОМІКА І ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ

УДК 519.857.6+334.012.64

Квик М. Я., Цегелик Г. Г.

**ЗАДАЧА МАКСИМІЗАЦІЇ ПРИБУТКОВОСТІ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ
В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ЇХ КРЕДИТУВАННЯ**

Проведено аналіз стану кредитування малих підприємств в Україні. Розглянуто задачу про розподіл кредитів малим підприємствам, що забезпечує їм максимальний прибуток. Для розв'язування останньої використано метод динамічного програмування. Приведено алгоритм розв'язування задачі в загальному вигляді і його реалізацію на конкретному прикладі.

Ключові слова: мале підприємництво, кредитування, метод динамічного програмування

Формування економіки ринкового типу вимагає становлення малого підприємництва (МП) як повноцінного суб'єкта ринку, зміщення його позицій в умовах конкурентного середовища. Розвиток МП веде до економічної та політичної стабілізації в країні. Мале підприємництво виконує ряд важливих соціально-економічних задач: створює робочі місця, розвиває конкуренцію, сприяє надходженню податків до бюджету країни і т. д. Розвиток даного сектора економіки дає змогу розв'язати низку важливих соціально-економічних проблем: подолання бідності, підвищення рівня ділової активності населення, зміщення економічного потенціалу регіонів, сприяння розвитку конкуренції у підприємницькому середовищі, росту валового внутрішнього продукту та національного доходу.

Проблеми розвитку малих підприємств та використання економіко-математичного моделювання в управлінні МП відображені у працях українських та зарубіжних учених, а саме П. Бернса, І. Благуна, В. Вовка, З. Варналія, В. Вітлінського, Л. Воротіної, І. Лук'яненко, Н. Реверчук, Дж. Девюрста, К. Когіку, С. Соболя, Д. Стокса, Й. Шумпетера та ін.

Вивчення праць відомих учених показало, що недостатньо або зовсім не дослідженими залишається ще багато питань. Загальною проблемою є обґрунтування методологічних аспектів функціонування малого бізнесу в системі національної економіки, механізм його формування і функціонування; історичні умови і матеріальна база формування малого бізнесу; дослідження основ взаємодії малого і великого бізнесу в сучасному суспільному виробництві; соціальні наслідки розвитку малого бізнесу тощо [1]. Крім того, недостатньо ще використовується економіко-математичне моделювання для підтримки прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень в малому бізнесі.

Метою статті є аналіз стану кредитування малих підприємств в Україні, а також використання методу динамічного програмування для розв'язання задачі оптимального розподілу кредитів малим підприємствам, що забезпечує їм максимальний прибуток.

Аналізуючи стан розвитку малого підприємництва в Україні, можна сказати, що незважаючи на наявні позитивні тенденції, які набирають силу останнім часом, суттєвих зрушень у розвитку цього сектора економіки ще не відбулося. Серед країн Європи Україна має найменшу кількість МП на 1 тис. населення. З року в рік частка МП у валовому внутрішньому продукті зростає, але на даний час вона становить всього 10 %, тоді як у країнах ЄС вона складає близько 70 % [4].

У табл. 1 наведені основні показники розвитку малих підприємств в Україні за 2000–2009 pp.

Таблиця 1

Основні показники розвитку малих підприємств за 2000–2009 pp. [5]

Показник Рік	Кількість МП у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	Середньорічна кількість найманих працівників на МП, тис. осіб	Частка найманих працівників на МП у загальній кількості найманих працівників, %	Частка МП у загальному обсязі реалізованої продукції, робіт, послуг, %
2000	44	1709,8	15,1	8,1
2001	48	1807,6	17,1	7,1
2002	53	1918,5	18,9	6,7
2003	57	2034,2	20,9	6,6
2004	60	1928,0	20,2	5,3
2005	63	1834,2	19,6	5,5
2006	72	2158,5	23,5	18,8
2007	76	2154,3	23,7	18,1
2008	72	2156,8	24,3	16,3
2009	75	2067,8	25,2	16,6

За останні роки (починаючи з 1995 р.) в Україні зберігається позитивна тенденція збільшення кількісного показника малих підприємств. Зокрема, показник середньої кількості малих підприємств в Україні у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення у 2000 р. становив 44 од., а у 2009 році — 75 од. [5].

Поряд із позитивними мають місце негативні тенденції в розвитку МП, зокрема: уповільнення темпів приросту малих підприємств; невисокі обсяги виробництва та реалізації продукції у розрахунку на одне діюче підприємство; скорочення частки сектору малого підприємництва в обсягах реалізованої продукції (наданих послугах); скорочення питомої ваги діючих підприємств та зростання частки збиткових; погрішенння показників ефективності фінансово-господарської діяльності та використання ресурсного забезпечення підприємств; низький рівень легальної заробітної плати; збільшення обсягів тінізації підприємницької діяльності [1].

Малий бізнес дуже зацікавлений у кредитуванні, оскільки нестача грошей це основна проблема підприємництва. Більшість позик надається комерційними банками України. Під кредитуванням малого бізнесу розуміють банківські грошові позики, що видаються представникам МП на певних умовах (зазвичай під відсотки). Підприємства зобов'язані здійснювати діяльність у сфері виробництва, торгівлі або надання послуг. Більшість кредитів видаються на поповнення обігових коштів, придбання обладнання, рухомого і нерухомого майна і т. д.

Часто високі процентні ставки комерційних кредитів, короткі терміни кредитування та відсутність коштів під заставу роблять неможливим отримання коштів для ведення та започаткування бізнесу. Банки не бажають надавати кредити через непрозорість ведення малого бізнесу або недовіру до нього, відсутність надійних застав. Залишається законодавчо неопрацьованою програма мікрокредитування суб'єктів МП, тобто створення небанківських кредитних установ з мікрокредитування.

З метою активізації фінансово-кредитної підтримки малого та середнього підприємництва Урядом прийнято постанову від 27.01.2010 № 68 «Деякі питання надання суб'єктам малого та середнього підприємництва кредитно-гарантійної підтримки». Цей документ доручає при доопрацюванні проекту Державного бюджету України на 2010 та наступні роки передбачати кошти на кредитно-гарантійну підтримку суб'єктів малого та середнього підприємництва обсягом 0,15 % від дохідної частини бюджету, але не менше, ніж 200 000 тис. грн. на підтримку діяльності фондів кредитних порук та 100 000 тис. грн. на кредитування проектів суб'єктів малого та середнього підприємництва.

Зокрема реалізація цієї постанови мала б надати можливість отримувати банківські кредити таким категоріям підприємців, як підприємці-початківці та новостворені інноваційні підприємства. В той же час Закон України від 24.04.2010 № 2154-VI «Про Державний бюджет України на 2010 рік» коштів на згадані цілі не передбачає.

Для вирішення проблеми недостатності у підприємців коштів для розвитку власної справи та високих відсоткових ставок за користування банківськими кредитами Законом України від 27.04.2010 № 2154-VI «Про Державний бюджет України на 2010 рік» передбачена програма «Мікрокредитування малого підприємництва», в рамках якої планується використання 15 млн. грн., що дозволить надати близько 75 мікрокредитів середньою вартістю 200 тис. грн. на конкурсній основі фізичним особам-підприємцям та малим підприємствам для започаткування та ведення власної справи [6].

Отже, в умовах виходу країни з кризової ситуації розвиток МП певною мірою залежить від надання йому фінансової підтримки (через мікрокредитування, лізинг, спілки взаємного кредитування, страхування інвестицій та ін.).

Доступність кредитних ресурсів є одним з основних чинників розвитку економіки країни і фактором, який забезпечує фінансування її суспільно значимих галузей.

У сучасних умовах результативність підприємницької діяльності стримується як зовнішніми чинниками (неповна відповідність методів державного управління законам ринкової економіки, обмеженість фінансових ресурсів для інноваційної та інвестиційної діяльності, високий рівень державних боргів, недостатній розвиток фінансової та грошово-кредитної системи, відсталість законодавчої та нормативної бази, проблемна організація бюджетної та податкової систем, відсутність чітких національних пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності тощо), так і внутрішніми. До останніх належить, зокрема, недостатній рівень наукового обґрунтування підприємницьких рішень, що не дає змогу належним чином опрацьовувати стратегію і тактику фінансово-господарської діяльності малих підприємств. Тому для підтримки прийняття об'єктивних управлінських рішень в малому бізнесі важлива роль відводиться економіко-математичному моделюванню.

Розглянемо особливості використання методу динамічного програмування для наукового обґрунтування рішення щодо розподілу кредитних коштів малим підприємствам, що забезпечує їм максимальний прибуток.

Припустимо, що для кредитування малих підприємств кредитор може виділити m грошових одиниць коштів, обсяг кожної з яких становить s умовних одиниць. Відомо, що кредитор може давати позику малим підприємствам. При цьому для кредитування одного підприємства він може виділити не більше одного кредиту, розмір якого може становити k грошових одиниць, де $k = 1, 2, \dots, m$. Залежно від розміру вкладених коштів в те чи інше підприємство останнє отримує відповідний прибуток. Завдання полягає в такому розподілі кредитів між підприємствами, за якого сумарна величина прибутку всіх підприємств (яким надано позику) була б найбільшою.

Для розв'язування поставленої задачі використаємо метод динамічного програмування [2–3]. Нехай $g_i(x_j)$, $i = 1, 2, \dots, n$, — прибуток при використанні $x_j = j$, $j = 1, 2, \dots, m$,

грошових одиниць коштів i -м підприємством. Позначимо $F_i(x_j)$, $i=1,2,\dots,n$, — прибуток при розподілі x_j грошових одиниць коштів серед перших i підприємств, $F_i^*(x_j)$, $i=1,2,\dots,n$, — прибуток при оптимальному розподілі x_j грошових одиниць коштів серед перших i підприємств (максимальний прибуток). Процес розв'язування задачі розб'ємо на n кроків.

На першому кроці визначимо максимальний прибуток при виділенні x_j грошових одиниць коштів для первого підприємства. На другому кроці визначимо максимальний прибуток при виділенні $j = 0,1,\dots,m$, грошових одиниць коштів серед перших двох підприємств і т. д. І, нарешті, на n -му кроці визначимо максимальний прибуток при розподілі грошових одиниць коштів серед n підприємств.

На першому кроці

$$F_1(x_j) = g_1(x_j), \quad F_1^*(x_j) = g_1(x_j), \quad j = 0,1,\dots,m.$$

На другому кроці

$$F_2(x_j) = \begin{cases} g_2(0) + F_1^*(x_j - 0), \\ g_2(1) + F_1^*(x_j - 1), \\ \dots \\ g_2(x_j) + F_1^*(0) \end{cases}$$

і

$$F_2^*(x_j) = \max_{0 \leq k \leq j} \{g_2(k) + F_1^*(x_j - k)\}$$

для $j = 0,1,\dots,m$. І т. д.

Взагалі, на s -му кроці ($s = 3,4,\dots,n-1$)

$$F_s(x_j) = \begin{cases} g_s(0) + F_{s-1}^*(x_j - 0), \\ g_s(1) + F_{s-1}^*(x_j - 1), \\ \dots \\ g_s(x_j) + F_{s-1}^*(0) \end{cases}$$

і

$$F_s^*(x_j) = \max_{0 \leq k \leq j} \{g_s(k) + F_{s-1}^*(x_j - k)\}$$

для $j = 0,1,\dots,m$.

На останньому n -му кроці досить обчислити $F_n(m)$ і $F_n^*(m)$, де

$$F_n(m) = \begin{cases} g_n(0) + F_{n-1}^*(m), \\ g_n(1) + F_{n-1}^*(m - 1), \\ \dots \\ g_n(m) + F_{n-1}^*(0) \end{cases}$$

i

$$F_n^*(m) = \max_{0 \leq k \leq m} \{g_n(k) + F_{n-1}^*(m-k)\}.$$

Оптимальний план розміщення грошових одиниць коштів серед n підприємств визначаємо, виходячи з наступних міркувань.

Нехай $F_n^*(m)$ досягає максимуму для $k = l_1$, тоді n -му підприємству треба виділити l_1 грошових одиниць коштів. Далі потрібно розподілити $m - l_1$ грошових одиниць коштів між першими $n - 1$ підприємствами. Припустимо, що $F_{n-1}^*(m - l_1)$ досягає максимуму для $k = l_2$. Це означає, що l_2 грошових одиниць коштів треба виділити $(n - 1)$ -му підприємству. Якщо $F_{n-2}^*(m - (l_1 + l_2))$ досягає максимуму при $k = l_3$, то l_3 грошових одиниць коштів треба виділити $(n - 2)$ -му підприємству. І т. д. Нехай $F_2^*(m - (l_1 + l_2 + \dots + l_{n-2}))$ досягає максимуму для $k = l_{n-1}$. Тоді l_{n-1} грошових одиниць коштів треба виділити другому підприємству. Нарешті $l_n = m - (l_1 + l_2 + \dots + l_{n-1})$ грошових одиниць коштів треба виділити першому підприємству.

Максимальний прибуток при виділенні m грошових одиниць коштів серед n підприємств становитиме $F_n^*(m)$ одиниць.

Апробуємо отриманий алгоритм на прикладі. Припустимо, що кредитор планує вкласти кошти у розвиток трьох підприємств одної фірми, маючи для цього 6 грошових одиниць, кожна з яких становить 1 млн. Використання $x_j = j, j = 0, 1, 2, \dots, 6$ грошових одиниць забезпечує i -му підприємству прибуток $g_i(x_j)$, $i = 1, 2, 3$. Треба так розподілити кредити між підприємствами, щоб загальний прибуток від їх діяльності був максимальним. Задачу розв'язати на основі таких даних

Прибуток	x_j						
	0	1	2	3	4	5	6
$g_1(x_j)$	0	4	5	6	9	1	17
$g_2(x_j)$	0	5	8	1	1	1	19
$g_3(x_j)$	0	3	6	7	1	1	16

Розв'язування. Нехай $F_i(x_j)$, $i = 1, 2, 3$, — прибуток при розподілі x_j грошових одиниць коштів серед перших i підприємств; $F_i^*(x_j)$, $i = 1, 2, 3$, — максимальний прибуток при розподілі x_j грошових одиниць коштів серед перших i підприємств.

Процес розв'язування цієї задачі розб'ємо на три кроки. Визначимо максимальний прибуток:

1. При розподілі $x_j = j, j = 0, 1, \dots, 6$, грошових одиниць коштів для першого підприємства.
2. При розподілі $x_j = j, j = 0, 1, \dots, 6$, грошових одиниць коштів для перших двох підприємств.
3. При розподілі 6 грошових одиниць коштів між трьома підприємствами.

На першому кроці

$$F_1(x_j) = g_1(x_j), \quad F_1^*(x_j) = g_1(x_j), \quad j = 0, 1, \dots, 6.$$

На другому кроці

$$F_2(x_j) = \begin{cases} g_2(0) + F_1^*(x_j - 0), \\ g_2(1) + F_1^*(x_j - 1), \\ \dots \\ g_2(x_j) + F_1^*(0) \end{cases}$$

i

$$F_2^*(x_j) = \max_{0 \leq k \leq j} \{g_2(k) + F_1^*(x_j - k)\},$$

для $j = 0, 1, \dots, 6$.

На третьому кроці досить обчислити , де

$$F_3(6) = \begin{cases} g_3(0) + F_2^*(6), \\ g_3(1) + F_2^*(5), \\ \dots \\ g_3(6) + F_2^*(0), \end{cases}$$

i

$$F_3^*(6) = \max_{0 \leq k \leq 6} \{g_3(k) + F_2^*(6 - k)\}.$$

Дані обчислення $F_2(x_j)$, $j = 0, 1, \dots, 6$, занесемо в табл. 2.

Із табл. 2 бачимо, що $F_2^*(0) = 0$, $F_2^*(1) = 5$, $F_2^*(2) = 9$, $F_2^*(3) = 12$, $F_2^*(4) = 14$,

$F_2^*(5) = 15$, $F_2^*(6) = 19$.

Далі досить обчислити $F_3(6)$. Одержано табл. 3.

Із табл. 3 бачимо, що $F_3^*(6) = 20$.

Оптимальний план розподілу кредитів між трьома підприємствами визначається так.

Оскільки $F_3^*(6) = 20$ і досягається для $k = 2$, то третьому підприємству треба виділити 2-і грошові одиниці коштів. Далі розподіляємо 4 грошових одиниць коштів між першими двома підприємствами. Із табл. 2 при $x_j = 4$ маємо $F_2^*(4) = 14$ і досягається для $k = 3$. Це означає, що другому підприємству треба виділити 3 грошові одиниці коштів, а першому підприємству залишається виділити 2-і грошові одиниці коштів.

Максимальний прибуток від кредитування трьох підприємств становить $F_3(6) = 20$ одиниць.

Якщо накласти умову, що третьому підприємству виділити не більше 3-х грошових одиниць коштів, а другому не більше 2-х грошових одиниць коштів, то оптимальний план розподілу 6 грошових одиниць коштів між трьома підприємствами визначається так.

Таблиця 2

Обчислення значень функцій

x_j	k	$g_2(k)$	$F_1^*(x_j - k)$	$F_2(x_j)$
0	0	0	0	0*
1	1	5	0	5*
	0	0	4	4
2	2	8	0	8
	1	5	4	9*
	0	0	5	5
3	3	10	0	10
	2	8	4	12*
	1	5	5	10
	0	0	6	6
4	4	11	0	11
	3	10	4	14*
	2	8	5	13
	1	5	6	11
	0	0	9	9
5	5	14	0	14
	4	11	4	15*
	3	10	5	15*
	2	8	6	14
	1	5	9	14
	0	0	13	13
6	6	19	0	19*
	5	14	4	18
	4	11	5	16
	3	10	6	16
	2	8	9	17
	1	5	13	18
	0	0	17	17

Таблиця 3

Обчислення значень функцій

x_j	k	$g_3(k)$	$F_2^*(x_j - k)$	$F_3(x_j)$
6	6	16	0	16
	5	14	5	19
	4	10	9	19
	3	7	12	19
	2	6	14	20*
	1	3	15	18
	0	0	19	19

Із табл. 3 при $k \leq 3$ маємо $F_3^*(6) = 20$ і досягається для $k = 2$, то третьому підприємству треба виділити 2-і грошові одиниці коштів. Далі розподіляємо 4 грошових одиниць коштів між першими двома підприємствами. Із табл. 2 при $x_j = 4$ та $k \leq 2$ максимум 13 досягається для $k = 2$. Це означає, що 2-і грошові одиниці коштів треба виділити другому підприємству. Тоді залишається першому підприємству виділити 2-і грошові одиниці коштів.

Максимальний прибуток від кредитування трьох підприємств становить $F_3^*(6) = 20$ одиниць.

Пропонується використання методу динамічного програмування для розв'язування задачі максимізації прибутку малих підприємств в залежності від їх кредитування. Приводиться алгоритм розв'язування задачі в загальному випадку і його використання для розв'язання конкретного прикладу. Показано, що методом динамічного програмування можна розв'язувати і задачі з обмеженнями.

Література

1. Васильців Т. Г. Удосконалення державного регулювання підприємницької діяльності в Україні [Текст] / Т.Г. Васильців // Стратегічні пріоритети. — 2009 р. — № 1 (10). — С. 145–150.
2. Экономико-математические методы и модели [Текст] : учебн. пособие / Холод Н. И., Кузнецов А. В., Жихар Я. Н. [и др.]; под общ. ред. проф. А. В. Кузнецова. — Минск : БГЭУ, 1999. — 413 с. — ISBN 985-426-159-X.
3. Зайченко Ю. П. Дослідження операцій [Текст] : навч. посібн. для студ. ВНЗ / Ю. П. Зайченко. — 4-те вид., перероб. і доп. — К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2000. — 687 с. — ISBN 966-646-001-7.
4. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання [Текст] : навч. посіб. / Л. І. Воротіна, В. Є. Воротін, Л. А. Мартинюк, Т. В. Черняк; Європ. ун-т. - 3-е вид., доповн. і переробл. — К., 2004. — 308 с. — Бібліогр. : С. 299–303. — ISBN 966-7942-39-2.
5. Основні показники розвитку малих підприємств [Ел. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Про стан виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні за I півріччя 2010 року [Ел. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua>.

Квик М. Я., Цегелік Г. Г.

ЗАДАЧА МАКСИМИЗАЦИИ ДОХОДНОСТИ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ИХ КРЕДИТОВАНИЯ

Проведен анализ состояния кредитования малых предприятий в Украине. Рассмотрена задача о распределении кредитов малым предприятиям, что обеспечивает им максимальную прибыль. Для решения задачи использован метод динамического программирования. Приведены алгоритм решения задачи в общем виде и его реализация на конкретном примере.

Ключевые слова: малое предпринимательство, кредитование, метод динамического программирования.

Kvyk M., Tsehelyk H.

MAXIMIZING OF THE SMALL ENTERPRISES PROFITABILITY DEPENDING ON THEIR LOAN

The analysis of lending to small businesses in Ukraine is conducted. The problem of the distribution of loans to small businesses, providing them maximum profit is considered. The method of dynamic programming for solving is used. Algorithm is solving the problem in general and its implementation on a particular example is presented.

Key words: small business, lending, dynamic programming method

УДК 330.1

Бочан І. О.

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА, ЇЇ СТАН ТА СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ

Показано систему глобалізму як нового світоустрою, визначено суть глобальної економіки, напрями і суперечності розвитку, обґрунтовано глобалізацію через зростаючий рівень незалежності держав і рівнів економіки, національних ринків.

Ключові слова: глобалізація, економіка, економічний інтерес, безпека нації.

Світовий ринок став глобальним, тому економіка та стратегія розвитку кожної країни мусить бути глобально орієнтованою. Глобалізація є головною мегатенденцією, що визначає розвиток світу у ХХІ столітті.

Процес глобалізації стає безупинним, а його наслідки (як позитивні, так і негативні) стають незворотними.

Глобалізація — це стан і процес, в якому на суспільне життя в межах суспільства постійно впливають міжнародні фактори — від політичних і торгових зв'язків до мистецтва, мас-медіа, тощо. Її найбільш суттєвою формою є глобалізація економіки.

Мета глобалізації полягає не в «уніфікації», а в розвитку всіх існуючих цивілізацій, у збереженні і розширенні для кожного народу, кожної цивілізації поля розвитку.

Глобальна економіка — це історичний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок та взаємозалежність національних економік, злиття національних ринків у єдиний світовий ринок.

Україна бере активну участь в процесах глобалізації, впливаючи на світові процеси.

В умовах глобалізації національний економічний інтерес має відбивати піраміду суспільних потреб, ставлення нації до економіки як засобу розвитку, самозбереження і безпеки нації.

Мета інтеграції — це забезпечення добробуту нації, про що ще більш як 100 років тому писав І. Франко: «... ідеал повного, нічим не зв'язаного і не обмежуваного (при добровільній концесії, яких вимагає дружне життя з сусідами) життя і розвою нації...» [1].

Центральною проблемою завжди залишається конкурентоспроможність національної економіки. Саме від неї залежать світогospодарські позиції будь-якої країни, зокрема, України, яка за цими показниками істотно відстает від передових країн світу. Утвердження України як конкурентоспроможної держави — це її завдання на найближчу перспективу, щоби увійти в європейський і світовий ринки, у світовий інформаційний простір з мінімальними втратами.

Глобалізацію не спинити, немає жодної країни у світі, котра могла б забезпечити себе необхідними ресурсами при їх світовому обмеженні для задоволення всезростаючих потреб суспільства. Глобалізм — це система нового світоустрою, побудована на інтернаціоналізації виробництва та інтеграції економік, їх взаємозалежності.

Усі держави, народи, нації і цивілізації в новій ері глобалізації будуть підпорядковані глобальному ринку, його глобально-конкурентному простору. Але враховуючи той факт, що рівень глобальної конкуренції в різних країнах буде різним, то слід очікувати в цьому причини майбутніх конфліктів. Тому головним стратегічним імперативом залишається безпека глобального та національного розвитку.

В найближчій перспективі йтиме мова про формування єдиної світової економіки, єдиного світового ринку товарів, капіталу і послуг, світового ринку робочої сили. На наш погляд, теорія глобалістики і майбутня економіка глобалізму, як нового суспільно-політичного ладу, повинні виходити із необхідності поєднання існуючої влади ТНК із першопріоритетною владою національних держав.

Глобалізація такого роду у сфері економіки, культури або навколошнього середовища визначається зростаючим рівнем незалежності держав і народів. Цей природний процес розвивається незалежно від існуючих національних кордонів, які певною мірою змінили свою попередню функцію загороджувальних бар'єрів у сфері економіки, фінансів і комунікацій, особливо, після розпаду світової соціалістичної системи. Цей процес є умовою при досягненні більшістю розвинутих держав світу відповідних рівнів економіки і соціального розвитку для розширення і прискорення комунікацій і фактичного злиття національних ринків в єдиний світовий ринок.

На сьогодні досягнення глобальної економіки не зняли з повітки дня проблему подолання небезпечних розривів в рівнях економічного розвитку країн. Так, зокрема, на 20 % населення планети, яке проживає у багатьох країнах, припадає 86 % світового ВВП. На 20 % населення, яке проживає у бідних країнах, припадає лише 4 % ВВП.

Лідерами у глобальній економіці виступають країни «Великої вісімки» — США, Англія, Німеччина, Італія, Канада, Франція, Японія та Росія.

В умовах економічної глобалізації, що посилюється, відбувається безпрецедентний зсув, так зване глобальне зрушення економічної потуги із Заходу на Схід.

Китай, економіка якого займає другу позицію у світі, наступні 20 років чинитиме на глобальні процеси сильніший вплив, ніж будь-яка інша країна. У 2025 році і Китай, і Індія перевершать ВВП США та Японії й далі нарощуватимуть доходи на душу населення. Вже у 2008 році Китай мав валютні резерви в сумі \$ 2 трлн. [2].

Поглиблення пріоритетів між багатими і бідними посилює релігійний фанатизм, екстремізм і тероризм.

Є також цілком реальною загроза глобального голоду. В умовах зростання населення світу немає жодних підстав очікувати, що надспоживання продовольства (як і іншої продукції, фінансових ресурсів, послуг, природних та екоресурсів) у зоні країн «золотого мільярда» зменшиться. Тому необхідно підвищувати продуктивність праці і ефективність економіки, особливо в секторі сільського господарства. Нинішня світова криза є кризою надспоживання грошей як віртуального, невиробленого продукту.

У США розпочалася світова глобальна криза надспоживання. У першій половині ХХІ століття азіатський глобалізм стане здатним потіснити американський та країн Заходу і перетворити Південно-Східну Азію на провідну зону світової економіки. На світ чекає створення азіатського кошика резервних валют.

У глобальній економічній системі не залишилося можливостей для стихійних ринкових відносин між державами. Питання полягає в тому, як у глобально функціонуючому світовому виробничо-господарському механізмі зберігати національну економіку. Як впливатиме на економіку України сформований на Заході величезний Європейський ринок, об'єднання ринків Азії, Америки, Близького Сходу.

Ринкова економіка України функціонує в умовах жорсткої конкуренції не тільки між підприємствами, комерційними структурами, а й між державами. Потрібно відпрацювати, в тому числі і на зовнішньому просторі, систему захисту національних економічних інтересів, просування продукції на нові ринки збуту. Адже, в принципі, у світі державу пізнають за продукцією, яку вона виготовляє. Необхідно відпрацювати механізми, які б поєднували політичні, економічні можливості на зовнішньоекономічному просторі. Від цього залежатиме на скільки Україна зможе інтегруватися у світову спільноту і захистити свої інтереси.

Треба шукати постійний компроміс балансу національних інтересів з інтересами зарубіжних партнерів.

В сучасних умовах чинник глобалізації набув першорядного значення і жодний уряд жодної країни не може не враховувати його. В короткостроковій перспективі реальності процесу глобалізації будуть знаходитися в широкій амплітуді суспільних суперечностей:

- між загальнолюдськими інтересами у взаємозалежному світі і національно-етнічних особливостях, між глобалізацією і прагненням до ідентичності, самовизначені народів, соціальних спільнот, особистостей;
- проблеми сумісності і несумісності різних локальних цивілізацій, їх суперечливого взаємного впливу — проблеми, які не пом'якшуються, а ще більше загострюються в період прискореної глобалізації;
- між гомогенізацією і диверсифікацією, об'єднанням і фрагментацією, інтеграцією і протидіючими тенденціями;
- які поглиблюються внаслідок нерівномірності світового розвитку, що проявляється у зростаючому розриві у рівні доходів між зоною «золотого мільярда» і більшістю решти населення світу;
- науково-технічні диспропорції і соціально-економічна поляризація, яка посилюється внаслідок того, що на антагонізми, притаманні індустриальним і напівіндустриальним суспільствам, накладаються нові суперечності інформаційної епохи;
- між транснаціональними корпораціями, їх політикою і інтересами різних категорій працівників найманої праці, вимогами їх організацій;
- що випливають із потреб розширення громадянської участі, поглиблення демократії на різних рівнях, з однієї сторони, і реальною владою технократів, які прагнуть уникати і уникають контролю за своєю політикою з боку суспільних «низів» і середніх верств, а також національно-державних інститутів — з іншої.

Так чи інакше державам, зокрема біднішим, треба нарощувати символічний капітал, у надрах якого зосереджуються більш масштабні синтези і відкриваються довгострокові перспективи. Зорієнтовані на довгострокову перспективу люди, навіть поділені високими соціальними бар'єрами, вимушенні задумуватися над мистецтвом жити разом.

Майбутнє України знаходиться на шляху її конкурентоспроможної технологічної та управлінської інтеграції до сильних глобальних структур, які створюються навколо ЄС. У цьому разом з нами зацікавлені провідні європейські країни.

Без України політична і економічна система Європи не є глобально конкурентоздатною.

Література:

1. Франко І. Я. Зміна системи [Текст] // Жите і слово. — 1896. — Кн. 3. — С. 285.
2. Білорус О. Г. Глобальна інтеграція і тенденції кризової еволюції світу [Текст] / Економічний часо-пис–XXI : наук. журн. // 2010. — № 7–8. — С. 5.
3. Геєць В. М. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України [Текст] // Економіка України. — 2010. — № 3. — С. 4–5.
4. Бочан І. О., Михасюк Р. І. Глобальна економіка [Текст] : підруч. — К. : Знання, 2007. — С. 23–25.
5. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації [Текст] : моногр. / Л. Л. Антонюк. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 15–17.

Бочан І. О.

ГЛОБАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА, ЕЁ СОСТОЯНИЕ И ПРОТИВОРЕЧИЯ РАЗВИТИЯ

Отображено систему глобализма как нового мироустройения, определенно суть глобальной экономики, направления и противоречия развития, обоснованно глобализацию через растущий уровень независимости государств и уровней экономики, национальных рынков.

Ключевые слова: глобализация, экономика, экономический интерес, безопасность нации.

Bochan I.O.

GLOBAL ECONOMICS, ITS STATUS AND CONTRADICTIONS OF DEVELOPMENT

The system of globalization as a new world order is presented, the essence of global economics, trends and controversies of development are also defined. The globalization through increasing level of independence of states, levels of the economy, national markets are substantiated.

Keywords: *globalization, economics, economic interest, national security.*

УДК 338.47 (075.8)

Штангрет А. М.

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПРІОРИТЕТНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

На основі опрацювання наукових джерел та статистичної інформації охарактеризовано стан та визначено сучасні проблеми промисловості у розрізі визначальних технологічних укладів.

Ключові слова: економіка, промисловість, металургія, машинобудування

За останні два десятиліття вітчизняна економіка пройшла тернистий шлях від планової до ринкової через розрив господарських зв'язків із союзними республіками, створення підвалин законодавчої бази, формування власної фінансової сфери, введення в обіг національної валюти, приватизацію більшості підприємницьких структур і т. д., що безумовно не найкращим чином вплинуло на її конкурентоспроможність. В добу інтенсивного інформаційного розвитку, коли розвинуті країни вже давно переорієнтувалися на формування, розвиток та використання новітніх знань та технологій і ефективно впроваджують їх у виробництво, Україні надзвичайно важко скоротити відставання, а відтак і посісти належне місце у світовому економічному просторі.

Питання теоретичного дослідження поточного стану та тенденцій розвитку вітчизняної економіки в контексті забезпечення її конкурентоспроможності у світовому економічному просторі знайшли своє відображення в працях вітчизняних авторів: Ю. Бажала [3], А. Варшавського, Ю. Васильчука, А. Гальчинського, В. Гейца [2; 7–8], С. Єрохіна [4], Я. Жаліло [5], Г. Задорожного, С. Пирожкова, Ю. Рубана [11], В. Семиноженка, А. Чухна [12] та інших.

Метою статті є критичний аналіз стану та виявлення проблем у пріоритетних галузях промисловості.

За підрахунками Інституту економічного прогнозування НАНУ [2, с. 351–352], сьогодні в Україні за таким показником, як випуск продукції, вищі технологічні уклади — 5-й та 6-й — становлять близько 4 %, причому 6-й технологічний уклад, що визначає перспективи високотехнологічного розвитку країн у майбутньому, у нашій країні майже відсутній (менше 0,1 %). Близько 58 % виробленої продукції припадає на найнижчий, 3-й технологічний уклад та 38 % — на 4-й. Частка високотехнологічної продукції в українському експорти становила в 2008 році лише 1,87 % (в Китаї — 60 %), в той час як в 2003 році — 4,3 %.

Стосовно інвестицій, які, власне, і визначають майбутнє на найближчі 10–15 років, маємо такі пропорції: 75 % спрямовуються у 3-й технологічний уклад і лише 20 % та 4,5 % — у 4-й і 5-й технологічні уклади відповідно. У технологічній частині капітальних вкладень (технічне переозброєння та модернізація) 83 % припадає на 3-й технологічний уклад і лише 10 % — на 4-й. У свою чергу, інноваційні витрати розподіляються таким чином: 60 % — 4-й технологічний уклад і 30 % — 3-й (сумарно — 90 %), а 5-й становить лише 8,6 % [2, с. 351–352; 6, с. 65–66, 173–174].

На відміну від зазначеного, у розвинених економіках близько 70 % національного доходу створюється у сфері послуг і нематеріального виробництва. А відтак, логічно буде теза, що в Україні, у порівнянні із країнами економіка яких ґрунтуються на знаннях, структура національного доходу за галузями і сферами виробництва має зворотну картину. В нашій країні основний дохід формуються за рахунок експорту сировини і продуктів із низьким рівнем переробки, металургійного та сільськогосподарського експорту, виробництво тепла й енергії, частково машинобудування. Це свідчить про те, що в системі міжнародного розподілу праці Україна займає явно збиткові та безперспективні позиції, які стрімко погіршуються через прогресуюче відставання.

Не надто позитивна характеристика поточного стану економіки стала мотивом до пошуку причин виявленого на нижчому рівні. Таким рівнем стала промисловість, як основна складова реального сектору, в якій виробляється близько 40 % від загальноекономічного випуску товарів і послуг, 80 % від їх експорту, створюється понад 30 % валової доданої вартості.

Розпочнемо з того, що у докризовий період (1999–2007 pp.) обсяг виробництва у промисловості збільшився майже у 2,3 раза. Особливо швидкими темпами розвивалися машинобудування (зростання у 4,4 раза), обробка деревини та виробів з деревини (у 7,7 раза), целюлозно-паперове виробництво і видавнича справа (у 4,4 раза), виробництво харчових продуктів (у 3,2 раза) [8, с. 33–34; 9, с. 108–109; 11, с. 322].

Хоча, за даними офіційної статистики, за обсягом виробництва у докризовий період промисловість і вийшла на рівень 90-х років, її проблемний статус зазнав подальших ускладнень. Більш як 2/3 загального обсягу промислової продукції припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали й енергетичні ресурси. Частка продукції соціальної орієнтації становить 1/5 загального обсягу промислового виробництва. Майже зникає легка промисловість (1999 р. — 1,6 %, 2008 р. — 0,9 %, 2009 р. — 0,8 %). Галузь машинобудування хоча і додала в темпах розвитку протягом 1999–2007 pp., але її частка в структурі промисловості через кризу знизилася до 10,3 %, що майже у 3–4 рази нижче за рівень розвинутих країн [1, с. 43; 9, с. 108].

Усі зазначені обставини і спричинили поступове видозмінення промисловості, яка за структурою сьогодні не відповідає параметрам розвинутих країн, а її динаміка у кризових 2008–2009 pp. (індекс продукції промисловості (% до попереднього року): 2007 р. — 107,6 %, 2008 р. — 94,8 %, 2009 р. — 78,1 %) [1, с. 164–167; 9, с. 109] вказує на нагальну потребу проведення всестороннього критичного аналізу та прийняття адекватних управлінських рішень в т. ч. і у сфері економічної безпеки країни.

Усе вище зазначене спонукало до більш детального дослідження ще на нижчому рівні — галузевому. Охопити усі галузі промисловості є доволі складно, але дослідити певний спектр проблем у ключових з них — можливий і вправданий підхід.

Для отримання об'єктивних результатів нами були відібрані три галузі, які належать до визначальних технологічних укладів: 3-й уклад представлений чорною металургією, 4-й — традиційним машинобудуванням, а 5-й — авіаційною галуззю. Вибір можна вважати достатньо виваженим, адже кожна із обраних галузей є визначальною у своєму технологічному укладі, має достатньо тривалу історію розвитку в нашій країні, є певним індикатором технічного розвитку у порівнянні із іншими державами, а визначені загрози будуть характерними для усієї промисловості, та й економіки в загальному.

Розпочнемо з чорної металургії, яка впродовж останніх 10 років залишається зорієнтованою на експорт, коли більша частина виробленої продукції реалізується на зовнішніх ринках. Попри зазначене, кризові процеси, які зумовили значне погіршення кон'юнктури глобального метало ринку, негативно відбилися на кількості експортуваної продукції. В наслідок нижчої конкурентоспроможності на міжнародній арені продукцію українських виробників витіснили металурги Китаю, Індії, Туреччини, Росії та Південної Кореї. Це призвело до падіння обсягів виробництва металопродукції, причому масштаби зменшення виробництва сталі в Україні у 2008 р. (відносно рівня 2007 р.) найвищі серед основних країн-експортерів на світовому ринку. В Україні вони становили 13,3 %, в Росії — 5,2, США — 6,8, Японії — 1,2, ЄС-27 — 5,5 % [10, с. 145; 12, с. 387].

За даними Держкомстату, рівень рентабельності операційної діяльності металургійних підприємств у 2008 р. порівняно з попереднім роком знизився на 2,9 в. п. і становив 5,2 %, а у 2009 р. спад сягнув 7,5 в. п., що призвело до збитковості на рівні 2,3 %, що

стало найгіршим показником за останні 10 років [1, с. 174; 9, с. 62]. Дано ситуація спричинена в т. ч. і тим, що у період кризи вітчизняні виробники змушені були експортувати в основному напівфабрикати, частка яких у загальній структурі експорту у січні–травні 2009 р. зросла до 55,1 % (45,7 % у 2008 р.) [6, с.117].

Проведене дослідження дозволило виявити та охарактеризувати наступний перелік факторів, які негативно впливають на поточний стан чорної металургії в Україні і які можна вважати загрозами подальшого економічного розвитку країни.

— нерозвиненість внутрішнього ринку. Критерієм Світового банку у класифікації країн за рівнем розвитку індустрії є показник металоємності основних фондів, який для країн з високим рівнем індустрії становить понад 1000 т/км². У результаті скорочення металофонду в період 1990–2009 рр. на 150 млн. т Україна за даним критерієм втрачає статус розвиненої індустріальної держави. Протягом останніх 10 років в Україні спостерігалось стабільне зменшення обсягів металофонду — з 668 млн т у 2000 р. до 591 млн т у 2009 р. Крім того, через недостатні інвестиції в основні фонди у останні роки зберігається висока частка металофонду (понад 56 %), що вже зношений на 100 % і фактично перебуває в аварійному стані [7, с. 121–122; 8, с. 46–47; 10, с. 167–170].

Попри зазначене, протягом 2002–2009 рр. частка внутрішнього ринку в загальному обсязі українського виробництва металопрокату коливалася від 15 до 25 % [9, с. 260]. Середньодушове споживання сталі також у 2–2,5 раза відстає від показників розвинених країн: у 2008 р. цей показник становив в Україні 151,2 кг, у США — 315,6, Китаї — 318,5, ЄС-27 — 368,9 кг [10, с. 168].

Тобто маємо ситуацію, коли на внутрішньому ринку існує потреба в продукції металургії, але відсутні фінансові ресурси, перш за все — державні, для заміни зношованого металофонду та переорієнтації галузі на внутрішній ринок, що за умов зростання зовнішньої конкуренції та несприятливої кон'юнктури дозволило б підтримати сектор сталі в Україні.

— техніко-технологічне відставання. Ключовою загрозою для поточної роботи металургійного сектору України є технічна та технологічна відсталість.

У 2008 р. частка мартенівської сталі становила 35,4 % (в усьому світі цей спосіб її виробництва майже не використовується), питома вага безперервної розливки сталі — 38,9 % (у більшості країн вона наближена до 100 %). Окрім цього, протягом останніх 5 років у світі введено нових сталеплавильних потужностей на 300 млн т., які за технічними параметрами значно перевищують українські [8, с. 47; 10, с. 124–126].

Отже, технічне переоснащення української металургійної галузі є невідкладним і від нього, фактично, залежить рівень конкурентоспроможності продукції вітчизняного металургійного сектору в найближчому майбутньому.

— висока ресурсоємність виробництва, що підвищує собівартість металопродукції та знижує її цінову конкурентоспроможність. В наслідок використання застарілих технологічних процесів та невисокої частки сучасних енергозберігаючих — рівень конкурентоспроможності вітчизняної металопродукції є на порядок нижчим у порівнянні із конкурентами. Окрім цього, потрібно зважити і на той факт, що Україна для промислових цілей імпортує газ та інші енергоносії, а зростання цін на них призводить до збільшення собівартості металопрокату.

Як уже зазначалось, 4-й уклад у нашій вибірці представлено традиційним машинобудуванням.

Перш за все доцільно зазначити, що у докризові роки спостерігалася позитивна динаміка фінансово-економічних показників українських машинобудівних підприємств. Так, у 2000–2008 рр. відбувалося зростання виробництва машинобудівної продукції у

середньому на 18,4 % щорічно [1, с. 164–167; 9, с. 114]. Введення основних фондів у машинобудуванні зростало у середньому на 37,5 % та збільшилося з 445 млн грн у 1999 р. до 3385 млн грн у 2007 р. Прямі іноземні інвестиції у машинобудування становили на початок 2007 р. 966 млн дол. США; 2008 р. — 1013 млн дол. США та 2009 р. — 1090 млн дол. США [1, с. 108; 9, с. 268]. Незважаючи на досить високі темпи зростання основних показників, частка машинобудування у промисловому виробництві залишилася на відносно низькому рівні — 10–13 %. Для порівняння, за часів СРСР цей показник становив 26 %, а у деяких економічно розвинених країнах він складає: 29 % у США, 30 % у Швеції, 42 % у Німеччині [11, с. 336].

Внаслідок кризи індекс промислової продукції у машинобудуванні у 2009 р. відносно 2008 р. склав лише 55 % [9, с. 114]. Це спричинило зменшення частки прибуткових машинобудівних підприємств з 69,2 % у 2007 р. і 63,6 % у 2008 р. до 50,5 % у січні — липні 2009 р. Проте рентабельність операційної діяльності машинобудівних підприємств за 2009 р. склала 4,6 %, що краще ніж у середньому по промисловості (1,7%) [1, с. 186; 9, с. 62].

За основною номенклатурою машинобудівної продукції обсяги виробництва у 2009 р. не вийшли навіть на рівень 50 % аналогічного періоду 2008 р. (крім холодильників, побутових електродвигунів, високовольтної апаратури), зростання відбулося тільки у виробництві напівпровідників та лічильників електроенергії [1, с. 176–179; 9, с. 114–137].

Світова економічна криза виявила вади машинобудівної галузі України, які можна вважати загрозами не лише на поточному етапі розвитку, а й в майбутній структурі світового економічного простору.

— низька ефективність виробництва, спричинена високим ступенем фізичного та морального зносу основних фондів. В офіційних статистичних матеріалах відсутня інформація про моральний знос, адже таку оцінку зробити на макрорівні неможливо, але щодо фізичного, то на кін. 2009 р. він сягнув рівня 79,18% [1, с. 164], що можна вважати критичним для даного виду діяльності;

— відсутність нових технологій, внаслідок чого за інноваційністю і технологічним рівнем продукція українського машинобудування суттєво поступається продукції розвинутих країн. Однією з причин цього є те, що у попередні, відносно успішні, роки домінуючі власники машинобудівних підприємств приділяли недостатньо уваги технічному переозброєнню й інноваційному розвитку виробництва, пошукам нових ринків збути та налагодженню співробітництва зі споживачами та потенційними партнерами. Зважаючи на особливості українського інституційного середовища, навіть у період інтенсивного зростання економіки, на відміну від країн Східної Європи та Росії, не вдалося переконати світових лідерів машинобудування організувати сучасні виробництва в Україні.

— порівняно невеликий обсяг внутрішнього ринку і великі труднощі з виходом на міжнародні ринки, де найціннішою вважається передусім висока якість товару. Відтак, понад 90 % експорту українського машинобудування припадає на країни колишнього СРСР, що свідчить про низький рівень міжнародної конкурентоспроможності його продукції.

Економічна криза, зумовлена зменшенням платоспроможності споживачів і потреби в продукції машинобудування, спричинила «обвал» цін на продукцію зарубіжних конкурентів, чим фактично позбавила галузь її останньої переваги — дешевизни, внаслідок чого експорт машин і устаткування істотно зменшився. Що до важкого машинобудування, то на ньому негативно позначилося скорочення інвестиційних програм металургійних, гірничих та хімічних підприємств.

Погіршення умов кредитування подвійно вплинуло на машинобудування: зменшило доступність коштів для самих підприємств та обмежило інвестиційні можливості споживачів машинобудівної продукції.

Крім того, вплив кризи на основні країни-імпортери української машинобудівної продукції був більш вираженим ніж у середньому в світовій економіці, і це значно звузило можливості реалізації вітчизняної продукції.

— кадрові проблеми. Середній вік працівників на багатьох машинобудівних підприємствах перевищує 55 років. Стався значний відлив за кордон висококваліфікованих спеціалістів, пов'язаних зі створенням і застосуванням комп'ютеризованих виробництв, упровадженням високих технологій.

Узагальнюючим висновком може бути теза, що технічне переозброєння й інноваційний розвиток галузі в умовах кризи перейшли з категорії бажаних до категорії необхідних.

Високі технології у вітчизняній економіці пов'язані із авіаційною промисловістю.

У недалекій ретроспективі авіаційна промисловість в Україні мала реалізований науково-технічний потенціал, який за своїм рівнем не поступався потенціалу країн Західної Європи, і займала в СРСР друге місце після Російської Федерації, становлячи більше 20 % всього обсягу аерокосмічного комплексу. За післявоєнний радянський період в Україні ОКБ генерального конструктора ім. О. К. Антонова (на сьогодні — АНТК «Антонов») було створено унікальне сімейство літаків марки «АН», які успішно експлуатувалися і нині ще продовжують експлуатуватися на внутрішньому повітряному просторі СНД і за кордоном. На початок розвалу СРСР в авіапромисловому комплексі функціонувало 6 великих літакобудівельних КБ, 130 дослідних і серійних заводів, 9 двигунобудівельних КБ та 12 заводів, 144 підприємства і організації, що виконували НДДКР (у тому числі галузеві НДІ) [8, с. 130–133].

Хоча, Україна сьогодні у числі семи розвинених країн світу має повний цикл проектування та виробництва літаків та частково зберегла потужності та кадровий потенціал, змогла за останні декілька років підняти в повітря три принципово нові моделі літаків АН-70, АН-140 та АН-38, але у порівнянні із минулим потенціалом — це залишки. Тим паче, що за останні два десятиліття не відбулося зростання потенціалу, а лише його збереження на певному відносно прийнятному рівні.

Нинішні проблеми цивільної авіації України мають різноманітний характер та істотно впливають на стан, безпеку і темпи розвитку держави. Із зареєстрованих 727 повітряних суден (ПС) тільки 393 мають сертифікат льотної придатності, з них 103 ПС іноземного виробництва. Основні підприємства галузі, як і раніше, працюють в умовах старіння повітряних суден. Середній знос власних повітряних суден у вітчизняних авіакомпаніях перевищує 70 %, а середній їх термін експлуатації (з урахуванням орендованих) дорівнює 22,3 року [9, с. 93]. За відсутності сучасних типів ПС авіакомпанії вимушенні експлуатувати авіаційну техніку з продовженням ресурсом. Навіть і попри це, динаміка кількості рухомого складу (літаків і вертольотів) викликає занепокоєння (рис. 1) [9, с. 239].

Окрім зазначеного, викликає занепокоєння і негативна динаміка як обсягу перевезень вантажів авіаційним транспортом (відсоток до попереднього року): 2000 — 206; 2002 — 336; 2003 — 164; 2004 — 68; 2005 — 125; 2006 — 78; 2007 — 105; 2008 — 98; 2009 — 83 [9, с. 229], так і рівень зносу основних фондів головних аеропортів України, який становить 66,2 % і має тенденцію до зростання.

Складається враження, що в Україні авіаційна галузь, на відміну від усього цивілізованого світу, не розвивається, а занепадає надзвичайно швидкими темпами, фактично відмирає як зайве.

Із сказаного слідує наступний висновок, що цивільна авіація, як і військова, сьогодні переживають далеко не найкращі часи, мова йде навіть не про розвиток, а лише про збереження уже існуючого. Наслідком такого стану є незатребуваність наукових дос-

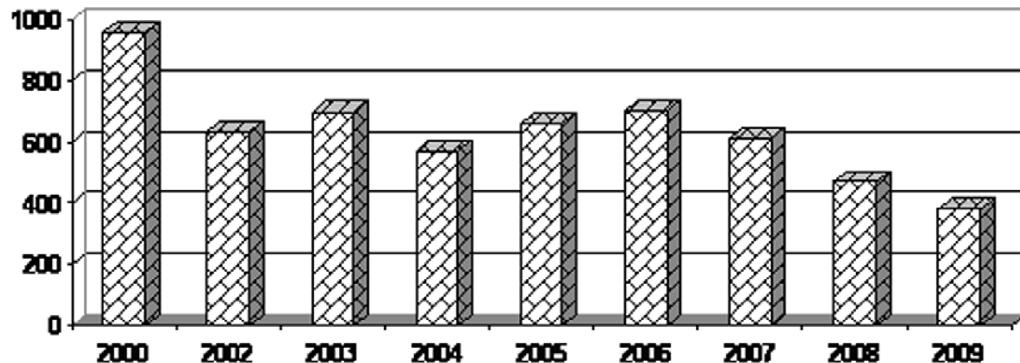

Рис. 1. Кількість літаків та вертольотів в Україні (за даними Мінтрансзвязку)

ліджень, тобто досліджень на базі 5-го технологічного укладу, який для усіх розвинутих країн світу є пріоритетним і формує підвалини економіки знань.

Проведене дослідження дозволило виділити наступні ключові загрози в сфері авіабудування:

— невідповідність продукції потребам ринку. Попри відоме гасло, що науково-технічний потенціал України в галузі авіабудування є одним із найкращих у світі, що дає можливість створювати нові зразки авіаційної техніки, що задовольняють потреби користувачів, але це стосується тільки транспортних і пасажирських літаків, розробка ж спеціалізованої сучасної техніки (надлегкі і легкі літаки, вертольоти, надзвукові літаки для підготовки льотного складу військово-повітряних сил) повністю відсутня, по при існуючу потребу в них.

— відсутність державної підтримки. У даний час, на думку українських фахівців, держава практично самоусунулася від рішення проблем науки і високотехнологічних галузей, віддаючи усе на відкуп ринкові, і вкрай слабко підтримує наукомісткі галузі. Обсяги державного фінансування державних цільових програм не можуть бути визнані задовільними, коли не створені умови для застосування позабюджетних джерел. Так, однією з наукомістких і капіталомістких галузей є цивільне авіабудування, що знаходиться нині у глибокій кризи. Тривалість циклу від наукових досліджень до серійного виробництва (5–7 років для літака і пілотажно-навігаційного комплексу і до 10–12 років — для двигуна) визначає тривалі терміни капіталовкладень і їх значні обсяги, і тому потрібна участь державного бюджету. Саме так відбувається на Заході. За даними Інституту Бейкера (США), близько 50 % усіх державних субсидій припадає на авіаційну галузь. У результаті в ній 70 % загального обсягу витрат на НДДКР йде за рахунок державного фінансування [8, с. 130–134].

— низька пріоритетність розвитку високотехнологічного виробництва. У порівнянні з наведеними статистичними даними щодо високого рівня авіапромислового комплексу СРСР, доцільно вказати і те, що на сьогодні в Україні функціонує єдина літакобудівельна фірма — АНТК «Антонов» — і два серійних заводи: ХГАПП та КиГАЗ «Авіант», потужності яких для нинішнього авіаційного ринку України збиткові. За таких умов — не лише подальший розвиток, але і саме існування високотехнологічного сектору стоїть під загрозою. Okрім цього, доцільно ще раз нагадати, що згідно офіційної статистики, для вітчизняної економіки пріоритетним для інвестування є не високотехнологічні галузі, які визначать її майбутній розвиток, а низькотехнологічні, зокрема 3-й технологічний уклад, на який щороку припадає до 75 % інвестицій. Сподівання ж на прямі іноземні інвестиції можна вважати марними, адже навіщо іноземцям фінансувати своїх прямих конкурентів у пріоритетних для економіки знань сферах.

Безперечно, що як і в машинобудуванні в загальному, в цій сфері актуальними є і загрози щодо втрати кадрового потенціалу, міжнародної конкуренції, невеликий обсяг внутрішнього ринку та ін.

Висновки. Узагальнюючою тезою може бути те, що національна промисловість сьогодні є технологічно відсталою, сировинно-орієнтованою, нездатною швидко реагувати на зміну кон'юнктури попиту на зовнішньому і внутрішньому ринку, енергетично залежною, пасивною до інноваційного розвитку. Усе це, у свою чергу, можна класифікувати як загрози для загального соціально-економічного розвитку та національної безпеки країни, які в подальшому будуть мати наступні негативні наслідки:

- пріоритетний розвиток сировинних галузей народного господарства із низьким рівнем продуктивності праці та ефективності та високим рівнем залежності від зовнішньоекономічної кон'юнктури;
- зростання технологічної залежності національної економіки, і самої промисловості зокрема, від імпорту науково-технічних товарів і послуг;
- подальше зниження інвестиційної привабливості національної економіки та згортання інвестиційно-інноваційної діяльності, в т. ч. виробництва у 4-му та 5-му технологічних укладах, які є визначальними для майбутнього економіки;
- відсутність новітніх енергозберігаючих технологій сприятиме подальшому зростанню енергетичної залежності держави, а висока частка енергоносіїв в структурі продукції (30–40 %) не дозволить виготовляти конкурентоспроможну продукцію;
- погіршення зайнятості та доходності працюючих, а відтак — відтік висококваліфікованих трудових ресурсів;
- втрата можливостей зайняти вигідну позицію у світовому економічному просторі на паритетних та взаємовигідних засадах.

Література

1. Діяльність суб'єктів господарювання [Текст] : стат. зб. / за ред. І. М. Жук ; Держкомстат України. — К. : ДП «Держаналітінформ», 2010. — 447 с.
2. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку [Текст] / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. — К. : Ін-т екон. прогнозув., Фенікс, 2003. — 1008 с.
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні [Текст] : стат. зб. / Держкомстат України. — К. : Техніка, 2010. — 457 с.
4. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь [Текст] / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К. : НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
5. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь [Текст] / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К. : НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.
6. Статистичний щорічник України за 2009 рік [Текст] / за ред. О. Г. Осауленка. — К. : Техніка, 2010. — 566 с.
7. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільства та економіці України [Текст] : в 3 т. / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кvasнюка. — К. : Фенікс, 2007. — Т. 3: Конкурентоспроможність української економіки. — 556 с.
8. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку [Текст] : моногр. / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. — К. : НІСД, 2008. — 744 с.
9. Чухно А. А. Твори [Текст] : у 3 т. / А. А. Чухно ; НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. Фін. ін.-т при М-ві фін. України. — К., 2006. — Т. 2: Інформаційна постіндустріальна економіка : теорія і практика. — 512 с.

Штангрет А. М.

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ПРИОРИТЕТНЫХ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

На основе обработки научных источников и статистической информации охарактеризовано состояние и определены современные проблемы промышленности в разрезе главных технологических укладов.

Ключевые слова: экономика, промышленность, metallurgy, машиностроение

Shtangret A. M.

STATE AND PROBLEMS OF PRIORITY INDUSTRIES

On the basis of scientific sources and statistical description of the state and determines the current problems in terms of defining industry of technology.

Key words: business, industry, metallurgy, mechanical engineering.

УДК331.522.4:336.5:31

Гальків Л. І., Осміловська Н. В.

ДИНАМІКА ІНВЕСТУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ У ПЕРШОМУ ДЕСЯТИЛІТТІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано динамічні зміни державних інвестицій у людський капітал України за 2001–2009 pp. Побудовано їх часовий тренд та здійснено прогнозні розрахунки. Оцінено кореляцію часових рядів ВВП та капіталовкладень у людський капітал, обґрунтовано напрями зменшення його втрат.

Ключові слова: людський капітал, інвестиції, динамічні ряди, втрати людського капіталу

Добропут населення і стабільність держави залежать від ефективності функціонування національної економіки, яка визначається, насамперед, рівнем розвитку людського капіталу. Саме креативна людина з відповідною освітою, кваліфікацією, навичками, досвідом забезпечує необхідні ринкові зміни. Відтак запорукою сталого економічного розвитку України має стати позитивна динаміка інвестування тих сфер життєдіяльності суспільства, де формується людський капітал.

Проблеми визнання людини як особливого виду капіталу та теорії його розвитку розглядалися в працях вітчизняних економістів, зокрема, В. Антонюка [1], В. Близнюка [2], Н. Верхоглядової [3], С. Вовканича [4], О. Грішнової [5], А. Колота [6], І. Лапшини [7] та ін. Однак на сьогодні мало дослідженім залишається питання визначення можливих перспектив зменшення втрат людського капіталу. Одним із аспектів цього питання є дослідження часових рядів обсягів державного інвестування людського капіталу.

Мета статті полягає в аналізі динаміки державних інвестицій в людський капітал України за період 2001–2009 роки, моделюванні та прогнозуванні їх тенденцій розвитку, а також у дослідженні їх залежності від обсягу ВВП.

Очевидно, що із зміною ролі людського капіталу в процесі створення доданої вартості переглядається і важливість інвестицій в його розвиток. Під цими інвестиціями слід розуміти різні види капіталовкладень в людину. У межах даної статті розглянемо капіталовкладення в освіту, охорону здоров'я, надання соціальної допомоги, у сферу культури, спорту, відпочинку та розваг (рис. 1).

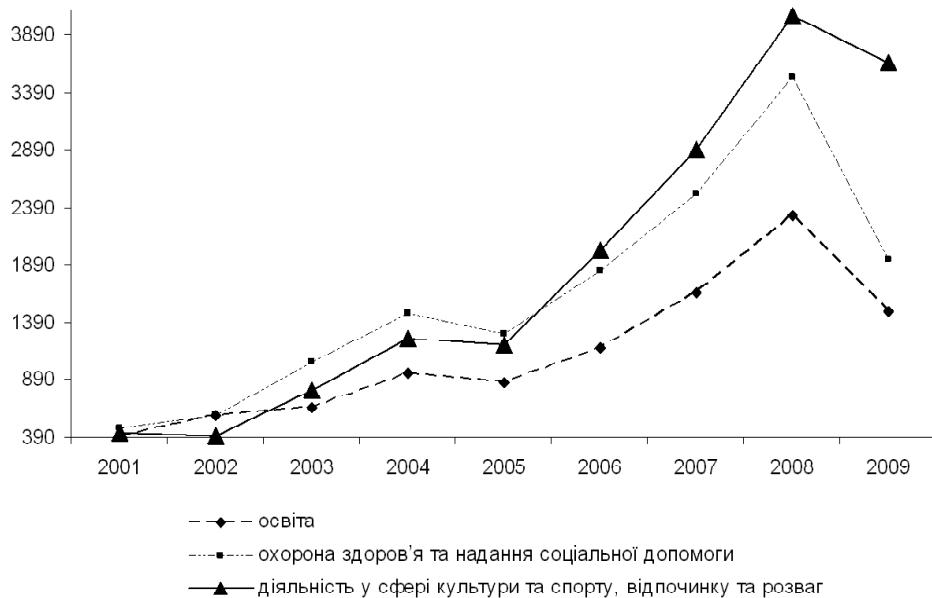

Рис. 1. Обсяги складових інвестицій в людський капітал України за 2001–2009 pp., млн. грн.
(Побудовано за даними Державного комітету статистики України)

З рис. 1 бачимо, що для часових рядів трьох складових інвестицій, характерна схожа загальна тенденція. Показники аналізу динамічних змін розмірів капіталовкладень у людський капітал України наведено в табл. 1. Методика розрахунку цих характеристик динаміки описана у курсі «Статистики» [9, с. 181–188].

Таблиця 1
Зміна складових обсягів інвестицій в людський капітал України щодо 2001 року

Роки	Освіта		Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги		Діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	
	у сумі, млн. грн.	у %	у сумі, млн. грн.	у %	у сумі, млн. грн.	у %
2002	174	42,8	103	21,7	–31	–7,2
2003	245	60,2	579	122,2	366	85,3
2004	546	134,2	998	210,5	826	192,5
2005	463	113,8	822	173,4	766	178,6
2006	757	186,0	1361	287,1	1585	369,5
2007	1244	305,7	2044	431,2	2465	574,6
2008	1915	470,5	3057	644,9	3625	845,0
2009	1077	264,6	1457	307,4	3213	749,0

Дані табл. 1 показують, що найвищі темпи зміни притаманні обсягам капіталовкладень у діяльність сфери культури та спорту, відпочинку та розваг. У 2008 році щодо 2001 року ці капіталовкладення збільшилися у 9,5 разів або на 3625 млн. грн. і становили 4054 млн. грн. Однак, щодо попереднього року вони зменшилися: у 2002 р. на 7,2 % (31 млн. грн.) і у 2005 р. на 4,8 % (60 млн. грн.). Загалом за аналізований період ця складова інвестування людського капіталу зросла у 8,5 разів або на 3213 млн. грн. У 2009 році відносно 2008 року інвестування діяльності сфери культури, спорту, відпочинку та розваг скоротилося порівняно із іншими складовими на найменшу суму — на 412 млн. грн. і на найменший відсоток — на 10,2 %.

В охорону здоров'я та надання соціальної допомоги інвестиції за період 2001–2008 рр. збільшилися у 7,4 рази або на 3075 млн. грн. і у 2008 році становили 3531 млн. грн. Зауважимо, що цей вид капіталовкладень зазнав найбільшого скорочення у 2009 році порівняно із 2008 роком — на 1600 млн. грн. або 45,31 %. Його обсяг у 2009 році становив 1931 млн. грн., що на 1447 млн. грн. або на 307,4 % більше 2001 року. У 2005 році відносно попереднього року розмір цієї складової інвестування людського капіталу зменшився на 12,0 %.

Інвестиції в освіту порівняно із 2001 роком зросли у 2002 р. — на 42,8 %, у 2003 р. — на 60,2 %, у 2004 р. — 134,15 %. У 2005 році щодо попереднього року капіталовкладення в освіті зменшилися на 8,7 %, однак щодо 2001 року — збільшились на 113,76 %. За наступні три роки щодо 2001 р. темпи приросту становили 186,0 %, 305,7 %, 470,5 %. У 2009 році щодо 2008 року інвестування освіти зменшилося на 838 млн. грн. або на 36,1 % і склало 1484 млн. грн. За весь досліджуваний період державні інвестиції в освіту збільшилися у 3,6 разів або на 1077 млн. грн.

Для кількісної оцінки динаміки загального обсягу державних інвестицій (як суми досліджуваних у статті складових людського капіталу) обчислено абсолютні та відносні характеристики (табл. 2).

Дані табл. 2 вказують на загальну тенденцію до зростання обсягів інвестування людського капіталу нашої країни. У 2009 році щодо 2001 року цей показник збільшився у

Таблиця 2
Показники динаміки сукупних державних інвестицій
в людський капітал України за 2001–2009 рр.

Роки	Інвестиції в людський капітал, млн. грн.	Абсолютний приріст, млн. грн.		Прискорення/уповільнення абсолютноого приросту, млн. грн.	Коефіцієнт зростання		Коефіцієнт прискорення / уповільнення
		базовий	ланцюговий		базовий	ланцюговий	
2001	1310	—	—	—	—	—	—
2002	1556	246	246	—	1,19	1,19	—
2003	2500	1190	944	698	1,91	1,61	1,35
2004	3680	2370	1180	236	2,81	1,47	0,92
2005	3361	2051	-319	-1499	2,57	0,91	0,62
2006	5013	3703	1652	1971	3,83	1,49	1,63
2007	7063	5753	2050	398	5,39	1,41	0,94
2008	9907	8597	2844	794	7,56	1,40	1,00
2009	7057	5747	-2850	-5694	5,39	0,71	0,51

5,4 рази або на 5747 млн. грн. Відносно попереднього року у 2005 р. і у 2009 р. капітало-вкладення в людський капітал зменшилися відповідно на 319 млн. грн. і на 2850 млн. грн.

Для моделювання динаміки сукупних інвестицій в людський капітал України обрано степеневу функцію (рис. 2). Обчислений коефіцієнт детермінації ($0,9056$) дає підставу стверджувати, що використана модель має високий ступінь достовірності і отримане рівняння можна використовувати у прогнозних цілях.

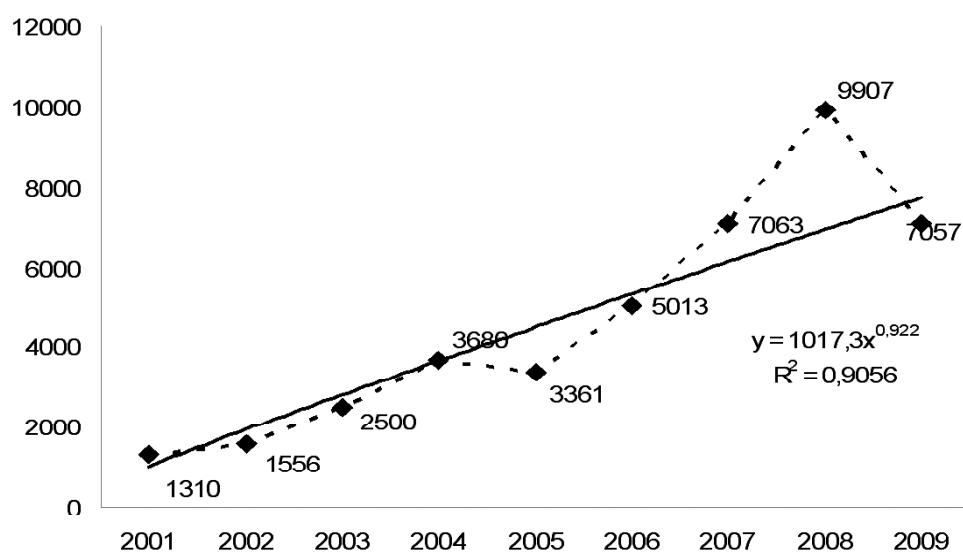

Рис. 2. Динаміка та трендова модель сукупних державних інвестицій
в людський капітал України, млн. грн.

За отриманою моделлю розраховано прогнозні обсяги інвестицій:

- на 2011 рік: 9987,3 млн. грн.
- на 2012 рік: 10977,7 млн. грн.

З отриманих результатів видно, що у перспективі очікується зростання обсягів державних інвестицій у людський капітал. У 2011 році щодо 2009 року прогнозується збільшення інвестування людського капіталу України на 2930,3 млн грн. або на 41,5 %. За 2012 рік очікується подальше збільшення цих капіталовкладень на 990,4 млн. грн. або на 33,8 %. Щодо 2009 р. у 2012 році цей приріст прогнозується у розмірі 3920,7 млн. грн. або на 55,6 %.

Одним із показників, що характеризує рівень економіки держави є обсяг ВВП. Його динаміку наочно представлено рис. 3. Співставлення цієї тенденції розвитку з даними рис. 2 дозволяє припустити про існування зв'язку між ВВП та інвестуванням людського капіталу. Розрахувавши коефіцієнт кореляції ($\rho = 0,96$), робимо висновок, що зв'язок між даними показниками є прямим і дуже щільним.

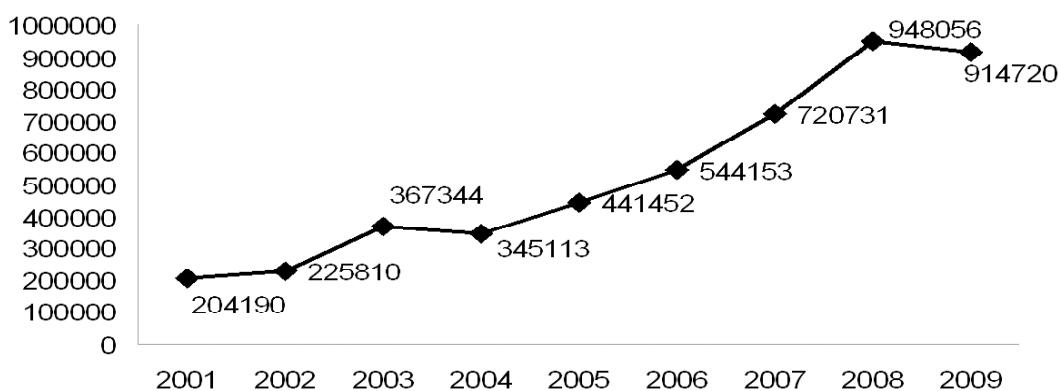

Рис. 3. Динаміка ВВП України, млн. грн.

Для опису зв'язку між обсягом ВВП та капіталовкладеннями у людський капітал використано засоби регресійного аналізу MS Excel (рис. 4). Методологія такого аналізу описана у відповідній літературі [9, 10].

Оскільки ρ -значення $2,799 \cdot 10^{-5}$ для коефіцієнта регресії $\bar{\beta}_1$ та критерію Фішера не перевищує заданого в умові рівня значущості $\alpha = 0,05$, то знайдене рівняння регресії вважається адекватним до результатів спостережень. Для побудованої лінійної регресійної моделі коефіцієнт детермінації $R^2 \approx 0,93$, що свідчить про високу якість вибіркового рівняння регресії: приблизно 93,3 % варіації (дисперсії) обсягів інвестицій пояснюються варіацією ВВП. Решта 6,7 % варіації пояснюються впливом випадкових, не врахованих у моделі факторів.

Значущість коефіцієнтів регресії β_0 та β_1 можна перевірити також за допомогою ρ -значень. Значущість коефіцієнта детермінації можна перевірити за допомогою ρ -значення для F -критерію ($F=2,799 \cdot 10^{-5} < 0,05$). Це свідчить про значне відхилення коефіцієнта детермінації від нуля.

За допомогою процедури Regression MS Excel (рис. 4) отримано лінійне рівняння регресії:

$$y = 0,01x - 627,86.$$

Для адекватності лінійної регресійної моделі достатньо, щоб був значущим коефіцієнт регресії (нахилу) β_1 або коефіцієнт детермінації R^2 (ρ -значення для них є однаково-

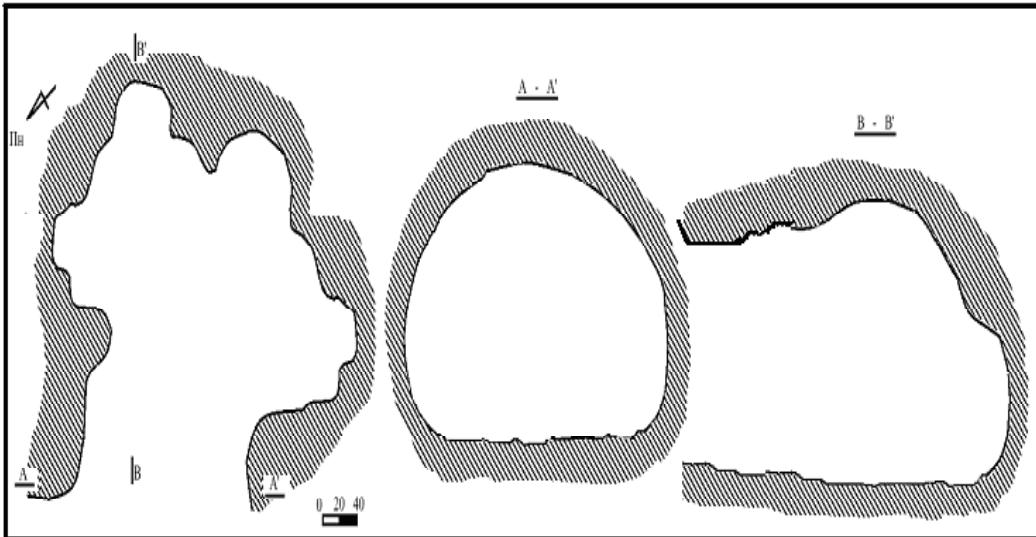

Рис. 4. Результат виконання процедури Regression MS Excel для оцінювання впливу обсягу ВВП на інвестування людського капіталу

вими і дорівнюють $2,799 \cdot 10^{-5}$). Отже, побудоване лінійне рівняння регресії адекватне при рівні істотності 0,05. Адекватність побудованої регресійної моделі дає можливість проінтерпретувати коефіцієнт регресії $\bar{\beta}_1$: та спрогнозувати значення залежної змінної при заданому рівні ВВП: при збільшенні обсягів ВВП на 1 млн. грн. обсяги державних інвестицій в людський капітал зростатимуть в середньому на 10 тис. грн.

Таким чином, неналежне фінансування освіти, охорони здоров'я та сфери культури, спорту й відпочинку спричиняють зниження вартості людського капіталу, а, отже його втрати. Досліджувані у статті складові державних інвестицій виступають факторами довгострокової та пролонгованої дії. Продуктом процесу освіти є якісно оновлений людський потенціал з вищим рівнем кваліфікації, здатний до складнішої праці. Охорона здоров'я, культура, спорт та відпочинок роблять людину здатною до більш інтенсивної і тривалої праці. Тому для зменшення втрат людського капіталу України, підвищення її конкурентоздатності та зміцнення економічної безпеки необхідно передумовою є збільшення капіталовкладень у людину.

Досліджені нами часові ряди дозволяють очікувати нарощування обсягів інвестування людського капіталу. Підсилюватимуть цей процес позитивні зрушення у реальному секторі економіки, передусім унаслідок збільшення ВВП.

Аналізована у статті проблематика має перспективи подальших наукових досліджень, зокрема, у руслі розширення складових інвестування людського капіталу, врахування демографічних показників, інфляційних процесів тощо.

Література

1. Антонюк В. П. Оцінка та забезпечення розвитку людського капіталу України : автореф. дис. ... д. е. н. : (08.00.07) [Текст] / В. П. Антонюк. — Донецьк, 2008. — 43 с.
2. Близнюк В. В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) [Текст] / В. В. Близнюк // Економіка і прогнозування. — 2005. — № 2. — С. 64–77.
3. Верхоглядова Н. І. Людський капітал і показники економічного зростання / Н. І. Верхоглядова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuvg.gov.ua/e-journals/PSPE/2007.htm>.

4. Вовканич С. Й. Людський та інтелектуальний капітал в економіці знань / С. Й. Вовканич, Л. К. Семів // Вісник НАН України. — 2008. — № 3. — С. 13–23.
5. Грішнова О. А. Людський капітал : формування в системі освіти і професійної підготовки [Текст] / О. А. Грішнова. — К. : Знання, КОО, 2001. — 254 с.
6. Колот А. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань [Текст] / А. Колот // Україна : аспекти праці: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. — Київ, 2007. — № 4. — С. 24–29.
7. Лапшина І. А. Розвиток людського капіталу України в процесі євроінтеграції [Текст] / І. А. Лапшина. — Львів : НІСД, 2008. — 332 с.
8. Сайт Державного комітету статистики України : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
9. Статистика [Текст] : навч. посібн. / С. О. Матковський, Л. І. Гальків, О. С. Гринькевич, О.З. Сорочак. — Львів : Новий світ-2000, 2009. — 460 с.
10. Економетрія [Текст] : навч. посібн. / В. І. Єлейко, І. М. Копич, Р. Д. Боднар, М. Я. Демчин. — Львів : В-во Львів. комерц. акад., 2007. — 352 с.

Гальків Л. І., Осмиловська Н. В.

ДИНАМИКА ИНВЕСТИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА УКРАИНЫ В ПЕРВОМ ДЕСЯТИЛЕТИИ ХХI ВЕКА

Проанализированы динамические изменения государственных инвестиций в человеческий капитал Украины за 2001–2009 гг. Построен их тренд и осуществлены прогнозные расчеты. Оценена корреляция динамических рядов ВВП и капиталовложений в человеческий капитал, обосновано направление уменьшения его потерь.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции, динамические ряды, потери человеческого капитала

Halkiv L. I., Osmilovska N. V.

DYNAMICS OF INVESTING IN THE HUMAN CAPITAL OF UKRAINE. FIRST DECADE TWENTY THE FIRST AGE

The dynamic changes of public investment in human capital of Ukraine in 2001–2009 years were analyzed. Their time trend was constructed and projections were made. The correlation of GDP time series and investment in human capital were estimated, directions of reducing its losses were founded.

Keywords: human capital, investment, rows of dynamics, human capital losses.

УДК 334.012

Гелей Л. О.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Зроблено спробу систематизувати основні напрями підвищення якості управління підприємством, які використовуються в контексті організаційного проектування сучасної компанії.

Ключові слова: управління підприємством, управлінський важель, важель доступу до ресурсів, важель відповідальності, важель впливу, важель підтримки.

Одним із напрямів підвищення якості управління підприємством є боротьба за підвищення результативності менеджменту. Кожен керівник може впливати на ефективність своїх підлеглих, змінюючи обсяг ресурсів, якими вони наділені, і обсяг роботи, за яку вони несуть відповідальність. Керуючись звичайною життєвою логікою, більшість керівників вважає, що чим більша у людини сфера відповідальності, тим більше повноважень йому належить — і навпаки. Але на практиці не все так однозначно і варіантів для аналізу є набагато більше.

Протягом останніх десяти — п'ятнадцяти років у науковій літературі посилилися позиції прихильників композиційного підходу до управління результативністю менеджерів, які відстоюють необхідність гармонійного поєднання інструментів організаційного проектування та методології управління персоналом. Потребу враховувати інтелектуальний та поведінковий аспекти в боротьбі за високу організаційну ефективність висловлював ще класик сучасного менеджменту Пітер Друкер [1], а прикладні інструменти організаційного дизайну та оцінки управлінської результативності пропонували численні дослідники та економісти [2; 3; 4; 5]. Разом з тим, висвітлення ключових важелів високої управлінської результативності є одним з мало досліджених на сьогодні наукових питань.

У статті зроблено спробу систематизувати й уточнити зміст основних шляхів підвищення якості управління підприємством, що використовуються в контексті дизайну управлінської архітектури сучасної компанії (на прикладі моделі організаційного дизайну Роберта Саймонса).

Сутність організаційного дизайну, зазвичай, визначають через опис механізму функціонування організації як складної цілісної системи. Однією з найважливіших частин цієї системи є проектування управлінської архітектури, в межах якої кожен менеджер повинен добре розуміти відповіді на питання:

1. Які ресурси я можу контролювати і вільно використовувати?
2. За якими критеріями моя робота буде оцінюватися?
3. З ким мені доведеться співпрацювати і на кого я можу впливати?
4. На чию підтримку я можу розраховувати?

На думку Річарда Саймонса [2, с. 137–154], доцільно виділити чотири важелі, з допомогою яких можна спроектувати і запрограмувати на успішність будь-яку позицію в організації. Ці важелі — доступ до ресурсів, відповідальність, вплив та підтримка. Вказані вище важелі «налаштовуються» за принципом еквалайзера (рис. 1).

Рис. 1. Налаштування управлінських важелів у моделі Саймонса

Для своєї моделі Саймонс пропонує найпростішу шкалу — від мінімуму до максимуму. Кожен керівник повинен самостійно визначити, що в його компанії є мінімумом (наприклад, яким найпростішим показником можна вимірювати ефективність менеджера чи спеціаліста), а що — максимумом (наприклад, яким рівнем свободи у прийнятті рішень можуть бути наділені начальники відділів).

Розглянемо, що ж являють собою кожен з важелів моделі Саймонса.

Важель доступу до ресурсів визначає обсяг контролюваних ресурсів (матеріальних і нематеріальних, можливість використання тієї чи іншої інфраструктури тощо), за якими співробітник може приймати рішення, не звертаючись до вищого керівництва (співробітник, звичайно, також несе відповідальність за ці ресурси). Доступний обсяг ресурсів значною мірою визначається політикою та стратегією компанії, що також потрібно враховувати. Наприклад, у компанії Nestle, яка сповідує принцип «створення цінності на місцях», керівники регіональних підрозділів можуть оперувати досить значними ресурсами [2, с. 149].

Важель відповідальності визначає сферу відповідальності, покладеної на того чи іншого працівника. За нашими спостереженнями, якщо в компанії роботу відділу чи конкретного менеджера прийнято оцінювати лише за простими показниками (наприклад, виконання щомісячного плану по залученню нових клієнтів), це означає, що відповідальність персоналу топ-менеджмент зводить до мінімуму. І навпаки, якщо ефективність роботи оцінюється за складними, агрегованими показниками (розширення частки ринку, підвищення лояльності клієнтів тощо), це означає, що важель відповідальності встановлено на максимум. Встановлення важеля на той чи інший рівень визначається прагненням підкоригувати позицію та стиль поведінки підлеглих. Якщо керівник вимагає неухильного дотримання внутрішніх стандартів та виконання доведених згори планів, рівень відповідальності має бути встановлений на мінімальному рівні. Якщо ж необхідно розвивати креативність, ініціативність — тоді потрібно вимагати звіт не так часто і лише за ключовими агрегованими показниками (окупність інвестицій або частка ринку).

Важель впливу являє собою систему взаємовідносин, у яку включений або на яку може впливати той чи інший працівник. Збільшення дії цього важеля досягається через активність працівника у збиранні та обробці нової інформації, спілкуванні з колегами, реалізації його якостей у ролі неформального лідера. Зазвичай топ-менеджмент не втручається у неформальні взаємовідносини людей з різних підрозділів, але ці відносини можуть бути і запрограмовані — наприклад, через створення крос-функціональних команд, наділення додатковими функціями та ін.

Важель підтримки полягає у підтримці діяльності працівника як з боку керівництва, так і з боку інших колег. Для деяких посад недоцільно встановлювати цей важель на високому рівні (наприклад, для працівників, що задіяні у прямих продажах), оскільки там важливо підтримувати дух внутрішньої конкуренції. Але для об'єднання колективу навколо загальних цілей потрібен високий рівень підтримки ініціатив, що спрямовані на їх досягнення.

Кожен з перерахованих важелів управління результативністю, звичайно, має певним чином співвідноситися до інших важелів — так, щоб це співвідношення не призвело до кризових ситуацій.

За Саймонсом, оптимум для будь-якої посади досягається тоді, коли обсяг контролюваних ресурсів є адекватним очікуваним результатам, тобто Важель доступу до ресурсів + Важель підтримки = Важель відповідальності + Важель впливу.

При цьому графічно лінії, що з'єднують важелі доступу до ресурсів і підтримки, з одного боку, і важелі відповідальності і впливу, з іншого, повинні так чи інакше перетнутися (рис. 2).

Рис. 2. «Х-тест» Роберта Саймонса

Саме ця особливість є причиною іншої назви моделі Саймонса — «Х-тест». Якщо ж з'єднувальні лінії на рисунку не перетинаються, є підстави перевірити, чи правильно змодельовані посади відповідних працівників.

У процесі дизайну управлінської архітектури багато підприємств зустрічаються з необхідністю перепроектування ключових посад менеджменту. На нашу думку, при цьому варто зосереджувати увагу на найважливіших чинниках управлінської праці, серед яких не тільки повноваження і рівень відповідальності, але й компетенції та особиста позиція менеджера. Крім того, на порядку денного залишається проблема системної оцінки факторів результативності менеджерів.

Ми пропонуємо виділити сім ключових факторів, що впливають на досягнення результату менеджерами в компанії:

- знання і навички;
- здібності;
- особиста позиція;
- інформаційна система;
- ресурси та інструменти;
- система оцінювання;
- стимулювання і контроль.

В сукупності вказані вище фактори управлінської результативності утворюють так звану культуру результативності — поняття, яке інтегрує вектор поведінки, позиції та переконання співробітників всієї організації. «Культура результативного управління повинна стати частиною загальної корпоративної культури», — вказують авторитетні менеджери Л. Боссіді і Р. Чаран [6, с. 22]. Вони виходять з того, що в світі менеджменту, наповненому різноманітними технологіями та ідеми, існує постійний дефіцит результативних управлінців, здатних сформувати і зберегти цю культуру в своїй організації. Відповідно, створення культури результативності завершує процес організаційного проектування, дозволяючи менеджерам активно впроваджувати свої стратегії та плани.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що моделювання оптимального співвідношення управлінських важелів та створення культури результативності є одними з найважливіших задач топ-менеджменту. Починати найкраще з встановлення важеля доступу до

ресурсів, оскільки найпростіше вирішити, які ресурси керівник готовий довірити тому чи іншому менеджеру чи підрозділу. Потім вже можна виставляти інші важелі відносно першого. Найбільш продуктивною буде робота на тих посадах, де керівництво певним чином збалансувало важелі — наприклад, чим менше у менеджера підконтрольних ресурсів, тим більшою мірою він потребує неформальної підтримки; натомість чим складніші показники, за якими оцінюють діяльність менеджера, тим у меншу кількість проектів та додаткових обов'язків він повинен бути втягнутий.

Література

1. Drucker P. The Practice of Management [Text] / P. Drucker. — New York : Harper, 1954. — 416 p.
2. Simons R. Levers of Organization Design : How Managers Use Accountability Systems for Greater Performance and Commitment [Text] / R. Simons. — Boston : HBS Press, 2005. — 290 p.
3. Белошапка В. Управленческая результативность: системный взгляд на работу и развитие менеджера [Текст] / В. Белошапка, И. Нузыга. — К. : Стандарт, 2007. — 270 с.
4. Bruch H. Beware the Busy Manager [Text] / H. Bruch, S. Ghoshal // Harvard Business Review. — 2002. — February. — P. 62–69.
5. Редченко К. И. Реализация стратегии: как выявить менеджеров, на которых нельзя положиться [Текст] / К. И. Редченко // Стратегический менеджмент. — 2008. — № 2. — С. 138–151.
6. Bossidi L. Execution : The Art of Getting Things Done [Text] / L. Bossidi, R. Charan. — New York : Crown Business, 2002. — 288 p.

Гелей Л. О.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Сделана попытка систематизировать основные направления повышения качества управления предприятием, которые используются в контексте организационного проектирования современной компании.

Ключевые слова: управление предприятием, управленческий рычаг, рычаг доступа к ресурсам, рычаг ответственности, рычаг влияния, рычаг поддержки.

Heley L.

HOW TO IMPROVE QUALITY OF ENTERPRISE MANAGEMENT

We systematised and specified an essence of the basic levers of management performance which are used in a context of organizational designing of management architecture of the modern company).

Key words: management, management lever, resource lever, responsibility lever, influence lever, support lever.

Розділ 2.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТУРИЗМОЛОГІЇ

УДК 37.016.338.48«21»

Лащук І. П.

**СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА ХХІ СТОЛІТТЯ
І ЗАВДАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ОСВІТИ**

У статті показано якісні зміни у змісті сучасного туризму і перетворення його на старті ХХІ-го століття у глобальний чинник розвитку світової цивілізації. З'ясовано нові підходи до підвищення якості кадрів на ринку туристичних послуг.

Ключові слова: інноваційний, глобальний, гуманітарний, світоглядний, соціокультурний, комунікативний.

Питання соціокультурного аспекту туризму спонукає насамперед наголосити, що сучасний світовий туризм перетворився на глобальний чинник розвитку цивілізації всіх її складових — економіки, соціальної сфери, духовної культури. Інакше кажучи, туризм виступає як надзвичайно багатий за змістом і розмаїтій за проявами соціальний феномен. Своїми функціями — світоглядною, культурно-пізнавальною, соціальною, комунікативною, рекреаційною — він істотно впливає на людину, її ціннісні орієнтації, процеси самопізнання і самовдосконалення. Туристична революція за висловом Ф. Франтіаллі — це подія настільки творча і важлива, що це дає підстави порівняти її з індустриальною революцією XVII століття [3, с. 65].

Визначаючи винятково важливe значення туризму в його економічній функції, водночас він став визначальним чинником соціальної і культурної інтеграції людей і народів. Туризм є одним із важливих соціально-економічних явищ сучасності, яке підпорядковане дії об'єктивних законів розвитку людського суспільства. Туристична діяльність безпосередньо впливає на процеси консолідації нації і виховує толерантність, гостинність, сприяє стабільноті у суспільстві, формує комунікативну культуру і народну дипломатію, тому без перебільшення можна констатувати, що туризм як феномен культури і цивілізації ХХІ ст. безпосередньо впливатиме на підготовку фахівців сучасного рівня відповідно до галузевих стандартів освіти.

Це дозволяє істотно поглибити розуміння туризму, усвідомити те, що поряд із соціально-практичною, бізнесовою існує і гуманітарна, духовно-культурна сутність туристичної діяльності, розкрити його надзвичайно важливу роль, як засобу комунікативної культури, важливого каналу народної дипломатії, що зближує народи та країни, сприяє їхньому взаєморозумінню і виробленню загальнолюдської платформи для розв'язання нагальних глобальних проблем. Туристика в сучасному світі має важливe значення для розвитку особистості фахівця галузі, сприяє розширенню його знань про навколошній світ, про закономірності та тенденції поступу суспільства у справі формування ціннісних та світоглядних орієнтирів, ґрунтовної і широкоглядної професійної культури.

Туризм — складний соціокультурний та історичний феномен, з форми проведення дозвілля та способу заняття вільного часу, поступово перетворився у чинник світового

значення нового століття й тисячоліття, у фактор багатоплановий: економічний, соціо-культурний, кроскультурний, комунікативний, міжнародний. Він відіграє винятково пріоритетну роль у формуванні «комунікативної культури» адекватної нинішньому етапу переходу до цивілізації ХХІ ст.

Значення туризму полягає не тільки в тому, що він є галузю людської життєдіяльності світоглядного значення. Сьогодні в наукових колах йде мова про створення принципово нової суспільно-гуманітарної теорії «туризмології». Тобто, людська цивілізація перетворюється на своєрідний «інноваційний простір».

У контексті сказаного зрозуміло є актуальність проблеми підготовки високопрофесійних кадрів в галузі туризму. Підготовка фахівців, які готові працювати в нових управлінських умовах та бути високопрофесійними у конкретній галузі, потребує аналітичних підходів до змісту освіти, її фундаментальності та професійності. Сьогоднішнє бізнес-середовище передбачає наявність комплексних фундаментальних знань у працівників туристської індустрії, яка дала поштовх майже всім гуманітарним наукам.

Туристичне навчання, безумовно, потребує керівників, економістів, юристів, географів, соціологів, лінгвістів та ін. Комунікативна культура вимагає і спеціальних знань, зокрема соціальної етики, соціальної педагогіки, психології, вміння вести успішний діалог.

Серед нині діючого персоналу туристичних підприємств працюють колишні інженери, вчителі, працівники культури та інші спеціалісти, яких спад виробництва в промисловості і сільському господарстві змусив шукати заняття в інших галузях.

Надати і забезпечити якісні туристичні послуги можуть тільки фахівці-професіонали. Як свідчить міжнародний і вітчизняний досвід, фахівець з туризму має володіти соціальними, гуманітарними, культурологічними, історичними, правовими, естетичними, рекреаційними, екологічними, економічними та іншими аспектами знань. Крім цього важливим є володіння двома-трьома іноземними мовами, сучасними комп’ютерними інформаційними технологіями, відповідність світовим стандартам надання якісних туристичних послуг. Брак фахівців з нових інформаційних технологій і технологій надання послуг є стримуючим фактором розвитку туризму. Саме тому, слід акцентувати увагу на тому, що систему підготовки кадрів не повинні влаштовувати короткотермінові курси. Менеджери мають отримувати належну освіту у відповідних навчальних закладах II-IV рівнів акредитації. Сучасні умови потребують відповідності рівня професійності фахівців галузі туризму України європейському рівню. Європейська орієнтація України та її входження в Європейське освітнє і наукове поле, зокрема, вимагають повномасштабної інтеграції освітньої діяльності у Європейський і світовий інформаційний простір. В Україні є потреба значного збільшення обсягів підготовки кваліфікованих фахівців різних профілів та рівнів індустрії туризму, в якій уже нині перевищує 2 млн. чол., а за прогнозами у 2010 р. ця цифра мала би подвоїтись [5, с. 9]. Тому основним змістом діяльності вищого навчального закладу повинно стати формування інноваційного освітньо-виховного середовища, що передбачає зміну орієнтації і змісту освіти, вдосконалення професійної майстерності педагогів через опанування інноваційними технологіями навчання. Таким чином, головною метою підготовки фахівців для підприємств туристичної індустрії є якісна підготовка кадрів з урахуванням світового досвіду і особливостей українського менталітету.

Серед умов, що пред’являються випускникам вищих навчальних закладів, на перший план виходять його особистісні ресурси, які мають забезпечити високий рівень адаптації до ситуації на туристичному ринку. Важливим елементом підготовки фахівців туристичного профілю повинен бути принцип зв’язку між теорією і практикою, що носить обов’язковий характер у всіх формах організації навчального процесу. Сучасні

умови соціально-економічного розвитку пред'являють нові вимоги до фахівців сфери туризму. Вони повинні мати не лише професійні знання і навички, не тільки отримати достатній рівень економічних, а й певний рівень економічної культури, який би передбачав розуміння економіки як цілісного складного багатоваріантного суспільно-господарського процесу. Перш за все, зазначимо, що концептуальною основою формування економічної культури має стати поглиблene вивчення блоку економічних дисциплін, насамперед, економічної теорії, як наукової бази для забезпечення студентам соціально-необхідного мінімуму систематизованих економічних знань, для глибокого осмислення економічних явищ та фундаментальних закономірностей. Вона акцентує увагу на моральному боці економічних дій: порядності, духовності, партнерстві, волі, як складових успіху сучасного туристичного бізнесу. Формування економічних знань і ефективність їх засвоєння вимагає від викладачів, які забезпечують викладання економічної теорії, мікроекономіки, макроекономіки, історії економічних вчень спільногo вирішення таких завдань.

Однак, найскладнішим завданням викладачів є перетворення економічних знань у переконання, здатність їх осмислено засвоювати і використовувати у практичному житті. У результаті цього завдання важливe значення має поєднання теоретичного навчання з практикою і самостійною роботою студентів, використання елементів творчого пошуку, застосування активних методів навчання. Проблемні лекції, ділові та інтелектуальні ігри, мозкові атаки спонукають студентів відйти від пасивного сприйняття наукового матеріалу до його активного пошуку і використання. При формуванні економічної культури фахівця викладачу слід враховувати, що особистість формується особистістю, саме тому духовність, моральність, освітній і культурний рівень та професіоналізм викладача стають сьогодні важливим компонентом соціокультурного змісту туристської освіти.

Література

1. Туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практич. конф. (Львів, 20–22 жовт. 2005 р.) / [ред. кол.: Бочан І. О. (відп. ред.) та ін.]. — Львів : ЛПЕТ, 2005. — 396 с.
2. Туризм у ХХІ столітті [Текст] : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К., 2002. — 200 с.
3. Пазенюк В. С., Федоренко В. К. Філософія туризму [Текст] : навч. посібн. — К. : Кондор, 2004. — 270 с.
4. Гуманізація вищої освіти на порозі ХХІ століття [Текст] : Наук. запис. КІТЕП. — К., 2001. — Вип. 1. — 255 с.
5. Краєзнавчі ресурси регіону у створенні сучасної туристичної інфраструктури для відпочинку та оздоровлення людей [Текст] : матеріали наук.-практич. конф. (Львів, 27 квітн. 2007 р.) / [ред. кол.: Бочан І. О. (відп. ред.) та ін.]. — Львів : ЛПЕТ, 2007. — 254 с.

Лацик І. П.

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМИКА ХХІ ВЕКА И ЗАДАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье показаны качественные изменения в содержании современного туризма и превращение его на старте ХХI-го столетия в глобальный фактор развития мировой цивилизации. Изложены новые подходы к повышению качества подготовки кадров на рынке туристических услуг.

Ключевые слова: инновационный, глобальный, гуманитарный, мировоззренческий, социокультурный, коммуникативный.

Lashchyk I.P.

**SOCIO-CULTURAL DYNAMICS XXITH CENTURY
AND TASKS OF TOURISM EDUCATION**

Article shows qualitative changes in content of the modern tourism and its transformation at the beginning of the XXI century into the global factor of world civilization development. New approaches to improvement of the staff training in the field of tourism services are elucidated.

Key words: innovative, global, humanitarian, ideological, socio-cultural, communicative.

УДК 338.48

Васильчак С. В., Стручок Н. М.

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Розглядається питання економічної безпеки країни та індикатори впливу на неї. Одним із них є туристичний ринок. Аналізується розвиток туристичного ринку на основі факторів, що виступають джерелом економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, туристичний ринок, Всесвітня туристична організація, рівень зайнятості, туристичні підприємства.

Туризм є складною системою, в якій тісно переплетені інтереси багатьох галузей економіки, екології, культури, безпеки, зайнятості населення, розвитку туристичної інфраструктури. Адже туристична індустрія виступає потужним соціально-економічним чинником і, як показує досвід зарубіжних країн, забезпечуватиме економічну безпеку країни.

Проблема та особливості розвитку туристичного ринку, передумовами виникнення, принципами функціонування підприємств рекреаційно-туристичного комплексу, класифікація їх форм і видів, організація діяльності у ринкових умовах, методологія розробки і реалізації державної та регіональної туристичної політики, світовий досвід організації туризму висвітлені у наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як М. Долішній, Є. Бєленський, В. Євдокименко, І. Зорін, В. Квартальнов, В. Кифяк (досліджували питання організації туризму на міжнародному та вітчизняному ринку), В. Кравців, О. Любіцьева (досліджували питання економічної безпеки підприємства), В. Мацола, А. Мельник, В. Мікловда, Н. Недашківська, М. Нудельман (аналізували механізм державного регулювання в туристичній галузі), М. Порттер, В. Сенін, С. Харічков, О. Шаблій, І. Школа (вивчали економічну ефективність туристичного бізнесу).

Різносторонній характер розвитку туристичного ринку є достатньо стрімким і динамічним явищем. Тому метою цього дослідження є довести необхідність розвитку туристичного ринку як джерела формування економічної безпеки країни.

Економічна безпека являє собою універсальну категорію, яка відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відношень на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним суб'єктом господарювання.

Економічна безпека — це такий стан національної економіки, який забезпечує захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави. Під життєво важливими інтересами в даному контексті розуміють сукупність потреб, які забезпечують існування і прогресивний розвиток особистості, суспільства, держави [1]. Економічна безпека є однією зі складових національної безпеки, яка охоплює фінансовий, економічний, інформаційний, екологічний аспекти тощо.

Основними завданнями економічної безпеки є пропорційне та безперервне економічне зростання, приборкання інфляції та безробіття, формування ефективної структури економіки та розвинутого ринку цінних паперів, скорочення дефіциту бюджету та державного боргу, соціальний захист та підвищення якості життя населення, підтримка стійкості національної валюти тощо. Ці завдання визначають стратегію економічної безпеки як формування та обґрунтування стратегічних пріоритетів, національних інтересів, засобів і механізмів вирішення проблем.

Економічна безпека оцінюється за певними критеріями — показниками-індикаторами. Найважливішими з них є: структура ВВП, обсяг і темпи розвитку промисловості, обсяг і динаміка інвестицій, природно-ресурсний виробничий і науково-технічний

потенціали країни, ефективність використання ресурсів, конкурентоспроможність економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках, темпи інфляції, рівень безробіття, якість життя, тобто ВВП на душу населення, ступінь диференціації доходів, забезпеченість населення матеріальними благами й послугами, дефіцит бюджету та державного боргу; енергетична залежність, інтегрованість у світову економіку [2, с. 79].

Враховуючи розвиток економіки країни, забезпечити зростання перерахованих показників може туристична галузь. У сучасному суспільстві туризм є однією із перспективних і найбільш динамічних галузей світової економіки. У багатьох країнах туризм відіграє важливу роль у формуванні валового внутрішнього продукту, створенні додаткових робочих місць і забезпеченій зайнятості населення, а також активізації зовнішньоторговельного балансу. Він впливає на такі ключові галузі економіки, як транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання й інше, тобто виступає кatalізатором соціально-економічного розвитку.

Економічну результативність розвитку туристичного ринку, проаналізуємо за допомогою показників, які характеризують сферу туризму та забезпечують економічну безпеку країни

Зважаючи на тенденції розвитку ринку та за даними Всесвітньої ради подорожей та туризму (WTTC) частка індустрії туризму складає 9,9 % глобального ВВП, 10,9 % світового експорту та 9,4 % світових інвестицій. Зайнятість у туристичної індустрії та суміжних галузях економіки у 2008 р. склала 1 571 500 робочих місць, 7,6 % від загальної зайнятості (зайнятість безпосередньо в індустрії туризму склала 268 400 робочих місць, 1,3 % від загальної зайнятості [4, с. 378].

За даними експертів ВТО, кількість туристичних поїздок у світі у 2010 року подвоїлась в порівнянні з 1995 р. і досягає мільярда прибуттів, з яких 146 млн. припадає на Центральну й Східну Європу, включаючи країни СНД і Балтії, де туризм розвивається випереджальними темпами в порівнянні з європейським регіоном у цілому.

В Україні продовж 2010 року було видано 1836 ліцензій суб'ектам господарювання, з них на турагентську діяльність — 1 363; на туроператорську діяльність — 399; на туроператорську діяльність (внутрішній та в'їзний туризм) — 74. Ліцензії на туроператорську та турагентську діяльність отримало 8 531 суб'ектів господарювання, з них в дії 8 152 [4, с.390].

Більшість туристичних компаній в нашій державі працюють на в'їзний, виїзний та внутрішній туризм. В Україні близько 60 % туркомпаній орієнтовані на міжнародний туризм, у зв'язку із недостатнім розвитком інфраструктури внутрішнього туристичного ринку та низької якості послуг, які не відповідають рівню цін на них. Цю тенденцію можна прослідкувати на прикладі Львівської області (рис.1). Туристичний ринок Львівщини характеризує стійкий відсоток по кількості туристичних потоків за кордон у 2000 р. 56 %, а у 2009 р. 53,7 %. Значно зросла частка туристів, які орієнтовані на внутрішній туристичний ринок 324,0 % до 37,8 %.

У світовій туристичній системі за даними Міжнародної організації праці, зайнято більше 130 млн. чоловік, а створення одного робочого місця обходиться приблизно в 20 разів дешевше, ніж в промисловому секторі економіки.

Приклади розвинених в туристичному відношенні країн (Іспанія, Туніс, Італія, Греція, Франція, Австрія), де в секторі обслуговування працює від 20 до 50% зайнятого населення показують, що з трьох нових професій, як правило (особливо для молоді), дві можуть виникнути саме в туристичній галузі.

Чисельність працівників туристичних підприємств України складає близько 60 тисяч, а з урахуванням інших областей народного господарства, які беруть участь в

Рис. 1. Розподіл туристів за категоріями, у % до підсумку
(Діаграма побудована на основі даних джерела:[5, с. 22])

обслуговуванні туристів (транспорт, готельний бізнес, торгівля, зв'язок, розваги і ін. - по розрахунках ВТО налічується понад 100 таких галузей) ця цифра досягає 1,8 - 2 млн. чоловік [3, с 152]. І, як показує досвід останніх років, ця цифра продовжуватиме рости. Тому питання кадрового забезпечення сфери туризму найближчим часом в нашій країні буде стояти досить гостро рис. 2.

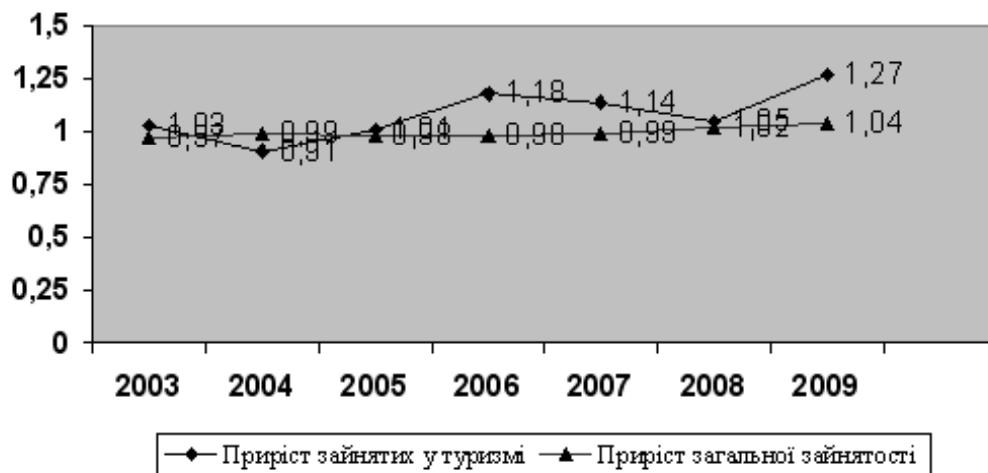

Рис. 2. Динаміка кількості зайнятих у туризмі та інших галузях економіки України, 2003– 2009 рр. (Діаграма побудована на основі даних джерел [5, с. 254])

Порівняння динаміки кількості зайнятих в усіх галузях економіки та туризме вказує, що середньорічний темп приросту для туристичної галузі складав 7,86 %, у той час як аналогічний показник в цілому по державі був від'ємним і дорівнював — 3,14 %. Наведені розрахунки ще раз вказують на потужний потенціал для розвитку вітчизняного туризму. При цьому зауважимо, що розраховані значення позитивного

впливу туристичної галузі на зайнятість населення будуть вищими у 14–17 разів, якщо врахувати працівників, що обслуговували туристів у інших галузях.

Проаналізуємо частку доходів від реалізації туристичних послуг у структурі Валового Внутрішнього Продукту країни (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка частки доходів від діяльності туристичних підприємств
у ВВП України, 2005–2009 pp**

Рік	ВВП, млр. грн.	Доходи від реалізації тур. послуг, млн. грн.	Темп зростання ВВП, %	Темп зростання доходів від реалізації тур послуг, %	Частка доходів від реалізації турислуг у структурі ВВП, %
2005	441,5	517,7	—	36,1	0,3
2006	544,2	830,6	23,3	60,4	0,4
2007	720,7	1206,7	32,4	45,3	0,5
2008	948,1	1386,1	31,5	14,9	0,6
2009	913,3	2093,2	-3,7	51,0	0,8

Таблиця побудована на основі даних джерела : [4, с.22]

Аналіз даних таблиці показує, що доходи від реалізації туристичних послуг у 2009 р. становили 2093,160 млн грн. у порівнянні з 2005 зросли на 6 %. Протягом 2009 р. місткість туристичного ринку зросла на 51,1 %, частка доходів від реалізації туристичних послуг у структурі ВВП сягнула 0,8 %.

Високий попит, динамічний розвиток смаків та уподобань споживачів, застосування сучасних технологій та інновацій в діяльності підприємств туристичної галузі повинно забезпечувати належний рівень рентабельності. У ринкових умовах господарювання розвиваються ті галузі, які мають високу рентабельність, є прибутковими. Порівняно із іншими галузями рентабельність таких суб'єктів туристичного ринку, як готелів та ресторанів становила – 3,3 % (табл. 2). Порівняння рентабельності операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності показує, що найвищий рівень рентабельності 19,9 % у підприємств торгівлі автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт. На другому місці — підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку з рентабельністю в 12,7 %, на третьому — діяльність підприємств транспорту і зв'язку з рівнем рентабельності 10,6 %. Діяльність вище згаданих підприємств безпосереднім чином прив'язана до туристичного ринку. Адже сфера торгівлі, транспорту, зв'язку є суміжниками туристичного ринку.

Наведені особливості вказують на те, що система розвитку туристичного ринку є економічно вигідною для держави і перспективною у розвитку.

Економічна безпека країни розглядається на основі різних індикаторів і враховуючи стан розвитку українського ринку, туристична галузь займає в ній важливе значення. У забезпеченні стабільності розвитку економіки країни туристична індустрія, дає позитивні тенденції в інвестиційних потоках, сфері зайнятості, структурі ВВП, розвитку суб'єктів підприємницької діяльності.

Дослідження розвитку туристичного ринку показало чіткі та стрімкі тенденції до зростання у структурі ВВП частки доходів від наданих туристичних послуг, кількості суб'єктів підприємницької діяльності туристичної інфраструктури, кількості наданих робочих місць.

Таблиця 2

**Рівень рентабельності, збитковості (–) діяльності підприємств
за видами економічної діяльності, %**

	Роки		
	2008	2009	2010
Усього	3,9	3,3	4,8
у тому числі сільське господарство, мисливство, лісове господарство	12,9	14,7	2,6
промисловість	4,9	1,8	3,8
будівництво	– 2,7	– 0,9	– 1,8
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	-0,2	4,5	13,8
торгівля; автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	0,5	2,4	19,9
оптова торгівля посередництво в оптовій торгівлі	0,1	5,5	12,7
Роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	– 1,6	3,3	4,5
діяльність готелів та ресторанів	1,2	– 1,9	– 3,3
діяльність транспорту та зв'язку	6,9	8,5	10,6
фінансова діяльність	5,2	1,5	2,5
операції з нерухомим майном, оренда	4,0	5,1	4,8
освіта	6,2	6,0	6,6
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,3	3,1	6,4
Надання комунальних та індивідуальних послуг	– 6,7	– 13,7	– 21,4

Таблиця побудована на основі джерела: [5, с. 117]

Література

1. Пастернак-Таранущенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення [текст] : підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів економічного профілю / Пастернак-Таранущенко Г., за ред. професора Б. Кравченка. — К. : Кондор, 2002. — 302 с.
2. Франчук В. Основи економічної безпеки [Текст] : навч. посіб. / Франчук В.; Львівський державний університет внутрішніх справ. — Львів : 2008. — 203 с.
3. Шульгіна Л. Маркетинг підприємств туристичного бізнесу [Текст] : моногр. / Л. М. Шульгіна. — К. : КНТЕУ, 2005. — 597 с.
4. Статистичний збірник «Україна у цифрах за 2008 рік» / за ред. О. Г. Осауленко. — Київ : Державний комітет статистики України, 2009. — 258 с. — С. 145.
5. Готельне господарство та туризм. Статистичний збірник за 2009. / за ред. С. О. Матковською. — Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2010. — 112 с.

Васильчак С. В., Стручок Н. М.

РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОГО РЫНКА В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

Рассматривается вопрос экономической безопасности государства и индикаторы влияние на нее. Внимание акцентируется на туристическом рынке, как одном из индикаторов. Анализируется развитие туристического рынка на основе факторов, которые выступают источниками экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, туристический рынок, Всемирная туристическая организация, уровень занятости, туристические предприятия.

Vasylchak S. V., Struchok N. M.

**INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT OF THE TOURISM MARKET
IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY**

The question of economic security of country and indicators of influence is examined on it. One of them there is a tourist market. Tourist market development is analysed on the basis of factors which come forward the source of economic security.

Keywords: economic security, tourism market, the World Tourism Organization, employment, tourist enterprise.

УДК 379.851.(075.8)

Бочан І. О., Цимбалюк М. Ф.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТУРИСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ

Обґрунтовується необхідність створення сільських туристичних центрів з метою підвищення привабливості сільських населених пунктів для туристів. Рекомендуються учасники такого центру, його місце в управлінській структурі, орієнтовані щомісячні подієві заходи та принципи створення.

Ключові слова: складові центру, щомісячний план подієвих заходів, показники дослідження центру, принципи створення центру.

В сучасних умовах зростання психологічних навантажень на людський організм, інтенсивні умови праці і ритм життя та погіршення стану навколошнього середовища разом з урбанізацією суспільства заставляють людину шукати відпочинку в селі та в гірській місцевості. Бажано було, щоб тут поряд з природними туристичними ресурсами були представлені також історичні та етнічні.

Вивченю ресурсів та інфраструктури для розвитку масового туризму вивчали багато вчених [1, 3]. Однак в селі цьому питанню приділялось мало уваги і лише побічно відмічали сильні і слабі сторони зеленого туризму [2, с. 37], привабливість та значення його [4, 6], а питання формування сільських туристичних центрів, методичні засади зовсім не вивчались. На даний час немає методики їх створення, особливо в селях, хоча доцільність цієї проблеми не викликає сумніву, а історичне значення окремих селищ та сіл надзвичайно велике.

Сільські гостинні садиба та агрооселі як суб'єкти надання послуг гостинності туристам не можуть самостійно забезпечити розвиток туризму, збільшення туристичних потоків, зокрема створити привабливість відпочинку в сільській місцевості. До того ж, основною діяльністю їх є ведення особистого селянського господарства. Звідси брак часу та відсутність досвіду є основними причинами відсутності належного попиту на цей туристичний продукт.

В зв'язку з цим ми поставили собі за мету обґрунтувати можливості створення сільських туристичних центрів.

Об'єктом наших досліджень є процеси функціонування сільських гостинних садиб.

Предметом досліджень — методологічні аспекти створення сільських туристичних центрів.

Методами досліджень — класичні теоретичні методики, що апробовані поколіннями вчених: індукція, дедукція, аналіз, синтез (5, с.17) та практичні методи, як спостереження і опитування.

Спостереження та анкетування сільських гостинних садиб та агроосель показали, що існує суттєва різниця між задекларованими та працюючими суб'єктами гостинності, які надають послуги з туризму в сільській місцевості. Вона у великій мірі залежала від місць локалізації садиби. За цим показником їх можна поділити на наступні групи: 1) що розміщаються в рекреаційному середовищі. 2). Оселі з розміщенням в людних місцях, де зосереджені екскурсійні об'єкти. 3). Оселі, які розміщаються поблизу трас. 4) інші. За показниками числа працюючих осель, кількості туристів та сезонністю робіт займають перше місце оселі в рекреаційному середовищі. 2. Оселі з розміщенням в людних місцях, де зосереджені екскурсійні об'єкти. 3. Оселі, що розміщаються поблизу трас. 4. Всі інші. Слід зазначити, що найбільший потік туристів спостерігався тоді, коли проводились певні видовищні заходи. Прикладом може бути проведення

«Артконцерту» та «Галицьких фестин» в с. Звенигород Пусомитівському районі та етнофестиваль в Золочівському районі.

Аналіз діяльності організаційних заходів з подієвого туризму на місцях та сам процес забезпечення їх певним тематичним змістом показує, що така робота під силу тільки громаді села з підтримкою відділів туризму районного та обласного масштабу.

На нашу думку, в селі повинен бути актив, який би разом з існуючими організаціями на селі утворили туристичний центр, що працював би при комісії соціального розвитку села місцевих сільських рад. До його складу повинні входити представники школи, бібліотека, народний дім просвіти, закладів культури та мистецтва, підприємства народних промислів тощо. Такий туристичних центр повинен працювати у взаємозв'язку з іншими суб'єктами, які можуть надавати туристичні послуги, підприємствами і населенням села.

Організаційна схема управління його представлена на рис. 1.

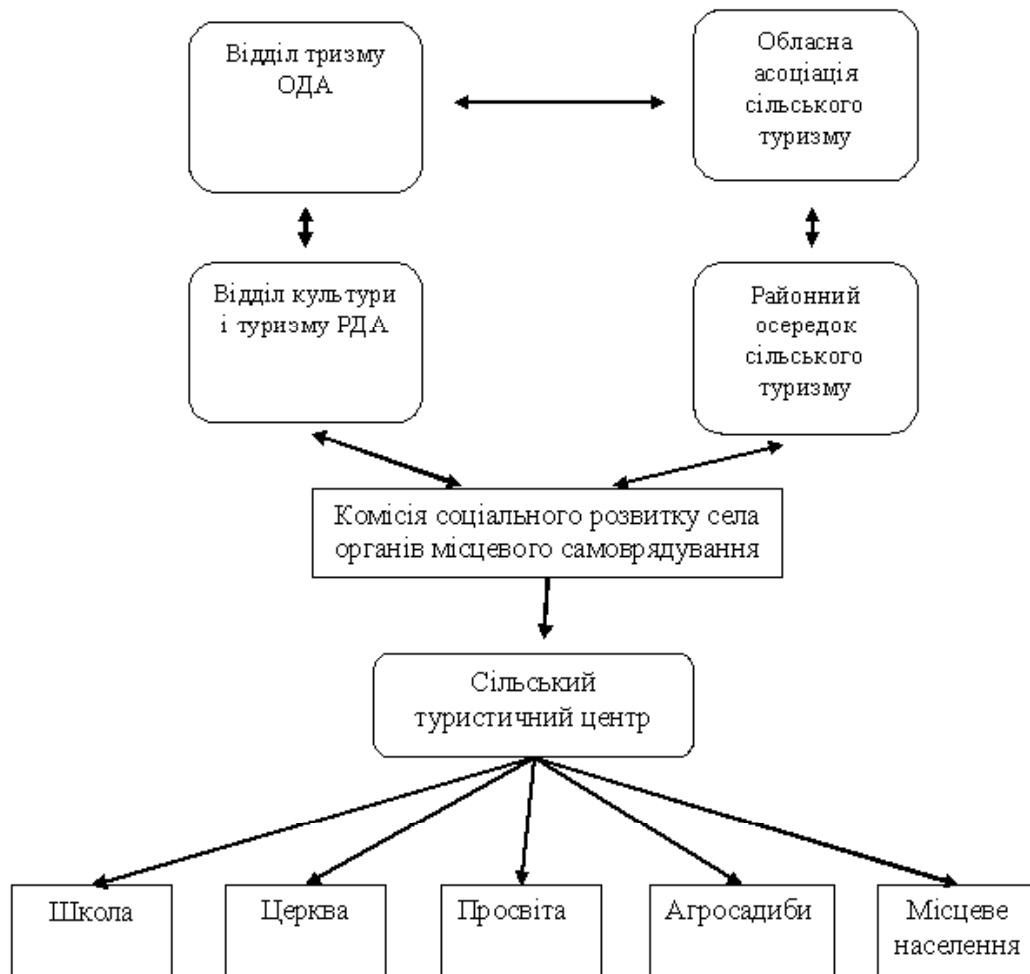

Рис.1. Схема організаційної структури управління сільським туристичним центром.

В організації туристичного центру вирішальне значення матиме дослідження як окремого села, так і територій, які прилягають до нього. Вони характеризують можливості конкретної місцевості та розширення в майбутньому цього туристичного центру. В об'єм цих досліджень входить:

- географічне положення;

- шляхи сполучення та їх відповідність певному класу доріг;
- наявність закладів розміщення та харчування, які б забезпечили основні послуги туристам;
- присутність на ринку тих закладів, які б надали додаткові та супутні туристичні послуги;
- можливості та туристичний потенціал села і прилеглих територій;.
- досвід та ритуал проведення світських та духовних свят і подієвих заходів;
- наявність колективів художньої самодіяльності та етнічних хорових груп;
- перелік підприємців, які б могли на правах угоди надавати послуги туристам;
- підсобні галузі та художні промисли.

По закінченню досліджень місцевості визначаємо сильні та слабкі сторони місцевості і починаємо формувати туристичну програму. Беремо за основу вже розкручені бренди традиційних заходів, обрядів, звичаїв або свят, які вже не раз проводилися.

Січень, як перший місяць нового року і місяць Різдва, Ісуса та Коляди, надасть різдвяного шарму музичному фестивалю, котрий має показати новорічні та різдвяні музичні традиції батьківщини мігрантів. Також туристам запропонують відзначити Новий рік, можна провести змагання підльодної риболовлі та прийняти участь у створенні скульптур із криги чи снігу.

Місяць лютий присвячується вшануванню захисників вітчизни, тому буде проведено фестиваль військової музики з відповідними військовими розвагами. Всі бажаючі зможуть відчути на собі принади військового життя, подивитись на змагання військових спеціалістів різних напрямків.

Традиційно жіночий місяць березень надає відвідувачам радість від музики, що звеличує жінок. Також у березні можна провести серію змагань домогосподарок, бізнес-леді, конкурси краси, ярмарки-продажі модного жіночого одягу і таке інше.

В квітні логічно провести фестиваль, присвячений квітам а також фестиваль діджеїв. Між ними доречно провести квіткові виставки-продажі, свято квітів, екскурсії просинаючими лісами та плавнями, художні виставки, присвячені весні, раллі легкових машин та парад ретро-техніки села.

У травні можна створити таку структуру відпочинку: майки, пізнавальні екскурсії, мисливські розваги, кінні прогулянки, риболовля, відпочинок на лоні природи з куштуванням страв національної кухні.

У червні можна провести музичний фестиваль, купання, піші прогулянки за гірськими маршрутами з відвідуванням бойківських сіл та куштуванням їхніх страв, спуск гірськими ріками.

В липні можна планувати фестиваль української пісні та козацького танцю. Для бажаючих провести відвідування національного парку Розточчя та відвідування історичної Жовквівщини.

Серпень слід відзначити етнографічним музичним фестивалем народів Прикарпаття, серією екскурсій за попередньо узгодженими програмами, відвідування парку «Сколівські бескиди» та закладів національної кухні.

У вересні відбувається музичний фестиваль «Бабине літо», де ззвучить ретромузика. Також відвідувачам можна запропонувати показ мод осіннього періоду та цілу мережа заходів, посвячених закінченню жнив (свято останнього снопа, усякі змагання та виставки сільськогосподарського напрямку). У проміжку між фестивалями можна пропонувати прогулянки, мисливство, рибальство.

Жовтень знаменитий фестивалем класичної музики, квітів, релаксаційними прогулянками. Жовтневі екскурсії дадуть можливість насолодитись завершенням осакомітового сезону.

У листопаді доцільно провести день пам'яті та ігри, присвячені історії краю, виставками умільців.

У грудні відбувається день української армії, якому можна присвятити музичний футуристичний фестиваль та фестиваль військової музики, що і задасть тематику маршрутам та розвагам усього місяця. Проходять виставки художників та студентів архітектурних факультетів, модерністів, футуристів, а також передноворічна футуристична феєрія на вулицях.

Звісно, вказані заходи орієнтовні, їх можна поновлювати та узгоджувати з іншими організаціями, які можуть надати належні послуги.

Забезпечення найбільш широкого розвитку певного туристичного центру, який заново створюється, потрібно проводити оцінку його за такими напрямками: маркетинговий для виявлення певного контингенту споживачів цього туристичного продукту, теоретична розробка і оцінка місцевого матеріалу, оцінка навколошньої місцевості для визначення широких напрямків туристичної діяльності, створення бізнес-плану та укладання угод, які б забезпечили діяльність всієї інфраструктури [5, с. 45].

Принципи створення сільського туристичного центру можна сформулювати так:

1. Принцип відповідності. Кожен туристичний об'єкт, що створюється у межах програми, повинен чітко відповідати ідеям та духу програми, бути органічно пов'язаним з іншими об'єктами однієї території, загальною інфраструктурою та часовими межами. Він не повинен бути розташований на території сусіднього району, мати інші пункти розміщення і харчування та занадто довгий трансфер. Так, немає сенсу возити туристів або екскурсантів із цього центру в інший.

2. Принцип економічного паритету. Треба чітко розуміти, що кожна туристична програма розробляється під певний економічний прошарок туристів. Тобто вартість туристичного об'єкту та його цінова політика не повинна суттєво відрізнятись від загальної економічної картини, що створюється іншими туристичними об'єктами даної програми. Наприклад, для туристичної програми, що створюється під середній економічний клас туристів, не варто включати харчування туристів у елітному ресторані, а VIP-клієнтів не варто включати до загальних екскурсійних груп.

3. Принцип відмінності. Створюваний туристичний об'єкт повинен відрізнятися від вже існуючих навколо нього в межах туристичної програми інших туристичних об'єктів. Наприклад, існування двох історичних туристичних об'єктів поруч може бути виправдане тільки за умови, якщо таке сусідство є беззаперечним історичним фактом. І навіть в цьому разі варто рознести їх по різних туристичних програмах, тому що у свідомості туристів таке сусідство призведе до змішування історичних епох і зменшення враження від кожного з цих туристичних об'єктів. Тому під час створення туристичної програми варто між відвідуванням таких двох об'єктів вставити будь-який відволікаючий захід — пікнік, купання, ландшафтну прогулянку тощо.

Зрозуміло, що вище перераховані принципи є найголовнішими з тих,, які треба враховувати під час створення конкретного туристичного об'єкту.

Надзвичайно важливе значення для створення туристичного центру має розробка туристичної програми перебування та обслуговування.

Туристична програма — це сукупність заходів повноцінного відпочинку з чітким зазначенням екскурсійних об'єктів, маршрутів, місць розміщення та харчування, а також закладів дозвілля з урахуванням потреб різноманіття вражень та документальне оформлення угод на надання таких послуг суб'єктами туристичного ринку.

Виходячи з цього поняття, основними умовами для будь якої туристичної програми є врахування наступних головних умов: певний набір заходів, які вже запроваджені в

дозвіллевій діяльності, а також нових і перспективних; чітке зазначення маршрутів, туристичних об'єктів, місце розміщення та харчування, перелік яких вказується на маршруті разом із їхніми інфраструктурними об'єктами, які відповідають темі програми; урахування потреб різноманіття вражень, яке досягається тоді, коли через певний проміжок часу отримується нова порція вражень, тобто відповідала закону Голівудських блокбастерів.

При створенні туристичної програми можна використовувати принципи застачення та використання, маркетингового дослідження, нестандартні точки зору.

1. Застачення та використовування. Для успішної реалізації туристичної програми необхідно створити відповідний колектив, до якого керівник місцевої громади має застучити місцевий актив на засадах обслуговування його програми зі складанням відповідних угод та розподілом ролей за таким сценарієм. Кожному з них відводиться відповідна роль у туристичній програмі центру, а підприємцям — в обслуговуванню туристів цього центру.

2 Маркетингове дослідження. Після виявлення кола туристичних об'єктів, що бажані для використання у цій програмі, треба провести детальний маркетинг обраної території та бажаного кола туристів, виявивши сильні та слабкі сторони цієї програми. Виконання цього принципу надасть організаторам можливість завчасно посилити слабкі сторони своєї програми та підкріпити їх додатковими заходами. Наприклад, у разі відсутності якісних умов у спеціальних закладах розміщення чи харчування, можливості перенавантаження цих закладів потрібно продублювати їх рівноцінними закладами. У разі розрахунку туристичної програми на місцевий контингент треба враховувати місцеві виробничі умови, розклад роботи підприємств та розклад вихідних днів та свят. Також для довантаження туристичних об'єктів у випадку форс-мажорних обставин потрібно створити так звані аварійні міні-тури за ціною собівартості або мінімальної рентабельності для жителів навколоїшніх сіл та учнів різних навчальних закладів. Сподіваючись на зовнішнього туриста треба чітко уявляти собі вимоги запланованого контингенту та можливу кількість з урахуванням мінімального та максимального туристичного потоку,

3. Нестандартна точка зору. Для успішності туристичного проекту необхідно навіть до найбанальніших речей підходити з найнезвичайнішого боку. Якщо взяти будь-який ординарний об'єкт навіть з негативною словою, то подивившись на нього з іншої точки зору та застосувавши до цього творчий підхід можна створити цікавий захід, який користуватиметься попитом у туристів, що сприймають нестандартне мислення або бажають відпочити від тверезої реальності. Однією з можливостей перевертання негативу на позитив можна показати наслідки роботи гірничодобувних підприємств області, запропонувати жахливий імідж наших шляхів, створивши інноваційну програму для водія, а для досягнення більшого ефекту можна запропонувати, наприклад, водієві, який звик до автобанів та комфортних транспортних засобів проїхатись нашими сільськими дорогами та інші не ординарні заходи.

Таким чином, запропонована методологія створення туристичного центру разом із вказаними подієвими заходами та застаченням до них громади села в співдружності з відділами туризму сприятимуть розвитку сільського туризму та притоку туристів в село. Це в кінцевому результаті дасть можливість підвищити ефективність діяльності існуючих сільських садиб та створення нових.

Література

- Гелей Л. О. Туризм в Україні: сучасні пріоритети його розвитку [Текст] : збірник наук. праць / Міністерство освіти і науки, Львівський інститут економіки і туризму; [редкол. : І. О. Бочан та ін.]. — Львів : Сполом, 2006. — № 1. — 197 с. : іл., табл., форм. — 300 екз. — ISBN 966-665-300-1.

2. Дудяк Р. П., Фурдас Б. В. Підприємницькі засади розвитку аграрного туризму [Текст] : збірник наук. праць / Міністерство освіти і науки, Львівський інститут економіки і туризму ; [редкол. : І. О. Бочан та ін.]. — Львів : Сполом, 2006. — № 1. — 197 с. : іл., табл., форм. — 300 екз. — ISBN 966-665-359-1.
3. Очеретник Р. А. Туристичні ресурси: вимоги до формування та проблеми їх використання. [Текст] : збірник наук. праць /Міністерство освіти і науки, Львівський інститут економіки і туризму ; [редкол. : І. О. Бочан та ін.]. — Львів : Сполом, 2006. — № 1. — 197 с. : іл., табл., форм. — 300 екз. — ISBN 966-665-359-1.
4. Топорницька М. Я. Перешкоди розвитку зеленого туризму в Україні [Текст] : збірник наук. праць. /Міністерство освіти і науки, Львівський інститут економіки і туризму ; [редкол. : І. О. Бочан та ін.]. — Львів : Сполом, 2006. — № 1. — 197 с. : іл., табл., форм. — 300 екз. — ISBN 966-665-359-1.
5. Штофф В. А. Проблемы методологии научного познания [Текст] : учеб. / В. А. Штофф. — М. : Наука, 2001. — 300 с.
6. Шевчук М. В. Організація сільського туризму у гірських районах [Текст]:збірник наук. праць/ Міністерство освіти і науки, Львівський інститут економіки і туризму ; [редкол. : І. О. Бочан та ін.]. — Львів : Сполом, 2006. — № 1. — 197 с. : іл., табл., форм. — 300 екз. — ISBN 966-665-359-1.

Бочан І. О., Цимбалюк М. Ф.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЗДАНИЯ СЕЛЬСКИХ ТУРИСТИЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ

Обосновывается создание сельских туристических центров с целью повышения привлекательности сельских населенных пунктов для туристов. Рекомендуются субъекты деятельности такого центра, место его в управленческой структуре, помесячные мероприятия и принципы его создания.

Ключевые слова: составные центра, помесячный план событий, показатели исследования центра, принципы создания центра.

Bochan I.O., Tsymbaliuk M.F.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF RURAL TOURISM CENTERS FORMING

The necessity of rural tourism centers making with the purpose of increase of the attractiveness in villages for tourists is substantiated. The members of such centers, his place on the management structure, tentative monthly event measures and forming principles.

Keywords: components of the center; monthly plan of measures, the indices of investigation, the principles of center forming.

Розділ 3.
**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТА УПРАВЛІНСЬКІ ОСНОВИ
ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 330.59+338.485

Степура Т. М.

**РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ТУРИСТИЧНУ ГАЛУЗЬ**

Досліджено рівень життя населення України за основними чинниками, що його формують: доходами населення, демографічною ситуацією, розвитком соціальної інфраструктури, соціальним захистом тощо. Встановлено зменшення попиту у туристичній галузі України через зниження рівня життя. Запропоновано основні заходи щодо підвищення рівня життя населення.

Ключові слова: **рівень життя, доходи населення, соціальна політика, туристичні потоки.**

Рівень розвитку всіх галузей національної економіки є основою функціонування держави, її рейтингу на світовому ринку. Одночасно існує значна кореляція цього рівня із соціальною політикою, забезпеченням населення товарами продовольчого та промислового походження, а також можливостями цей товар купити, тобто платіжною спроможністю населення. Ця залежність виражається у ланцюжку «створення ВВП–розподіл доходів–особисте споживання–рівень життя населення». Адже розвиток економіки та її соціальна орієнтація визначається не лише обсягами виробленого продукту у натуральному чи вартісному виразі, але й у розподілі цих благ у суспільстві між його членами, а також у спроможності населення придбати ці блага у певному структурному співвідношенні продовольчих та непродовольчих груп товарів, а також послуг, в тому числі й туристичних, у бюджеті домогосподарства. Дослідження цих питань уможливить реальну оцінку сучасного рівня життя населення України та залежності від нього активності споживання туристичних послуг.

Проблеми соціально-економічного розвитку країни взаємопов’язано з рівнем життя населення знайшли відображення у працях таких вітчизняних вчених, як О. Біттер [1], В. Галанець, С. Дем’яненко, В. Мессель-Веселяк, Б. Пасхавер [2], П. Саблук, В. Черевко, В. Юрчишин. Питання соціального розвитку суспільства, зважаючи на його широту, розглядалися багатьма науковцями України та зарубіжжя. Так, на вітчизняних теренах соціальну політику, зокрема на рівні регіонів, досліджували М. Долішній, В. Куценко, Е. Лібанова, У. Садова [3], Л. Семів та ін. Разом з тим, поняття соціальної політики, забезпечення належного рівня життя, досі залишаються дискусійними як у теоретичному, так і, тим більше, у практичному плані.

Метою статті є дослідження стану та впливу основних складових рівня життя динаміку споживання туристичних послуг.

Основними завданнями соціальної політики є підвищення рівня життя населення та реалізація соціального захисту. Ці завдання можуть забезпечуватися через напрями:

— підвищення рівня оплати праці та поступове зростання частки заробітної плати у доходах населення, яка у 2009 році у Львівській області становила лише 40,4 % і практично не змінилась у порівнянні із у 2001 році (41,1 %) [4, с. 86]. Натомість соціальні

допомоги та інші одержані поточні трансферти становили у 2001 році 33,1 % і їх питома вага неухильно зростає до 39,5 % у 2009 році, тобто практично сягає частки заробітної плати у сукупних доходах населення (рис. 1).

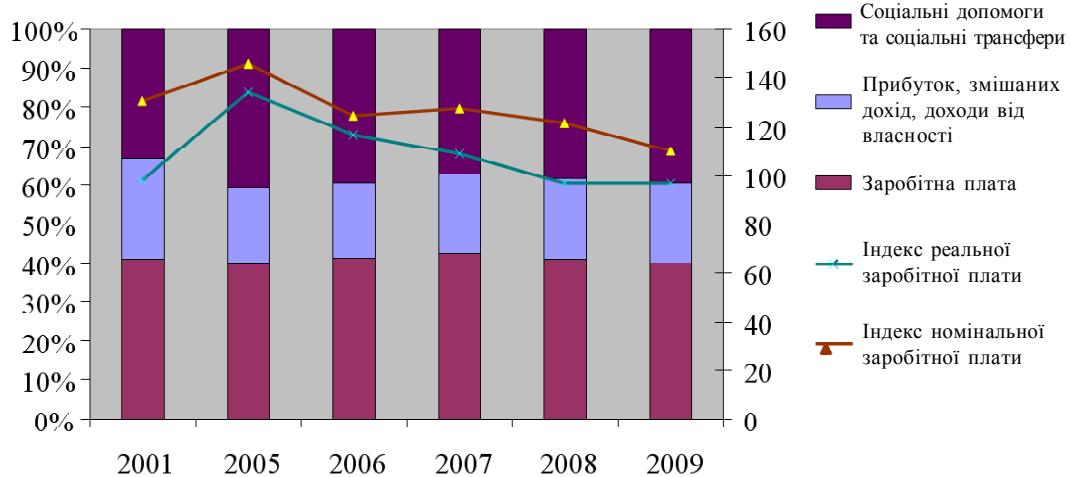

Рис. 1. Структура доходів населення Львівської області та динаміка індексів реальної і номінальної заробітної плати

Такі ж тенденції характерні й для усієї України — у динаміці частка заробітної плати у доходах населення за тривалий період (9 років) зросла лише на 0,8 в.п., у той час як питома вага соціальних трансфертів — на 6,5 в. п. Значно зменшились за структурою прибутки населення та змішані доходи від підприємницької діяльності (на 9,5 в. п.), що для економіки, яка розвивається і мала б спиратися на середній клас, вкрай негативно. Структуру доходів населення України у динаміці відтворено у табл. 1.

Таблиця 1
Структура доходів населення України за 2001–2009 роки*, %

Джерела доходів	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	відхилення 2009 від 2001
Дохід	100	100	100	100	100	100	100	100	100	—
у т. ч.										
заробітна плата	41,1	42,7	43,9	42,7	42,1	43,5	44,8	43,3	41,9	0,8
прибуток та змішаний доход	24,1	18,1	16,8	16,0	15,3	14,7	15,3	15,5	14,6	-9,5
доходи від власності	1,7	2,9	3,1	3,0	2,9	2,9	3,2	3,4	3,9	2,2
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	33,1	36,4	36,2	38,2	39,7	39,0	36,7	37,8	39,6	6,5

* — розрахунки автора за даними Держкомстату України [5].

Разом з тим, в абсолютному вираженні середньомісячна заробітна плата в економіці України зростає у 26 р. за 1995-2009 роки, що не в останню чергу зумовлено інфляційними чинниками (рис. 2). При цьому також збільшується зарплатня у готельному та ресторанному господарстві, однак повільнішими темпами (у 24 р. за досліджуваний період).

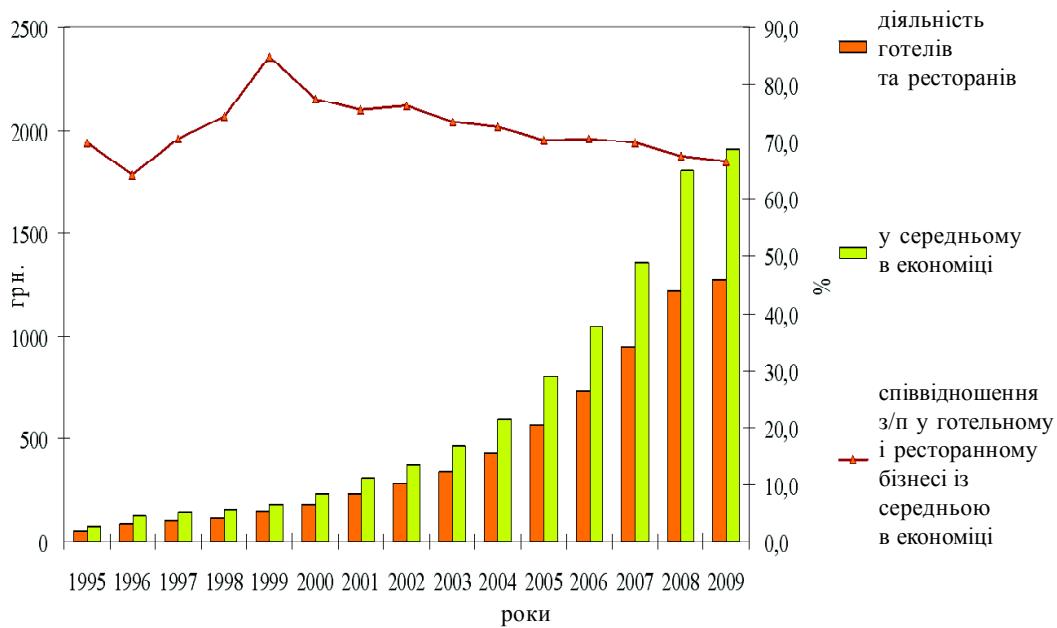

Рис. 2. Динаміка середньомісячної заробітної плати в Україні у 1995–2009 роках
(розраховано за даними Держкомстату України [5])

Важливим показником рівня життя у частині зростання оплати праці в економіці країни є не лише збільшення суми заробітної плати, але й купівельної спроможності населення, що виражається через показники номінальної та реальної заробітної плати (рис. 3).

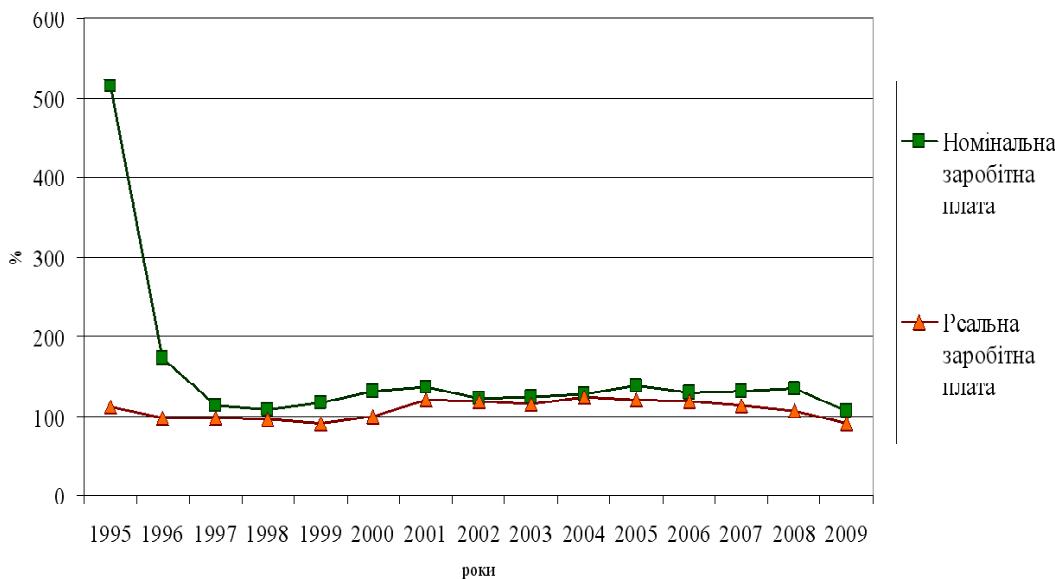

Рис. 3. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати в Україні у 1995–2009 роках (% до попереднього року) [5]

За останні роки темпи зростання номінальної заробітної плати в Україні значно перевищують індекси збільшення купівельної спроможності населення, яка за 2009 рік навіть зменшилась і становила 90,8 % проти попереднього року. У середньому за аналізований період темпи зростання номінальної заробітної плати перевищують темпи зростання реальної зарплатні на 19,6 в. п.;

— сприяння зайнятості населення, причому не тільки у частині працевлаштування незайнятого населення, але й забезпечені ефективної зайнятості, тобто такої, яка б, з одного боку, мала високий економічний ефект, а з другого — уможливлювала б підвищення якості трудового життя та досягнення міжнародних стандартів, що характеризують категорію гідна праця, яка включає широкий перелік об'єктивних та суб'єктивних показників задоволеністю працею, її умовами, оплатою, можливістю самореалізації та поєднання кар'єрного зростання із повноцінним особистим життям;

— демографічна та житлова політика, яка має на меті сприяння відновленню людності населення України та забезпечення його повноцінним житлом. Практично незворотною тенденцією стала депопуляція населення України та, зокрема, Львівської області. Так, якщо у 1950 році природний приріст населення області становив 11,5 осіб на 1000 осіб населення, то у 1991 році — уже 2,4, а у 2009 — скорочення на 1,1 осіб на 1000 населення [4, с. 36]. Тенденції зменшення людності тривають із 1994 року і найбільший розрив між показниками смертності та народжуваності спостерігався у 2002–2003 роках — скорочення на майже 9 тис. осіб в області або – 3,8 осіб на 1000 осіб населення (рис. 4). Цей же напрям державної політики включає підвищення можливостей щодо зміни місця проживання у частині розвитку інфраструктури первинного та вторинного житлового ринку, зменшення процесуальної складності зміни місця проживання, зменшення фінансового навантаження на процес купівлі–продажу жила тощо. Такі заходи позитивно вплинути на підвищення мобільності працівників, що сприятиме покращанню ситуації на ринку праці;

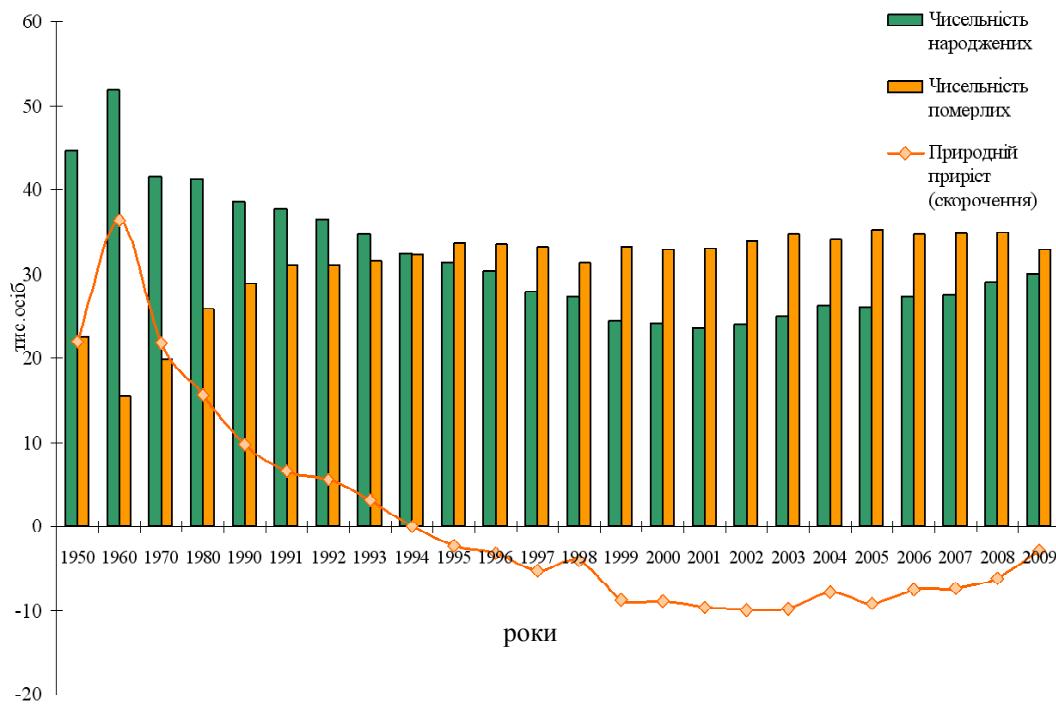

Рис. 4. Динаміка природного руху населення Львівської області за 1950–2009 роки (розраховано за даними Держкомстату України [5])

— розвиток соціальної інфраструктури країни та регіонів. Ступінь такого розвитку є важливим індикатором соціальної спрямованості економіки, її гуманізації. Соціальна інфраструктура включає у себе низку об'єктів сфери освіти, транспорту та зв'язку, роздрібної торгівлі, ресторанного господарства, медичного, побутового, культурного

обслуговування населення, тобто усі заклади виробничого та невиробничого призначення, які забезпечують обслуговування населення та підтримку їх життєдіяльності, рівня життя. Незважаючи на приватизацію багатьох підприємств цієї сфери, рівень обслуговування залишається на низькому рівні, не задовольняє основні потреби населення на належному рівні, разом з тим, характеризується такою системою ціноутворення, яка робить такі послуги ще менш доступними для широкого загалу. Особливо негативними тенденціями характеризується сучасна українська медицина. Так, незважаючи на те, що забезпеченість населення лікарями (з 56,6 лікарів на 10 тис. осіб населення у 2005 році до 58,4 — у 2009 або на 3,2 %), медичним персоналом та лікарняними ліжками (з 97,0 до 98,1 лікарняних ліжок на 10 тис. осіб населення за відповідний період або на 1,1 %) зростає стабільними темпами, захворюваність населення зростає ще швидшими темпами (з 81,6 тис. випадків захворювань на 100 тис. населення у 2005 році до 89,4 тис. у 2009 році або на 9,5 %) [4, с. 48–51]. Натомість споживчі ціни на товари та послуги щодо охорони здоров'я зросли у грудні 2009 року проти грудня попереднього року на 31,1 % [4, с. 59]. не в останню чергу пов'язано це з нездовільною екологічною ситуацією, погрішеннем загального добробуту населення за кілька останніх років, однак не потребує наукового доведення необхідність системного реформування охорони здоров'я в Україні та як один з етапів цього — запровадження останнього із видів соціального страхування, яке задеклароване в Україні, але не зреалізоване — медичного страхування;

— забезпечення належного соціального захисту населення через систему соціальної підтримки та соціального забезпечення. Слід зазначити, що фінансування заходів соціального захисту становить в Україні близько 5 % від ВВП (у 2006 році — 5,65 %, 2007 — 4,05 %, 2008 — 5,36 та у 2009 році — 5,63 %), у той час як в країнах ЄС щонайменше 12,5 % (Естонія), 12,8 (Румунія), 15,1 (Болгарія), близько 18 % (Польща, Чехія, Ірландія). У середньому в Європейському Союзі у 2007 році — 26,2 % [6]. Найбільшою соціальною спрямованістю характеризуються економіки Бельгії (29,5% від ВВП скерується на соціальний захист), Швеції (29,7), Франції (30,5 %).

Щодо частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у загальній сумі видатків бюджету України (рис. 5), то найвищий їх рівень був у 2005 році — 28,2 % усіх видатків зведеного бюджету, а найнижчий — у 2003 (17,1 %), 2004 (19,0) та у 2007 (21,5 %). Причини такої динаміки лежать не стільки в економічній площині, а швидше у політичній.

Недостатній рівень життя відповідним чином впливав на особисте споживання в економіці країни. Так, основну частку у витратах домогосподарств зазвичай становлять витрати на придбання товарів та послуг, однак збільшення їх питомої ваги свідчить про те, що населення не в стані заощаджувати гроші, а вимушене витрачати їх для підтримки працевдатності і забезпечення родини найнеобхіднішим. Саме така ситуація і спостерігається нині, оскільки у 2005 році на придбання товарів і послуг припадало 80,4 % усіх доходів домогосподарств, а у 2008 році — вже 82,3 % [5].

Очевидно, що за такої ситуації важко очікувати активізації туристичних поїздок населення України. А це не тільки згубно впливає на покращення здоров'я людей, відновлення їх працевдатності, але й на стан туристичної галузі.

За період 2000–2009 років тенденції змін обсягів туристичних потоків були неоднорідними (рис. 6). Однак чисельність громадян України, які виїжджали за кордон у 2009 році зменшилась порівняно із 2007 на 11,5 %, а чисельність туристів-громадян України у 2009 році проти попереднього становила 71,3 %. Очевидно, що туристичні поїздки за кордон населення України може компенсувати внутрішніми турами, однак і вони за останній рік зменшилися на 21,1 % проти попереднього періоду.

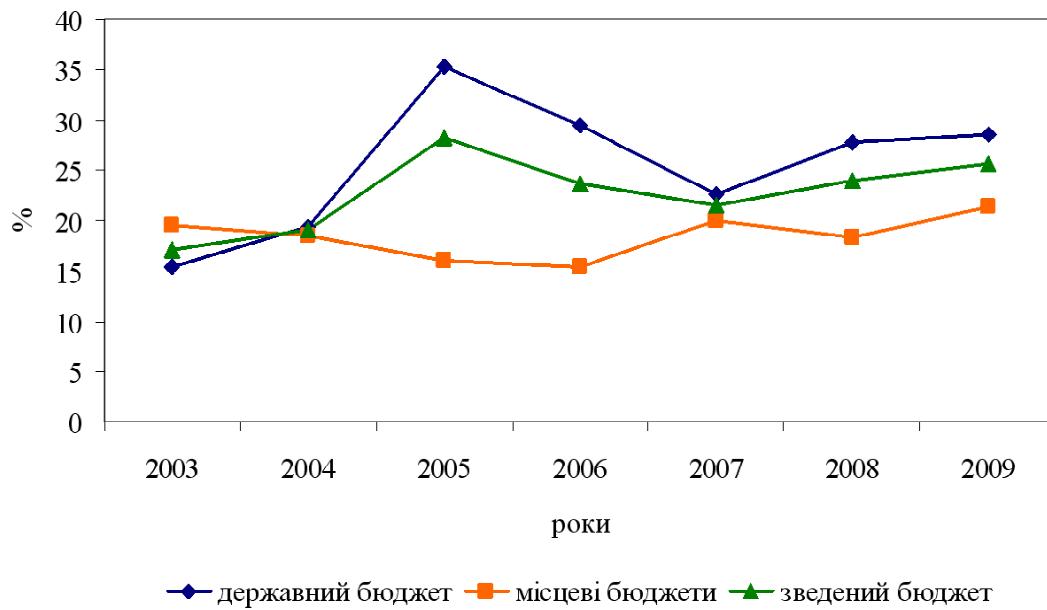

Рис. 5. Питома вага видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у загальній видатковій частині державного та місцевих бюджетів України у 2003–2009 роках, % (розраховано за даними Комітету Верховної Ради України з питань бюджету [7])

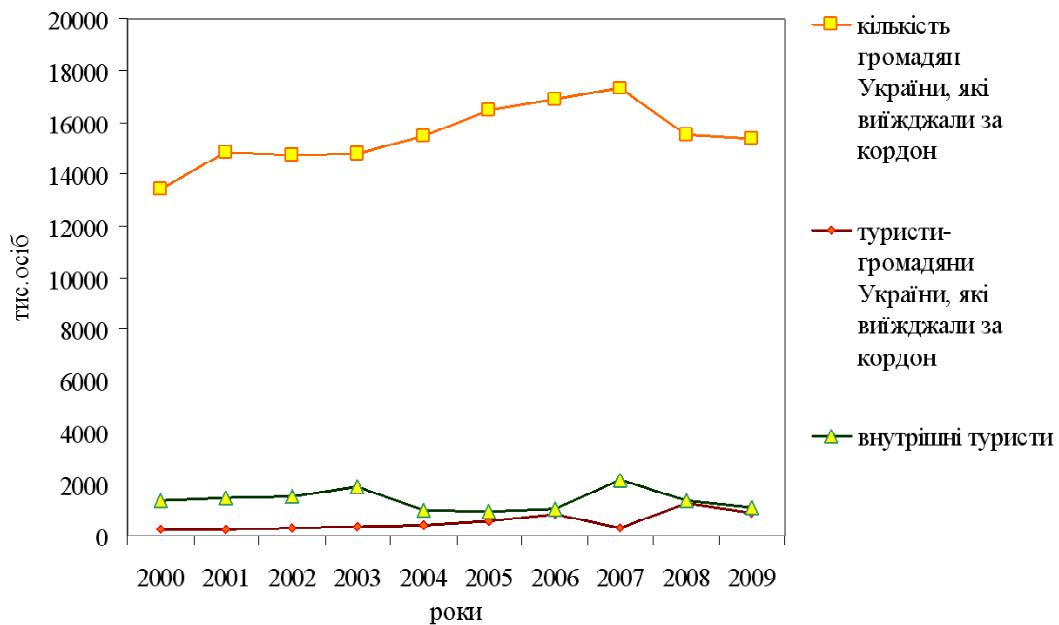

Рис. 6. Динаміка туристичних потоків громадян України за 2000–009 роки, тис. осіб (розраховано за даними Держкомстату України [5])

Отже, проведене дослідження уможливило обґрунтування висновку щодо залежності інтенсивності туристичних потоків та рівня життя населення й стану соціальної політики. І у цьому керунку необхідними заходами, на наш погляд, є:

— виважена демографічна політика держави, — завдання довгострокового характеру, для вирішення якого необхідно вживати стратегічних та послідовних кроків. Останнє в умовах політичної нестабільності та відсутності єдиного підходу до рефор-

мування соціально-економічних зasad суспільного життя видається особливо складним. Окрім підтримки молодих сімей та стимулювання народжуваності ця політика повинна включати низку заходів щодо зміцнення здоров'я населення та дітей зокрема, забезпечення доступу до якісної освіти, в тому числі й професійно-технічної, підвищення мобільності працівників, вирішення проблеми першого робочого місяця для молоді, розвиток соціальної інфраструктури, зокрема на селі, тощо;

— поступове підвищення оплати праці в економіці країни та збільшення її частки у сукупних доходах населення. Реалізація цього можлива лише за умови економічного зростання на засадах інноваційного розвитку, сприяння піднесення галузей економіки на основі визначення регіональної пріоритетності (наприклад, туристична та рекреаційна сфера Львівщини);

— проведення комплексної та цілісної інституційної реформи системи соціального страхування населення, що уже передбачено прийняттям закону «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI від 08.07.2010 року [9], який набрав чинності з 01.01.2011 року. Разом з тим, законом передбачено спрощення процедури справляння єдиного внеску на соціальне страхування, однак не усунуто усе дублювання функцій робочих органів фондів соціального страхування, не передбачено їх підпорядкування, що суперечить принципам ефективного менеджменту і призводить лише до половинної економії витрат на адміністрування соціальних внесків;

— розширення бази сплати соціальних внесків. Навантаження на фонд оплати праці соціальними внесками є достатньо великим (близько 40 %) і, водночас, суттєво впливає на розмір соціальних виплат. Однак тісного зв'язку між тенденціями зростання оплати праці в економіці країни та розміром соціальних внесків не встановлено, оскільки останні за аналізований період залишились на приблизно однаковому рівні, а оплата праці зростала із середніми темпами 1,27 (без врахування інфляції). Зважаючи на те, що податкове та інше навантаження на фонд оплати праці й так надмірне, можливості збільшувати їх немає. Тому для вирішення проблеми наповнення соціальних фондів, насамперед Пенсійного, коштами необхідно виводити заробітну плату з «тіні», збільшуючи таким чином базу сплати внесків. Реалізувати це можливо завдяки поступовому зростанню продуктивності праці в економіці країни, що може бути досягнуто завдяки оновленню техніко-технологічної бази виробництва, оптимізації управлінських процесів, покращенню організації праці, матеріальному і моральному стимулюванню праці тощо.

Література

1. Біттер О. А. Розвиток сільського господарства і рівень життя сільського населення Карпатського регіону [Текст] : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04 / Біттер Олександр Аронович, Львівський держ. аграрний ун.-т. — Львів, 2008. — 36 с.
2. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки [Текст] / Б. Пасхавер // Економіка України. — 2006. — № 4. — С. 43–50.
3. Садова В. Я. Соціальна політика в Україні : регіональні дослідження і перспективи розвитку [Текст] / У. Я. Садова. — Львів : ІРД НАН України, 2005. — 408 с.
4. Соціальні індикатори рівня життя населення [Текст] : статис. збірн. / Головне управління статистики у Львівській області. — Львів, 2010. — 170 с.
5. Статистична інформація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — Режим доступу : www.URL: <http://ukrstat.gov.ua/>.
6. Eurostat [Електронний ресурс] / Європейський Союз. — Режим доступу : www.URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
7. Звіт про виконання державного бюджету України [Електронний ресурс] / Комітет Верховної Ради України з питань бюджету. — Режим доступу : www.URL: <http://budget.rada.gov.ua/kombjudjet/control>.

8. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] : Закон : [від 08.07.2010р. № 2464-VI] / Законодавство України. — Режим доступу : www.URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2464-17>

Степура Т. М.

УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКУЮ ОТРАСЛЬ

Исследовано уровень жизни населения Украины по основным формирующими его факторам: доходам населения, демографической ситуации, развитию социальной инфраструктуры, социальной защите. Установлено уменьшение спроса в туристической отрасли из-за снижения уровня жизни. Предложено основные мероприятия по повышению уровня жизни.

Ключевые слова: уровень жизни, доходы населения, социальная политика, туристические потоки.

Stepura T. M.

STANDARD OF LIVING OF THE POPULATION OF UKRAINE AND ITS INFLUENCE ON THE TOURISM INDUSTRY

The level of living of Ukraine's population is researched on the main factors that make it: income, demographic situation, the development of social infrastructure, social protection. Low demand in the tourism industry caused by decreasing level of living. The main measures for improving level of living are proposed.

Keywords: living standards, income, social policy, tourism industry.

УДК 641/642

Івашків Л. Я.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КУЛІНАРНОГО ТУРИЗМУ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Присвячено особливостям розвитку кулінарного туризму в світі. Проведено аналіз сучасних видів кулінарного туризму. Визначено загальні тенденції та перспективи його розвитку.

Ключові слова: кулінарний туризм, відпочинок, ресторанний бізнес, національна кухня.

Кулінарний туризм останнім часом набирає все більшої популярності в усьому світі, динамічно розвивається і має великі перспективи. Усе частіше у переліку пропонованих турфірмами послуг зустрічаються гастрономічні подорожі, гурман-тури, наприклад, винні, пивні, шоколадні чи кавові тури [1; 3].

Створено навіть спеціалізовані турфірми (Gourmet On Tour, The International kitchen, Gourmet Getaways), які пропонують виключно гастрономічні мандрівки, тобто складають програму і маршрут навколо їжі [8].

Звідси виникає необхідність проаналізувати характерні особливості цього нового виду туризму — кулінарного, його основні об'єкти та його розвиток у світі, систематизувати знання про види кулінарних турів, що і було метою цього дослідження.

Основними мотиваційними чинниками для кулінарного туризму є бажання скуштувати місцеві страви, продукти харчування та напої, задовольнити власні кулінарні смаки [10]. Ріст популярності етнічних кухонь різних регіонів також сприяє популярності та розвитку цього виду туризму. Крім того, кулінарні тури знайомлять із національною кухнею країн, їх національними традиціями, сприяючи глибшому пізнанню туристами культури та історії різних держав. Не дарма в маніфесті Міжнародної асоціації кулінарного туризму зазначено: «Їжа — це квінтесенція нації, її характеру та історії» [8].

Найвідоміші об'єкти кулінарного туризму — це країни і регіони, кухня яких є найбільш популярною на світовій арені. У Європі — це Франція, Італія, Іспанія, в Азії — Японія, Китай, Таїланд та інші азіатські країни, між якими існує значна конкуренція за кулінарних туристів [1; 3; 7].

За рейтингом журналу «Форбс» п'ять кращих міст для гурманів представляють таку ж кількість найпопулярніших кухонь світу. У цьому списку Париж, Рим, Токіо, Мексико і Барселона. Вони вже давно стали «святыми місцями» для дійсних гурманів, а їх кухня — окремою визначною пам'яткою [2].

Головний критерій, що дає право на цей титул, — наявність особливої культури споживання їжі. Повинні бути представлені заклади різноманітних кухонь, стилів і форматів — від невеликих кафе до елітних ресторанів. Важливо, щоб ці заклади були не просто копіями успішних проектів, а володіли яскравою індивідуальністю, були унікальними [1].

На думку експертів, міжнародний кулінарний туризм є менш значним, ніж внутрішній. Міжнародна асоціація кулінарного туризму стверджує, що в середньому на харчування туристи за одну поїздку витрачають одну третину від загальних витрат, а під час гастрономічних турів ця цифра зростає та становить 50 % [7; 8].

Кулінарні тури можна поділити на такі види, як:

- тури на гастрономічні фестивалі;
- тури-дегустації місцевих продуктів, страв чи напоїв (кулінарних визначних пам'яток різних регіонів; фірмових страв високої кухні відомих ресторанів);
- тури-навчання кулінарній майстерності.

Але цей поділ є умовним, оскільки гастрономічні мандрівки можуть включати як один з перерахованих видів туру, так і поєднувати в собі декілька видів. Крім того,

кулінарні тури можуть входити як додаткова послуга до програми будь-якого з видів рекреаційної діяльності: лікування-профілактика, відпочинок-релаксація, туризм і фізична рекреація.

Розглянемо докладніше особливості різних видів кулінарних турів. Сучасною формою проведення дозвілля є організація різноманітних фестивалів та свят, зокрема гастрономічних. Туроператори пропонують безліч варіантів поїздок на гастрономічні фестивалі в різних регіонах світу: фестивалі напоїв (пива, вина, кави), місцевих продуктів регіону (сир, бринзи, шоколаду), високої кухні (презентації фірмових страв ресторанів), національної кухні чи окремої страви, що є брендом певної країни.

Багато турфірм організовують поїздки на такі відомі світові презентації: мюнхенський фестиваль пива «Октоберферст» (проводиться з 1810 року й відвідуваність якого на теперішній час становить 6 мільйонів людей); ірландські фестивалі устриць (проводяться вже більш як півстоліття); французьке свято молодого вина «Божоле Нуво» (традиція святкування з'явилася із середини ХХ століття); фестиваль кухарів в Лондоні; також паризький салон шоколаду, на якому збираються виробники цього продукту з усього світу.

На даний час кулінарні фестивалі набувають все більшої популярності на території Західної України у таких регіонах, як Львів і Закарпаття [6, с. 86]. Львів, хоч і має значний потенціал для розвитку пізнавального туризму, але цей діапазон пізнання розширюється завдяки організації багатьох фестивалів. Серед них є кулінарні, а саме: «Свято Пампуха», «Свято Шоколаду», «Свято Пива», «Свято сиру і вина», «Свято Хліба», «На каву до Львова». Невід'ємною частиною туризму в Україні є самобутність української кухні. Це борщ, вареники, куліш, бринза, пампушки та інші національні українські страви. Саме з цією метою на Закарпатті в рік проводять більш, ніж 30 кулінарних фестивалів. Їх організовують у невеликих населених пунктах, що сприяє збільшенню відвідування туристами маловідомих кутів України, кращому пізнанню колоритного Закарпатського краю.

Отже, тури на гастрономічні фестивалі мають значні переваги.

По-перше, вони забезпечують туристам гарний відпочинок завдяки задоволенню кулінарних смаків. Також учасники отримують естетичну насолоду, оскільки фестивалі зазвичай супроводжуються музичними, фольклорними та різними мистецькими заходами й конкурсами. Крім того, знайомство із кулінарними традиціями регіонів дає змогу туристам збагатитись інтелектуально.

По-друге, гастрономічні фестивалі забезпечують світову рекламу місцевим продуктам, стравам та напоям — вина і гуцульської бринзи в Закарпатті, чарівної кави та неповторного пива у Львові. Світову рекламу отримують і ресторани, які організовуються фестивалі високої кухні.

Наприклад, в Греції на мальовничому курорті Сані Резорт вже п'ятий рік проходить важлива світова подія — гастрономічний фестиваль Sani Gourmet, на який приїжджають найвідоміші шеф-кухарі з усього світу, що мають зірки Мішлен. Відбувається конкурс та презентації фірмових страв різних країн, виготовлених за різноманітними технологіями [11].

По-третє, ціна цих кулінарних турів практично не відрізняється від аналогічних екскурсійних. На святах за цілком доступними цінами можна спробувати більшість місцевих страв і напоїв, що здобули популярність у всьому світі.

Серед турів-дегустацій можна виділити:

- знайомство з кулінарними визначними пам'ятками різних регіонів;
- тури спрямовані на розкриття особливостей національної кухні країн, які можуть включати й дегустації страв за старовинними національними рецептами;

— тури високої кухні — відвідування найвідоміших ресторанів.

Кулінарна визначна пам'ятка Німеччини — це пиво і різноманітні закуски до нього, тому головне місце паломництва гурманів — Баварія. Також у Австрії, Чехії, Бельгії поширеними є пивні тури, на яких туристам пропонують різноманітні сорти пива, відвідування пивоварень, знаменитих пивних барів і фестивалів. У Швейцарії більшість пропонованих турів присвячена сиру і шоколаду. Крім того, особливо відвідувані місця — старовинна кав'ярня і винний ринок Цюриха, старовинна кондитерська «Шпрюнглі» і знаменитий на весь світ ресторан національної кухні «Арсенал». У Бельгії в Брюсселі туристи відвідують музей какао та шоколаду, ходять на екскурсії шоколадними фабриками, де вони знайомляться з виробництвом солодощів, вчаться їх готувати, а потім дегустують і беруть із собою те творіння, що вийшло. Для поціновувачів шоколаду пропонують також поїздки в Париж, Барселону, Турин, де є свої «шоколадні місця». У Голландії, Італії пропонуються сирні тури, де можна покуштувати сири найкращих сортів, відвідати відповідні ярмарки. У Ірландії туристи знайомляться з вирощуванням устриць на фермах, в Криму — з вирощуванням мідій або страусів.

Їжу зробили однією з визначних пам'яток такого штату на північному Сході США, як Вермонт. Пекарі і пивовари, кулінари і виробники кави — представники харчової індустрії Вермонта — демонструють туристам його «смак».

Набирають популярності в Європі винні тури. Тури гурмана Францією — це відвідування винних погребів і музею вин Бордо, винотерапія, дегустація найзнаменитіших винних і коньячних марок у світі. Усе частіше туристи їдуть до Італії спеціально, щоб поповнити колекцію вина, в Швейцарії організовано екскурсії на виноградники, що включають відвідування винних погребів, а в Іспанії навіть відкрився винний готель.

Багато турфірм в Україні теж пропонують винні тури. Наприклад, знаменитими кримськими заводами на зразок «Массандри», «Нового Світла» або коктебельської «Країни коньяків», а також екскурсії винними підвалами у Ужгородському, Мукачевському та Береговському районах Закарпатської області. І у Львові, зокрема, екскурсійна студія «Плей» пропонує «Винний тур Львовом». Під час цього туру екскурсанти дізнаються багато цікавого про вино в історичній ретроспективі старого міста: традиції споживання напою, знамениті гатунки місцевих і привізних вин, витримку вин, методи підробки, видатних виноторговців і знамениті винярні, лікувальні та кулінарні якості вин тощо. Фрагментами цього винного маршруту є старовинні вулиці і площа міста, кам'яниці і ресторани, підвали та провулки.

Львів здавна славився своїми кулінарними традиціями: від найвідоміших в Австро-Угорщині цукерень до авторських ресторанів в сучасній Україні. У місті налічується не менше 15–20 закладів, які були створені в XVIII–XIX ст. та досі працюють. Це ресторан «Кентавр» на площі Ринок, якому вже понад 150 років, «Віденська кав'ярня» з майже трьохсотрічним ресторанним досвідом, кафе «Академічне» (колишня популярна у Львові «Рома») 1911 р. та «Cafe de la Paix» (сучасний «Split»), який існує від кінця XIX ст. та багато інших закладів, яким властиві старовинні кулінарні традиції у поєднанні з сучасним рівнем якості [5].

Тепер туристи з України, Польщі, Німеччини, Італії, а також корейці та японці приїжджають у Львів на вихідні та влаштовують «гастрономічні тури» автентичними львівськими ресторанами і кав'ярнями. Вони спеціально їдуть до «Кентавру», «Цукерні», «Вероніки», щоб скуштувати тістечка власного приготування і запашну каву, яку роблять за особливими львівськими рецептами (кав'ярня «Світі кави», «Віденська кав'ярня», «Італійський дворик») [4, с. 139; 5].

У кожній країні постійно розробляються нові кулінарні туристичні маршрути для гурманів, спеціалізовані тури для пізнання національної кухні. Зокрема, кафедрою туризму Ужгородського університету розроблено новий тур «Гастрономічний шлях», який представляє традиційні страви Закарпаття, кухню національних меншин, заклади, де все це готують, і майстер-класи шеф-кухарів. За бажанням можна вибрати русинський, угорський, циганський, німецький, єврейський, румунський або словацький гастрономічний маршрут (одноденний або більш тривалий) [2].

Журнал «Independent» опублікував список заходів, проведених в 10 країнах світу, де найкраще представлено різноманіття національної кухні. Перше місце в цьому списку зайняв кулінарний тур селами південної Італії, де туристів вчать готувати моцареллу з буйволиного молока, варення зі свіжого винограду й полуниці та знамениту оливкову олію «першого холодного віджиму» [2; 6, с. 85].

Крім дегустації місцевих страв, кулінарний туризм охопив ще один важливий напрям — пізнання секретів кулінарної майстерності, можливість перейняти цю майстерність і створити шедеври власними руками під керівництвом професійних кухарів.

Наприклад, в Таїланді кухарі світового рівня (шеф-кухарі п'ятизіркових готелів) проводять уроки із приготування унікальних страв, зокрема, смаженої риби з перцем чілі та базиліком.

Уроки в кулінарних школах пропонують туристам у багатьох країнах світу: в Іспанії, Італії, Франції тощо. Наприклад, у Парижі існує мережа невеликих закладів (шкіл), де можна своїми руками під керівництвом професійного кухаря що-небудь приготувати. Одночасно з фартухом кухаря (повара) туристам-учням пропонують побувати в ролі сомельє. Дегустація вин тут поєднана з вивченням історії або специфічних характеристик того або іншого сорту вина. Крім того, під час таких турів, туристів навіть навчають вибору якісних продуктів на місцевих базарах, приготуванню і прикрашенню різних страв з місцевими мешканцями та шеф-кухарями, зокрема, за старовинними рецептами національної кухні [1].

Набираючи все більшої популярності, серед туристів кулінарні тури висувають високі вимоги до підготовки професіоналів із туризму. Вони повинні добре знати різні регіони світу, обряди і традиції населення, пов'язані з кулінарією, національну кухню та кулінарні визначні пам'ятки кожного регіону. Це допоможе їм складати цікаві пізнавальні маршрути кулінарних турів. На допомогу туроператорам можуть прийти і кулінарні путівники. Так, наприклад, за підсумками проекту кулінарно-туристичного співробітництва під назвою «Люблін і Луцьк з погляду кухні. Безмежний світ кулінарії польсько-українського прикордоння» (2007 р.) було видано кулінарний путівник на чотирох мовах: польській, українській, англійській і німецькій [9].

Отже, кожна країна має значний потенціал для розвитку гастротуризму завдяки неповторності національної кухні, кулінарним традиціям регіонів, гостинності, наявності особливої культури споживання їжі. Ці тури дають змогу туристам глибше пізнати культуру, традиції та спосіб життя різних народів, задовольняють їх кулінарні смаки, приносять естетичну насолоду. Тому цей вид туризму є дуже перспективним.

Особливістю кулінарного туризму є те, що кількість туристичних маршрутів для гурманів збільшується з року в рік, вони набувають все більшої популярності, зокрема, стають регулярними гастрономічні фестивалі. Види цих турів є різноманітними. Це можуть бути поїздки на регіональні свята, фестивалі, спеціалізовані тури для пізнання національної кухні країн, тури-пізнання кулінарних визначних пам'яток різних регіонів, фірмових страв відомих ресторанів, а також тури-навчання кулінарному мистецтву від найкращих майстрів своєї справи.

Організація кулінарних турів сприятиме збільшенню відвідування туристами маловідомих куточків світу, дасть додаткові надходження до місцевих бюджетів. Смачна їжа є одним із критеріїв вибору місця відпочинку, і лише якісна їжа дасть змогу забезпечити постійний потік клієнтів у готелі, пансіонати, будинки відпочинку навіть з невисоким рівнем комфорту номерів.

Література

1. Гастроэтногурманы в поисках еды [Электронный ресурс] // HoReCa-magazine. — № 3 (05), 2009. — Режим доступу : <http://www.magazine.horeca.ru/N-03.2009/77>.
2. Законова А. Вкусный туризм [Электронный ресурс] // Официальный сайт: Rikardo. — 2 июля 2010. — Режим доступу : <http://www.rikardo.com.ua/money/budget/138698>.
3. Козорезова Г. Отдыхающие выбирают гастрономические маршруты [Электронный ресурс] // Финансовые известия. — Режим доступу : <http://www.finiz.ru/tourism/article1269056>.
4. Космолінська Н. Львів. Кавові криївки [Текст] / Н. Космолінська // Міжнародний туризм. — № 1 (91), 2010. — С. 138–142.
5. Ком О. В. Тенденції та перспективи розвитку світових ресторанних послуг у галузі туризму / О. В. Ком, О. О. Павлюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/2010_30_1/Kot.pdf
6. Круль Г. Я. Перспективи розвитку гастрономічного туризму в Західній Україні [Текст] / Г. Я. Круль, А. І. Чернюх // Туризм і рекреація: стратегія розвитку напередодні ЄВРО-2012 : матеріали регіональної науково-практичної конференції. — Львів, 2010. — С. 83–88.
7. Офіційний сайт: Global gourmet tours [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://globalgourmettours.co.uk>.
8. Офіційний сайт: International Culinary Tourism Association [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.culinarytourism.org/>
9. Офіційний сайт: Посольство Республіки Польща у Києві [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kijow.polemb.net/index.php?document=747>
10. Специальные виды туризма [Электронный ресурс] : учебное пособие для вузов / А. В. Бабкин. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. — 252 с. — Режим доступу : http://tourlib.net/books_tourism/babkin09.htm
11. Sani Resort : праздник каждый день [Электронный ресурс] // HoReCa-magazine. — № 8 (21), 2009. — Режим доступу : <http://www.magazine.horeca.ru/N-08.2010/281/>

Івашиків Л. Я.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КУЛИНАРНОГО ТУРИЗМА В РАЗНЫХ СТРАНАХ МИРА

Статья посвящена особенностям развития кулинарного туризма в мире. Проведен анализ современных видов кулинарного туризма. Определено общие тенденции и перспективы его развития.

Ключевые слова: кулинарный туризм, отдых, ресторанный бизнес, национальная кухня.

Ivashkiv L.

FEATURES OF CULINARY TOURISM DEVELOPMENT IN DIFFERENT COUNTRIES OF WORLD

The article is devoted to the features of world culinary tourism development. The analysis of modern types of culinary tourism is conducted. Tendencies and prospects of its development are defined.

Key words: culinary tourism, rest, restaurant business, national kitchen.

УДК 005:338.486.2

Батьковець Г. А., Заяць Н. О.

ІНФОРМАЦІЙНІ АСПЕКТИ У МЕНЕДЖМЕНТІ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Розглянуті основні аспекти інформаційного забезпечення в діяльності підприємств туристичної галузі, а також проблему формування інформаційно-аналітичної бази для прийняття управлінських рішень. Проаналізовані сучасні інформаційні технології та процес їх застосування.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, інформаційні технології, управлінське рішення, система, інформаційно-аналітична база.

Повільне і здебільшого суперечливе реформування економіки, тривалий час економічної кризи, лібералізація економічних відносин, правова невизначеність, посилення конкуренції на ринку туристичних послуг, зумовили виникнення принципово нових умов господарювання, що суттєво послабило економічну стабільність та конкурентоспроможність туристичних підприємств. У сьогоднішніх економічних умовах жорсткої конкуренції і ринкової економіки жодна успішна туристична фірма не може повноцінно розвиватися й ефективно просуватися без сучасних автоматизованих інформаційних технологій.

Можливості автоматизації обслуговування придбали комплексний характер і охоплюють усі процеси функціонування турфірми і взаємин із клієнтами. Донедавна українська туристична індустрія знаходилася в ізоляції від світових тенденцій розвитку, і сьогодні переживає етап масштабної переорієнтації з паперово-ручного методу роботи на застосування автоматизованих ІТ управління. Для більшості турфірм України (60 %), впровадження АІТ управління є необхідним, і вже стало реальним фактом, критично важливим для успішного розвитку бізнесу. Як в усьому світі, так і в Україні, використання сучасних АІТ стає засобом конкурентної боротьби туроператорів [5].

Вирішити дану проблему у короткотерміновій перспективі, з огляду на особливості ринку діяльності і обмеженість джерел інвестиційного капіталу в туристичну галузь, досить складно. Об'єктивно виникає проблема пошуку шляхів, які б сприяли конкурентоспроможності підприємств туристичної галузі. Досягнути цього можна через удосконалення управління на основі системної інформатизації бізнес-процесів в туризмі.

Проблема формування інформаційно-аналітичної бази для прийняття управлінських рішень як на рівні туристичного підприємства, так і на всіх рівнях в галузі туризму, потребує вирішення низки питань з формування відповідної методологічної та інструментальної бази. Причому виникає завдання координації робіт з формування інформаційного забезпечення (далі — ІЗ) та формалізації методів обліку, аналізу, планування та прийняття рішень. Наявність проблем підтверджується недостатнім рівнем використання новітніх інформаційних технологій у туристичній сфері, а саме: низьким ступенем розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури; відсутністю баз даних туристичного профілю в окремих регіонах країни; обмеженістю інформації та реклами туристичного продукту на міжрегіональних, національному та міжнародному ринках; недосконалістю механізму інформаційного обміну суб'єктів господарювання у сфері туризму і зовнішнього середовища за допомогою мережі Інтернет; низьким рівнем розвитку віртуальних туристичних підприємств і центрів; відсутністю державної електронної системи забезпечення суб'єктів туристичної діяльності оперативною інформацією про попит, пропозицію, ціни, тарифи.

Зазначена проблема у розвитку вітчизняної економіки знайшла своє відображення у працях вітчизняних науковців, а саме Н. М. Андреюка, О. М. Ананьєва, О. В. Виноградової, В. М. Гесця, В. Г. Герасимчука, Б. Є. Кvasнюка, Мізюка, І. М. Мельник, В.О. Точиліна та багатьох інших дослідників.

М. Желені розглядає аспект розвитку технологій у туризмі, акцентуючи увагу на тому, що зростання ролі інформації у туризмі супроводжувалося появою різноманітних технологій. Метою сучасних туристичних фірм є зберігання та захист мереж підтримки технологій, забезпечення їх стабільності [1].

За визначенням В. А. Квартальнова, нові інформаційні технології та ефективні комунікації забезпечують стрімкий розвиток ринку міжнародного туризму. Велике значення у туризмі приймають глобальні комп'ютерні мережі. Завдяки інформаційним технологіям зросте ефективність маркетингу у туризмі, споживач зможе швидко отримувати необхідну якісну інформацію про туристичний продукт не виходячи з дому [2].

У праці Скопеня М. М. акцентована увага на процесі автоматизації фірми за допомогою офісних програм, комп'ютерної техніки, яка застосовується у роботі туристичної фірми, створені ефективних сайтів та серверів туристичної фірми в Інтернеті, а також на стані та перспективі використання Інтернету в туристичному бізнесі [3].

У зв'язку з цим, метою написання статті є дослідження ефективності та переваг використання сучасних інформаційних технологій та перспективи їх застосування на підприємствах туристичної галузі.

Водночас цілий ряд важливих питань що стосуються вдосконалення управління туристичними підприємствами на базі раціонально організованого ІЗ, залишаються невирішеними. Саме це сформувало необхідність комплексного вивчення інформаційних потоків та застосування інформаційних технологій, що супроводжують управління діяльністю туристичних підприємств і вироблення методичних підходів до розробки та оцінювання ефективності відповідного ІЗ.

Застосування інформаційних технологій комплексного характеру в галузі туризму, дає можливість забезпечити високий рівень якості туристичних послуг. На рис. 1. наведена узагальнена модель використання інформаційних технологій, яка охоплює всі бізнес-процеси туристичного підприємства.

Створення та використання комплексної системи автоматизації управління бізнес-процесами вирішить ряд актуальних на сьогодні проблем: відсутність організаційної єдності серед підрозділів підприємства, зокрема, однакового розуміння сутності бізнес-процесів, уніфікації нормативно-довідкової інформації; складність планування діяльності на всіх рівнях управлінської вертикалі; контролю за поточним виконанням завдань.

За результатами аналізу сучасного стану ринку інформаційних технологій виявлено стійку тенденцію зростання попиту на існуючі комплексні системи автоматизації управління туристичними підприємствами. Для підприємств туристичної сфери їх розроблення та впровадження є масштабним і достатньо складним процесом.

Інформаційними системами для менеджерів, що здійснюють управлінський контроль, можуть бути системи, що стосуються бюджету, контролю витрат, визначенню ефективності діяльності, аналізу невідповідності, змін і т. д. Багато компаній і підприємств уже використовують нові перспективні технології, програмні продукти й апаратне забезпечення. Це дозволяє їм значно підвищити ефективність свого бізнесу, витрачати менше, заробляти більше і діставати кошти для подальшого інтенсивного розвитку бізнесу. Вже в багатьох турфірмах використовуються Internet-технології, E-mail, сучасні глобальні комп'ютерні мережі Amadeus, Gabriel, Worldspan, Appolo, Sabre.

Вплинути на продажі, покращити їх якість, максимально підвищити ефективність роботи можливо шляхом застосування систем бронювання і резервування в діяльності підприємств туристичного бізнесу. Саме з цих операцій починається надання послуг, а тому, повинні мати потужну інформаційну базу.

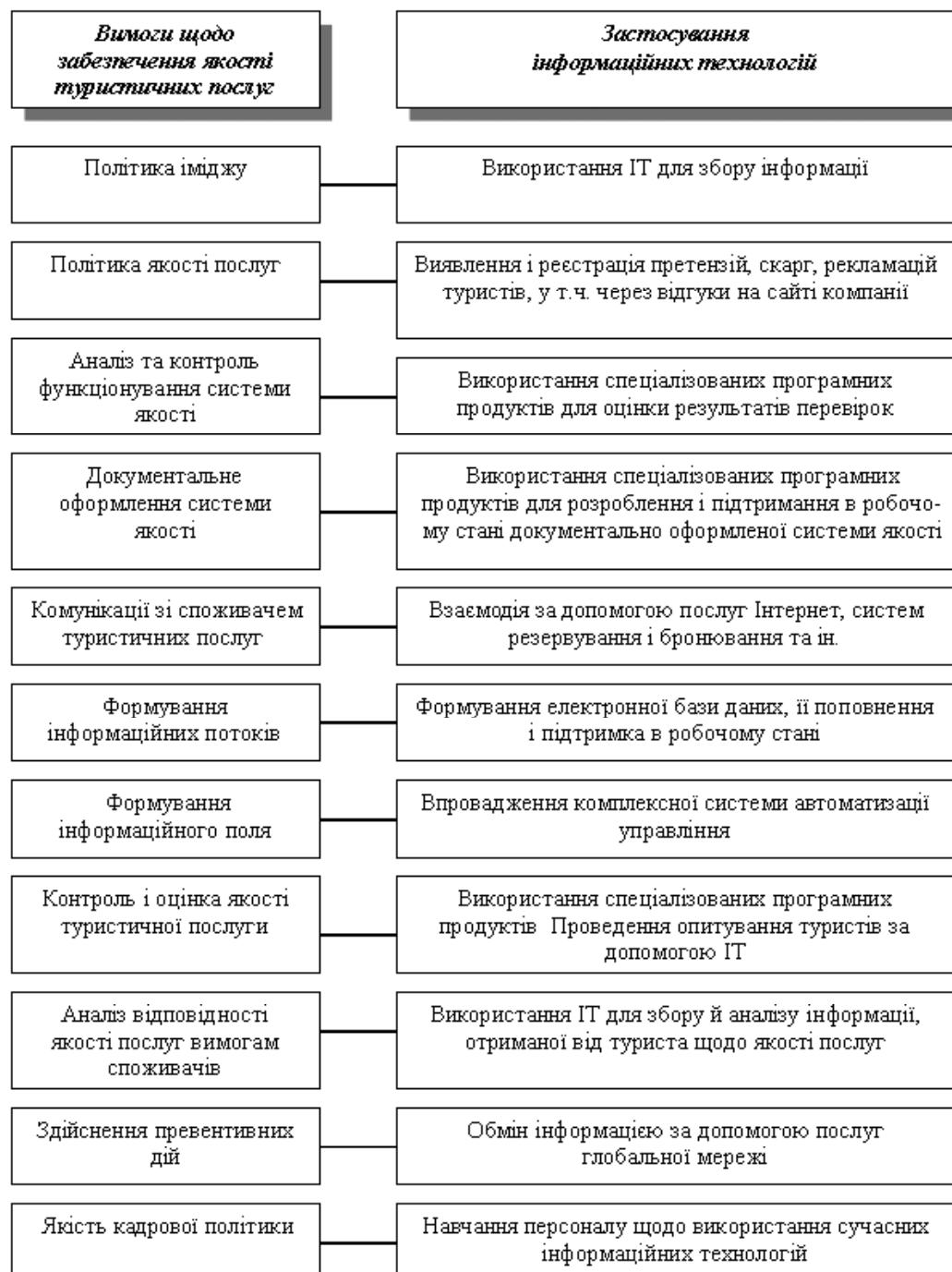

Рис.1. Використання інформаційних аспектів у процесі забезпечення якості туристичних послуг

Взаємозв'язок систем бронювання і резервування зображенено на рис. 2.

Загальносвітовою тенденцією розвитку туристичного ринку провайдерських послуг є надання готелям пакету послуг, пов'язаних з просуванням на різних ринках з акцентом на глобальні системи бронювання (Global Distribution System — GDS). Детальніше GDS показані у табл. 1 [2].

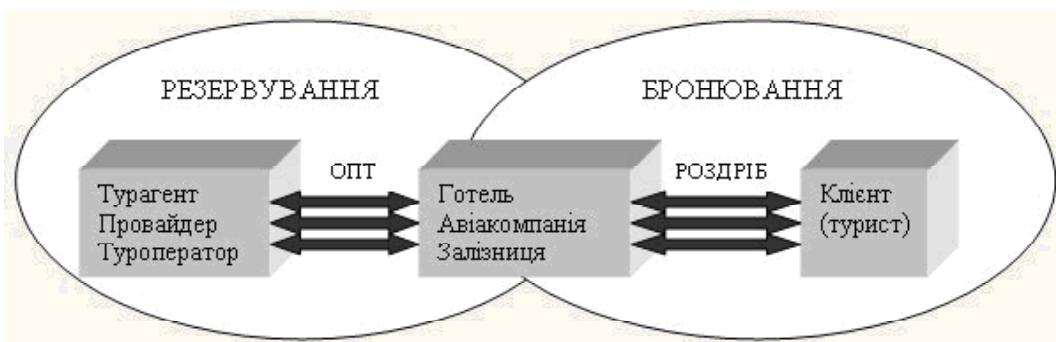

Рис 2. Взаємозв'язок систем бронювання і резервування

Таблиця 1
Глобальні системи бронювання (Global Distribution System — GDS) [3]

Показники	Sabre	Amadeus	Galileo	Worldspan
Кількість працівників	9000	3654	Дані відсутні	3200
Розподіл	Понад 59000 турагенств у 198 країнах	54405 турагенств у 198 країнах	Більше 52000 турагенств у 118 країнах	20210 турагенств у 60 країнах
Доходи	2,5 млрд дол. США	1,6 млрд євро	1,6 млрд дол. США	Дані відсутні
Кількість бронювань	467,1 млн	393,9 млн	345,1 млн	Дані відсутні
Постачальники	450 авіакомпаній, 53000 готелів, 54 компаній з прокату автомобілів	480 авіакомпаній, 54641 готель, 47 компаній з прокату автомобілів	425 авіакомпаній, 60000 готелів, 23 компаній з прокату автомобілів, 430 туроператорів	533 авіакомпаній, 47000 готелів, 45 компаній з прокату автомобілів

До глобальних відносять чотири основні системи бронювання: Amadeus, Galileo, Sabre та Worldspan. Разом ці системи нараховують приблизно 500 000 терміналів, встановлених у готелях по всьому світу, що становляє біль 90 % ринку.

10 % займають регіональні системи резервування та системи, які знаходяться у стадії злиття з однією з вищеперерахованих. Кожна GDS, хоча її є глобальною, має свій арсенал росповсюдження. Для Amadeus та Galileo — це передусім Європа, для Sabre та Worldspan — Америка. Цікаво, що система Galileo використовується у 116 країнах світу, біль ніж 45 тисячами агенств. На сьогодні цією системою активно користується 89 агенств в Росії та Азербайджані [4].

Не менш відома у світі система бронювання Sabre, яка надає туристу інформацію про надання послуг перекладачів, оренди автомобілів, бронювання місць у готелях, організацію екскурсій, прогноз погоди, курси валют, забезпечує демонстрацію географічних карт, відео- та фото з місць відпочинку та багато ін. Використання даної системи у туристичних фірмах дозволило її упровадити систему з досупом до широкого спектра туристичних послуг, здійснювати продаж туристичних продуктів, дистрибуцію і розробку технологічних рішень для туристичної сфери.

Для досягнення достатнього рівня конкурентоспроможності, підприємства туристичного бізнесу повинні не тільки застосовувати наявні інформаційні програми, але і формувати власні пакети прикладних програм, які дають змогу охопити весь спектр процесів та операцій з надання туристичних послуг.

Література

1. Информационные технологии в бизнесе. Энциклопедия / Под ред. Милана Желены. — Санкт-Петербург, Москва, Харьков, Минск : ПИТЕР, 2002. — 1120 с.
2. Квартальнов В. А. Туризм [Текст] : підруч. / В. А. Квартальнов. — М. : Фінанси и статистика, 2004. — 320 с.
3. Мельниченко С. Інформаційні технології в туризмі [Текст]: теорія, методологія, практика / С. Мельниченко. — Київ : Вид-во при київському нац. торг.-екон. ун-ті, 2008. — 493 с.
4. Скопень М. М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі [Текст] : підруч. / М. М. Скопень. — К. : Кондор, 2005. — 301 с.
5. Ткаченко Т. Стадий розвиток туризму [Текст] : теорія, методологія, реалії бізнесу / Т. Ткаченко — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. — 537 с.
6. Морозов М. А. Інформаційні технології в соціально-культурному сервісі і туризмі [Текст] : підруч. / М. А. Морозов, Н.С. Морозова. — 2-е вид., стереотип. — М. : Центр «Академія», 2009 .— 240 с.

Батьковец Г. А., Заяц Н. О.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ В МЕНЕДЖМЕНТЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА

Рассмотрены основные аспекты информационного обеспечения в деятельности предприятий туристи ческого бизнеса, а также проблемы формирования информационно-аналитической базы для принятия управленческих решений. Проанализированы современные информационные технологии и процесс их применения.

Ключевые слова: информационное обеспечение, информационные технологии, управленческое решение, система, информационно-аналитическая база.

Batkovets G., Zajac N.

INFORMATIONAL ASPECTS OF BUSINESS MANAGEMENT IN TOURISM BUSINESS

In the article address the aspects Some ynformatsyonnoho ensure the activities of enterprises in the tourist business, as well as the problem of generating information and analytical bazы for the adoption of the managerial decisions. Proanalyzyrovany contemporary information technologies and their uses of the process.

Key words: monthly E-providers, information technology, upravlencheskoe solution, system, information and analytycheskaya base.

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЯКОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ НА ТУРИСТИЧНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Розкрито методичний підхід і процедуру оцінки якості менеджменту, засновані на аналізі рівня виконання окремих функцій управління на туристичному підприємстві. На основі експериментальних розрахунків обґрунтуеться можливість використання запропонованої методики у практиці роботи туристичних фірм.

Ключові слова: функція управління, якість менеджменту, туристична послуга.

Структурна перебудова і реформування економіки України висувають об'єктивні завдання щодо визначення напрямків і механізмів розв'язання проблем ефективного функціонування підприємств сфери туризму, підвищення рівня якості туристичних послуг. В умовах ринкової економіки якість товарів, обслуговування та менеджменту є вирішальним чинником конкурентоспроможності підприємства. В Україні все більше уваги приділяється зазначеним питанням. В даний час одним з завдань для вітчизняних підприємств є створення системи якості, яка б забезпечувала створення конкурентоздатного туристичного продукту.

Питання якості в галузі послуг були предметом активних досліджень вітчизняних вчених у 90-х роках ХХ ст., коли підприємства після розпаду Радянського Союзу опинилися перед необхідністю адаптації до світового ринку, передусім в плані його вимог до якості товарів, послуг, менеджменту. Дослідженням проблем управління якістю у туристичній сфері присвятили свої праці багато вчених. Так, Ткаченко Т. І. проаналізувала сучасні підходи до управління якістю туристичних послуг [4, с. 322–348]. Шульгіна Л. М. ретельно розглянула технологію практичного застосування методики «Гаємний покупець» для оцінки якості обслуговування на туристичних і готельних підприємствах [5, с. 289–312]. Автор статті спільно з Бедрадіною Г. К. розкрили з позицій практичного користувача можливості методів кваліметрії та експертних оцінок для аналізу якості туристичних послуг [1, с. 32–39]. Проте низка важливих питань якості й досі ретельно не розглядались, або ж тільки була позначена без їх ґрунтовного наукового розв'язання. Проте ціла низка важливих питань якості й досі ретельно не розглядались, або ж тільки була позначена без їх ґрунтовного наукового розв'язання.

В теорії і практиці управління якість розглядається як комплексне, багатогранне поняття. Воно охоплює якість туристичних продуктів фірми, якість обслуговування клієнтів та якість менеджменту на підприємстві. При цьому всі складові якості потребують детального розгляду з точки зору поглиблення методичного підходу до їх аналізу, оцінки, а також розроблення напрямків подальшого удосконалення. Особливо це стосується якості менеджменту в туристичній фірмі оскільки саме ця складова значною мірою визначає загальне ринкове становище підприємства.

Мета даної статті полягає у розробці та обґрунтуванні методики визначення рівня якості менеджменту туристичної фірми на основі аналізу виконання його ключових функцій у рамках даної організації.

Першочерговим завданням для вивчення і аналізу якості менеджменту у туристичній фірмі є визначення показників, за якими буде проведена оцінка. Можна скористатись економічними показниками, що характеризують основні напрямки господарської діяльності підприємства: виробничу, фінансову, маркетингову, інвестиційну. Саме такий підхід пропонують англійські фахівці Р. Каплан та Д. Нортон [2, с. 50–55]. Апробацію їх методики стосовно туристичного підприємства здійснив С. Нездоймінов, який запро-

понував при оцінюванні якості менеджменту у туристичній фірмі використовувати такі показники як обсяги продажу послуг, платежі до бюджету, частка ринку, вартість бізнесу на інші [3, с. 153]. В основі такого підходу є припущення, що якщо ці показники зросли за період, що аналізується, то менеджмент у турфірми упорався зі своїми завданнями. Можливо такий підхід є прийнятним при якихось загальних оцінках діяльності організації, але для отримання точної картини якості менеджменту за кожною його функцією він не ефективний. Тому ми у рамках даної статті маємо намір здійснити аналіз якості менеджменту фірми, заснований на оцінці рівня виконання на підприємстві основних, базових функцій менеджменту.

Отже, включимо до числа основних функцій менеджменту: планування, організація, мотивація, контроль, координація.

Крім того, необхідно виділити шосту функцію менеджменту — інтегративну, що дозволить розглядати перші п'ять як єдину систему.

Коротко зупинимося на характеристиці кожної функції.

Функція планування покликана дати відповіді на три головні питання:

- Де організація знаходиться зараз відносно встановлених цілей і прийнятої місії?
- В якому напрямі організація має намір розвиватися?
- Якими способами організація має намір досягти прогнозованих цілей?

Організація включає діяльність по реалізації поставлених завдань, формуванню раціональної структури підприємства, забезпеченням виробничого процесу всіма необхідними ресурсами: трудовими, матеріальними, фінансовими, інформаційними. Завдання керівника на цьому етапі побудувати бізнес-процес максимально ефективно.

Мотивація розглядається як функція управлінської діяльності, направлена на спонукання конкретних працівників до дій, направлених на досягнення мети організації через особисту зацікавленість.

Контроль є формою зворотного зв'язку, що постійно діє, необхідного для своєчасної перевірки якості бізнес-процесу на кожному його етапі. Правильно налагоджена система контролю дозволяє підвищити ефективність діяльності підприємства, уникнути витрат, пов'язаних з усуненням дефектів і підвищити довіру з боку споживачів, партнерів, акціонерів, суспільства та інших зацікавлених сторін.

Координація, як функція менеджменту, надзвичайно важлива для регулювання і постійної діагностики системи управління. Аналіз відхилень в роботі і коректування поточних планів і завдань відповідно до ситуації, що змінюється, — одне з основних завдань координації.

Інтегративну функцію будемо вважати життєвою силою діяльності організації і рівень цієї сили визначається станом перших п'яти функцій. Таким чином, інтегративна функція буде відбивати загальний стан системи менеджменту організації.

Оцінка системи менеджменту організації в рамках обраної нами функціональної моделі передбачає аналіз п'ятьох управлінських функцій, які відповідно є оцінними критеріями моделі. Кожен з п'яти критеріїв містить п'ять субкритеріїв. Таким чином, функціональна модель оцінки менеджменту об'єднує 25 оцінних категорій.

Проаналізуємо за допомогою цієї моделі якість менеджменту в туристичній фірмі-операторі «Орбіта», яка реалізує свої послуги в Одеському регіоні, заснована на приватній власності, діє понад десять років і тому має певний досвід на ринку.

Для збирання необхідної інформації нами було проведено опитування менеджерів компанії методом анкетування. Двадцять п'ять питань відповідають 25 оцінним категоріям. Кожне питання передбачає п'ять варіантів відповіді з можливістю вибрати лише один варіант. Експертний аналіз кожної з 25 категорій визначає п'ять варіантів управлінської діяльності в організації (табл. 1).

Таблиця 1
Шкала оцінки якості менеджменту в туристичній фірмі «Орбіта»

Шкала оцінки, бал	Стан категорії менеджменту
<i>1</i>	<i>2</i>
0	Діяльність не ведеться
1	Діяльність ведеться не постійно, час від часу
2	Діяльність ведеться частково, залежно від ситуації
<i>1</i>	<i>2</i>
3	Діяльність ведеться постійно і систематично
4	Діяльність ведеться максимально ефективно

Найвища оцінка по кожній з 25 оцінних категорій (питань) складає 4 бали. Відповідно максимальний результат по кожній з п'яти функцій менеджменту — 20 балів.

Надати свої оцінки якості менеджменту в фірмі пропонувалось керівнику фірми, а також менеджерам, які виконують функції, що на них покладені за штатним розкладом. Середній бал по кожному з 25 питань обчислювався за формулою:

$$J_{c.} = \frac{J_{k.} + J_{m.}}{2},$$

де $J_{c.}$ — середній бал з кожного питання, що зазначалось у анкеті;

$J_{k.}$ — середня оцінка керівника фірми;

$J_{m.}$ — середня оцінка менеджерів;

п — оціночне питання.

В першу чергу розглянемо результати опитування щодо якості виконання першої функції-планування. Вони надані у таблиці 2.

Таблиця 2
Результати оцінки якості менеджменту за функцією «Планування» у фірмі «Орбіта»

Найменування функції менеджменту	Максимальна оцінка	Фактична оцінка
1. Планування	20	17
1.1. Встановлення цілей і стратегічних завдань	4	4
1.2. Збір і аналіз інформації про клієнтів і ринок	4	3,5
1.3. Деталізація бізнес-процесу	4	3,5
1.4. Збір і аналіз інформації про конкурентів і еталонні компанії	4	3
1.5. Планування ресурсів	4	3

Таким чином, як бачимо, за оцінкою працівників планування у фірмі «Орбіта» поставлено на досить високому рівні. Розглянемо докладніше, у яких напрямках здійснюється робота.

На початку нового фінансового року на підприємстві складається стратегічний план із визначенням запланованих показників проданих турів, фінансових надходжень, нових потенційних і залучених клієнтів, витрат по всім статтям, загального прибутку. Особливе значення приділяється плануванню ресурсів, оскільки керівництво намагається не брати позики на здійснення діяльності, зважаючи наперед на власні можливості. У скороченому, але більш деталізованому варіанті такий план складається на кожний квартал і місяць. Проте ця діяльність проводиться не систематично і потребує удосконалення.

На підприємстві проводяться маркетингові дослідження, які спрямовані на вивчення потреб споживачів (у формі соціологічних опитувань, аналізу власного досвіду і вивчення досліджень інших компаній), потреб і вимог ринку. Значна увага приділяється

аналізу конкурентів — вивчається їх досвід, потужності, системи управління якістю, особливості надання послуг тощо.

Загалом, можемо зробити висновок про високий рівень якості менеджменту у цьому напрямі.

Розглянемо тепер результати оцінювання якості менеджменту за функцією «Організація». Вони наведені у табл. 3.

Таблиця 3
Результати оцінки якості менеджменту за функцією «Організація» у фірмі «Орбіта»

Найменування функції менеджменту	Максимальна оцінка	Фактична оцінка
2. Організація	20	17
2.1. Формування організаційної структури	4	4
2.2. Розподілення повноважень і встановлення обов'язків	4	3
2.3. Умови для створення самонавчальної організації	4	3
2.4. Виконання основного процесу	4	3,5
2.5. Ефективність процесу створення нових цінностей для клієнтів	4	3,5

Досить висока оцінка якості менеджменту за функцією «Організація» пояснюється тим, що на підприємстві сформована чітка організаційна структура, повноваження і обов'язки розподілені між працівниками фірми і затверджені посадовими інструкціями, проте існують випадки виконання працівниками чужих обов'язків, що пов'язано із завантаженістю компанії у сезонний період.

В туристичній фірмі «Орбіта» працівникам надають змогу підвищувати свій рівень за допомогою спеціальних підготовчих курсах, семінарах і тренінгах із техніки продаж, які сплачує підприємство. Так, наприклад, менеджер з туризму, що спеціалізується на авіа-турах по Європі пройшла курс з вивчення системи Амадеус.

Підприємство постійно впроваджує нові послуги, ведеться активна діяльність по формуванню у клієнтів прагнення до активного відпочинку, бажання побачити щось нове.

Загалом, можемо відзначити, що якість менеджменту по показнику «Організація» є досить високою, хоча і є можливості для її підвищення. Загальна оцінка критерію «Організація» — 17 балів.

Проаналізуємо результати оцінки якості менеджменту по показнику «Мотивація» за допомогою таблиці 4.

Таблиця 4
Результати оцінки якості менеджменту за функцією «Мотивація» у туристичній фірмі «Орбіта»

Найменування функції менеджменту	Максимальна оцінка	Фактична оцінка
3. Мотивація	20	15,5
3.1. Лідерство і корпоративна культура	4	4
3.2. Умови для навчання і професійної освіти працівників	4	3
3.3. Рівень потреб працівників	4	2,5
3.4. Залучення працівників до процесу самовдосконалення	4	3
3.5. Задоволеність робітників результатами їх діяльності	4	3

З таблиці ми бачимо, що слабкими сторонами критерію «мотивація» в туристичній фірмі «Орбіта» є рівень задоволення особистих потреб працівників, хоча на підприємстві існує система преміальних персоналу за результатами роботи протягом кварталу.

Туристична фірма «Орбіта» є суб'єктом малого підприємництва, яка не має керівників підрозділів, тому просування вище своєї посади дуже складний процес при функціональній організаційній структурі підприємства. В перспективі туристична фірма «Орбіта» прагне збільшити чисельність персоналу та назначити керівників відділів з туризму та з авіаперевезень. Це, в свою чергу, підвищить зацікавленість працівників у підвищенні продуктивності праці та дальншого розвитку. Для того, щоб підвищити зацікавленість персоналу результатами своєї роботи і задоволення їх особистих потреб, підприємство може визначити шляхом анонімних анкетувань рівень потреб працівників і раз на місяць обирати найкращого працівника компанії.

Проаналізуємо зараз систему контролю на підприємстві. Результати опитування показано в таблиці 5.

Таблиця 5

Результати оцінки якості менеджменту за функцією «Контроль» у фірми «Орбіта»

Найменування функції менеджменту	Максимальна оцінка	Фактична оцінка
4. Контроль	20	13,5
4.1. Система контролю якості на кожному етапі бізнес-процесу	4	2
4.2. Критерії оцінки результатів діяльності	4	2,5
4.3. Визначення ступеню задоволеності споживачів	4	4
4.4. Раціональне використання ресурсів	4	2
4.5. Відповідність отриманих результатів встановленим цілям	4	3

Слід визначити, що на підприємстві існує система контролю. Кожен працівник відповідає за результати своєї діяльності. Аналізується відповідність запланованих показників стратегічного плану із реальними. Спостерігається ставлення у керівництва компанії до задоволення інтересів клієнта. Турфірма «Орбіта» постійно прагне стежити за зміною смаків, вимог, інтересів своїх споживачів. Після повернення з туру туристи заповнюють анкети. Питання у анкетах згруповани таким чином, що керівництво отримує інформацію щодо якості самої туристичної дестинації (інформація щодо інфраструктури, менеджменту, харчування, номерному фонду, пляжу і т. д.). Як ми бачимо, клієнт приймає безпосередню участь в оцінці якості послуг і контролю за нею. Турфірма зорієнтована на консультування з питань вибору пропозиції, найбільш сприятливої для конкретного клієнта і відповідної його запитам і чеканням. Саме завдяки цьому на підприємстві близько 70 % споживачів — постійні клієнти.

Для того, щоб зробити систему контролю на підприємстві «Орбіта» більш ефективною, треба створити всебічний, повний, об'єктивний та безперервний контроль якості управління, який буде включати:

- створення методик і критеріїв, які дозволяли б співвіднести вимоги стандартів з фактичним станом справ;
- створення системи самоконтролю персоналу;
- постійне застосування засобів оцінки якості послуг, що надаються.

При створенні системи контролю необхідно також дотримуватися принципу безперервності. Система контролю якості послуг повинна забезпечувати контроль на всіх етапах технологічного циклу і за всіма параметрами туристичної послуги. Крім

того, функція контролю має забезпечувати гнучкість і можливість коригування всіх інших дій по забезпеченням якості послуг.

Розглянемо тепер якість менеджменту в фірмі по показнику «Координація». Відповідні дані надані у таблиці 6.

Таблиця 6
Результати оцінювання якості менеджменту за функцією «Координація» у фірмі «Орбіта»

Найменування функції менеджменту	Максимальна оцінка	Фактична оцінка
1	2	3
5. Координація	20	18
1	2	3
5.1. Координація перших чотирьох функцій	4	3,5
5.2. Встановлення внутрішніх взаємозв'язків в організації	4	4
5.3. Система розв'язання конфліктів	4	4
5.4. Поточний аналіз відхилень: перегляд і коригування планів	4	3,5
5.5. Інформаційний менеджмент	4	3

Таким чином, як бачимо, на підприємстві досить сильно розвинута координація різних повноважень і напрямів діяльності. Проводиться постійний перегляд і корегування стратегічних планів, розвинений інформаційний менеджмент.

Після отримання і розрахунку всіх необхідних даних про якість менеджменту за кожною з п'яти функцій є можливість надати кількисну характеристику загальній системі менеджменту, що склалась на туристичній фірмі, яка обстежувалась. У табл. 7 надано її оцінку.

Таблиця 7
Загальна оцінка якості менеджменту у туристичній фірмі «Орбіта»

Функції менеджменту	Максимальна оцінка	Фактична оцінка
1. Планування	20	17
2. Організація	20	17
3. Мотивація	20	15,5
4. Контроль	20	13,5
5. Координація	20	18
Загальна оцінка менеджменту	100	81

Для наочного зображення результатів оцінки якості менеджменту у туристичній фірмі «Орбіта» можна використати пентаграму (рис. 1), на яку може бути накладений управлінський профіль організації, побудований з врахуванням оцінок по кожному з п'яти показників функціональної моделі. Управлінський профіль є графічним зображенням стану загальної якості менеджменту, що дозволяє ясно побачити напрями, які перш за все вимагають детального аналізу і вдосконалення на даному підприємстві.

Такий підхід дозволяє ясно побачити сильні та слабкі сторони туристичної фірми, напрями, які вимагають першочергових поліпшень в системі управління на підприємстві.

Зображеній на рис. 1 управлінський профіль підприємства, вказує на те, що компанія має проблеми з мотивацією і контролем. Саме ці напрями за результатами загальної оцінки менеджменту вимагають детального аналізу і вдосконалення в даній компанії.

В цілому ми можемо визначити систему якості менеджменту у фірмі «Орбіта», як задовільну за оцінкою керівника і працівників компанії.

Рис. 1. Управлінський профіль підприємства «Орбіта»

Функціональна модель, яку ми навели, передбачає обчислення загальної оцінки менеджменту, вона вказує на рівень якості менеджменту у конкретній організації. Для отримання більш точної картини стану менеджменту можна виділити різні його рівні. У рамках методології нашої функціональної моделі можна виділити п'ять рівнів розвитку (зрілості) менеджменту організації. Їх характеристика надана у таблиці 8.

Таблиця 8.

Рівні розвитку менеджменту організації

Рівень	Оцінка (балі)	Характеристика стану менеджменту
I	(0–20)	Управління ведеться безсистемно, цілі не визначені або дуже розплівчі. Для подальшого розвитку необхідно суттєво переглянути принципи ведення бізнесу.
II	(21–40)	Система менеджменту має потенціал для розвитку, проте ці можливості реалізуються слабо. Керівництву необхідно, проявивши ініціативу, виразно визначити цілі і розробити стратегію розвитку системи менеджменту на основі якості.
III	(41–60)	Система менеджменту на підприємстві сформувалась. Необхідно акцентувати увагу на оптимізації бізнес-процесу і поліпшенні якості на кожному його етапі. Удосконалюючи систему управління, слід враховувати важливість споживача і важливість персоналу.
IV	(61–80)	Постійне удосконалення якості менеджменту ведеться по більшості напрямів. Необхідно підтримувати динаміку покращень і почати перетворення проблемних сфер діяльності, що залишились, використовуючи бенчмаркінг та інші стратегії удосконалення.
V	(81–100)	Досягнуті максимальні результати на усіх напрямах управлінської діяльності, система менеджменту є сталенною.

Якщо порівняти отриману нами в туристичній фірмі «Орбіта» загальну оцінку якості менеджменту у 81 бал з даними таблиці 8, то можливо зробити висновок, що поточний стан менеджменту на туристичному підприємстві оцінюється позитивно і віднести до 5 найвищого рівня.

Таким чином, досвід експериментальної перевірки моделі функціональної оцінки якості менеджменту на декількох туристичних фірмах-операторах показує, що вона здатна надавати правильний діагноз поточному стану менеджменту на підприємстві, виявляти його сильні і слабкі сторони. Більш того, підприємство, яке візьме на озброєння дану методику має шанс покращити свій бізнес-результати і отримати певні конкурентні переваги на цільовому ринку. Запропонована методика не потребує надто складних розрахунків чи володіння особливими інструментами дослідження і тому може мати застосування в кожній туристичній фірмі.

Література

1. Герасименко В. Г. Вибір і застосування методики оцінки якості послуг на туристичному підприємстві [Текст] : наук. вісн. // В. Г. Герасименко, Г. К. Бедрадіна. — 2008. — № 14 (70).
2. Каплан Роберт. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию [Текст] // Каплан Роберт, Нортон Дейвид. — М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. — 271с.
3. Нездоймінов С. Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід [Текст] // С. Г. Нездоймінов. — Одеса: Астропrint, 2009. — 304 с.
4. Ткаченко Т. І. Стадій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу [Текст] : моногр. // Т. І. Ткаченко. — 2-ге вид., випр. та доповн. — К. : КНТЕУ, 2009. — 436 с.
5. Шульгіна Л. М. Маркетинг підприємств туристичного бізнесу [Текст] : моногр. // Л. М. Шульгіна. — К. : КНТЕУ, 2005. — 597 с.

Герасименко В. Г.

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА МЕНЕДЖМЕНТА НА ТУРИСТИЧЕСКОМ ПРЕДПРИЯТИИ

Розкрыто методический подход и процедуру оценки качества менеджмента, основные на анализе уровня исполнения отдельных функций управления на туристическом предприятии. На основе экспериментальных расчетов обосновывается возможность использования предложеной методики в практике работы туристических фирм.

Ключевые слова: функция управления, качество менеджмента, туристическая услуга.

Herasymenko V. H.

METHODS OF THE QUALITY OF MANAGEMENT ASSESSING ON THE TOURISM ENTERPRISE

The methodical approach and procedure for evaluating the quality of management, based on analysis of level of some management functions on the tourist enterprises. The possibility of using the proposed technique, based on experimental calculations on the practice of travel agencies is substantiated

Keywords: management function, quality of management, tourism services.

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ГОТЕЛЬНО-ТУРИСТИЧНОМУ БІЗНЕСІ ЛЬВІВЩИНИ В РАМКАХ ПІДГОТОВКИ ДО ЄВРО-2012

У статті визначено особливості інвестиційної діяльності у готельно-туристичному бізнесі Львівщини, досліджено необхідність залучення інвестицій у розвиток готельного комплексу та обґрунтовано пропозиції по удосконаленню інвестування у туризм при підготовці до «Євро-2012».

Ключові слова: інвестиції, інвестування, готельно-туристичний бізнес.

Готельно-туристичний бізнес у сучасному суспільстві відіграє надзвичайно важливе значення. Він сприяє залученню в бюджети країн валютних надходжень, підвищенню культурного рівня та покращенню здоров'я населення, демократизації суспільства, зміцненню міжнародних відносин. Україна належить до країн, що мають значний, але нереалізований туристичний потенціал, зокрема відсутність інфраструктури, яка відповідала б сучасному європейському рівню. Тому одним із шансів, що може допомогти Україні покращити свої туристичні можливості, є реалізація проекту щодо підготовки та проведення разом із Польщею фінальної частини футбольного чемпіонату «Євро-2012», фінансування заходів якого неможливе без широкого залучення інвестицій.

Виокремити особливості інвестиційної діяльності у галузі готельно-туристичного бізнесу та обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення інвестування у сфері туризму в рамках підготовки до «Євро-2012».

Туризм є специфічною сферою господарської діяльності, що полягає у нематеріальному характері туристичних послуг, неспроможності їх до зберігання, суб'єктивізмі оцінки і т. д. Крім того, зазвичай туризм (або окремі його напрями) має сезонний характер [6, с. 21]. Зростання інвестицій у цій галузі дасть змогу залучити більшу кількість іноземних і вітчизняних туристів до споживання національного туристичного продукту.

Важливість залучення інвестицій у готельно-туристичну сферу полягає в тому, що туризм у господарській системі додає імпульс для розвитку близько 40 супутніх галузей [1, с. 34]. Проте, з точки зору інвестиційної привабливості, серед складових сфери туризму найперспективнішим є розвиток готельної інфраструктури.

Нажаль, обсяги інвестиційних вкладень у зміцнення матеріально-технічної бази готельної інфраструктури зростають повільно і, безумовно, не відповідають потребам сьогодення. Окрім того, стримують інвестиційну діяльність технічна та технологічна відсталість більшості готельних підприємств, що надають неконкурентні послуги, труднощі з отриманням банківського кредиту та ін. З огляду на проведене дослідження, ми виділити низку основних проблем провадження інвестиційної діяльності у готельній галузі:

- недостатність власного капіталу у готельних підприємств;
- непрозорі та тривалі в часі процедури землевідведення та узгоджені великої кількості документації;
- відсутність довіри іноземних інвесторів та недостатність досвіду вітчизняних управлінців у подібних проектах;
- негативна роль світової кризи в скороченні темпів присутності світових готельних операторів в Україні.

Особливими рисами інвестиційної діяльності у готельно-туристичному бізнесі на сучасному етапі є:

- покращення інвестиційного клімату у галузі туризму та рекреації;
- неналежне банківське кредитне забезпечення розвитку готельного господарства;

- складність кількісного визначення комерційного та соціального ефекту від покращення привабливості туристичного об'єкта після вкладення в нього інвестицій;
- наявність «наростаючого ефекту» у туристичній діяльності, що передбачає поступове збільшення сукупного результату від вкладення інвестицій на регіональному (державному) рівні;
- бажання вітчизняних підприємців готельного бізнесу співпрацювати з іноземними готельярами у реалізації інвестиційних проектів;
- унікальність туристичних об'єктів, котрі створені природою чи попередніми поколіннями і потребують бережливого ставлення [4, с. 115].

Враховуючи проведення «Євро–2012» в Україні та Польщі, варто максимально вигідно використати цю подію для залучення інвестицій у розвиток готельно-туристичної інфраструктури. Проведення турніру в Україні означає можливий значний приплів зовнішніх та внутрішніх інвестицій у такі важливі галузі як будівництво, сферу послуг, зокрема туризм, а також у розширення транспортної інфраструктури. Це особливо необхідно у період економічного спаду та кризи, оскільки може стати основою економічного зростання.

Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову програму підготовки та проведення в Україні фінального турніру чемпіонату Європи УЄФА 2010/12 з футболу, згідно якої прогнозні обсяги фінансування становлять 160,593 млрд. грн. З них 28,503 млрд. грн. надійдуть із держбюджету, 22,585 млрд. грн — із місцевих бюджетів, а найбільшу частку — 109,505 млрд. грн., тобто близько 80 %, мають становити інвестиції з інших джерел [2, с. 12].

Найбільших ресурсів сьогодні потребують розвиток транспортної інфраструктури — 48,1 % запланованого фінансування, інфраструктура розміщення — 21,2 % та спортивні споруди — 7,8 %.

В Україні чемпіонат проходитиме у містах: Київ, Дніпропетровськ, Львів, Донецьк (та резервні Одеса, Харків)

Прогнозується, що проведення «Євро–2012» в Україні спонукатиме до значного посилення туристичного потоку в нашу державу. Кожний, хто приїде до нас під час фіналу Чемпіонату Європи 2012 року, спровокує притік іще багатьох туристів у наступні роки. Вцілому по Україні для успішної організації «Євро–2012» передбачається побудувати 25 готелів 5-зіркової категорії, 82 — 4-х зіркових та 124 — 3-зіркових. Інвестиції у будівництво і реконструкцію готелів до Чемпіонату Європи 2012 оцінюють в 1 млрд. євро [2, с. 9].

У Києві футбольний чемпіонат стане масштабнішою подією, ніж в обласних центрах. Для міста Львова — це насправді буде чотири-шість екстремально стресових дні — до матчів, власне дні матчів та після них.

В контексті проведення «Євро–2012», 24 червня 2010 року, на сесії Львівської міської ради було затверджено Міську цільову програму підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу.

Мета даної цільової програми полягає у створенні правових, соціальних, економічних та організаційних умов для успішного проведення «Євро–2012». Головні завдання — збудувати та реконструювати об'єкти, які забезпечуватимуть проведення чемпіонату згідно до вимог УЄФА. Поряд із налагодженням необхідно спортивно-транспортної інфраструктури до чемпіонату, особливу увагу приділено і готельно-туристичній сфері.

Відповідно до вимог УЄФА, у Львові має бути 1020 п'ятизіркових номерів, 1315 — чотиризіркових та 210 — тризіркових номерів. Компанія «ТУІ Тревел», яка є офіційним туроператором УЄФА, підписала угоди з діючими готелями Львова та області на 2329 номерів, 735 з яких п'ятизіркові, 1261 — чотиризіркові, 333 — тризіркові [3, с. 3].

Для успішного проведення чемпіонату у Львові заплановано провести переоснащення 55 діючих готелів у Львові, Моршині, Трускавці та будівництво, а також реконструкцію 38 готелів за рахунок інвестиційних коштів. З державного бюджету передбачено ремонт та будівництво 11 гуртожитків загальною місткістю 4599 місць, що пропонуються для розміщення туристів-вболівальників на суму 104,5 млн. гривень [3, с. 4].

Уся сума коштів, необхідних для реалізації заходів міської цільової програми становить 11 528,76 млн. гривень. Зокрема з державного бюджету — 5 475,51 млн. гривень, з міського — 1 804,30 млн. гривень, та 4 248,95 — з інших джерел [3, с. 4].

Проте, Львову дуже потрібні готелі і без «Євро–2012». За останній рік його відвідали півтора мільйона туристів, що набагато більше, ніж у попередні роки. Наприклад, коли проходить Львівський форум видавців, багато його учасників змушені винаймати квартири, оскільки комфорtabельних готелів за оптимальну ціну обмаль.

Це також підтвердило дослідження, яке на замовлення Львівської міськради виконали українсько-швейцарські спеціалісти-готелярі (зокрема і з Лозаннської готельної школи). Дослідження вказує на те, що у місті необхідні передусім тризіркові готелі. Це понад п'ятсот додаткових номерів, тобто сім-вісім готелів (в одному від 60 до 100 номерів). Натомість чотиризіркових у місті вистачить два-три великі, а п'ятизіркових — три-четири невеличкі бутікові люкс-готелі по 20-30 номерів справді високого рівня класифікації.

Незважаючи на те, що в Україні існує незадоволений попит на готельні послуги, проте та кількість закладів розміщення, яка запланована для введення в експлуатацію до «Євро–2012» є значно більшою, ніж потребує український туристичний ринок на даному етапі розвитку.

Для окупності державних та приватних інвестицій в об'єкти інфраструктури в контексті підготовки до «Євро–2012», у тому числі й об'єкти готельного господарства, спортивної та туристичної інфраструктури, доцільно вже зараз брати приклад з Польщі та шукати можливості проведення в 2010–2016 роках інших масштабних спортивно-культурних заходів з метою ефективного використання новостворених спортивних та готельно-туристичних об'єктів (наприклад, у Польщі у 2014 р. заплановане проведення Чемпіонату Світу з волейболу) [5, с. 262].

Отож, подальше провадження інвестиційної діяльності у готельно-туристичній сфері в рамках підготовки до «Євро–2012» повинно здійснюватися на засадах:

- участі у європейських та міжнародних заходах з метою розкриття інвестиційних можливостей сфери туризму та інтеграції України у світове співтовариство;
- широкого залучення банківського кредитування на пільгових умовах, з метою розширення кола інвесторів;
- всебічної підтримки з боку держави (спрошення бюрократичних процедур та механізмів, землевідведення і т. д.);
- створення позитивного іміджу країни, рідного міста, втілення автентичних та оригінальних проектів для виділення та приваблення більшої кількості туристів.

Питання інвестиційної діяльності є надзвичайно важливими та проблемними. Враховуючи проведення в Україні «Євро–2012», є можливість залучення значних обсягів інвестицій до сфери туризму, але інвестування має бути обґрунтованим та економічно доцільним. Разом з тим, слід дотримуватися балансу інтересів держави, підприємницьких структур та населення.

Особливості інвестиційної діяльності в сфері туризму в рамках підготовки до «Євро–2012» полягають у наступному:

- залучення інвестицій у сферу готельно-туристичного бізнесу — це діяльність на благо наступних поколінь, що має значний соціальний ефект;

-
- інвестиції повинні мати комплексний характер, оскільки в даній сфері існують глибокі й міцні взаємозв'язки між складовими елементами (об'єкти показу — інфраструктура — кадрове забезпечення);
 - враховувати концепцію стійкого розвитку, тобто забезпечувати захист природної та культурної спадщини;
 - зважаючи на кризові явища в економіці, вкладення інвестицій мають бути сконцентровані на об'єктах, що можуть принести найбільш позитивний ефект.

Література

1. Готелі та інші місця для короткотермінового проживання [Текст] : стат. бюл. — К. : Держ. ком. статистики України, 2005. — 187 с.
2. Державна цільова програма підготовки та проведення в Україні фінального турніру чемпіонату Європи УЄФА 2010/12 з футболу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.kmu.gov.ua.
3. Міська цільова програма підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу [Текст] // Ухвала сесії Львівської міської ради № 1453 від 24 червня 2010 року.
4. Павлов В. І. Підприємництво в локальному рекреаційному комплексі: стратегія розвитку [Текст] / В. І. Павлов, Л. М. Черчик, В. А. Голян; [за ред. Черчик Л.М.]. — Луцьк : Надтир'я, 2009. — 236 с.
5. Судова-Хом'юк Н. Управління інвестиційними процесами в туристично-рекреаційному комплексі України [Текст] // Регіональна економіка. — 2010. — № 3. — С. 260–265.
6. Уніфіковані технології готельних послуг [Текст] : навч. посіб. / За ред. В. К. Федорченка. — К. : Вища шк., 2001. — 237 с.

Миськів Г. В.

ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯЛЬНОСТИ В ГОСТИНИЧНО-ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕССЕ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРИОД ПОДГОТОВКИ К ЕВРО-2012

В статье определены особенности инвестиционной деятельности в гостинично-туристическом бизнесе Львовской области, исследовано необходимость привлечения инвестиций в развитие гостиниц, предложены способы улучшения инвестирования в туризм при подготовке к «Евро-2012».

Ключевые слова: инвестиции, инвестирование, гостинничный бизнес.

Mys'kiv G. V.

THE SPECIAL FEATURES OF INVESTMENT IN HOTEL-TOURISM BUSINESS IN LVIV REGION IN PREPARING TO EVRO-2012

This article is about the development of investment in hotel-tourism business in Lviv region. The author analyzed necessity to investment in hotel-tourism sphere and proposed different ways to improve them, especially in preparing to Evro-2012 in Ukraine.

Keywords: investment, investor, hotel-tourism business

УДК 338.48:338.27

Крачковський В. В., Панасюк К. А.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МАЛИХ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Запропоновано методичний підхід до моделювання розвитку малих туристичних підприємств на основі життєвого циклу запропонованих ними туристичних продуктів в контексті уdosконалення управління їх стратегічним розвитком.

Ключові слова: малі туристичні підприємства, життєвий цикл, стратегічне управління, розвиток.

Малі підприємства — це основа розвитку економіки. Невисока вартість стартового капіталу, швидка оборотність активів, стрімке пристосування до змін зовнішнього середовища — переваги малого бізнесу. Головним недоліком є обмеженість ресурсів (фінансових, трудових, матеріальних), низька стійкість до негативного зовнішнього впливу та відносно короткі строки існування.

Туристичні підприємства, згідно законодавству України, здебільшого відносяться до категорії малих. Okрім вищезазначених особливостей малих підприємств, туристичні відзначаються широкою диференціацією діяльності, високою залежністю від зовнішнього середовища та суб'єктивної думки споживачів, а також майже повсюдною відсутністю стратегічного управління.

Аспектам стратегічного управління інфраструктурних складових туристичної галузі приділяли увагу О. В. Івеніна (санаторно-курортних закладів), О. С. Гринькевич, М. М. Біль та Б. Б. Уманців (туристичних організацій), Т. І. Ткаченко (суб'єктів господарювання в туризмі); на плануванні, як функції стратегічного управління, зосереджували дослідження Д. Солярчук (туристично-рекреаційної галузі), К. М. Юріївська (готельних підприємств), Р. І. Балашова (собівартості туристичного продукту) і моделюванні, як окремого випадку планування, Л. П. Дядечко та В. Є. Редько (туристичних потоків), О. О. Градинарова (конкурентоспроможності турпідприємства), О. В. Стець (туристсько-рекреаційних ресурсів) [1–5; 7 10].

Стратегічне управління малими туристичними підприємствами, як основними елементами системи туризму в умовах становлення ринкового типу господарювання, кризових явищах та затяжних посткризових періодах набуває особливого змісту. Постає необхідність моделювання — опосередкованого дослідження об'єкту — як інструмента зниження впливу негативних чинників та використання можливостей для подальшого розвитку з урахуванням не можливості лінійності розвитку.

Отже, метою дослідження є уdosконалення стратегічного управління на малих туристичних підприємствах через моделювання їх розвитку. Для цього було поставлено наступні завдання: сформувати методичний підхід до моделювання розвитку малого туристичного підприємства і спрогнозувати його розвиток за визначеню моделлю.

Розвиток підприємства з початку його заснування і до логічного закінчення можна представити у вигляді його життєвого циклу (ЖЦ) [6, с. 108]. З чого виходить, що метою кожного підприємства є його утримання якнайдовше на стадії росту та стабілізації й запобігання переходу до стадії занепаду і смерті.

На процес розвитку малого туристичного підприємства (МТП) впливають чинники внутрішнього та зовнішнього середовища, а від їх значущості залежить тенденція життєвого циклу — прогресивна чи регресивна. Із зростанням терміну існування МТП збільшується накопичений ним досвід, а отже і опірність негативним впливам, яка проявляється у вигляді реакції та адаптації.

На цей час значний вплив на розвиток туристичної галузі, та, зокрема, малих туристичних підприємств, спричиняє:

- підготовка України до проведення Фіналу Чемпіонату Європи з футболу в 2012 р.;
- зростання кількості подорожуючих як у світі, так і в країні;
- екзотичність українського побуту для західноєвропейських, американських, азіатських туристів;
- досить низький рівень біотичної, абіотичної та антропогенної небезпеки туристів;
- відносно низькі ціни на супутні послуги;
- невідповідність «ціна–якість» більшості відомих туристичних регіонів.

Внутрішні чинники впливу є унікальними для кожного окремого туристичного підприємства і визначаються через ретроспективний аналіз діяльності. Okрім того, життєвий цикл туристичного підприємства залежить від життєвих циклів пропонованих туристичних продуктів й інших чинників — імідж, досвід роботи, якість обслуговування, професійність менеджера, тощо (рис. 1).

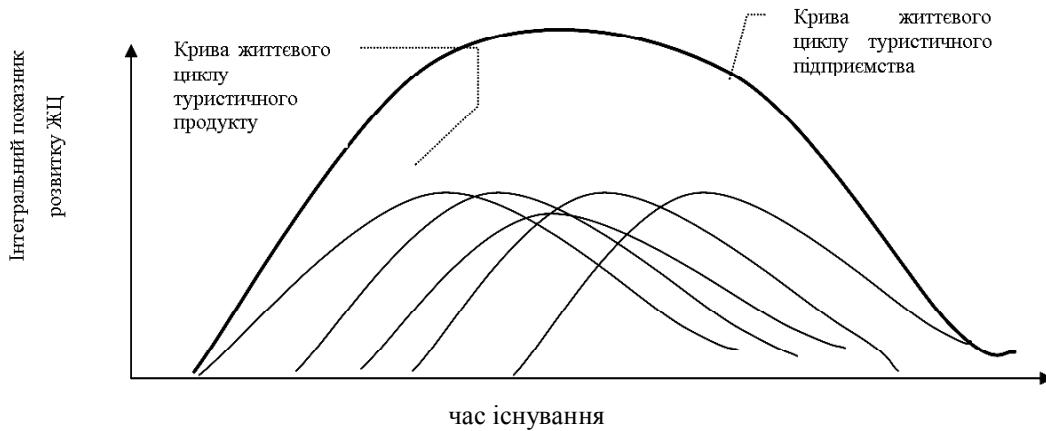

Рис. 1. Залежність життєвого циклу малого туристичного підприємства від життєвих циклів його турпродуктів

Прогнозуючи ЖЦ пропонованих туристичних продуктів у комплексі можна визнати ЖЦ МТП як інтегровану оцінку складових життєвих циклів. Можливі два підходи у визначенні взаємозв'язку між ЖЦ пропонованих турпродуктів і ЖЦ туристичного підприємства: у непорівнянних і порівнянних одиницях вимірю. При цьому другий підхід можна визначити як окремий випадок першого. Тому в загальному виді взаємозалежність можна визначити як:

$$\forall R_{hgt} \subset R_{gt} \exists F(R_{hgt}, \varepsilon) = R_{gt} \quad (1)$$

де R_{gt} — показник життєвого циклу туристичного підприємства g на рік t ;

R_{hgt} — показник життєвого циклу туристичного продукту h для g -го підприємства ($h = \overline{1, H}$) року t ;

ε — додаткові чинники, що впливають на рівень ЖЦ туристичного підприємства.

Якщо розглянути подання через значення інтегрального показника ЖЦ підприємства, який розраховується через низку ретроспективних показників, то можна прийти до наступного:

$$\begin{aligned} \forall R_{hgt} := IP_{hgt} \exists R_{gt} \mid R_{gt} = F(IP_{hgt}) + \varepsilon = F\left(\sqrt[m]{\prod_{i=1}^m P_{hgiti}}\right) + \varepsilon = \\ = F\left(\sqrt[m]{\frac{\sum_{j=1}^n P_{hgijt} v_{ij}}{\sum_{j=1}^n v_{ij}}}\right) + \varepsilon = F\left(\sqrt[m]{\frac{\sum_{j=1}^n k_{hgijt} f_{hgijt}(x) v_{ij}}{\sum_{j=1}^n v_{ij}}}\right) + \varepsilon, \end{aligned} \quad (2)$$

де IP_{hgt} — інтегральний показник життєвого циклу туристичного підприємства g за рік t по турпродукту h ;

P_{hgijt} — окремий прогноз по i -му показнику для прогнозованого року t по h -му туристичному продукту;

v_{ij} — ваговий коефіцієнт значущості j -го прогнозу в i -му показнику, що визначається експертним шляхом;

k — коефіцієнт довіри який визначається експертним шляхом для кожного прогнозованого року t ;

x — рік, що досліджується;

для $i = 1, 2, \dots, m$

$j = 1, 2, \dots, n$ $x \in \{x_{-(2j-1)}, x_0\}$,

де m — кількість аналізованих показників;

x_0 — останній рік за який є дані;

$x_{-(2j-1)}$ — ретроспективний рік, що визначається за формулою $x_{0-(2j-1)}$.

Розрахунок показника ЖЦ туристичного підприємства в порівнянні одиницях виміру можна виразити наступної адитивною функцією:

$$R_{gt} = \sum_{h=1}^H R_{hgt} + \varepsilon, \quad (3)$$

Отже, значення залежить від самих пропонованих туристичних продуктів і може входити як складова частина в значення R_{hgt} .

Незалежні складові зазвичай доволі малі, що дозволяє ними зневажити, але їх глибокий аналіз показує, що падіння рівня життєвих циклів пропонованих туристичних продуктів в остаточному підсумку позначається і на незалежних складових.

Побудова графіка життєвого циклу МТП зводиться до підсумовування значень ЖЦ туристичних продуктів. Наприклад, туристичне підприємство ТОВ «Зет-тур» функціонує на ринку Донецької області з 2002 р. При цьому, його основним напрямом діяльності є внутрішній туризм, а турпродукти зосереджені на одній дестинації — м. Святогірськ (пансионат «Примус» також розташовано в місті і є власністю ТОВ «Зет-тур»). Вийзний туризм в асортименті турпродуктів турагента представлений двома країнами — Угорщина та Чехія протягом 2004–2006 рр. Для розрахунку інтегрального показника моделі життєвого циклу туристичного підприємства емпіричним шляхом було обрано дев'ять фінансових показників (п'ять показників рентабельності, два ліквідності та два фінансової сталості), які дають можливість повноцінно оцінити ефективність окремого турпродукту або діяльність туристичного підприємства в цілому.

За допомогою моделі було проаналізовано чотири функціональні залежності: перший тренд визначає лінійну залежність змін двох останніх років (2009–2008 рр.), другий тренд —

отриманий в результаті дослідження регресійної залежності чотирьох останніх років (2009–2006 рр.), третій — шести останніх років (2009–2004 рр.) та четвертий — восьми останніх років (2009–2002 рр.). При цьому необхідно зазначити, що тип третього та четвертого тренду обирається в залежності від коефіцієнту достовірності апроксимації R .

Залежність життєвого циклу ТОВ «Зет-тур» від ЖЦ його турпродуктів відображенено на рис. 2.

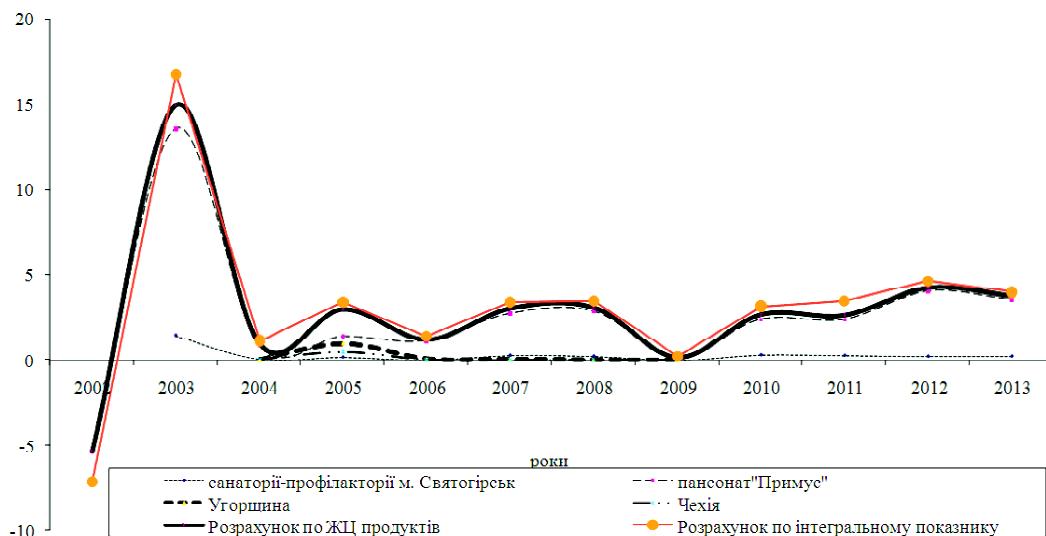

Рис. 2. Прогноз життєвого циклу ТОВ «Зет-тур»
на основі прогнозу життєвих циклів його турпродуктів

З огляду на вузькую спеціалізацію досліджуваного туристичного підприємства ЖЦ туристичного продукту «пансіонат "Примус"» майже ідентичний загальному ЖЦ туристичних продуктів і має найбільший вплив на розвиток ЖЦ ТОВ «Зет-тур». Протягом прогнозованих 2010–2012 рр. туристичне підприємство буде знаходитися на стадії росту, що набуде піку в 2012 рр. під час проведення фіналу чемпіонату Європи з футболу. В 2013 р. розвиток ТОВ «Зет-тур» отримає спадну тенденцію, що пояснюється різким зниженням кількості іноземних туристів.

На основі теорії життєвого циклу підприємства і продукту було розроблено методичний підхід до побудови інтегральної моделі розвитку малого туристичного підприємства. Прогнозування життєвого циклу ТОВ «Зет-тур», як окремого прикладу малого турпідприємства, дозволив виявити оптимальну траекторію розвитку з метою подальшого формування стратегії задля забезпечення його сталого розвитку. Втім, стратегічне управління розвитком малих туристичних підприємствах потребує подальшого дослідження.

Література

1. Балашова Р. І. Розвиток туристичного підприємства: теорія та практика [Текст] : моногр. / Р. І. Балашова. — Донецьк : Вебер, 2009. — 343 с.
2. Градінарова О. О. Рефлексивне управління конкурентоспроможністю туристичних підприємств [Текст]: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Орина Олександрівна Градінарова: [ДонНУЕТ], Донецьк, 2009. — 20 с.
3. Гринькевич О. С. Про систему стратегічного аналізу середовища туристичної організації [Текст] / О. С. Гринькевич, М. М. Біль та Б. Б. Уманців // Вісник ДГТБ. — 2008. — № 12. — С. 177–183.

4. Дядечко Л. П. Теорія і практика логістизації механізмів формування та обслуговування туристичних потоків [Текст] : моногр. / Л. П. Дядечко, В. Є. Редько. — Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. — 243 с.
5. Ивенина А. В. Разработка экономико-математической модели для организации и совершенствования системы стратегического управления в санаторно-курортных учреждениях [Текст] / А.В. Ивенина // Вісник ДІТБ. — 2009. — № 13. — С. 60–64.
6. Панасюк К. А. Напрями розвитку життєвих циклів малих туристичних підприємств [Текст] / К. А. Панасюк // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины : сб. науч. тр. — Вып. 1: В 2 ч., ч. 2 / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 2008. — С. 105–113.
7. Солярчук Д. Прогнозування розвитку туризму та рекреації в Україні [Електронний ресурс] / Д. Солярчук, Ю. Солярчук. — Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/Zem/2009/files/09sdriu.pdf.
8. Стець О. В. Економіко-математичний аналіз розвитку туристично-рекреаційних ресурсів України [Електронний ресурс] / О. В. Стець, Н. І. Юхименко // Стратегія економічного розвитку України, вип. 24–25 (2009). — Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/seru/2009_24-25/09-3815-part22.pdf.
9. Ткаченко Т. І. Стратегічне управління розвитком суб'єктів господарювання в сфері туризму [Електронний ресурс] / Т. І. Ткаченко // Проблемы материальной культуры — экономические науки. — Режим доступа: http://www.nbuu.gov.ua/Articles/KultNar/knp79/pdf/knp79_60-64.pdf.
10. Юрьевская Е. М. Прогнозирование туристических потоков в гостиничных предприятиях севастопольского региона [Электронный ресурс] / Е. М. Юрьевская. — Режим доступа: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/knp/163/knp163_30-33.pdf.

Крачковский В. В., Панасюк К. А.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ МАЛЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье предложен методический подход к моделированию развития малых туристических предприятий на основе жизненного цикла их туристических продуктов в контексте усовершенствования управления их стратегическим развитием.

Ключевые слова: малые туристические предприятия, жизненный цикл, стратегическое управление, развитие.

Krachkovskyi V. V., Panasiuk K. A.

STRATEGIC MANAGEMENT OF DEVELOPMENT OF SMALL TOURISM ENTERPRISES

The systematic approach to modeling the development of small tourism enterprises based on the life cycle of tourist products in the context of improving management of their strategic development is proposed in this article.

Key words: small tourism enterprises, life cycle, strategic management, development

УДК 339.13.01:338.48

Дідович І. І., Чопик О. В.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ НА РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Охарактеризовано суть та застосування диверсифікації на ринку туристичних послуг, запропоновано використання спорідненої диверсифікації нових туристських продуктів у сільському зеленоому туризмі.

Ключові слова: ринок, туристичні послуги, диверсифікація, сільський зелений туризм

На даний час активно впроваджуються нові туристичні послуги — професійний бізнес-туризм, спортивний, пригодницький (екстремальний), екологічний, сільський зелений туризм. Особливо перспективним видається розвиток в Україні новітніх видів туризму, передусім — зеленого та пригодницького, широкі можливості для розвитку яких є в провідних рекреаційних регіонах України — Кримському та Карпатському.

Однак існують також і фактори, що гальмують розвиток даної сфери послуг, серед яких можна виділити такі: недостатня розвинутість інфраструктури, відсутність кваліфікованого персоналу, екологічні та інші ризики, низький рівень побутового комфорту, високі ціни на послуги, внаслідок чого Україна суттєво відстає від провідних країн як по наданню туристичних послуг, так і розвитку туристичної індустрії. Вирішенню окремих проблем, що гальмують розвиток туристичного бізнесу дозволить використання диверсифікації.

Питанням розвитку світового та вітчизняного ринків туристичних послуг присвячені наукові дослідження і публікації багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких слід виділити праці українських авторів — О. Бейдика, Л. Гонтаржевської, Ю. Забалдіної, Р. Заблоцької, В. Киляка, О. Любіщевої, Г. Михайліченко, Р. Росохи, А. Румянцева, Т. Сокол, С. Соколенка, Д. Стеченка, Т. Ткаченко, М. Мальська та ін., російських фахівців — А. Александрової, І. Балабанова, В. Гуляєва, І. Зоріна, В. Квартальнова, В. Сеніна, А. Чудновського та ін., а також західних дослідників — Р. Бартона, Д. Боуена, Р. Браймера, Г. Гана, Ф. Котлера, А. Маршала, Д. Мейкенза, М. Портера, Н. Реймерса, Ч. Робінсона, В. Сміта, Д. Уокера, Г. Харріса, Д. Холловея та ін.

Разом з тим у наукових публікаціях вищеназваних авторів недостатньо повно розкрито сутність та можливість застосування диверсифікації.

На основі аналізу дослідження і публікації багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених та власних досліджень [1, с. 28] пропонуємо застосувати окремим туристичним фірмам диверсифікацію своєї діяльності на ринку туристичних послуг у якості організації відпочинкових турів у «зелених» садибах.

Суть диверсифікації діяльності полягає у розподілі зусиль та капіталовкладень між різними видами діяльності, які безпосередньо не пов'язані між собою. У результаті не передбачуваних подій один вид діяльності буде збитковий, інший приноситиме прибуток.

Основними фазами розроблення стратегії диверсифікації є:

- визначення мотивів і умов (внутрішніх і зовнішніх) використання диверсифікації як стратегії розвитку підприємства (фаза визначення мотивів);
- відповідно до системи мотивацій і умов диверсифікації визначають цілі цієї стратегії (фаза визначення цілей);
- вибір можливих напрямів диверсифікації відповідно до поставлених цілей (фаза попереднього вибору);
- аналіз внутрішнього стану підприємства (фаза внутрішнього аналізу);
- комплексний аналіз ринку (фаза зовнішнього аналізу);

— вибір напряму диверсифікації з сукупності можливих напрямів відповідно до внутрішнього та зовнішнього аналізів (фаза остаточного вибору).

Основні елементи, що формують загальну стратегію диверсифікованої компанії, показано на рис. 1. [2, с. 120].

Широта диверсифікації (проводиться вузько — тільки в деяких галузях або широко в більшості галузей)	Вид і диверсифікації (споріднена чи непрофільна або обидва види)	Зусилля пов'язати диверсифікацію з тим, що визначає корпоративну індивідуальність (відрізняє корпорацію від інших)
Підхід до розміщення інвестицій між сферами діяльності (як компанія інвестує свої кошти)	Корпоративна стратегія	Зусилля створити на корпоративному рівні конкурентні переваги через споріднену диверсифікацію
Рішення про відмову від збиткового або непривабливого бізнесу	Дії з розширення господарського портфеля і створення нових позицій у привабливих галузях	Поточні дії з посилення конкурентних позицій і прибутковості існуючих сфер діяльності

Рис. 1. Визначення корпоративної стратегії диверсифікованої компанії

Розрізняють стратегії, пов'язані з певними стадіями розвитку корпорації, що називаються типовими (базовими, еталонними). Ці стратегії відображають різні підходи до зростання фірми і пов'язані зі зміною стану одного чи декількох елементів: 1) продукт; 2) ринок; 3) галузь; 4) положення фірми усередині галузі; 5) технологія. Стан кожного елемента характеризується як існуючий або новий. Перелік типових стратегій подано у табл. 1.

На даний час учасникам туристичного ринку (тур агентам) доцільно запропонувати напрямок — споріднена диверсифікація нових туристських продуктів на підставі використання сільського зеленого туризму.

Серед європейських держав Україна визначається найбільшим розмаїттям ландшафтних комплексів, значним історико-культурним, етнічним та генетичним надбанням, і саме тому раціональне використання туристсько-рекреаційного потенціалу України слід розглядати як один із діючих засобів розв'язання проблем її економічного розвитку, стабілізації екологічної ситуації та забезпечення належного рівня в якості життя населення.

Попри існуючий потенціал, який, на жаль, частіше так і залишається невикористаним, в Україні досі відомі широкому колу громадян лише традиційні види туризму (міжнародний і внутрішній курортний). А відпочинок у селі, про який і піде мова у даній роботі, який активно розвивається в усіх країнах Європи, лишається на початковому етапі розвитку.

Розвиток сільського зеленого туризму (далі — СЗТ) в Україні можливим є можливим, виходячи з наступного:

- безцінна природна та культурна спадщина;
- прекрасні природні ландшафти, природне різноманіття;
- тисячі пам'яток історії та культури світового рівня, деякі з яких унікальні: городища трипільської культури, скіфські кургани, безцінні скарби Київської Русі, середньовічні замки, чудові шляхетські парки тощо;

Таблиця 1
Типові стратегії

№ з/п	Назва	Цільове призначення (ключова стратегічна вказівка)
1	Пряма інтеграція	Придбання у власність дистрибуторської мережі або встановлення повного контролю над нею
2	Зворотна інтеграція	Прагнення одержати постачальників сировини у власність або під повний
3	Горизонтальна інтеграція	Прагнення одержати своїх конкурентів у власність або під повний контроль
4	Захоплення ринку	Прагнення збільшити частку свого продукту на традиційних ринках
5	Розвиток ринку	Виведення свого продукту на ринок у нових географічних районах
6	Розвиток продукту	Прагнення збільшити обсяг реалізації через поліпшення або модифікацію
7	Концентрична диверсифікація	Створення нових виробництв (послуг), що збігаються з профілем організації
8	Конгломератна диверсифікація	Освоєння випуску нових продуктів (послуг), що не збігаються з традиційним профілем організації
9	Спільне підприємство	Об'єднання з іншою компанією для діяльності над спільним проектом
10	Скорочення	Реструктуризація з метою скорочення витрат для зупинки процесу падіння
11	Відторгнення	Продаж відділу або частини організації
12	Ліквідація	Продаж усіх активів організації

- 15 унікальних природних заповідників;
- клімат, який вигідно відрізняється від клімату багатьох країн світу;
- багаті традиції та народні звичаї, кухня, гостинність українців;
- біля 4 млн. незайнятого або частково зайнятого в особистому селянському господарстві населення;
- понад 1 млн. приватних житлових будинків у селі із 6,4 млн. потенційно можуть бути використані для сільського туризму;
- 2/3 сільськогосподарської продукції виробляються в особистих селянських господарствах і є проблеми з її збутом тощо.

Сільський туризм — це діяльність сільського населення, що пов’язана із сільським середовищем, сільським будинком і заняттями, що ставлять до центру уваги

природу і людину. Сільський туризм, не має шкідливого впливу на оточуюче природне і культурне середовище, на відміну від масового, і у той же час робить істотний внесок у регіональний розвиток. Він дозволяє використовувати існуючий житловий фонд і не вимагає значних інвестиційних витрат.

Поняття «зелений туризм» є вужчим стосовно поняття «сільський зелений туризм» і стосується у першу чергу екологічного туризму, тобто, з однієї сторони, відпочинку «із повагою до природи», з іншої сторони, проходить на територіях природно-заповідного фонду.

Для прикладу, у Польщі поняття «агротуризм» з'явилось у літературі зовсім недавно. За М. Джевієцькі: «Агротуризм — це форма відпочинку, що відбувається у сільській місцевості і має сільськогосподарський характер, опирається на базу для нічлігу і рекреаційну діяльність, пов'язану із сільським господарством або еквівалентним йому та його оточенням (природничим, виробничим і обслуговуючим)» [8, с. 34].

Слід зазначити, що зараз в Україні частіше використовують поняття «зелений туризм», ніж «сільський туризм». Проте це пов'язано у першу чергу зі складеним у нашій підсвідомості стереотипом, що сільський — означає бідний, занедбаний і не-перспективний [3, с. 45–48].

З точки зору споживача відпочинок у селі — це необхідність замінювати забруднене міське середовище, динамічний і напруженій ритм життя в містах на спокій ітишу серед чистого природного середовища. Він дає людині можливість звернутися до витоків народу, до природного середовища і культурної спадщини, дозволяє задовільнити безліч специфічних захоплень. Особливо характерна для сільського туризму участь у сільськогосподарських роботах — овочівництві, бджільництві, збиранні винограду, фруктів, трав та грибів. Завжди цікавим для гостей є знайомство з місцевою кухнею.

Інтерес до сільського туризму високий у всіх країнах світу. Разом із тим, кожна країна прагне створити власну національну модель розвитку сільського туризму. Ця галузь туризму може розвиватися не скрізь, а лише в регіонах, не охоплених діяльністю, що забруднюють оточуюче середовище. У багатьох розвинутих західноєвропейських країнах, таких як: Франція, Великобританія, Нідерланди, Греція, Ірландія, Німеччина, Іспанія, Польща тощо заняття сільським туризмом заохочується на національному рівні (державна підтримка вже є і в Білорусії) [4 ст. 45]. У даному контексті головна мета сільського туризму — це новий агротуристичний продукт, який би виходив за рамки традиційного уявлення про туристичну пропозицію України, і неодмінно враховував би природну, історико-культурну специфіку регіонів. Світова практика свідчить про важливу роль туризму, заснованого на використанні елементів історичного народного життя, як з погляду одержання доходу, так і забезпечення умов для відтворення природного життєздатного історичного середовища.

На основі аналізу карти сільського зеленого туризму в Україні можна зазначити, що туристські зони та маршрути тяжіють до найбільш цінних елементів екологічного каркасу України — чистих річок, лісових масивів, морського узбережжя, озер та водоймищ, а також до архітектурних комплексів малих міст та сіл. На сьогодні основними районами сільського зеленого туризму в Україні є Крим та Карпати. Особливо інтенсивно він розвивається в Карпатському регіоні — Івано-Франківській, Закарпатській і Львівській областях.

Збільшується кількість «зелених» садіб у Чернівецькій та Волинській областях. Такі садиби з'являються в центральній частині України: Київській, Черкаській та Вінницькій областях. Про перші кроки у цьому напрямку можна говорити у Запорізькій, Кіровоградській, Дніпропетровській та Донецькій та інших областях.

На сьогодні господарі 600 садіб із 18 областей України запрошуєть на відпочинок до своїх садіб зі сторінок сайту Спілки СЗТУ www.greentour.com.ua, а найкращі — зі сторінок каталогу «Українське село запрошує».

На даний час активно впроваджуються нові туристичні послуги — передусім — сільський зелений туризм, тому учасникам туристичного ринку (тур агентам) доцільно запропонувати напрямок діяльності — споріднена диверсифікація нових туристських продуктів на прикладі використання сільського зеленого туризму.

На нашу думку на даний час основними районами сільського зеленого туризму в Україні є Крим та Карпати, в яких можна інтенсивно впроваджувати даний перспективний вид туризму.

Надалі необхідно проаналізувати практичні аспекти даного дослідження, а саме: зібрати та обробити статистичну й систематизувати інформацію щодо суб'єктів сільського зеленого туризму й перспектив використання його у якості диверсифікованої діяльності туристичних фірм на ринку туристичних послуг, особливо у рамках проведення ЄВРО-2012.

Література

1. *Didovych I. Market of organic agricultural (ecological) products of the USA. [Текст] / I. Didovych / Американский опыт развития сферы агробизнеса и экономического образования : сборник статей. — Вашингтон : Министерство сельского хозяйства, 2001. — Июль. — С. 26–36.*
2. *Дідович І. І. Екологічний маркетинг [Текст] : навч. посіб. / А. М. Вічевич, Т. М. Вайданич, І. І. Дідович, А. П. Дідович. — Львів : Афіша , 2003. — 248 с. — ISBN 966-8013-90-5.*
3. *Киляк В. Ф. Організація туризму [Текст] : навч. посіб. — Чернівці : Книги-XXI, 2008. — Бібліогр. : с. 123–156. — 1000 пр. — ISBN 978-966-2147-08-7.*
4. *Мальська М. П. Основи туристичного бізнесу [Текст] : навч. посіб. / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух ; М-во освіти і науки України, ЛНУ ім. Івана Франка. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. — 360 с. — Бібліогр. : с. 269–271. — 1000 пр. — ISBN 966-613-244-3.*
5. *Рутинський М. Й. Сільський туризм [Текст] : навч. посіб. / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінько. — Київ : Знання, 2006. — 271 с. — ISBN 966-346-145-4.*

Дідович І. І., Чопык А. В.

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ДИВЕРСИФИКАЦИИ НА РЫНКЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Проведено характеристику сущности и использования диверсификации на рынке туристических услуг, предложено использование родственной диверсификации новых туристических в сельском зеленом туризме.

Ключевые слова: *рынок, туристические услуги, диверсификация, сельский зеленый туризм.*

Didovych I. I., Chopyk O. V.

PROSPECTS OF APPLICATION OF DIVERSIFICATION AT THE MARKET OF TOURIST SERVISE

Essence and application of diversification are described at the market of tourist services, the using of diversification of new tourist product (services) is offered on the example of rural green tourism.

Key words: *market, tourism service, diversification, rural green tourism.*

УДК 658.3

Крапівіна Г. О.

МОДЕЛЬ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ АКЦІЇ

На підставі дослідження внутрішньої детермінації добровольчої акції запропоновано модель її інформаційно-аналітичного забезпечення.

Ключові слова: доброволець, добровольча акція, модель, схема даних.

Праця добровольців з кожним роком стає усе більш значнішим ресурсом розвитку світової економіки.

На пострадянському просторі й в Україні, зокрема, добровольчество стало набувати вигляду суспільного руху за світовими стандартами порівняно недавно і розробка механізмів процесу регулювання цієї діяльності ще далека до завершення. В цих умовах дослідження інформаційно-аналітичного забезпечення добровольчої акції та створення її моделі набуває особливої актуальності.

На підставі дослідження діяльності добровольців автор пропонує модель інформаційно-аналітичного забезпечення добровольчої акції, яка в реляційному вигляді подається вперше.

Сьогодні на пострадянському просторі відбувається динамічний, глибокий процес суспільних трансформацій [1]. Розвиток громадського суспільства ставить складні проблеми, вирішення яких здійснюється як в процесі розвитку економічних стосунків, так й в умовах перегляду системи суспільних цінностей. Механізми прийняття рішень як державних органів, так і комерційних структур із залученням населення до добровольчих акцій, зокрема, з обслуговування масових спортивних заходів, необхідно створити швидко і зробити їх адаптивними до нових умов суспільного розвитку та довгостроково діючими, що дозволило б добровольчеству зайняти відповідне світовій практиці місце значного чинника суспільного життя.

Механізми прийняття рішень створюються і функціонують за наявністю структурованої інформації. Для зберігання і управління її великими обсягами використовуються бази даних, які діять при наявності переліку мовних і програмних засобів, що називаються системами управління базами даних (СУБД).

Автор використовує в якості моделі інформаційно-аналітичного забезпечення добровольчої акції реляційну модель даних, що є фактично стандартом, на який орієнтовано сучасні професійні СУБД. Бо реляційна модель дозволяє досягти більш високого рівня абстракції даних, ніж ієрархічна чи мережна, і уявлення даних в ній не залежить від способу їх фізичної організації.

Реляційна модель створює дані як зв'язані таблиці. Такий спосіб уяви структури даних користувач-непрограміст легко розуміє; він дозволяє легко змінювати схему даних і забезпечує необхідну гнучкість при обробці непередбачених запитів.

Засобом та інструментом створення і управління базою даних було обрано СУБД Microsoft Access 2007. Вибір визначено тим, що, окрім чіткого контролю за великим обсягом інформації, цей програмний пакет забезпечує можливість спільнотої роботи великої кількості користувачів, реалізує всілякі способи уяви і використання зібраних в базі даних. Значною перевагою СУБД MS Access в порівнянні з іншими аналогічними пакетами є зручна низка засобів розробника і прозорість експлуатації, а також можливість здобуття професійного результату, висока сумісність та інтеграція її баз даних з іншими програмами і форматами файлів.

Створюючи модель інформаційно-аналітичного забезпечення добровольчих акцій за допомогою MS Access, автор отримує зручне середовище для праці з можливістю контролю даних на різних рівнях, а після закінчення — кінцевий програмний додаток, який надійно зберігає і захищає інформацію, забезпечує спільну роботу користувачів і зовні не відрізняється від будь-якої іншої програми (рис. 1) [2].

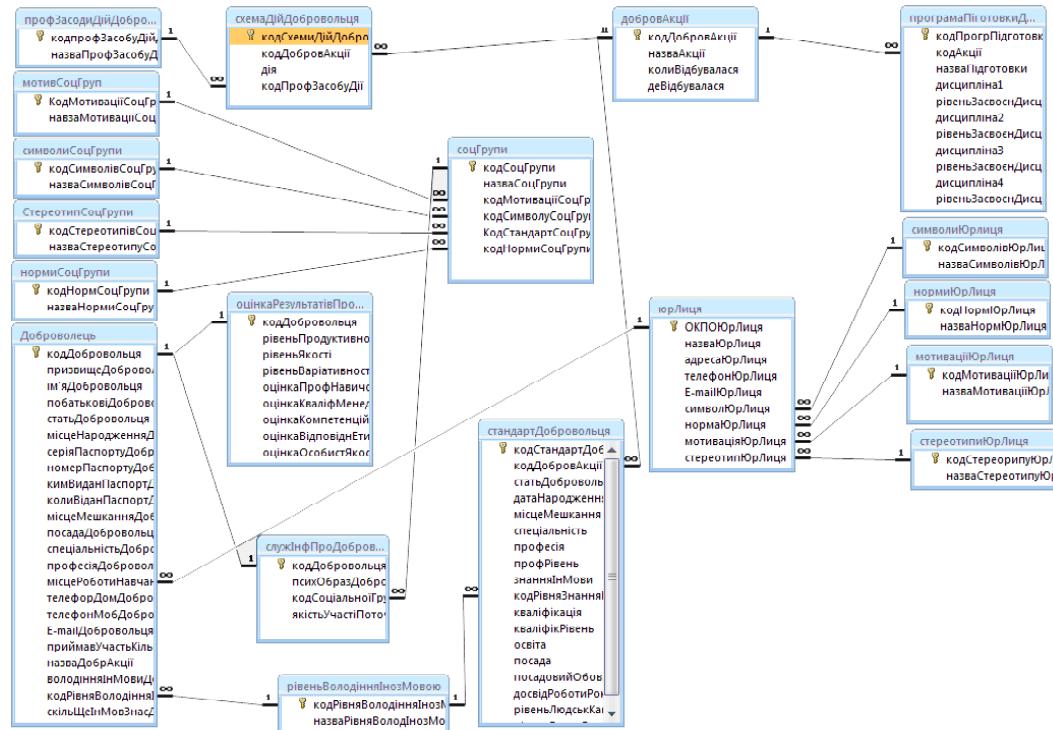

Рис. 1. Схема даних реляційної моделі добровольчої акції

Структуру інформації щодо добровольчої акції визначають два типи діяльності. Первістий — це спільна діяльність груп фізичних і юридичних осіб, інформаційно-аналітичний образ якої — це значення, символи, групові норми, цінності, стереотипи. Другий — особиста діяльність добровольця як суб'єкта з певним психологічним образом (рис. 2) [3].

В першу чергу, діяльність добровольців детерміновано об'єктивними умовами її здійснення. Виходячи з цього, суб'єктивна складова підбору, підготовки і діяльності добровольців включає не лише потреби та інтереси, а й цінності, установки, стимул-реакції, мотиви, соціальні орієнтації, тобто чинники, які активно спонукають добровольця до визначення мети діяльності і реалізації цієї мети. В сукупності чинників детермінації перетинаються необхідність і випадковість, динамічні і статистичні зв'язки, раціональне та ірраціональне, практичне і духовне, релігійне і наукове, причому варіативність їх перетину залежить від конкретної особи, що приймає рішення [4].

Підбір чи підготовку добровольців неможливо здійснити без розробки вимог до добровольця та вирішення проблеми їх з'єднання з існуючим соціальним середовищем, а також без вибору адекватних науково-методологічних підстав і механізмів прийняття рішень. Розробка таких підстав є процесом, який обумовлено змінами групової парадигми соціальної поведінки на особисто орієнтовану.

Можна визначити, щонайменше, три аспекти парадигми соціальної поведінки добровольців: світогляд; дисциплінарна матриця, яка відбиває сукупність переконань,

цінностей, механізмів, технічних засобів тощо, які об'єднують окремих осіб під гаслом добровольчої акції; загальнозвінаний стандарт для вирішення завдань таких акцій та прийняття відповідних рішень організацією, яка займається питаннями добровольчества.

Стандартами добровольця є мінімально необхідні вимоги щодо добровольців стосовно забезпечення продуктивності та якості виконуваних робіт. Вони інтегрують в собі опис етичних норм діяльності, обов'язкових для дотримання добровольцями, задіяними в акції. Особливого значення ці стандарти добровольців набувають у процесі інтеграції національних ринків праці добровольців у світовий простір. Доброволець, який має сертифікат щодо до цих стандартів, стає конвертованим, конкурентоздатним у світі. Стандарти добровольців мають, перш за все, забезпечувати професіоналізм (вимоги до рівня розвитку, персональних якостей добровольця, його ерудиції, знань, культури та ін.). Основними компонентами їх розробки є ключові кваліфікації, компетенції, акмеологічні інваріанти професіоналізму.

Професіоналізм добровольця можна розглядати в двох аспектах: професіоналізм діяльності і професіоналізм особи. Під професіоналізмом діяльності розуміється якісна характеристика добровольця, яка відбуває рівень професійної кваліфікації і компетентність, різноманітність ефективних професійних умінь і навичок, що дозволяє здійснювати діяльність з високою продуктивністю. Під професіоналізмом особи розуміється якісна характеристика добровольця, яка відбуває рівень розвитку його особистих ділових якостей, акмеологічних складових професіоналізму, адекватний рівень претензій, мотиваційну сферу [5] та ціннісні орієнтації, їх направленість на прогресивний розвиток добровольця. Ключові компетенції складають кваліфікаційну характеристику професіоналізму добровольця. Поняття компетентності добровольців включає його знання, уміння чи навички.

Під ключовою кваліфікацією мається на увазі комплекс психологічних якостей, здібностей, знань, умінь і навичок добровольця, який забезпечує ефективне виконання ним однієї або кількох функцій у добровольчій акції та є одним з компонентів загальної кваліфікації. Вони поділяються на: вузькопрофесійні (спеціальні знання, уміння, навички, комплекси професійно важливих якостей і значущих психофізіологічних властивостей, які діють в межах однієї сфери діяльності і обслуговують ту складову добровольчої акції, яку пов'язано з конкретними операціями, але швидко старіють у зв'язку із зміною сфери додатка діяльності і під впливом соціально-економічних чинників); широко професійні (актуальні для групи добровольчих акцій; вони дають змогу учасникам діяти ефективніше, працювати з якіснішим результатом, забезпечують надійність праці в межах споріднених професій; мають тривалий період старіння і залишаються актуальними протягом тривалого терміну часу); позафункціональні (використовуються в будь-якій добровольчій акції).

Акмеологічними інваріантами професіоналізму добровольця є основні професійні властивості, якості і досвід добровольця, які мають забезпечувати високу ефективність і стабільність його діяльності, незалежно від її вмісту і специфіки. Вони входять у перелік мотивацій діяльності, забезпечують активний і цілеспрямований саморозвиток, реалізацію творчого потенціалу. Акмеологічні інваріанти професіоналізму бувають: загальними (розвинене саморегулювання, високий рівень вміння приймати ефективні рішення, висока креативність, значна адекватна мотивація досягнень); особливими або специфічними (зміст і вимоги добровольчої акції: висока комунікабельність, стійкість до стресу).

Таким чином, створено модель інформаційно-аналітичного забезпечення добровольчої акції з використанням СУБД реляційного типу.

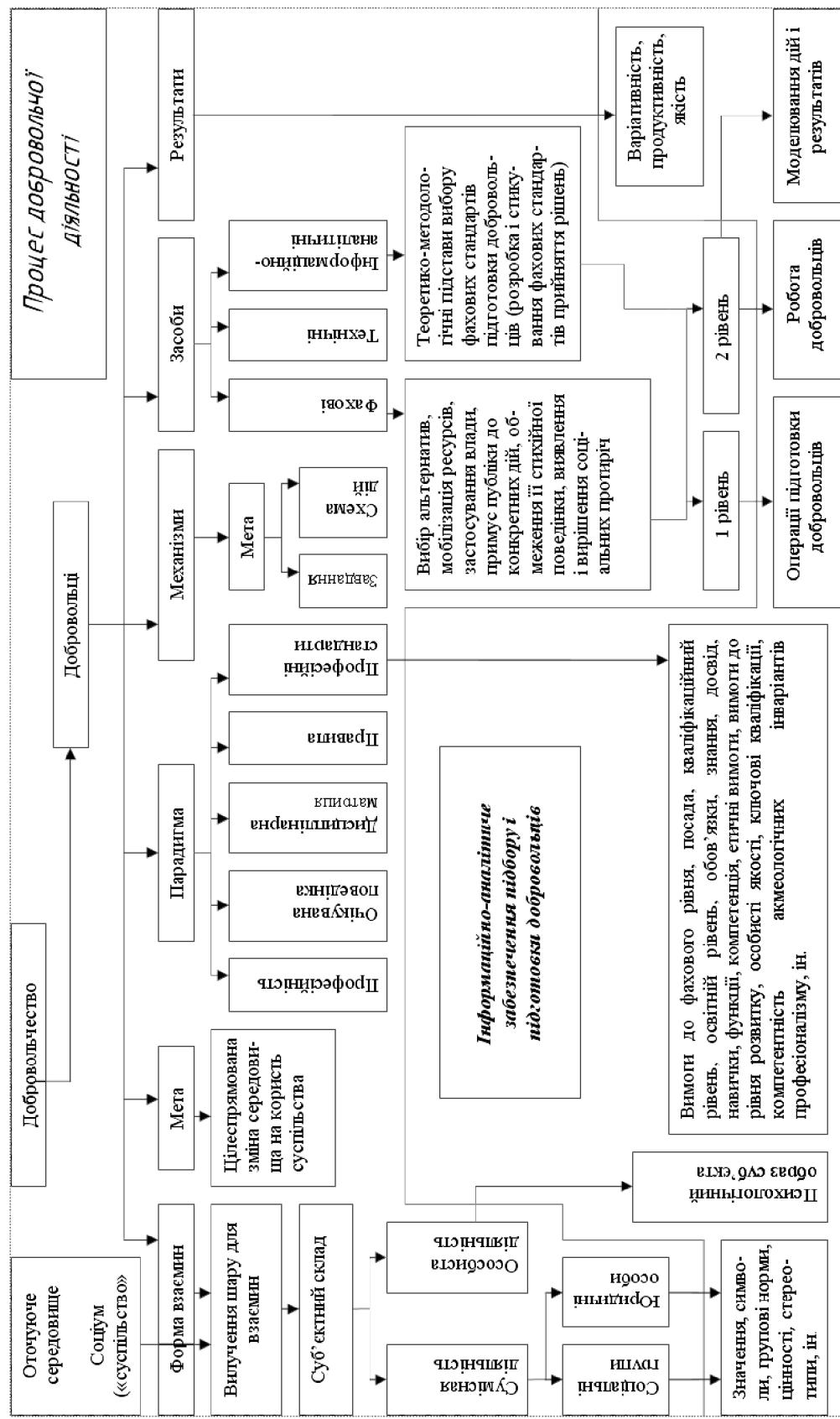

Рис. 2. Структура інформаційно-аналітичного залишення добровольчої акції

Запропонована модель, на перший погляд, здається ускладненою. Однак звичне для нашого пострадянського менталітету спрощення і здешевлення процесів добровольчого руху, та ще й з використанням адміністративного ресурсу, наприклад, підбору чи підготовки учасників для добровольчої акції, в сьогодення не прийнятно категорично — участь добровольців в таких акціях як масові спортивні заходи ЄВРО-2012 чи СОЧІ-2014 має повністю відповідати кількісним і якісним вимогам світових стандартів.

Пропоновану модель не позбавлено недоліків. Проте, досить повне розкриття цієї теми, яка відображає інтереси практики добровольчества, обов'язково має бути розширеним, як і впровадження в практику реалізації результатів дослідження.

Література

1. Кущенко О. Украина в трансформационных процессах [Текст] / О. Кущенко / СОЦІОЛОГІЯ: теорія, методы, маркетинг. - 2007. - №1. - С.18-32.
2. Крапівіна Г. О., Лапоног В. В., Номбрэ С. Б. Реляційна модель наочної області інформаційно-аналітичного забезпечення добровольчої акції [Текст] / Г.О. Крапівіна/ Якість життя: проблеми, пріоритети і перспективи: Матеріали IV Загальноукраїнської наук.-практ. конференції (8 грудня 2010 р., Донецьк). — Донецьк : Донецький інститут ринку та соціальної політики, 2010. — 359 с.— С. 155–160.
3. Крапивина Г. А. Исследование направлений подготовки волонтеров для обслуживания массовых спортивных мероприятий [Текст] / Г.А. Крапивина / Подготовка кадров для XXII Олимпийских и XI Паралимпийских зимних игр: проблемы и перспективы: Материалы Второй Международной научно-практической конференции (г. Сочи, 29.10–1.11 2009). — Сочи : РНПИ СГУТИКД, 2009. — С. 63–73.
4. Крутій О. Риси української ментальності як фактор специфіки діалогу в системі державного управління [Текст] / О. Крутій / Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — К. : Вид-во НАДУ, 2005. — № 4. — С. 346–353.
5. Крапівіна Г. О. Людські ресурси та їх мотивація у волонтерстві [Текст] / Г.О. Крапівіна / Вісник Львівського інституту економіки і туризму: зб. наук. ст. / М-во освіти і науки України. Львівський інститут економіки і туризму. — Львів : ПІЕТ, 2010. — № 5. — 328 с. — С. 117-124.

Крапивина Г. А.

МОДЕЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЛОНТЕРСКОЙ АКЦИИ

На основе исследования внутренней детерминации добровольческой акции предложена модель ее информационно-аналитического обеспечения.

Ключевые слова: доброволец, добровольческая акция, модель, схема данных.

Krapivina G. O.

MODEL OF INFORMATION-ANALYSIS PROVISING OF VOLUNTEERACTION

On the basis of research of internal determination of volunteer action the model of its information-analysis provising is offered.

Keywords: volunteer, volunteer action, model, chart of information.

УДК 338.432.5:796.5

Поплавський В. Г.

ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Розглядаються чинники активізації зеленого туризму. Звертається увага на туристично-рекреаційну сферу сільського відпочинку. Аналізується співставлення якість послуг — ціна.

Ключові слова: зелений туризм; туристично-рекреаційна сфера; агросадиба; сільська інфраструктура.

Сучасна світова спільнота дуже серйозно ставиться до індустрії відпочинку і туризму. Це напрям бізнесу, який швидко розвивається, бо він є однією з найбільш високодохідних галузей народного господарства. Так, щорічно у світі здійснюється понад 800 млн. туристичних подорожей (52 % в межах Європи). Позитивну роль у цьому відіграли зменшення загрози епідемій, оптимізація курсу американського долара відносно ЄВРО. Туристичний сектор економіки, попри всі економчні негаразди, демонструє свою виняткову життєздатність і вміння долати труднощі. Частка туризму у світовому експорті товарів і послуг становить більше 13 % (в країнах Європи — 14 %). На сьогодні туризм вже формує 8 % сукупного ВВП країн ЄС і забезпечує майже 11 % їх економічного зростання. Кількість робочих місць у туристичній індустрії країн ЄС становить 12 % від загальної чисельності зайнятих. За оцінками Всесвітньої туристичної організації (ВТО), питома вага туризму у створенні валового національного продукту (ВНП) країн світу у 2010 р. сягнула 11,3 %. Опосередкований вклад туризму в економіку дорівнює безпосередньому.

У ХХ ст. відбулася справжня туристична революція, такою ж мірою творча і важлива, як й індустріальна. Туристичний вибух стався завдяки зростанню купівельної спроможності населення, збільшенню вільного часу працюючих, успішному вирішенню транспортних проблем. Все це сприяло тому, що туристична сфера забезпечує не тільки вагомий відсоток світового валового продукту, а й понад 30 % обсягів послуг світової торгівлі та 11 % світових споживчих витрат, 7 % загального обсягу інвестицій та 5 % податкових надходжень. Сьогодні безпосередньо у сфері надання туристичних послуг зайнятий кожен 10-й працівник (більше 200 млн. працюючих). Крім того, послуги подорожуючим надають такі галузі, як: транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, торгівля тощо.

Україна посідає провідне місце у Європі за рівнем забезпеченості природними та історико-культурними ресурсами, здатними стимулювати значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів. Курортні та рекреаційні території нашої країни становлять 9 млн. гектарів (15 % території). Запаси мінеральних вод дають змогу їх використовувати в обсягах майже 65 тис. м³ на добу. Крім того, на державному обліку перебуває більше 130 тис. історичних пам'яток, з них майже 58 тис. — пам'яток археології. Проте за даними світового економічного форуму у сфері подорожей і туризму Україна серед 124 країн світу посідає лише 78 місце. Вітчизняна індустрія подорожей і туризму на сьогодні формує менше 1 % ВВП, тоді як розвинені країни світу — 7–8 %. Основна проблема, що стримує розвиток туризму в Україні — ціни та якість. Ціни зростають швидше, ніж загалом в економіці країни, приблизно в 3 рази.

Для згладжування цінової ситуації в цій сфері посилилась боротьба з несумлінними підприємствами галузі. Так, ще у першому півріччі 2008 р. Держслужба курортів і туризму анулювала 300 ліцензій туристичним компаніям, для яких головним став прибуток, а не якість обслуговування. Вони змушенні були піти з ринку. В основу цього заходу лягли скарги туристів. Це стосувалося в основному малих компаній. Але це лише півзахід.

Крім традиційного туризму, який для свого розвитку вимагає участі багатьох галузей і великих витрат та є доступний лише заможним людям, має функціонувати зелений туризм як підвід внутрішнього туризму. Йому властиві багатоаспектні послуги і широкий спектр форм відпочинку на селі: стаціонар у сільській місцевості, туристичні центри у селах та містечках, сільські дворогосподарства. Сюди також належить рибalkа, збирання грибів, ягід, купання в річці (ставках), прогулянки на конях і човнах. У гостинних дворах можуть надаватися послуги лікарів-масажистів, пропонуватися курси фітотерапії. У розкішних фруктових садах можна покуштувати свіжих ароматних плодів, на городах — екологічно чистих овочів. Передбачається запрошення гостей на відпочинок для ознайомлення з технологією хлібопечення, догляду за худобою та птицею, вирощуванням городини. Сільські майстри навчати бажаючих рукоділлю. А страви з якісних, свіжих, екологічно чистих продуктів, заготовлених власними руками та їх доведених до безпосереднього споживання — хіба це не розкіш?

Для розвитку сільського туризму в Україні є чудові умови: неповторні пейзажі, автентичні традиції населення, смачна селянська кухня, майстер-класи із землеробства, підготовка перевесел, в'язання снопів, гончарної справи, вишивання, кулінарія, ткацтво, лозоплетіння тощо. Однак цей вид туризму найбільше розвинений в Карпатах, Прикарпатті та Закарпатті. Там до роботи в етнооселі запрошуються раніше не затребувані представники із соціально неблагополучних груп населення. Отже, зростання безробіття в західних областях України можна було б зменшити за рахунок активного розвитку агротуризму, готельного бізнесу й сільськогосподарського виробництва. Проте, для створення в цих галузях нових вакансій потрібні чималі інвестиції.

Пересичені відпочинком біля моря, в санаторіях, на курортах, туристи готові платити великі гроші, щоб попрацювати в полі, в саду, на винограднику, на фермі. Наприклад, японці їдуть у Владивосток, щоб сапати грядки на дачах росіян, німці — збирати бавовну на турецьких плантаціях, американці — об'їжджати коней і стригти овець, французи — збирати виноград, виготовляти сири ... Так входить в моду зелений туризм.

В Україні літні наїзди до родичів — це звичайна річ. На два-три тижні їдуть до села, хто погостювати, хто відвідати порожню батьківську хату, щоб покупатися в річці дитинства, полежати в траві, зірвати черешню, назбирати грибів, ягід, на світанку порибалити, посмачувати свіжим селянським хлібом, ознайомитися з усіма технологічними процесами його виготовлення, побачити, а то й пригадати, як доять корову, пасуть гусей, скуштувати українського борщу та вареників.

Український зелений туризм, хоч і найменш розвинutий, але найперспективніша сфера сільської економіки. Відпочинок у селі, на природі завжди приваблював своєю дешевизною і багатством вражень. Попит людини на спілкування з природою повсякчас був великим. Тим більше, коли вона відчуває, що стає заручником найгірших проявів урбанізації, нестерпних шумів, екологічної небезпеки з усіма подальшими наслідками. Отже, для господарів агросадів потрібно створити сприятливі умови — запустивши зручну систему кредитування, захистити їх законодавчо, напрацювати потрібні нормативно-правові акти. Якщо ця система запрацює, тоді вже сам ринок регулюватиме цей сегмент перспективного туристичного бізнесу.

Водночас, активізуючи очікування туристичного агро ринку, доцільно виправдовувати його шляхом підвищення якості надаваних послуг. Щоб турист зміг побачити і оцінити йому запропоноване, потрібно створити комфортні умови для гостювання, впорядкувавши сільську інфраструктуру. Він ніколи не приїде — нехай у дуже мальовничу місчину — якщо нема належної дороги, води, зв'язку, медичного обслуговування. Тільки при таких умовах приватні садиби облюбовує платоспроможний клієнт, який захоче добровільно позбутися своїх заощаджень.

За кордоном вже давно навчилися любити сільську ідилію за гроші. Там зелений туризм став потужним локомотивом аграрної економіки. У нас, в Україні поки що попит на послуги зеленого туризму зростає в західних її областях. Правда, активізується він і на Поліссі, Центральній Україні, на Слобожанщині. Цікавляться ним також іноземці з надто складої інформації про привабливі сторони сільського відпочинку. Але поки що зелений туризм перебуває в тіні.

Сільський туризм — це багатоаспектна діяльність сільських громад. Сюди можна віднести подолання безробіття, одержання додатковий прибутків, поліпшення соціально-економічної інфраструктури (транспортна мережа, медичні установи, зв'язок, культура, торгівля). Цей вид туризму розвивається там, де є низький рівень промислового навантаження та недостатній рівень сільськогосподарського виробництва, велике безробіття, низькі доходи населення, вільні житлові площа, добре рекреаційні умови.

Наше українське село приваблює відпочиваючих досконалим житловим фондом, мальовничу природою, специфічним способом життя, українською гостинністю та здорововою і ситною їжею, приготовленою із продуктів селянської присадиби. Проведені дослідження дали можливість оцінити потенціал сільського зеленого туризму в Україні: 10–12 % власників особистих селянських господарств хотіли б приймати у своїх оселях на відпочинок туристів. Водночас на сьогодні якихось лише 1000 господарств здатна запросити бажаючих, і то 70 % з них припадає на Карпатський регіон.

Гості можуть взяти якнайактивнішу участь як у святкуванні, так і в підготовці до традиційних свят, які у селах відзначаються дуже колоритно з дотриманням багатьох обрядів. Наприклад, Великодні чи Різдвяні приготування, організація виставок-ярмарків тощо. Таке розмаїття сприяє тому, що туристи додому везуть не лише поправлене здоров'я, гарний настрій, а й безліч найприємніших вражень і чимало сувенірів, виготовлених місцевими умільцями і надію на повернення через рік в облюбоване поселення.

Сільський зелений туризм у світі здебільшого розглядається як невід'ємна складова програми комплексного соціально-економічного розвитку села і його відродження. Відповідно до «Основних напрямків розвитку туризму в Україні до 2010 року», затверджених Указом Президента України від 10 серпня 1999 року, одним з основних напрямків галузі має бути «залучення приватного сектора, особливо у сільській місцевості». У «Державній програмі розвитку туризму на 2002–2010 роки» визначається необхідність розробки більш стабільної «Програми розвитку сільського зеленого туризму в Україні».

Активному розвитку сільського туризму має сприяти аграрна політика уряду, спонукаючи сільських господарів до пошуку альтернативних джерел доходів. Так, згідно із Законом України «Про особисте селянське господарство» займатися зеленим туризмом українські селяни можуть і без реєстрації підприємницької діяльності. Крім того — бажання відпочиваючих повернутися до природи і за невисоку плату доторкнутися до її чистоти у сільському середовищі та відкрити нові для себе народні ремесла, кухню, фольклор тощо. Водночас сільський туризм є дійовим засобом вирішення проблем утримання населення в слаборозвинутих регіонах країни. Він створює нові робочі місця та приносить реальний дохід регіонам, дозволяє знайти засоби і способи для збереження природи, відтворення сільських ландшафтів. Однак, цей вид діяльності тільки-но почав розвиватися у найактивніших сільських громадах і переважно за підтримки засобів міжнародної технічної допомоги.

Сільський туризм в Україні потребує розвитку своєї привабливості. А її можна активізувати через організацію ярмарків, виставок, конкурсів, прокладанням пішохідних та велосипедних доріжок, будівництва спортивних майданчиків, тенісних кортів, пляжних місць, розширення асортименту товарів та послуг, дотримання чистоти та естетичного вигляду,

розвиток агротуристичної реклами. На увагу в цьому плані заслуговує екологічне маркування під назвою «Зелена садиба», яке переслідує мету — зберегти природне довкілля, що дуже приваблює міського туриста. Але для цього потрібна самовіддана праця та чималі кошти, які згодом окупляться вищими заробітками їх власників.

Чимале значення для залучення відпочиваючих має оптимізація психолого-доброчливих стосунків у сім'ї власника садиби, ввічливість місцевих людей на вулиці, поведінка продавця в крамниці. Отже, доброчливі суспільні відносини громади і односельчан та їхніх гостей, а також позиція гостей до місцевих жителів та їхніх традицій — суттєвий елемент розвитку зеленого туризму. Тут важливу роль відіграє толерантність чи нетолерантність сільської спільноти до прибулих, певні зобов'язання перед гостями щодо їх безпеки, порядності чи непорядності.

Така програма має об'єднувати як окремих господарів, так і місцеву громаду. Саме вони повинні дбати про те, щоб їх територія була чистою, досконалою спальню, добрий під'їзд, смачна кухня, хороший санвузол тощо. Це потрібно як для клієнта, так для власника, так і для місцевої влади.

Не можна популяризувати, тим більше розвивати туристичну діяльність там, де нема зацікавленості тих, хто бажає займатися цією формою несільськогосподарського бізнесу, де не дотримуються санітарної гігієни та чистоти, де відсутня належна інфраструктура. Тут, в даному випадку, обов'язковим є втручання держави в дану сферу економіки країни.

У нас, в Україні зелений туризм обумовлюється не євроремонтом сільських осель за власний кошт, а багатством та різноманітністю туристично-рекреаційних ресурсів, заповзятливим до праці населенням, достатньою кількістю фахівців. Дуже важливо, що в нас є велика армія молодих людей, які хочуть себе цій справі присвятити. Бракує лише офіційного статусу: одягти все це в цивілізовану законодавчо-інформаційну форму. Наприклад, видрукувати карту з інформацією, де, як і за скільки можна відпочити, котру кожен зміг би придбати в будь-якій торговій точці траси області чи регіону.

Отже, розвивати зелений туризм може лише держава, її політика: своїми програмами, капіталовкладеннями, заохоченнями, пільгами тощо. То чи не варто будувати в селах готелі, або хоча б реставрувати покинуті садиби, де турист на певен час зміг би купити собі територію (кімнату, будинок) і послуговуватися ними як господар, а не гість у власника оселі. А потім уже скористатися різними сільськими принадами — риболовлею, використанням кінного транспорту, полюванням як справжнім, так і тихим, участью у виконані цікавих сільськогосподарських робіт, дійств тощо.

В цьому відношенні на увагу заслуговує поселення Славськ, що на Сколівщині. В ньому, крім зимового туризму, розвивається й зелений. Але оптимістичні прогнози його розвитку не спровадилися, бо появився сильний конкурент (сусід) та й неналежний сервіс, погана інфраструктура (дороги, водогони, каналізація) його гальмує.

У містечку Славську є майже 500 будинків, які спроможні приймати відпочивальників, але офіційно зареєстровано лише одиниці, господарі яких платять символічні податки (100 грн/рік). Звісно, держава їм нічого не дала, нічим не посприяла. Вони власним коштом покращують свої умови, тому вимагати державної реєстрації неетично. Водночас треба дбати й про облаштування містечка, а не лише власних обійстів, бо без цього туристичні потоки можуть суттєво зменшитися.

На сьогодні приватний сектор у Славську вже має всі вигоди: туалет, воду, гарячий душ, дехто й сауну. Номери двомісні, до послуг туристів легковий автотранспорт. В цьому секторі рівень цін від 75 до 150 грн. за добу (у готелях більше 300). На ціни суттєво впливає сезон. Взимку — 600 грн. за добу, а під Новий Рік — 700. Влітку ціна падає до 100 грн. за добу. Отже, сезон та комфорт — це найголовніше в туризмі.

Наступного року у Славську з'явиться ще одна база відпочинку на 120 місць. А ще «Смерекова хата» завершує здачу ще одного нового відпочинкового об'єкта. Крім того, у селі Грабовці (неподалік Славська) австрійці розробляють проект нового відпочинкового комплексу. Тут планують встановити 10 сучасних підйомників.

В останній час певний поступ в цьому плані все ж таки є: відновлюються наявні бази, реконструюються готелі, розбудовуються нові туристичні комплекси. Правда, особливої активності не спостерігається. Причиною повільних темпів розвитку — незрозуміла і нестабільна система вітчизняного оподаткування та відсутність єдиного господаря, який би добре піклувався про побут туристів, тримав в належному стані гірськолижні спуски, під'їзні дороги. Наявні різношерсні комерційні структури гроші за послуги беруть, але податків не сплачують. Так, Славська сільська рада мусить позичати гроші на спорудження сучасного водогону, яким згодом користуватимуться всі охочі. Аналогічні справи з дорогами, зв'язком, водовідведенням.

Література

1. *Кравців В. С.* Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації [Текст] : моногр. / В. С. Кравців, В. К. Євдокименко, М. М. Габрель, М. В. Копач. — Чернівці : Прут, 1995.
2. *Мацола В.* Рекреаційно-оздоровчо-туристичний комплекс (питання теорії, методології, практики) [Текст] : моногр. / В. Мацола. — Львів, 1998.
3. *Долишний М. И.* Карпатский рекреационный комплекс [Текст] : моногр. / М. И. Долишний, М. С. Нудельман, М. В. Копач, К. К. Ткаченко и др. — К. : Наукова думка, 1984.
4. Про стан та перспективи розвитку туризму в Україні: інформаційно-аналітичний матеріал до парламентських слухань [Текст] / Авт.-упор.: Цибух В. І., Науменко Г. П., Федорченко В. К., Безкладніков Ю. О., Брикон С. О. та ін. — К. : В-во КІТЕП, 2000. — 87 с.
5. *Поплавська Ж. В.* Фінансово-організаційні аспекти турбізнесу [Текст] / Ж. В. Поплавська, В. Г. Поплавський //Фінанси України, № 1, 2006. — С. 121–128.

Poplavskii V. G.

ЗЕЛЕНЫЙ ТУРИЗМ: РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Рассматриваются факторы активизации зеленого туризма. Обращается внимание на туристическо-рекреационную сферу сельского отдыха. Анализируется сопоставление качества услуг — цена.

Ключевые слова: зеленый туризм; туристическо-рекреационная сфера; агроусадьба; сельская инфраструктура.

Poplavskii V. H.

THE REGIONAL ASPECTS OF GREEN TOURISM

Some driving forces of green tourism are concerned. It has been focused on the tourist and recreational ephere of rural resort. The analysis of service quality and price correlation is done.

Key words: green tourism; tourist and recreational sphere; agri-household; rural infrastructure.

Розділ 4.
**ТОВАРОЗНАВСТВО І ТОРПВЛЯ:
ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ**

УДК 641.1

Жолинська Г. М.

**ОРГАНІЧНА ПРОДУКЦІЯ ХАРЧУВАННЯ ЯК СТВОРЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОДУКТУ**

У статті досліджуються передумови виробництва органічної продукції як нового сегменту для насичення ринку якісними та безпечними продуктами харчування.

Ключові слова: органічне виробництво, органічна продукція, органічна переробка, сировина, продукти харчування, органічна сертифікація

Сьогодні, коли повітря, вода та земля забруднені продуктами життєдіяльності людини, а екологічна ситуація, незважаючи на всі зусилля людства, продовжує погіршуватися, люди все більше починають думати про своє здоров'я. І органічні продукти стали одним із найочевидніших і простіших способів вирішення проблеми.

Слід зазначити, що слово «органічний» — це термін маркування, що позначає продукт, виготовлений за визначеними правилами (Organic Foods Production Act) [3, с. 4]. Ця система заснована на мінімальному використанні зовнішніх біоресурсів і на діях керування, що відновлюють, зберігають і розширяють внутрішню екологічну гармонію сільськогосподарського виробництва. Використання екологічних принципів управління сільськогосподарським виробництвом не може гарантувати, що продукти — є цілком «органічними», однак використовуються методи, щоб обмежити можливе їхнє забруднення з повітря, ґрунту і води.

Виробники, постачальники і роздрібні торговці органічних продуктів твердо дотримуються принципів і стандартів, що дозволяють зберегти природні якості сільськогосподарських культур (продуктів). Основна мета органічного виробництва полягає у тому, щоб оптимізувати показники здоров'я населення і продуктивність взаємозалежних природних систем — ґрунтового життя, рослин, тварин і людей.

Органічними або екологічно чистими вважаються продукти, виготовлені з дотриманням відповідних стандартів, які підтверджують екологічність продукту на всіх стадіях його виготовлення — «від насінини до прилавку».

Так, у сільському господарстві рослини вирощують без використання мінеральних та хімічних добрив (гербіцидів, пестицидів та інших). Для боротьби зі шкідниками застосовують фізичні та біологічні методи: ультразвук, шум, світло, пастки, температурні режими. Більшість сільськогосподарських робіт виконують вручну, щоб не пошкодити рослини. У тваринництві особливу увагу приділяють кормам (без консервантів, стимуляторів росту та збудників апетиту). Для тварин створюють безстресові умови утримання та транспортування. У виробництві органічних продуктів застосовують технології, які допомагають зберегти максимум поживних речовин. Для цього повністю відмовляються від ароматизаторів, барвників, консервантів та генетично модифікованих організмів. Заборонено рафінування, мінералізація та інші прийоми, які вбивають поживні властивості продукту.

Окремі вимоги встановлено навіть до утилізації продукту. Так, матеріал, який використовують для упакування екологічно чистого продукту повинен бути з натуральної сировини, яку можна використовувати повторно і яка розкладатиметься, не забруднюючи навколошнього середовища.

Натомість в українських крамницях органічні продукти почали з'являтися відносно нещодавно. Скромна одна чи дві полиці з написами «Органічні продукти» поки що не мають постійних покупців і приваблюють здебільшого цікавих.

В Україні органічна продукція здобуває популярність з кожним роком, адже вітчизняний споживач стає дедалі обережнішим та серйознішим при виборі продуктів харчування.

Прогнозувати зростання популярності органічної продукції в Україні можна також і з огляду на швидке зростання попиту на цю продукцію в Європі. Так, в Німеччині лише минулого року попит на екологічно чисту моркву зріс на 15 %, в той час як площі, зайняті під органічне сільське господарство, збільшилася лише на 2,3 % [1, с. 50–53].

Органічні продукти харчування є не тільки смачними та корисними для здоров'я людини, а й для навколошнього середовища.

Продукція, вирощена за органічними технологіями, має більше поживних речовин, ніж конвенційна (вирощена традиційно).

Найголовніше, що вона — здоровіша, безпечна, бо — чиста (без агротехнічних, ліків тощо). Так, в органічних фруктах у 200 разів менше залишків пестицидів, ніж у вирощених конвенційним способом, а в овочах — у 250 разів (результати Дослідного інституту органічного сільського господарства ФІБЛ, Швейцарія) [5, с. 28–30]. А ще важливо, що при веденні органічного сільського господарства людина не забруднює природу — отже, ми будемо жити в здоровішому середовищі.

Органічна переробка (виробництво харчових продуктів) та роздрібна торгівля органічними продуктами харчування все ще знаходяться в зародковому стані. Водночас, органічний сектор в Україні, хоча й стикається з низкою проблем і перешкод, є надзвичайно багатообіцяючим і перспективним в країні, що відома у світі своїми родючими ґрунтами й давніми сільськогосподарськими традиціями.

Органічна сировина для виготовлення органічних продуктів харчування надходить із перевірених джерел: у ґрунт, на якому вирощуються сільськогосподарські культури, протягом 3 років заборонено вносити будь-які речовини хімічного походження. Тільки по закінченню цього, так званого, перехідного періоду продукція отримує статус органічної. Далі органічна сировина надходить до переробних підприємств, де переробляється окремо від традиційної сировини з метою уникнення змішування. Головне тут — кожен етап виробництва знаходиться під суворим контролем органу сертифікації, який засвідчує дотримання вимог та стандартів органічного виробництва.

Отже, для України для розширення виробництва органічної продукції варто, перш за все, розробити чітко визначену державну політику і нормативи, запровадити на базі міжнародних стандартів національну систему органічної сертифікації, державну програму для розвитку органічного агропромислового комплексу, сприяти його поширенню, створити систему співпраці між операторами органічного виробництва у всьому ланцюзі від виробника до споживача. Особливу увагу варто приділити при цьому ознайомленню суспільства з цим питанням.

Таким чином, для формування повноцінного ринку продукції та продуктів харчування органічного походження в Україні, в першу чергу, необхідно підтримати вітчизняного товаровиробника шляхом прийняття відповідних законів щодо органічного агропромислового комплексу та сертифікації екологічно чистих продуктів харчування, широкої популяризації серед населення здорового способу харчування, формування і організації маркетингової політики розподілу органічної продукції, вибору ефективних каналів її реалізації.

Для порівняння, у Європі, де кількість споживання органічної продукції кожного року зростає на 10–15 %, стандарти якості харчової продукції задекларовані у відповідному договорі ще з 1991 року (Council Regulation on organic production of agricultural products). Спеціальні сертифікуючі компанії інспектують технологію виготовлення продукту і лише після цього на його етикетці з'являється напис «екологічно чистий». Такий знак є гарантією якості товару.

Органічні продукти вже давно знайшли собі покупця і стали популярними в США та Західній Європі. Лідером у споживанні органічної їжі є Німеччина, яка почала впроваджувати політику здорового харчування ще в 80-х роках.

За даними Торгової палати Мілану, італійці витрачають на придбання органічних продуктів в середньому 25 євро на рік на людину. Найбільше витрачають на придбання органічних продуктів швейцарці (105 євро на рік на людину), датчани (51 євро) та шведи (47 євро).

Загалом за кордоном за рік споживається органічних продуктів на суму близько 40 мільярдів доларів. Попит на екологічну їжу щороку зростає на 10–12 %. Звісно, ціна екологічних продуктів на 40–50 % перевищує вартість традиційних.

В серпні 2010 року у Верховній Раді України зареєстровано законопроект «Про органічне виробництво» (№ 7003) [4, с. 49]. Законопроектом, зокрема, передбачено визначення правових, економічних, соціальних та організаційних основ органічного сільського господарства, вимоги до вирощування, виробництва, переробки, сертифікації, маркування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції та сировини.

Було відмічено, що сучасна ситуація на світовому продовольчому ринку характеризується підвищеннем попиту на якісні та безпечні продукти харчування і ростом інтересу споживачів до органічної продукції, котра називається «органічні продукти харчування». Цей напрям сільськогосподарського виробництва досяг в Україні широкого масштабу і продовжує розвиватися, однак вся робота здійснюється поза законодавчого поля.

В цілому, автори законопроекту переконані, що його прийняття дозволить значно збільшити об'єми виробництва конкурентоздатної аграрної продукції, прискорити насичення внутрішнього ринку високоякісними продуктами харчування і створити додаткову можливість для розвитку туристичного руху.

Література

1. Агросектор // Журнал сучасного сільського господарства. — № 1. — 2004. — С. 50–53.
2. Артиш В. І. Сучасний стан виробництва екологічно чистої продукції в країнах світу // Економіка АПК. — № 3. — 2005. — С. 50–53.
3. Ольшевська Н. Здоров'я і довголіття: Їжа як ліки [Текст] : Медична газета України / Н. Ольшевська. — № 12 (1037). — 2010. — С. 4.
4. Законопроект «Про органічне виробництво» [Електронний ресурс] : 08. 2010 р. — № 7003. — Режим доступу: <http://www.imk.com.ua/ru/news/info/137744>
5. Колесник І. Переваги органічних овочів [Текст] : Organic ua / І. Колесник. — № 4 (07). — 2010. — С. 28–30.

Жолинская Г. М.

ОРГАНИЧЕСКАЯ ПРОДУКЦИЯ ПИТАНИЯ КАК СОЗДАНИЕ КОНКУРЕНТНОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРОДУКТА

В статье изучаются предпосылки производства органических продуктов в качестве нового сегмента для насыщения рынка качественными и безопасными продуктами питания.

Ключевые слова: органическое производство, органическая продукция, органическая переработка, сырье, продукты питания, органическая сертификация

Zholunsjka G. M.

ORGANIC PRODUCTS OF FEED AS CREATION OF COMPETITIVE NATIONAL PRODUCT

In the article pre-conditions of production of organic goods are explored as a new segment for a market saturation by high-quality and safe food stuffs.

Keywords: organic production, organic products, organic processing, raw material, food stuffs, organic certification

ВПЛИВ РОСЛИННИХ БАРВНИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕКСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

Розглянуто проблеми екології довкілля, зокрема вплив рослинних барвників на формування екологічної безпеки текстильних матеріалів. Наведено переваги часткової заміни синтетичних барвників екологічно чистими рослинними барвниками аналогічних кольорів.

Ключові слова: *рослинно-технічна сировина, рослинні барвники, текстильні матеріали, екологічна безпека.*

Проблема формування ринку екологобезпечних груп товарів в Україні тісно пов'язана з широким використанням в різних галузях промисловості (в тому числі легкій та текстильній) екологічно чистої рослинно-технічної сировини (далі — РТС). Як свідчить аналіз літературних джерел обсяги виробництва продукції з використанням РТС в останнє десятиліття постійно зростають у всьому світі. Більше того, у багатьох економічно розвинутих країнах вже створені та успішно функціонують ринки екологобезпечних товарів на базі широкого використання різних видів рослинно-технічної сировини.

Необхідність оцінки ролі рослинних барвників у формуванні екологічної безпеки текстильних матеріалів і виробів диктується низкою причин, а саме:

- потребою обґрунтування пріоритетної сфери застосування рослинних барвників для екологізація текстильного виробництва, враховуючи широту їх асортименту і багатофункціональність властивостей;
- поглибленим дослідженням саме тих властивостей рослинних барвників, які визначають рівень їх екологічної безпеки, а також безпеку пофарбованих ними текстильних матеріалів і виробів;
- потребою обґрунтування вибору об'єктивних критеріїв і методик для оцінки екологічної безпеки текстильних матеріалів і виробів в практиці роботи текстильної промисловості, сфери торгівлі, установах Держспоживстандарту та інших заціплених відомствах;
- доцільністю використання для оцінки екологічної безпеки текстильних матеріалів і виробів принципів екологічної сертифікації, експертизи та аудиту

Аналіз забруднень у викидах текстильних підприємств показав що до їх складу входять такі основні компоненти: окисли заліза, та інші сполуки марганцю, сажа, сірчистий ангідрид, сірководень, фенол, оцтова кислота, мінеральні масла, бавовняний пил.

Слід зазначити, що навіть виробництво окремих видів натуральних волокон пов'язане з певними екологічними проблемами. Так, наприклад, для забезпечення врожайності бавовнику використовується велика кількість води для зрошування, а також мінеральних добрив і пестицидів, залишки яких під час поливання забруднюють ґрунт і ріки.

Висока токсичність відходів при виробництві багатьох видів хімічних волокон різко загострила екологічну ситуацію у районах їх виробництва.

Формування екологічної безпеки текстильних матеріалів і виробів побутового та спеціального призначення залежить від багатьох чинників. Основні з них:

- екологічна чистота сировини — волокон, барвників, апратів, текстильно-допоміжних речовин та інших хімікатів
- екологічна безпека технологій прядильного, ткацького і фарбувально-обробного виробництва;
- екологічно обґрутовані та безпечні для здоров'я людини умови транспортування, зберігання, експлуатації та утилізації текстильних матеріалів і виробів.

Оцінюючи екологічну ситуацію на окремих етапах текстильного виробництва, слід зазначити, що найбільш гостро вона стоять на фарбувально-оздоблювального підприємствах.

Як відомо, формування асортименту і споживчих властивостей текстильних матеріалів і виробів практично неможливе без широкого застосування для їх забарвлення різних класів синтетичних барвників.

Незважаючи на багаторічні зусилля хіміків, технологів, екологів і певні досягнення, вирішення проблеми екологічної безпеки багатьох марок синтетичних барвників, як і технології фарбувального виробництва в цілому, ще далеке до завершення. Тому, одним з радикальних шляхів зниження токсичності при одночасному підвищенні якості за-

Таблиця 1
Вплив рослинного барвника, програвлювача та тривалості сонячного опромінення (300 год.) на зміну світlostійкості забарвлень та субстрату пофарбованих рослинними барвниками вовняних тканин

№ з/п	Барвник, спосіб обробки тканин	Досліджувані показники	
		Загальний колірний контраст, од ΔE	Зниження розрахункового розвривного навантаження за основою, %
1	2	3	4
1	Пофарбована екстрактом кореня ревеню без протравлення	13,10	33,3
	Пофарбована з одночасним протравлюванням $KAl(SO_4)_2$	16,10	25,6
	Te ж, $K_2Cr_2O_7$	4,355	28,6
	Te ж, $CuSO_4$	7,766	33,7
	Te ж, $FeSO_4$	8,928	40,9
	Te ж, $Fe(NH_4)(SO_4)_2$	7,970	53,7
2	Пофарбована екстрактом трави багна звичайного без протравлення	1,9	30,7
	Пофарбована з одночасним протравлюванням $KAl(SO_4)_2$	9,0	27,7
	Te ж, $K_2Cr_2O_7$	5,2	32,2
	Te ж, $CuSO_4$	2,0	40,7
	Te ж, $FeSO_4$	2,1	55,3
	Te ж, $Fe(NH_4)(SO_4)_2$	3,9	
3	Пофарбована екстрактом трави дерев'ю без протравлення	5,3	41,7
	Пофарбована з одночасним протравлюванням $KAl(SO_4)_2$	4,1	29,3
	Te ж, $K_2Cr_2O_7$	6,2	10,6
	Te ж, $CuSO_4$	2,3	40,9
	Te ж, $FeSO_4$	11,6	34,4
	Te ж, $Fe(NH_4)(SO_4)_2$	2,4	38,6

барвлень, як свідчить зарубіжний досвід, є часткова заміна синтетичних барвників екологічно чистими рослинними барвниками аналогічних кольорів.

Для обґрунтування екологічної та економічної доцільності більш широкого застосування рослинних барвників у текстильному виробництві, були досліджено показники колористичних характеристик і стійкості забарвлень рослинних барвників, найбільш поширених в Україні. Деякі результати цих досліджень, для прикладу наведено в табл. 1.

Як видно з аналізу даних таблиці задана світlostійкість забарвлень субстрату на вовняних тканинах залежно від конкретних умов експлуатації виготовлених з них можу бути досягнута шляхом відповідного вибору не тільки барвника, але й виду проправлювача.

Отже, необхідний рівень екологічної безпеки текстильних матеріалів може бути досягнутий різними способами. Основні з них:

- екологізація текстильної сировини (волокон, барвників, апетів, хімікатів) в процесі її виробництва та застосування;
- цілеспрямована модифікація властивостей цієї сировини з метою підвищення екологічної безпеки виготовленої на її основі готової продукції;
- створення нових видів текстильних волокон, які гарантують виробам підвищенну комфортність;
- подальша екологізація технології текстильного виробництва;
- постійне збільшення обсягів виробництва та розширення асортименту екологічно безпечних груп і видів текстильних матеріалів

Література

1. Лікарські рослини : Енциклопедичний довідник [Текст] / [редкол.: А. М. Гродзинський (відп. ред.)]. — К. : Вид-во Українська Енциклопедія ім. П. Бажана, УВКЦ «Олімп», 1992. — 544 с., іл.
2. Семак Б. Наукові засади формування ринку рослинної технічної сировини та його окремих сегментів в Україні [Текст] : моногр. / Б. Б. Семак. — Львів : вид-во ЛКА, 2007. — С. 229–308.
3. Семак Б. Вплив рослинних барвників і способів фарбування на якість забарвлених тканин з білкових, целюлозних і поліамідних волокон [Текст] : автореф. дис. ... канд. тех. наук. / Б. Б. Семак. — К. : КДТЕУ, 1997. — 17 с.
4. Семак Б. Б. Ринок рослинних барвників і особливості його формування [Текст] / Б. Б. Семак. // Торгівля, комерція, підприємництво: зб. наук. праць. — Львів : ЛКА, 2005. — Вип. 7. — С. 146–151.
5. Семак Б. Б. Роль рослинних барвників у формуванні асортименту та якості екологічного текстилю [Текст] / Б. Б. Семак // Вісник Черніг. держ. технол. ун-ту. — Серія технічні науки. — 2005. — № 22. — С. 217–221.
6. Кирилов Е. А. Цветоведение. [Текст] / Е. А. Кирилов. — М. : Легпромбытиздат, 1987. — 128 с.
7. Альбом цветов [Фото] : каталог / Г. П. Вишняк, В. А. Жуков, Э. Г. Певзнер и др. — М. : ВЦАМЛегпром, 1986. — 46 с.

Гуцак Е. Н.

ВЛИЯНИЕ РАСТИТЕЛЬНЫХ КРАСИТЕЛЕЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТЕКСТИЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Рассмотрена проблема экологии внешней среды, в частности влияние растительных красителей на формирование экологической безопасности текстильных материалов. Приведено преимущества частичной замены синтетических красителей экологически чистыми растительными красителями аналогичных цветов.

Ключевые слова: растительно-техническое сырье, растительные красители, текстильные материалы, экологическая безопасность.

Guschak O.

INFLUENCE OF VEGETABLE DYES ON THE ENVIRONMENTAL SAFETY OF TEXTILE MATERIALS

In the article problems of ecology, particularly the impact of vegetable dyes on the formation of ecological safety of textiles. The advantages of partial replacement of synthetic dyes environmentally friendly vegetable dyes of similar colors.

Key words: plant and industrial raw materials, vegetable dyes, textile materials, environmental safety.

УДК 620.2:677.3.074

Озимок Г. В.

ФОРМУВАННЯ АСОРТИМЕНТУ БІЛИЗНЯНИХ СТОЛОВИХ ТКАНИН ДЛЯ ОПОРЯДЖЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

В статті розглянуті актуальні питання формування асортименту білизняних столових тканин для опорядження підприємств ресторанного господарства. Як приклад реалізації методології проектування даного асортименту тканин, запропоновано метод Кано та обґрунтовано доцільність його використання

Ключові слова: асортимент, властивості, столові білизняні тканини, багаторазове прання, розривання, стирання, драпірування.

Зміна системи управління і форм власності в галузі ресторанного господарювання України привела до зростання вимог щодо розміщення та опорядження підприємств харчування — ресторанів, кафе, барів, відповідних комплексів туристично-розважального типу. Це в свою чергу зумовило зростання вимог до їх вдалого розміщення та декорування (опорядження). Однією із складових якості надання послуг є опорядження підприємств ресторанного типу. Для вирішення цієї проблеми доцільним є використання декоративних тканин і полотен для столової білизни [13, с. 59–61].

Розвиток мережі підприємств ресторанного господарства, особливо в західних областях України, вимагає розширення асортименту та збільшення обсягів виробництва вітчизняних тканин даного цільового призначення з високим рівнем надійності, функціональних, ергономічних та естетичних властивостей [6, с. 12–16].

В Україні виробництво тканин з поліпшеними властивостями вимагає створення цілісної комплексної системи формування якості та асортименту декоративних, столових білизняних тканин, яка ґрунтуються на сучасних принципах управління якістю і передбачає нові відносини виробників, замовників та споживачів продукції [1, с. 52–55].

Вагомий внесок у вивчення можливостей поліпшити властивості тканин зроблено багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими в галузі текстильного товарознавства та матеріалознавства: Г. Ф. Пугачевським, Б. Д. Семаком, І. С. Галиком, П. А. Глубішем, О. М. Соловйовим, В. П. Склянніковим, та багатьма іншими. Проведений аналіз літературних джерел свідчить, що для столових білизняних тканин ці питання залишаються малодослідженими [4, с. 12–13; 5; 6, с. 16–18].

На основі виконаних експериментальних досліджень сформовано теоретико-методологічні засади формування асортименту та якості бавовняних тканин для опорядження підприємств ресторанного господарства, розраховано потреби в столових білизняних тканинах в межах західного регіону України.

Аналіз усього діапазону цих потреб дозволив на основі теорії привабливості якості Кано виокремити складники профілю якості для столових білизняних тканин:

- базову (основну) якість (маса тканини, товщина пряжі, щільність тканини, лінійні розміри, маса волокон у пробі матеріалу, здатність зберігати пофарбування, зовнішній вигляд);

- очікувану якість, яка відповідає кількісним характеристикам столових білизняних тканин, наведених у відповідних нормативних документах;

- бажану (випереджуvalьну) якість (міцність, формостійкість, зносостійкість, м'якість, гладкість, драпіруальність) [2, с. 52–55; 7; 10].

Основою формування асортименту, класифікації та стандартизації показників і характеристик якості столових білизняних тканин обрані існуючі і потенційні потреби

та вимоги споживачів (замовників) продукції. Номенклатуру показників та характеристик доцільно формувати з урахуванням задоволення вимог споживачів за трьома групами показників і відповідних характеристик — обов'язкових, очікуваних і бажаних.

Обов'язкові показники — свідчать про вміст у полотнах тих чи інших речовин, які долучаються до тканиноутворювальних волокон і самої структури тканини. Вміст цих речовин не повинен перевищувати допустимі норми, які встановлені відповідними нормативними документами.

Очікувані показники властивостей тканин можна поділити на три групи: показники волокнистого складу і будови (структурі) полотна; показники корисності у використанні за призначенням; показники естетичних властивостей.

Захоплюючі показники властивостей тканин мають переважно евристичний характер. Вони стосуються тканин нового асортименту, оскільки з часом трансформуються в очікувані або стають обов'язковими.

На підставі викладених методологічних основ виокремлено головні етапи формування асортименту та якості столових білизняних тканин:

- визначення потреб підприємств ресторанного господарства у виробах із нових тканин;
- виявлення вимог підприємств ресторанного господарства, їх побажань і переваг щодо асортименту та якості тканин;
- аналіз відповідності поточного асортименту тканин наявним вимогам;
- формування номенклатури ужиткових властивостей та відповідних їм показників і характеристик;
- переведення вимог споживачів у кількісні характеристики ужиткових властивостей;
- дослідження та прогнозування показників ужиткових властивостей тканин;
- оцінювання та прогнозування якості;
- вивчення технічних та технологічних можливостей підприємства;
- проектування та виготовлення нових тканин згідно з вимогами підприємств ресторанного господарства (рис. 1).

Інформаційні потоки на стадіях формування асортименту та якості тканин через певні чинники впливу (рис. 2) дозволяють ефективно керувати широтою, структурою, відновлюваністю асортименту тканин за відповідними класифікаційними ознаками [11; 12, с. 115–120].

Запропоновані методологічні основи дозволили обґрунтовано розробити структуру асортименту тканин, яка може бути використана текстильними та швейними підприємствами (табл. 1).

Для переведення вимог типологічних груп споживачів в очікувані ними показники ужиткових властивостей столових білизняних тканин використана процедура розгортання функції якості (РФЯ).

Розгортання функції якості здійснено за етапами: перший етап — виявлення вимог споживачів та їх ранжування; другий етап — виявлення чинників формування якості (інженерних характеристик): сировина, прядіння, ткацтво, оброблення; третій етап — матриця описування сили взаємодії між інженерними характеристиками; четвертий етап — побудова «будинку якості» (рис. 3); п'ятий етап — вплив інженерних характеристик на формування параметрів столових білизняних тканин (табл. 2); шостий етап — переведення вимог споживачів у характеристики ужиткових столових білизняних тканин [3, с. 111–121; 4, с. 12–18; 8; 14].

Аналіз результатів опитування і прийнята методологія формування асортименту та властивостей столових білизняних тканин дозволяють стверджувати, що одним з найважливіших показників є волокнистий склад та структура цих полотен.

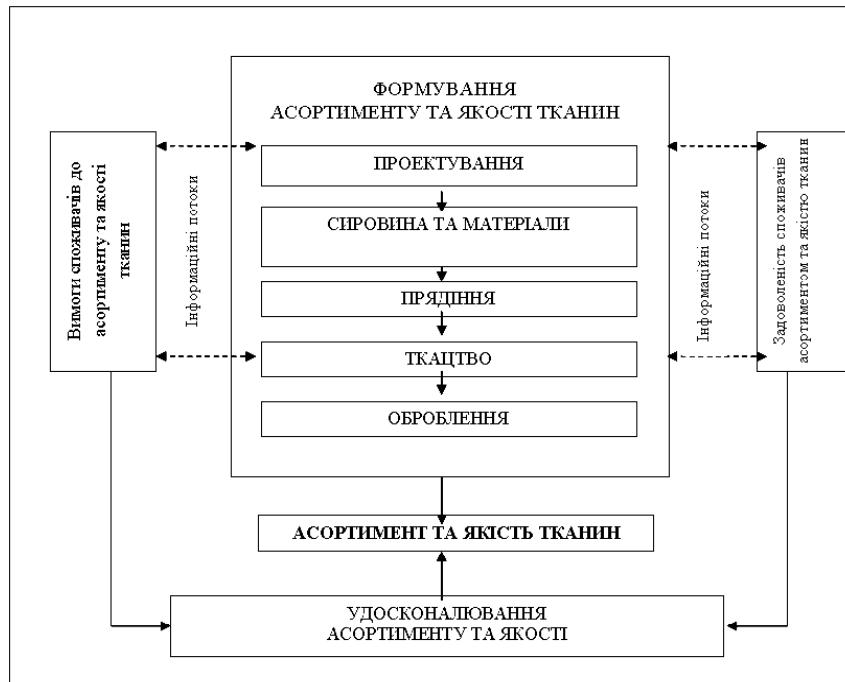

Рис. 1. Етапи формування асортименту та якості тканин

Таблиця 1

**Структура асортименту столових білизняних тканин підприємств
ресторанного господарства Львівської області**

Класифікаційні ознаки тканин	Частка бажань та переваг споживачів, %, у сегменті									
	ресто- -рани	кафе. бари	кількість посадкових місць			1-й тип ¹	2-й тип ²	3-й тип ³	4-й тип ⁴	5-й тип ⁵
			до 25	25- 49	понад 49					
Призначення:										
- скатерки	43,7	16,9	20,3	43,3	36,3	43,2	12,7	15,3	24,7	52,2
- серветки	21,7	40,8	42,9	25,6	26,7	19,52	57,9	47,7	39,4	24,6
- ручники	11,8	10,5	5,1	11,4	12,0	1,1	1,9	3,6	7,1	10,4
- рушники	11,6	6,8	6,8	7,0	17,9	8,5	7,5	12,4	12,4	3,5
- доріжки (сети)	11,2	25,0	24,9	12,7	10,1	7,7	20,0	21,0	16,4	9,3
Волокнистий склад:										
- бавовняні	40,4	32,1	38,9	39,9	40,3	36,6	27,1	41,2	42,6	30,6
- лляні	42,1	23,7	16,5	36,3	40,0	49,9	45,1	49,9	32,4	46,6
- інші	17,5	44,2	44,6	23,8	19,7	13,5	27,8	8,9	25,0	22,8
Характер оброблення:										
- вибілені	41,4	33,4	35,3	34,6	42,2	48,3	33,8	23,2	18,1	27,1
- гладкофарбовані	11,9	32,4	30,6	31,3	12,7	29,5	29,9	33,5	41,6	21,6
- пістря沃ткані	8,5	6,2	7,9	6,0	10,6	7,8	16,3	13,6	12,8	11,1
- меланжеві	6,2	6,0	6,1	6,2	7,3	7,6	13,8	14,2	15,3	14,2
- друковані	5,4	11,0	9,2	4,2	7,2	5,5	4,9	8,5	4,0	14,2
- спеціальні	26,6	11,0	10,9	17,7	20,0	1,3	1,3	6,9	9,2	10,0
Фактура поверхні :										
- гладка	36,0	43,4	48,9	44,2	39,7	48,3	27,9	52,1	48,1	46,3
- шорсткувата	14,6	19,1	12,7	15,9	17,4	13,5	20,0	12,4	19,9	22,8
- візерунково-гладка	32,9	26,2	22,4	28,6	30,8	28,2	34,1	26,0	18,9	14,3
- візерунково-рельєфна	15,7	10,1	14,7	10,6	10,7	8,4	16,4	8,1	13,1	15,7
- інша	1,1	1,2	1,3	0,7	1,4	1,6	1,6	1,4	-	0,9

Примітки: 1-й тип — «консерватори», 2-й тип — «лідери», 3-й тип — «ідеалісти», 4-й тип — «прагматики», 5-й тип — «естети».

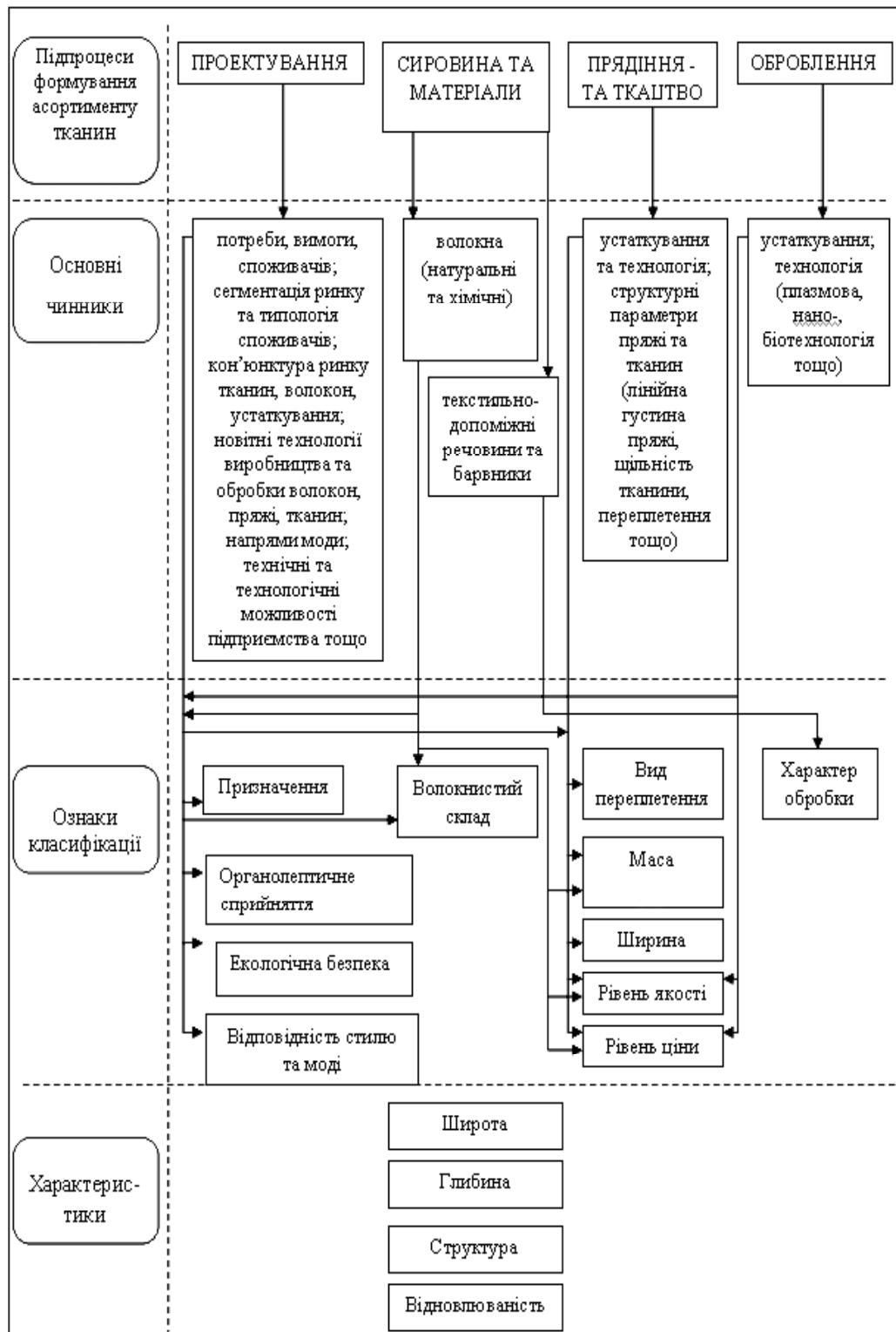

Рис. 2. Чинники формування асортименту столових білизняних тканин

Таблиця 2

Розгортання функції якості відносно впливу факторів процесу виробництва на формування параметрів

Очікувані показники тканини	Важливість параметра, бал.					Фактори формування якості			
	Для споживачів					Строївна	Приядіння	Ткацтво	Оброблення
	кінцевих				виробничих				
1-й тип	2-й тип	3-й тип	4-й тип	5-й тип					
Волокнистий склад	4,5	3,5	4,0	2,7	3,1	4,6	◊	Δ	Δ
Фактура	4,4	4,0	4,5	2,8	4,5	5,0	○	◊	○
Характер обробки	4,0	3,7	4,0	3,2	4,2	5,0	○	○	◊
Колірна гама	3,5	3,5	3,8	2,9	4,3	5,0	Δ	○	◊
Відповідність мотуз	2,0	2,6	3,2	2,2	1,8	2,9	○	○	◊
Стійкість	4,1	2,4	4,7	3,7	3,3	4,6	○	○	◊
Пофарбування									
Механічна стійкість	4,8	3,8	5,0	4,9	3,8	4,6	◊	○	○
Технологічність	2,7	2,2	3,2	2,3	3,3	5,0	◊	◊	◊
Загальна важливість фактора для споживачів, бал, та місце у рейтингу (1, 2, 3):									
1-й тип						107,0 (2)	95,2 (3)	113,6 (1)	
2-й тип						107,8 (1)	82,5 (3)	98,9 (2)	
3-й тип						120,5 (2)	104,6 (3)	127,0 (1)	
4-й тип						93,1 (2)	80,9 (3)	97,3 (1)	
5-й тип						96,7 (2)	94,3 (3)	112,5 (1)	
Виробничі						128,5 (2)	120,9 (3)	145,9 (1)	
Загальна важливість фактора для споживачів щодо стійкості до забруднення та зносостійкості, бал, та місце у рейтингу (1, 2):									
1-й тип						36,3 (1)	26,7 (3)	26,7 (3)	34,9 (2)
2-й тип						27,4 (1)	18,6 (3)	18,6 (3)	23,4 (2)
3-й тип						39,1 (1)	29,1 (3)	29,1 (3)	38,5 (2)
4-й тип						35,6 (1)	25,8 (3)	25,8 (3)	33,2 (2)
5-й тип						28,9 (1)	21,3 (3)	21,3 (3)	27,9 (2)
Виробничі						36,8 (1)	28,8 (2)	28,8 (2)	36,8 (1)

Прилігти: Зв'язки між параметрами тканини та факторами формування якості: ◊ — сильний зв'язок, □ — середній зв'язок. Варта зв'язку, відповідно, — 5, 3, 1.

Рис. 3. Будинок якості

Найбільша перевага була віддана виробам з натуральних волокон, а саме бавовняним та лляним. Вибір між бавовняними та лляними волокнами як сировиною для виробництва столових білизняних тканин був зроблений на основі аналізу можливостей забезпечення тими чи іншими волокнами вимог виробників та споживачів столової білизни, зокрема, придатність до прядіння, ткацтва, вибілювання, здатність фарбуватися, міцність до розриву, стійкість до стирання, багаторазового прання, прасування, хімчищення, стійкість до дії світла, теплостійкість, стійкість до змінання та здатність драпіруватися [6, с. 15; 7; 9].

Отже, проведений аналіз достатньо переконливо свідчить, що за відносно невисокої вартості, волокна бавовні мають достатньо цінних властивостей як сировини для прядіння та ткання. Бавовняні тканини вироби характеризуються достатньою для столової білизни міцністю, зносостійкістю, добре переносять прання, гігієнічні, м'які на дотик, можуть бути по-різному пофарбовані і оброблені.

Література

1. Адаменко Н. Меняем декорации в новом году [Текст] / Н. Адаменко // Рестораторъ. — 2010. — № 4 (62). — С. 52–55.
2. Анурова Н. Азбука ресторанных сервиса [Текст] / Н. Анурова, А. Купцов. — М. : Витрина, 2004. — 347 с.

3. Астрейкова А. А. Рестораны, кафе, клубы, бары [Текст] / А. А. Астрейкова, П. Ф. Матвеев, Т. П. Ананич. — Харвест : 2007. — 800 с.
4. Билякова Л. Н. Современное текстильное сырье. Натуральные волокнистые материалы в промышленном производстве тканей [Текст] / Л. Н. Билякова, Т. А. Волынец // International Textiles. — 2004. — № 2 (7). — С. 5; 12–18.
5. Билякович Л. Н. Современное текстильное сырье. Натуральные волокнистые материалы в промышленном производстве тканей. [Электронный ресурс] / Л. Н. Билякович, Т. А. Волынец. — Режим доступа: <http://www.rustm.net>.
6. Великанова О. Как преуспеть в ресторанном бизнесе. [Текст] / О. Великанова // Ресторанные ведомости. — 2006. — № 9. — С. 11–31.
7. Виды и характеристики тканей [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://rutex.spb.ru>.
8. Восприятие цвета в дизайне интерьеров [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.advice.ukrstroy.net/2009/07/30/vosprijatie-cveta>.
9. Достоинства хлопка. Клуб «Золотое Руно» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rukodelie.ru>.
10. Измерение цвета и системы управления [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ukr-print.net/contents>.
11. Исландские ткани. Ткани для скатертей, столового белья, ткани для салфеток и иньєрера [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.alinfo.ru>.
12. Печеник Т. Г. Кольорознавство: підруч. для студ. в. н. з. [Текст] / Т. Г. Печеник. — К. : Грані-Т, 2009. — 191 с.
13. Пугачевський Г. Ф. Формування асортименту тканин для підприємств ресторанного господарства [Текст] / Г. Ф. Пугачевський, Г. В. Озимок: Тезисы докладов Международной научно-практической конференции : Проблемы легкой и текстильной промышленности Украины, 6–8 октября 2009 г. — Херсон : ХНТУ, 2009. — С. 59–61.
14. Чепелюк О. В. Сучасні тенденції художнього оформлення тканин [Електронний ресурс] / О. В. Чепелюк, І. А. Прохорова. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal>.

Озимок Г. В.

ФОРМИРОВАНИЕ АССОРТИМЕНТА БЕЛЬЕВЫХ СТОЛОВЫХ ТКАНЕЙ ДЛЯ ОБУСТРОЙСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСТОРАННОГО ХАЗЯЙСТВА

В статье рассмотрены актуальные вопросы формирования ассортимента бельевых столовых тканей для применения в предприятиях ресторанных хозяйств. Как пример реализации методологии проектирования данного ассортимента тканей, предложено метод Кано и обоснованно целесообразность его использования.

Ключевые слова: ассортимент, свойства, столовые бельевые ткани, многоразовая стирка, разрывание, стирание, драпирование.

Ozymok G. W.

ASSORTMENT FORMING OF LINEN TABLE CLOTHES FOR RESTAURANT BUSINESS

The article considers topical problems of assortment forming of linen table clothes for restaurant business enterprises. As a sample of methodology of projecting the given assortment of clothes Kano method was suggested and the expedience of its using was demonstrated

The key-words: assortment, properties, table linen clothes, multi times washing, disruption, rubbing, draping.

УДК 663.813

Жук ІО. Т., Жук В. А.

БЕЗПЕЧНІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА, ОЦІНКА ЯКОСТІ ОВОЧЕВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Подано визначення поняття безречності продукції для споживача, основні види оцінки якості та конкурентоспроможність.

Ключові слова: безпечностъ, оцінка якості, конкурентоспроможність, забруднення.

З метою поліпшення структури харчування все більшого значення набуває питання споживання натуральних продуктів, адже у сучасної людини організм перевантажений внаслідок вживання надмірної кількості жирної, вуглеводної їжі, фізичної та розумової перевтоми. Вітчизняна овочева продукція здатна забезпечити швидке відновлення кислотно-лужної рівноваги організму людини. Добре відома позитивна роль овочевої продукції, в тому числі овочевих консервів, які істотно впливають на процес травлення, виведення з організму шкідливих токсичних речовин та забезпечення людини біологічно активними речовинами [1, с. 6; 2, с. 7; 3, с. 10].

Використання вітчизняної сировини у виробництві дозволяє не тільки розширити асортимент даного виду продукції, але й найбільш повно використовувати сировинну базу та забезпечити достатньо високий рівень конкурентоспроможності [4, с. 5–12; 5, с. 47; 6, с. 5; 16, с. 110].

Робота присвячена дослідженню споживчих властивостей овочевої продукції, а також шляхів підвищення її якості та конкурентоспроможності.

В умовах конкурентної боротьби, притаманної ринковим відносинам, велика увага приділяється якості, як специфічній економічній категорії. Існує декілька визначень категорії конкурентоспроможності товару.

По-перше, під конкурентоспроможністю розуміють ступінь відповідності певного товару в кожен момент часу вимогам обраного ринку за технічними, економічними та іншими характеристиками. По-друге, це комплекс факторів, що відбувають як технічно-економічні характеристики продукції, так і умови її реалізації. По-третє, під конкурентоспроможністю товару розуміється комплекс споживчих і вартісних характеристик, у відповідності з якими здійснюється розподіл попиту між останнім і іншими існуючими на ринку товарами.

Незважаючи на деякі відмінності у визначеннях, загальним є те, що конкурентоспроможність товару виявляється на ринку в момент обміну, тобто реалізації продукції. Рівень конкурентоспроможності товару визначається в кінцевому рахунку покупцем, який признає відповідність продукції своїм потребам [10, с. 11; 16].

Оцінювання конкурентоспроможності товарів, що пропонує торговельна організація — один з найважливіших етапів у формуванні асортиментної політики торговельних організацій, в тому числі з реалізації овочевої продукції.

Для оцінки конкурентоспроможності товару необхідно визначити внутрішню структуру двох основних чинників конкурентоспроможності — ціни (цінові параметри) і якості (нецінові параметри). Розрахувавши розмір кожного параметру цих чинників і, обравши визначену стратегію, можна впливати на них, підвищуючи показник конкурентоспроможності.

Розглянемо найбільш важливі чинники конкурентоспроможності — цінові. Вони застосовуються для оцінки конкурентоспроможності, характеризуються структурою повних витрат споживача (ціни споживання) на придбання й експлуатацію протягом встановленого терміну і визначаються властивостями продукції, умовами її придбання

і використання. Повні витрати споживача включають єдиночасні (придбання продукції та її ціна), податкові збори, витрати на транспортування, складання, наладку, пробний пуск, якщо вони не включені у вартість) і поточні витрати (оплата праці обслуговуючого персоналу, витрати на паливо й енергію, основні і допоміжні матеріали, придбання технічної й іншої документації).

У сукупності всі ці витрати складають розмір ціни споживання, що подає собою обсяг засобів, потрібних споживачеві протягом усього терміну служби товару. У самому загальному виді ціна споживання буде виглядати (1):

$$C^j = \sum_i C_i^j, \quad (1)$$

де i — коефіцієнт, що вказує число цінових параметрів,

C_i^j — вартість цих цінових параметрів відповідно в товарі j .

Друга найважливіша група чинників конкурентоспроможності — нецінові. Корисний ефект кожного товару описується набором множини якісних параметрів, що є розширеним розумінням чинника якості (споживчим поглядом на чинник якості). Корисний ефект, як основний чинник конкурентоспроможності, поділяється на два основних види: матеріальні і нематеріальні чинники. Матеріальні чинники описують найважливіші функції товару і пов'язані з ним основні характеристики, зміна, а тим більше заміна яких можуть здійснюватися у визначених, щодо «жорстких» меж, заданих конструктивними принципами виробу. У групу цих чинників входять: параметри призначення; ергономічні параметри; екологічні параметри; параметри надійності [8, с. 15].

Основним підходом до оцінки матеріальних чинників служить кількісний підхід до визначення важливості того або іншого чинника для споживача і порівняльної оцінки наявності даного параметру в товарі і товарі конкурента. Розрахунок відбувається за методом розставлення вагових коефіцієнтів для аналізу важливості чинника і методом кількісного порівняння по шкалі відношень наявності даного параметру в товарі. Нематеріальні чинники товару, що включають такі параметри: естетичні, класифікаційні, іміджеві, інноваційні, параметри інформаційного захисту [10].

Коли ринок заповнений різноманітними товарами, у тому числі зі схожими матеріальними чинниками, зростає значення нематеріальних чинників, що надають товарам особливу привабливість. Зауважимо, що дана тенденція виявляється на ринках товарів не тільки масового попиту, але і виробничого призначення. Визначення набору нематеріальних чинників товару — вихідна точка аналізу його конкурентоспроможності.

Загальна формула конкурентоспроможності має вид:

Конкурентоспроможність = якість + ціна + обслуговування.

На ринку товарів конкурентоспроможність розглядається з точки зору споживача. При цьому відомо, що споживача більш цікавить ефективність споживання (E_c), яка визначається як відношення сумарного корисного ефекту, тобто сумарних споживчих властивостей товару (P) до повних затрат на придбання товару (C). Вихідчи із цього, умови конкурентоспроможності товару з сторони споживача приймають вид:

$$E_c = \frac{P}{C}, \quad (2)$$

Різноманітні методи оцінки конкурентоспроможності відрізняються методами розрахунків, номенклатурою обраних показників, джерелами інформації про товар і вимоги до нього. На основі досліджень визначають параметри, що характеризують якість виробів. Деякі параметри оцінюють об'єктивно (на базі державних стандартів), інші — суб'єктивно, за шкалою.

Потім іде індивідуальна експертна оцінка вагомих коефіцієнтів кожного товару так, щоб їх сума за всіма характеристиками дорівнювала одиниці з точністю до двох знаків. Припускаються і нульові значення коефіцієнтів [9, с. 130].

Для кожного виду товару визначають індивідуальні коефіцієнти відповідності параметрів базового виробу параметрів ідеального товару, використовуючи формулу:

$$I_y = \frac{P_y}{I_u}, \quad (3)$$

де I_y — коефіцієнт відповідності;

P_y — параметр базового виробу;

I_u — параметр для ідеального товару.

На кожен вид товару визначають узагальнений коефіцієнт відповідності базового виробу і що пройшов експертизу до ідеального товару, як суму множень вагових коефіцієнтів на індивідуальний коефіцієнт відповідності:

$$I_{\text{заг}} = \sum W_i y, \quad (4)$$

де W — частка параметра.

Коефіцієнт вагомості може бути визначений різноманітними методами, наприклад, методом рангів, коли коефіцієнти вагомості розраховують як відношення суми рангів, що дані кожному показнику експертами до загальної суми рангів усіх показників якості:

$$m_i = \frac{\sum_{i=1}^n a_i q}{\sum_{i=1}^n \sum_{q=1}^r a_i q}, \quad (5)$$

де $a_i q$ — ранг i -го показника якості;

n — кількість показників якості;

r — кількість експертів.

Оцінку конкурентоспроможності доцільно проводити за рівнем якості відповідно до показників кращих світових зразків, по ціні в порівнянні з ціною на світовому ринку.

Конкурентоспроможність товару в цьому випадку розраховується за формулою:

$$\Delta = C \frac{Q}{3}, \quad (6)$$

де Q — комплексний показник якості;

3 — ціна споживання виробу;

C — споживна оцінка виробу.

Комплексний показник якості визначаємо як суму балів, яким оцінювали кожну властивість кожного виробу в порівнянні з максимальним значенням показників. Споживна оцінка дозволяє з'ясувати відношення споживачів до товарів. Таку оцінку можна робити методом анкетного опитування.

Середньовагова оцінка розраховується за формулою середньої арифметичної:

$$3 = \frac{n_1 + n_2 + \dots + n_n}{N}, \quad (7)$$

де n_1, n_2 — оцінки споживачів;

N — чисельність опитаних покупців.

Даний алгоритм оцінки конкурентоспроможності дозволяє з заданим ступенем достовірності визначити конкурентоспроможність товару в конкретний проміжок часу в окремому торговому підприємстві або в конкретному географічному регіоні. А крім того, завдяки споживній оцінці можна з'ясувати відношення покупців до будь-якого товару, що надходить на ринок.

Для вибору номенклатури споживних властивостей овочевої продукції та для оцінки її конкурентоспроможності ми вибрали метод анкетного опитування. До першої анкети увійшло біля 10 споживних властивостей овочевої продукції. Ця анкета була розповсюджена серед експертів. Оцінка вагомості властивостей виставлялася по 5-ти баловій системі.

Після отримання результатів та розрахунку коефіцієнтів вагомості було відсіяно найменш значущі властивості, які вже не включалися у анкету для споживачів. На основі анкети було визначено властивості, які набрали найбільш високий коефіцієнт вагомості. Цих властивостей залишилося 7: смак, запах, зовнішній вигляд, колір, маркування, ціна та якість упакування.

Ці властивості були включені в анкету для споживачів, та на основі відповідей і було визначено конкурентоспроможність овочевої продукції. Для розрахунку середнього показника якості нами була використана формула:

$$Q = \sum W_i g_i, \quad (8)$$

де W_i — коефіцієнт вагомості по кожній властивості;

g_i — відношення оцінки по зразку до оцінки по еталону.

Для розрахунку показника конкурентоспроможності ми використали формулу:

$$K = C \frac{Q}{3}, \quad (9)$$

де С — середня оцінка у балах по зразку;

Q — комплексний показник якості;

З — витрати на утримання, але оскільки витрати на утримання для продовольчих товарів не враховуються, то головними факторами для розрахунку були комплексний показник якості та середня оцінка у балах.

Таким чином, для оцінки якості овочевої продукції можна використовувати типову оцінку конкурентоспроможності.

Література

1. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05. 1991 р. № 1024 -ХII.
2. Про інформацію: Закон України від 2.10. 1992 р. № 2658 - XII.
3. Про безпечність і якість товарів: Закон України від 23.12. 2005 р. № 771/05-ВР.
4. Про затвердження Переліку харчових добавок, дозволених для використання у харчових продуктах: Постанова Кабінету Міністрів України від 4.01. 1999 р. № 12.
5. Про стандартизацію і сертифікацію: Декрет Кабінету Міністрів України від 10.05. 1993 р. № 46 –93.
6. Дубініна А. А. Методи визначення фальсифікації товарів [Текст] : підр. для студ. ВНЗ / А. А. Дубініна, І. Ф. Овчиннікова, С. О. Дубініна та ін. — К. : Видавничий дім «Професіонал», ЦУЛ, 2010.— 271 с.
7. Дубініна А. А. Товарознавчі аспекти підвищення безпеки харчових продуктів [Текст] / А. А. Дубініна, Л. П. Малюк, Г. А. Селютіна та ін. — К. : ВД «Професіонал», 2005.— 176 с.
8. Малигіна В. Д. Ідентифікація та фальсифікація продовольчих товарів [Текст] / В. Д. Малигіна, Павлова В. А., Титаренко Л. Д. — К. : Центр навчальної літератури, 2006.— 192 с.
9. Пономарьов П. Х. Безпека харчових продуктів та продовольчої сировини [Текст] : навч. пос. для студ. ВНЗ / П. Х. Пономарьов, І. В. Сирохман. — К. : Лібра, 1999.— 272 с.

10. Позняковский В. М. Гигиенические основы питания, безопасность и экспертиза пищевых продуктов [Текст] : учеб. для студ. ВУЗов / В. М. Позняковский. — 3-е изд., испр. и доп. — Новосибирск : Сиб. унив. изд-во, 2002. — 556 с.

11. Сарафанова Л. А. Применение пищевых добавок: Технические рекомендации. 4-е изд. перераб. и доп. / Л. А. Сарафанова. — С-Пб. : ГИОРД, 2001. — 176 с.

Жук Ю. Т., Жук В. А.

БЕСПЕЧНОСТЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА, ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ОВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ

Дается определение понятия беззречности продукции для потребителя, основные виды оценки качества и конкурентоспособность.

Ключевые слова: *беззречность, оценка качества, конкурентоспособность, загрязнение.*

Zhuk Y. T., Zhuk V. A.

UNCONCERN AND EFFICIENCY OF PRODUCTION, ESTIMATION OF QUALITY OF VEGETABLE PRODUCTS

Determination of concept of беззречности products is given for an user, basic types of estimation of quality and конкурентоспособность.

Keywords: *unconcern, estimation of quality, competitiveness, contamination.*

УДК 339.13:[645.4](477)

Луців Н. В.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЕКОМЕБЛІВ В УКРАЇНІ

Досліджено особливості та проблеми формування сучасного ринку екомеблів в Україні, виділено основні види товарознавчої інформації, які характеризують екологічну безпечність меблів.

Ключові слова: екологічно чисті меблі, безпечність, ринок, деревина, екологічний сертифікат.

Дослідження останніх років свідчать про погіршення стану навколошнього середовища та здоров'я людини, що викликає занепокоєння у суспільстві. Одним із шляхів виходу із цієї ситуації є виробництво та пропозиція екологічно чистих товарів. Однак, в нашій державі не визначене поняття «екологічно чиста продукція». Певні підходи існують, але чітко визначених немає. Особливо складним є визначення «екологічності» непродовольчих товарів, у виробництві яких широко застосовуються хімічні технології.

Проблеми формування і розвитку ринку екологічно чистих і безпечних непродовольчих товарів знайшли своє втілення у наукових працях Р. А. Степень, В. Н. Паршикової, Г. Ф. Пугачевського, Б. Б. Семака, Н. Осипенко тощо. Екологічні проблеми товарознавства розглядалися і в наших працях [2; 3]. Проте це питання є ще мало дослідженім і потребує створення наукових зasad формування вітчизняного сегменту ринку екологобезпечних товарів, зокрема, екомеблів.

Метою дослідження є визначення основних напрямів розвитку вітчизняного ринку екологобезпечних меблів.

Предметом дослідження є проблеми формування та розвитку ринку екомеблів в Україні.

Екомеблі — це екологічно чисті меблі для житлових та офісних приміщень, кафе, ресторанів та барів, що виготовляються з деревини, металів, каменю, картону, шкіри, лози, ротангу та інших натуральних матеріалів. Однак, меблі з натуральних матеріалів і екологічно чисті меблі не зовсім тотожні поняття. Екомеблі відрізняються, по-перше, тим, що зроблені з екологічно чистих матеріалів. Якщо це деревина, то вона має бути вирубана на екологічно чистій території та в повністю відновлюваних лісах, де вирубування дерев супроводжується новими насадженнями та відновленням лісових площ. Цей факт повинен бути засвідчений відповідним сертифікатом. По-друге, при виготовленні таких меблів використовуються біоклей і біомасла. На території України екомеблі в такому розумінні майже не виготовляються, оскільки вітчизняні меблярі під час виготовлення меблів з натуральних матеріалів використовують несертифіковану, як правило, місцеву сировину (деревину, шкіру, клей, лаки і тому подібне).

В будь-якому разі, одним із найголовніших критеріїв екологічності меблів є натуральність застосованої сировини, оскільки більшість синтетичних засобів, що застосовуються при виготовленні предметів інтер'єру, хоч в невеликій кількості, але виділяються в повітря, викликаючи алергію, астму та інші захворювання [7, с. 187–189]. Щоб цього не сталося, в більшості європейських країн для виробництва меблів використовують масиви сосни, дуба або берези, причому з екологічно чистих районів. Безпечними вважаються лише ті меблі, при виготовленні яких не застосовуються лаки, фарби або розчинники, що містять формальдегіди чи солі важких металів. У цьому плані, безпечними вважаються лакофарбові матеріали на водній основі [1]. До екологічно чистих меблів можна віднести і деякі моделі з шкіряною оббивкою, просоченою сучасними барвниками, які не покривають матеріал шаром фарби, а всмоктуються в шкіру, залишаючи пори відкритими. Екологічним може бути і м'який диван або крісло, що має тканинну оббивку. Однак тут потрібно звернути увагу на те, з якого саме матеріалу вона була виготовлена, оскільки для збору бавовни або «стрижки»

вовни овець багато виробників використовують стійкі хімікати. Крім того, для надання меблевим тканинам водовідштовхувальних, брудовідштовхувальних, вогнезахисних властивостей їх піддають спеціальним видам обробок хімічними речовинами, які можуть бути небезпечними для організму людини [8, с. 260–273].

Ринок екомеблів в Україні тільки зароджується — якщо в обсягах вітчизняного ринку меблів частка екомеблів складає 10–12 %, то в обсягах меблевих ринків, наприклад, скandinавських країн, Німеччини, Франції — більше 40 %. В 2008 році обсяги ринку екомеблів в Україні склали близько 148 млн. доларів США, в 2009 році — знизились до 81,4 млн. доларів США [6, с. 69].

Економічна криза істотно скоротила кількість продавців на ринку екологічних меблів і взагалі поставила під сумнів існування самої цієї ринкової ніші. Деякі оператори, замість того, щоб стимулювати попит в умовах погіршення платоспроможності споживача, удосконалювати товарну політику, шукати нові підходи в рекламиуванні продукції, нові канали збути, розширювати і поглиблювати сервісні програми, пішли шляхом найменшого опору — вважали за краще частково переорієнтуватися на масовий сегмент ринку житлових меблів, в якому вони зможуть досягти порівняно стабільних об'ємів реалізації, хоча в ньому і спостерігається жорстка конкуренція. Як результат, продукція, що пропонується в магазинах екомеблів, часто не відповідає очікуванням потенційних покупців.

Однак, незважаючи на те що з ринку пішли деякі гравці, конкуренція як і раніше досить жорстка. Але чекати її подальшого посилення теж не варто, оскільки в найближчі, як мінімум, півроку нові великі гравці не з'являться. Адже поріг входження в цей бізнес — не менше \$ 100 тис., тоді як виробництво меблів з ДСП може стартувати в невеликій столярній майстерні, для устаткування якої знадобиться не більше \$ 10 тис. І термін окупності інвестицій у виробництво екомеблів набагато більший (більше п'яти років), ніж у стартових вкладень у виготовлення меблів з ДСП (один рік) [6, с. 70].

Втім, оскільки охочих виготовляти екомеблі небагато, іх виробники від кризи майже не постраждали. Деякі з них ще до кризи експортували меблі. Причому частка експорту у таких компаній і тепер досить велика — близько 80 %. Крім того, багато продавців меблів в період кризи вважали за краще відмовитися від імпорту і торгують вітчизняною продукцією. За оцінками операторів, в 2010 році частка імпортної продукції зменшилася з 65 % до 60 % (рис. 1.).

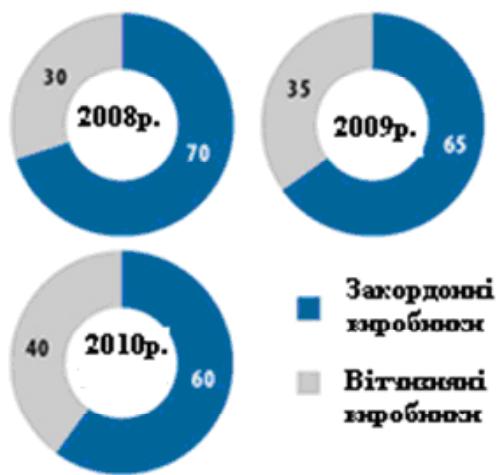

Рис. 1. Структура реалізації екомеблів в Україні в 2008–2010 pp.
(в грошовому вираженні), % [6, с. 70]

Втім, як тільки ринок оживе, частка імпортної продукції знову збільшиться, оскільки вітчизняні компанії пропонують екомеблі нижнього (0,3–1,5 тис. грн. за гарнітур: стіл і стілець) і середнього (1,5–2,5 тис. грн.) цінових сегментів. Меблі верхнього (більше 2,5 тис. грн.) цінового сегменту поки що доводиться імпортувати. В 2010 р. структура реалізації екомеблів в Україні була такою: 46 % припало на меблі нижнього цінового сегменту, по 27 % — на меблі середнього та верхнього цінового сегменту. [6, с. 69].

Як і в інших країнах, в Україні екомеблі в основному купують приватні покупці, на яких припадає близько 70 % об'єму реалізації. Решта — частка корпоративних замовників (готелі, заклади громадського харчування, дизайн-студії тощо). Що стосується посткризових перспектив росту ринку екомеблів в Україні, то їх оператори оцінюють надзвичайно високо.

Слід відзначити, що екомеблі сучасних виробників зовні нічим не відрізняються від інших моделей. Вони можуть бути виконані в будь-якому стилі, свідоцтвом їх екологічності може бути тільки екологічний сертифікат.

Разом з тим, підвищення вимог до екологічної безпеки і охорони навколишнього середовища змушує виробників меблів запускати окремі екологічні лінії виробництва. При цьому в гонитві за цим новим віянням багато компаній заявляють про безпеку та натуральність своєї продукції, однак справді екологічно чисті меблі виробляються лише одиницями. Екологічно чисті меблі на українському ринку поки що є розкішшю, оскільки вітчизняні виробники не можуть собі дозволити виготовляти їх з натуральних матеріалів без істотного подорожчання.

На нашу думку, сьогодні можна виділити такі напрями дослідження ринків екологічно чистих виробів загалом і ринку екомеблів зокрема:

- нагромадження об'єктивної інформації про структуру потреб в основних видах екомеблів;
- економічне обґрунтування квоти власного виробництва екомеблів та доцільноті їх імпорту;
- запровадження щорічної державної статистичної звітності про обсяги виробництва, реалізації, імпорту та експорту екомеблів;
- розробка і запровадження екологічних нормативних документів на терміни і визначення, що стосуються основних понять про екологічну безпечність меблів; процедуру оцінювання рівня екологічної безпечності; обґрунтування норм і вибору критеріїв та методів їх оцінювання тощо.

Виготовлення меблів — складний процес, що складається з кількох етапів. Екологічність меблів залежить, перш за все, від екологічної чистоти сировинних матеріалів, що застосовуються для їх виробництва — деревини, металів, текстильних матеріалів, клеїв, лакофарбових матеріалів тощо. Адже можна найкращу деревину переробити на меблі, що будуть виділяти небезпечні речовини, покривши їх фенолформальдегідним лаком. Тому, досліджуючи безпечність та екологічну чистоту меблів, необхідно досліджувати кожну їх складову частину.

З огляду на зарубіжну практику, важливу роль у формуванні вітчизняного ринку екомеблів відіграє система стандартизації специфічних вимог до екомеблів, вибору та обґрунтування критеріїв і методів оцінювання рівня їх екологічної безпечності, регламентації термінів та визначень їх основних властивостей, специфіки екологічного маркування та догляду за ними під час експлуатації. Аналізуючи стан розвитку екологічної стандартизації у вітчизняній промисловості, варто зауважити, що за останні роки найбільш поступ спостерігається в текстильній галузі. Так, розроблено «Технічний регламент щодо екологічних критеріїв для екомаркування текстильних виробів» та

ДСТУ 4239-2003 «Матеріали та вироби текстильні і шкіряні побутового призначення. Основні гігієнічні вимоги», дія яких розповсюджується і на меблеві текстильні матеріали. Дослідженю екологічних властивостей текстильних матеріалів присвячено велику кількість наукових праць, зокрема [5, с. 63–67]. З врахуванням підходів, сформульованих в джерелі [4, с. 64] нами виділено основні види товарознавчої інформації, які характеризують екологічну безпечність меблів:

- екологічна характеристика сировинних ресурсів (деревина, метали, скло, текстильні матеріали, клеї, лакофарбові матеріали тощо), що використовуються для виробництва екомеблів;
- інформація про екологічну безпечність основних технологічних процесів виробництва екомеблів;
- інформація про еколо-гігієнічні властивості та рівень екологічної безпечності екологобезпечних меблів різного призначення;
- характеристика особливостей методики екологічної експертизи меблів з різних сировинних матеріалів, обробки, призначення.

Таким чином, ринок екомеблів в Україні тільки починає розвиватися, він потребує детального вивчення та законодавчого, нормативного, інформаційного забезпечення. Перспективи цього ринку в нашій країні великі, бурхливий розвиток стримується в основному кризовими явищами в нашій економіці і низькою платоспроможністю населення.

Література

1. Екологічно сприятливі лакофарбові матеріали для меблевої промисловості [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.derevo.info/content/detail/4444>.
2. Луців Н. В. Інноваційні тенденції регулювання екологічних проблем товарознавства // Сучасні тенденції та проблеми інновації виробництва товарів і надання послуг [Текст] : матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8 травня 2008 р.). — Львів : РВВ НЛТУ, 2008. — С. 227–232.
3. Луців Н. В. Роль товарознавства в забезпеченні екологічної безпеки зовнішнього середовища [Текст] / Н. В. Луців // Вісник Львівського інституту економіки і туризму. — 2009. — № 4. — С. 225–228.
4. Пушкар Г. О. Інтер’єрний текстиль: формування вітчизняного ринку та шляхи оптимізації асортименту [Електронний ресурс] / Г. О. Пушкар, Б. Б. Семак // Ефективна економіка. — 2010. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&id=166>.
5. Семак Б. Б. Напрями вдосконалення інформаційного забезпечення вітчизняного ринку екологобезпечних товарів [Текст] / Б. Б. Семак // Вісник Львівської комерційної академії. Серія товарознавча. — Львів : ЛКА, 2009. — Випуск 11. — С. 63–67.
6. Середа Е. А. Поднатурели. / Е. А. Середа // Бізнес. — 2010. — № 39. — С. 68–71.
7. Степень Р. А. Экология: Экологические проблемы товароведения [Текст] : учеб. пособ. / Р. А. Степень, В. Н. Паршикова. — М. : Академия, 2004. — 240 с. — ISBN 5-7695-1478-7.
8. Тебляшкіна Л. І. Технологія опоряджувального виробництва [Текст] : навч. посібн. — К. : Кондор, 2005. — 278 с. : іл. — Бібліогр. : с. 274–275. — ISBN 966-8251-83-0.

Луців Н. В.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ЭКОМЕБЕЛИ В УКРАИНЕ

Исследованы особенности и проблемы формирования современного рынка экомебели в Украине, выделены основные виды товароведной информации, которые характеризируют экологическую безопасность мебели.

Ключевые слова: экологически чистая мебель, безопасность, рынок, древесина, экологический сертификат.

Lutsiv N. V.

**PROBLEMS OF FORMING ECOLOGICAL FURNITURE MARKET
IN UKRAINE**

It's explored features and problems of forming modern market of ecological furniture in Ukraine and selected basic types of commodity expert information which characterize ecological safety of furniture.

Keywords: *ecological furniture, safety, market, wood, ecological certificate.*

УДК 339.188

Сеник Л. Я.

ТЕХНОЛОГІЇ І СТАНДАРТИ МЕРЧАНДАЙЗИНГУ

Висвітлено інструменти мерчандайзингу, правила розміщення товарів на торгово-технологічному устаткуванні, його технології та стандарти.

Ключові слова: товар, мерчандайзинг, POS-матеріали, правило фейсингу, правило «space to sale», правило «цінова піраміда», стандарти мерчандайзингу.

На сьогоднішній день мерчандайзинг виступає основним чинником просування товарів та послуг на ринок. Більшість покупок клієнти здійснюють, ґрунтуючись на своїх потребах. Правильно обрана політика мерчандайзингу є гарантом того, що продукція буде помічена споживачем.

У сучасних умовах виробничі, оптово-роздрібні підприємства зіткнулися з необхідністю отримання конкурентних переваг у сфері збуту продукції, що передбачає оцінку потенціалу дистрибуції, демонстрації та домінуванню, що є основою концепції мерчандайзингу.

Поняття мерчандайзинг часто зустрічається в економічній літературі. Науковими дослідженнями у сфері оцінки та управління мерчандайзингом займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Берман Б., Буйнова Д., Еванс Дж., Мусель М., Райс Е., Траута Дж., Черепній Т., Удалова Х. та інші. Єдиного загальновизнаного варіанта тлумачення терміна ні фахівці-теоретики, ні практики поки що не знайшли, що ускладнює розуміння його сутності, оцінку наявного рівня і його достатності, розроблення і обґрунтування заходів, спрямованих на реалізацію збутових цілей і розвиток підприємства в цілому (табл. 1).

Метою статті є висвітлення інструментів мерчандайзингу, правила розміщення товарів на торгово-технологічному устаткуванні, його технології та стандартів.

Із посиленням конкуренції і подальшим розвитком науково-технічного прогресу пропозиція нових, різноманітних і високотехнологічних товарів різними виробниками неухильно зростає. Високі вимоги та стандарти якості ведуть до знеособлення товару. В умовах технологічного паритету вибір споживача тільки на 20 % визначається основними властивостями продукту і на 80 % — його оточенням (дизайн, ціна, марка, зручність придбання). Отже, зауваження уваги покупця залишається одним із найсерйозніших завдань. В останні декілька років вітчизняний споживач звик до постійної дії подразників, що борються за його увагу. У цих умовах мерчандайзинг стає ще й інструментом, який дає відчутні конкурентні переваги [3, с. 23].

Технології мерчандайзингу — це процес використання окремих видів робіт, що в комплексі становить зміст мерчандайзингу.

Технології мерчандайзингу забезпечуються в 3 етапи:

- вибір торговельного обладнання;
- розташування обладнання в торговельному залі та розміщення на ньому товарів;
- організація реклами на місцях продажу [4, с. 235].

На першому етапі торговельне обладнання відіграє подвійну роль. З одного боку, воно має ефективно підтримувати товар, бути технологічно досконалим, але одночасно майже непомітним (щодо товарів масового споживання), з іншого боку, для особливих товарів торговельне обладнання має створити відповідну обстановку і вигідне представлення.

Торговельне обладнання можна поділити на стандартне та спеціальне. При його виборі потрібно дотримуватись такого правила: обладнання має відповідати товарам, що представляються, показувати переваги відділу, давати змогу чітко класифікувати продукти.

До стандартного обладнання відносяться класичні прилавки, стелажі, стояки для одягу, острівні гірки.

Таблиця 1

Тлумачення дефініції «МЕРЧАНДАЙЗИНГ»

Видання (автор)	Визначення
Енциклопедія підприємця	Комплекс заходів, спрямованих на привертання уваги покупців, наприклад — <i>public relations</i> , розміщення товарів у торговельному залі, оформлення торгових прилавків, розповсюдження рекламних проспектів, плакатів тощо
Д. Буйнова	Комплекс заходів, які проводяться в торговельному залі та спрямовані на просування того чи іншого товару, результатом якого є стимулювання бажання покупців вибрати та купити товар, що просувається
Оксфордський тлумачний словник бізнесу	Збутова політика роздрібного торговця, просування і збут у магазині певних товарів
Французька академія комерційних наук	Галузь маркетингу, в яку входять методи продажу, які дають змогу представити товар потенційному покупцю за найвигідніших матеріальних і психологічних умов
Проект EDI-Press	Підготовка до продажу товарів у роздрібній торговельній мережі: оформлення прилавків, вітрин; розміщення самого товару в торговельному залі, пропонування даних про товар
М. Мусель	Діяльність виробника, постачальника або роздрібного продавця щодо системного виконання збутових і комунікаційних функцій, яка призводить до збільшення доходу в точці продажу
Б. Берман, Дж. Еванс	Вид діяльності щодо придбання конкретних товарів (послуг) та їх пропонування в місці, в період часу, за цінами і в кількості, що дозволяє роздрібному підприємству досягти своїх цілей
Х. Удалова	Комплекс заходів, які здійснюються в торговельному залі та спрямовані на просування того чи іншого товару
Т. Черепній	Комплекс таких заходів, як викладка товарів і розміщення рекламних матеріалів, спрямованих на виділення товару в місці продажу, залучення до них уваги, які спонукають до купівлі
Керівництво з мерчандайзингу компанії «Unilever»	Таке пропонування товару в місцях продажу, яке наближує товар до покупця, підкреслює переваги товару, викликає бажання придбати цей товар, тим самим збільшує продаж

Натомість спеціальне обладнання — це холодильне обладнання, семплінг — столи, дисплеї.

Після того, як вибрано певний тип торговельного обладнання за стилем, кольором, матеріалами і дизайном, подальшим важливим етапом є розташування обладнання в магазині та розміщення на ньому товарів, тобто здійснення «товарної викладки».

При розташуванні товарів у торговому залі враховується кілька факторів:

- оптимальне використання простору торгового залу;
- оптимальне розташування товарних груп;
- розташування основних і додаткових точок продажу;
- способи уповільнення потоку покупців.

40 % площини торговельного точки займає торговельне устаткування, 60 % площини відводять для вільного руху покупців [1, с.46].

Планування товарної викладки починається з розробки схеми розташування відділів та обладнання в магазині.

Розміщення відділів залежить від:

- розмірів торговельної площини;
- потреби спонукати покупця відвідати максимальну кількість відділів (дані спостережень підтверджують, що 80–90 % відвідувачів магазинів обходять усі точки продажу, розміщені по периметру торговельної зали, і лише 40–50 % покупців — тільки внутрішні ряди);
- потреби мінімізувати час корисної присутності покупців, «ротація» яких у деякі дні (субота, передсвяткові) має бути досить швидкою;
- санітарно-технічних обмежень (вимоги санітарної станції щодо розміщення окремих товарів; розташування складів, холодильних камер та підготовчих цехів).

Враховуючи, що технологія мерчандайзингу повинна забезпечувати максимізацію прибутку, основна увага при формуванні асортименту повинна приділятися:

- товарам вітчизняних виробників відомих марок;
- товарам відомих марок зарубіжних виробників;
- товарам торгові марки яких активно рекламируються в засобах масової інформації;
- продукції власного виробництва (салати, хлібобулочні вироби, м'ясна кулінарія).

Асортимент повинен виправдовувати очікування клієнтів магазину, враховувати тенденції ринку і появу нових товарів. Тому існують правила розташування товарів на полицях.

Фейсинг — це одиниця продукції, видима (у магазинах із самообслуговуванням — доступна) покупцеві, яка виконує як демонстраційну, так і функцію утримання полічного простору.

Правило «двох фейсингів». Кожний окремий вид продукції необхідно представити як мінімум двома фейсингами за винятком випадків, коли полічного простору недостатньо.

Більше фейсингів — більше продажів:

- 1 упакування = x грн.
- 2 упакування = x + 25 %
- 3 упакування = x + 40 %
- 4 упакування = x + 55 %
- 5 упакувань = x + 60 %
- 6 упакувань = x + 64 %

Правило фейсингу: завжди показуйте особливу сторону продукту, вся продукція обернена торговельним знаком до покупця [1, с. 58].

Правило «space to sale». Візуальне сприйняття товару на місці продажу дозволяє покупцям зорієнтуватися серед представлених товарів. Для досягнення цієї мети застосовують різні способи групувань і блокувань. Як відомо, людина свідомо сприймає інформацію, яка знаходиться в куті до 30° від місця, де сфокусований її погляд. Якщо компанія бажає зайняти візуальну домінуючу позицію на місці продажу, то має заповнювати продукцією місце, більше ніж умовні 30° всередині цієї площини, збільшення фейсингів буде давати більший ефект [1, с. 60].

Правила розташування товарів на полицях:

- правило «визначення місця на полиці» (горизонтальний розріз): увагу покупців привертають перші полиці, які вони бачать, потім інтерес втрачається;
- правило «визначення місця на полиці» (вертикальний розріз): кожному товару виділяють місце у відповідності з очікуваним об'ємом продажів. Оптимальними вважають ті полиці, які знаходяться на рівні очей і нижче (на 30–40 см) — на них припадає близько

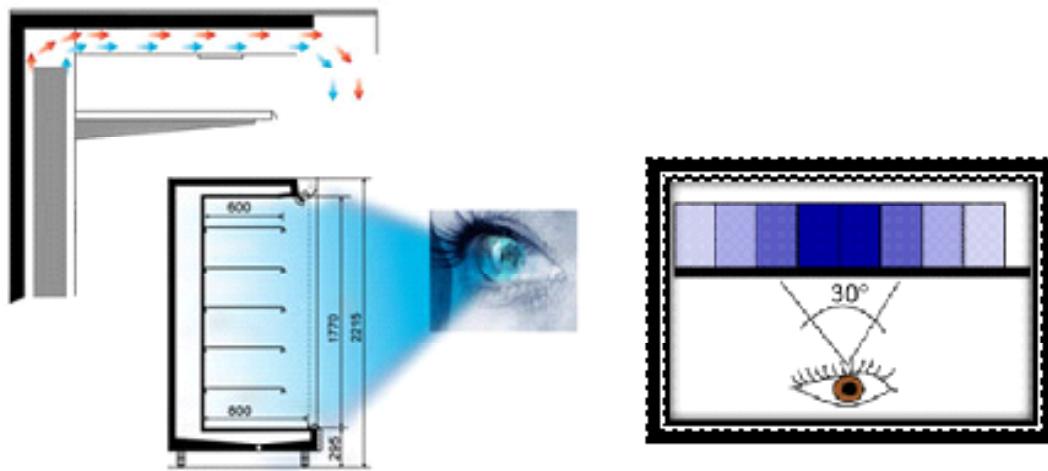

Рис. 1. Правило «space to sale» [1, с. 60]

50 % загальних продажів. Прибравши з них товар на нижчі полиці, виробник може втратити 40–70 % його продаж [1, с. 63];

— правило «лицем до покупця»: товар має бути розташований фронтально, з урахуванням кута зору, інформація на упаковці не повинна закриватися іншими упаковками або цінниками, має легко читатись. Розширення фейсингу — ключове завдання виробника. На думку психологів, око людини сприймає як мінімум 3–5 одиниць однорідної продукції. Отже, викладка у 5 пакетів здатна збільшити продажі на 60 % відносно одинарної викладки;

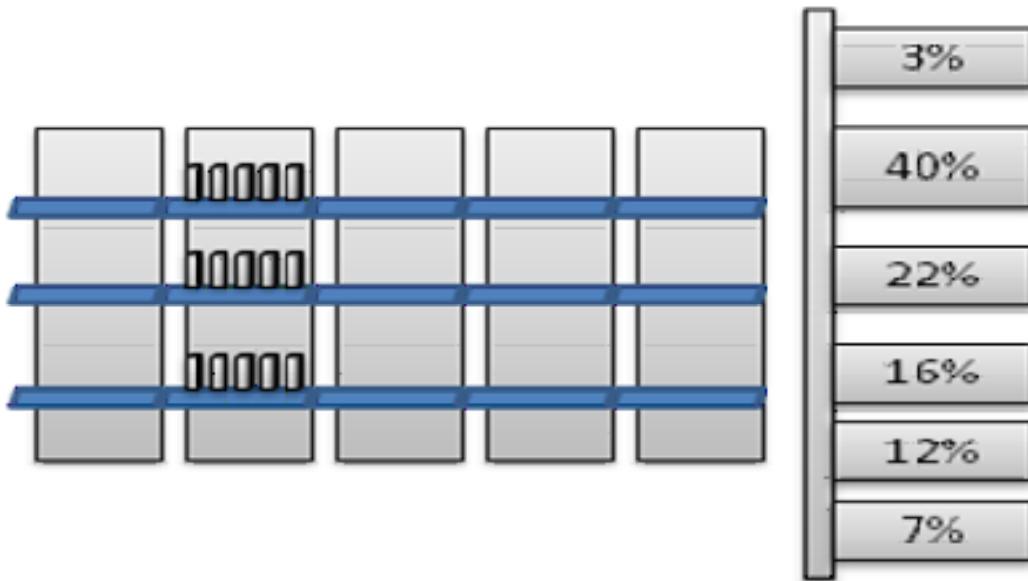

Рис. 2. Правило «визначення місця на полиці» [1, с. 63]

— правило «цінова піраміда» — дешевий товар виставляють на нижніх полицях, дорогий — на верхніх. Це стосується і розмірів. Правило має логічне пояснення: імпульсивні купівлі здійснюють переважно забезпечені споживачі. Отже, такі товари мають бути в найбільш доступних візуально місцях. Малозабезпечені покупці планують купівлі і шукають товар, тому нижні місця розраховані на товар, який шукають [1, с. 64];

Рис. 3. Правило «цінова піраміда» [1, с. 64].

- правило «представлення» (або викладки блоком): якщо група товарів одного виробника має високу долю в загальному обсязі реалізації і викладення блоком не суперечить загальній концепції представлення товару, то продукцію групують у корпоративний блок у кожній продуктовій групі. Викладка блоком привертає увагу покупців контрастністю і кольоровою плямою, збільшує час перебування біля секції і обсяги продажів;
- правило «співвідношення ціни і обсягу продукції»: між розмірами ціни і обсягу продукції обернена залежність.

POS-матеріали займають важливе місце в організації рекламного забезпечення та в організації торговельного процесу.

Мета використання POS-матеріалів — це можливість ініціювати цікавість споживача до запропонованої послуги або товару в достатньо короткий проміжок часу.

POS-матеріали є частиною мерчандайзингу — технології подання й розміщення товару в будь-яких місцях продажу: торговельних залах супермаркетів, кіосках, лотках на ринку. Рекламні матеріали слід застосовувати з урахуванням їх відповідності місцю і годині використання, а також зовнішньому вигляду [2, с. 38]

Стандарт мерчандайзингу — корпоративний документ, що розробляється та впроваджується з метою підтримки системи мерчандайзингу в торговельній компанії [4, с. 301].

Стандарт мерчандайзингу потрібен для того, щоб керівництво торговельної компанії (підприємства, магазину) змогло визначити та сформулювати всі вимоги щодо системи мерчандайзингу з урахуванням специфіки товару, особливостей попиту потенційних покупців та концепції торговельної діяльності компанії (підприємства, магазину). Стандарт мерчандайзингу потрібен також для того, щоб весь персонал магазину (підприємства, компанії) мав однакове уявлення про те, що і як потрібно робити з метою організації системи мерчандайзингу в магазині. Більше того, цей документ дає можливості оцінити дії працівників з підтримання цієї системи мерчандайзингу в магазині.

Основні ділянки розробки стандартів для кожного типу магазину залежно від розміщення, торгової площа виділяють:

- асортимент;
- принципи організації торгового простору;
- підтримка запасу та порядку в залі впродовж дня;
- сезонні та свяtkові зміни;

- розміщення та викладка товарів;
- норматив місця для товарних груп;
- торговельне обладнання;
- правила та можливості розміщення рекламних матеріалів у магазинах.

Структура стандарту мерчандайзингу

- загальні положення;
- правила і стандарти, які відносяться до асортименту;
- стандарт розміщення товарів;
- інструкція по поповненню запасу;
- стандарти викладення товарів;
- стандарти і правила розміщення POS-матеріалів;
- мерчандайзинг-альбом [4, с. 305].

Загальні положення визначають загальні правила мерчандайзингу для товарів, які реалізує магазин.

Правила і стандарти, які відносяться до асортименту:

— передбачає вдалі та невдалі місця для розміщення продукції в основному місці продажу, види додаткових місць продажу і вибір місця для них у торговельному залі. Цей стандарт розробляється у формі плану-схеми розташування в торговельному залі торговельного обладнання з позначенням розмірів торговельного залу та обладнання, а також з відображенням місця розташування товарних груп

Стандарти викладення товарів включають правила викладки товарів у торговельному залі:

- планограмами викладки товарів — графічне зображення (у формі фотографії, схеми, рисунка) викладки товару на конкретному торговельному обладнанні магазину з необхідними поясненнями та коментарями;
- систему викладки товарів у товарній групі (за видами, блоками тощо);
- вимоги щодо фейсингу: визначення особливостей викладки товарів у першому ряду стелажу чи вітрини (кількість пакувань товару кожного артикула, визначення лицевої сторони пакування, кут розташування товару на полиці, розмір викладуваного вагового товару, розташування зрізу шматка того чи іншого різновиду продуктів харчування, послідовність розташування різних артикулів товарів однієї торгової марки);
- інформацію про товари-лідери;
- інформацію про неприпустиме сусідство у разі тимчасової відсутності якої-небудь марки.

Стандарти і правила розміщення POS-матеріалів встановлюють основні вимоги щодо застосування і розміщення у магазині рекламних матеріалів, цінників (розташування й оформлення цінників, їх зміст).

Мерчандайзинг-альбом. Щоб стандарти розміщення і викладення повноцінно використовувалися для роботи, а не просто служили прикрасою або демонстрацією досягнень аналітичного відділу, бажано виготовити в 2-х версіях мерчандайзинг — альбом.

Перша версія призначена для керівництва і менеджерів, що здійснюють аналіз і оптимізацію, складається з кольорових схем високої якості та знаходиться в офісі. Друга — для співробітників магазинів і мерчандайзерів — невелика тека, яку зручно носити з собою, зі схемами в чорно-білій графіці, щоб їх було легко відтворити на будь-якому копіювальному пристрої у разі втрати або псування документа.

Щоб розробка «Стандарту мерчандайзингу» дала необхідний ефект, керівництво торговельного підприємства повинно забезпечити впровадження розроблених стандар-

тів і їх безумовне виконання шляхом встановлення відповідальності за дотримання вимог Стандарту (у посадових обов'язках працівників) [4, с. 306].

Дія мерчандайзингу починається тоді, коли у поле зору покупця потрапляє магазин і закінчується тоді, коли покупець виходить з магазине з покупками.

Таким чином, завдяки знанням етапів технології та стандартів мерчандайзер сприяє підвищенню рівня продажу товарів на 13 %, а також збільшення рівня прибутковості торговельного підприємства.

Література

1. Божкова В. В. Мерчандайзинг [Текст] : навч. посіб. / В. В. Божкова, Т. О. Башук. — Суми : ВДТ «Університетська книга», 2007. — 125 с. — 1000 екз. — ISBN 966-680-300-3.
2. Канаян К. Мерчандайзинг [Текст] : серия «Академия рекламы» / К. Канаян, Р. Канаян. — М. : РИП-холдинг, 2007. — 236 с. — 1000 екз. — ISBN 5-900045-29-3.
3. Мельник І. М. Мерчандайзинг [Текст] : навч. посібн. / І. М. Мельник, Ю. Т. Хом'як. — К. : Знання, 2009. — 309 с. — ISBN 978-966-346-720-7.
4. Савельєв Є. В. Новітній маркетинг [Текст] : навч. посібн. / Є. В. Савельєв, С. І. Чоботар, Д. А. Штефанич та ін. — К. : Знання, 2008. — 420 с. — ISBN 978-966-346-349-0.
5. Фед'ко В. П. Мерчандайзинг и семплінг [Текст] : учеб. пособ. — М. : ИКЦ «МарТ», Ростов-на-Дону : Издательский центр «МарТ», 2006. — 304 с. — ISBN 5-241-00671-0.

Сенік Л. Я.

ТЕХНОЛОГИИ И СТАНДАРТЫ МЕРЧАНДАЙЗИНГА

Освещено инструменты мерчандайзинга, правила размещения товаров на торгово-технологическому оборудовании, его технологии и стандарты мерчандайзинга.

Ключевые слова: товар, мерчандайзинг, POS-материалы, правило фейсингу, правило «space to sale», правило «ценовая пирамида», стандарты мерчандайзинга.

Senyk L.Y.

TECHNOLOGIES AND STANDARDS OF MERCHANDISING

The article provides instruments of merchandising, rules of placing the goods on the merchant-technological equipment, technologies and standards of merchandising.

Keywords: product, merchandising, POS-materials in, rule feysynhu, rule «space to sale», rule «prise Pyramid», standards for merchandising.

УДК 339.13(637.1)

Павлишин М. Л., Боляновська Д. С., Бурак Є. І.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО РИНКУ МОЛОКА В УКРАЇНІ

Досліджено особливості та проблеми формування сучасного ринку молока в Україні.

Ключові слова: молоко, ринок, аграрний сектор, фактори.

В умовах кризи світової економіки, а також з міжнародним зобов'язанням України перед СОТ і ЄС актуальною є проблема посилення дефіциту молока. Рівень розвитку ринку молока та підвищення вимог відносно його якості впливає на забезпеченість населення вітчизняними молочними продуктами та формування ціни на них. А це в свою чергу виклике кризу у розвитку молочного сектора.

Вдвічі зменшення суми дотацій вітчизняним виробникам молока, недосконалість нового механізму виплати дотацій призводять до масового скорочення поголів'я худоби, а також до зменшення обсягів виробництва молока. Тому, в 2011 р. молоко може стати дефіцитом. Збільшення дефіциту молока обов'язково приведе до подальшого зростання його вартості.

Проблеми й перспективи розвитку ринку молока вивчають вітчизняні науковці: Я. І. Дівіренко [1], П. С. Березівський [7], В. І. Бойко [10, 11], В. Н. Зимовець [8], М. П. Коржинський [9], Ю. М. Макаренко [10], П. Т. Саблук [11], О. В. Шкільов [12], О. М. Шпичак [13] тощо. Отже, досить актуальним є питання формування системи заходів для ефективного функціонування вітчизняного ринку молока.

Серед різноманітних видів ринку важливе місце посідає ринок молока. Він відображає систему товарно-грошових відносин між фермерами й виробниками та кінцевими споживачами.

Виробництво та збут молока має локалізований характер. Молоко є швидкопусуючим, малотранспортабельним продуктом першої необхідності, тому ринок молока характеризується низькою ціновою еластичністю попиту. На цінову еластичність впливають попит і пропозиція молока, наявність і собівартість молока — сировини, державна політика у формуванні механізму виплати дотацій, підтримки вітчизняного фермера, товаровиробника. Ці ж фактори впливають на формування гуртового та роздрібного ринків молока.

На формування вітчизняного ринку молока в цілому впливають мікро- та макроекономічні фактори. Негативний вплив на його розвиток мають: світова економічна криза, що призвела до зниження платоспроможності населення, зміну міжгосподарських та міжгалузевих зв'язків суб'єктів господарювання [1, с. 5–8].

З кожним роком чисельність поголів'я корів зменшується. Так, в 2010 р. поголів'я корів зменшилося майже у всіх областях, за винятком Черкаської і Полтавської областей, де збільшення відбулося за рахунок сільськогосподарських підприємств — відповідно на 0,2 % і 0,6 %. Найбільше зменшилося число корів у Київській (на 13 %), Житомирській, Запорізькій, Сумській (на 9 %), Вінницькій, Одеській, Тернопільській, Харківській, Чернівецькій (на 8 %) областях. Винятками є АР Крим, Хмельницька обл., де воно зросло на 0,9 %, а в Полтавській обл. — на 2,7 %. Аналіз зміни поголів'я великої рогатої худоби за десять років зазначено в табл. 1 [14, с. 185].

Станом на 1.05.2010 р. у сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності утримується 607,9 тис. корів. Це на 18 тис. голів менше, ніж у 2009 р. (97,1 %).

На 1.05.2010 р. молока у господарствах населення вироблено 2319,6 тис. т., що складає 96,5 % від показника 2009 р., тобто на 84,1 тис. т. менше. А сільськогоспо-

Таблиця 1

Поголів'я великої рогатої худоби у 1990–2009 р. (тис. голів)

Рік	Велика рогата худоба		% до усього
	усього	в т. ч. корови	
1990	24623,0	8378,0	34,2
2000	9424,0	4958,0	52,6
2001	9421,0	4918,0	52,2
2002	9108,0	4716,0	51,6
2003	7712,0	4284,0	54,2
2004	6903,0	3929,0	57,3
2005	6514,0	305,0	55,7
2006	6174,0	3347,0	54,2
2007	5491,0	3096,0	55,5
2008	5079,0	2856,3	56,2
2009	5348,0	2868,1	51,7

дарськими підприємствами усіх форм власності станом на 1.05.2010 р. вироблено 686,5 тис. т. молока, що на 12,5 тис. т. більше ніж у 2009 р.

Валові надої молока на 1.05. 2010 р. становлять 683,9 тис. т., що на 12,9 тис. т. більше ніж у 2009 р. На вказану дату від населення закуплено 4,8 тис. т. молока, що на 1,8 тис. т. менше, ніж у 2009 р. [14, с. 184].

Попри те, що чисельність поголів'я корів у 2010 р. зменшилась на 3,8 % у порівнянні із 2009 р., валове виробництво молока зросло на 1,9 % (або на 12,9 тис. т). Це свідчить про те, що надої молока зростають.

Середній місячний надій молока на одну корову в сільськогосподарських підприємствах на початок 2009 р. становив 506 л (збільшився на 12,7 % порівняно з січнем–лютим 2008 р.).

У зв'язку із захистом національного виробника молока була розроблена й введена державна програма. Це привело до подорожання продукції. Протягом лютого 2009 р. молоко подорожчало на 1,1 %, а в січні 2011 р. — в 2,1 рази. У 2010 р. виробництво молока у всіх категоріях господарств у 19 областях зменшилося, з яких найбільше — у Львівській, Київській (на 7,0 %), Дніпропетровській, Запорізькій (6 %), Волинській, Чернівецькій (на 5,0 %). Найбільший приріст виробництва молока спостерігався в Полтавській (на 10 %) та Чернігівській (на 3 %) областях.

Ситуація, що склалася в тваринництві, позначається на функціонуванні вітчизняних молокопереробних підприємств. Протягом 1999–2009 рр. продаж молока усіма категоріями господарств і підприємствами переробної промисловості Львівської області скоротився понад 17 разів (табл. 2. та рис. 1. [14, с. 186]).

Отже, в цілому на ринку спостерігається негативні тенденції у виробництві й споживанні молока, що пояснюється низькою платоспроможністю населення.

Проаналізувавши фактичні матеріали можна виділити основні тенденції на ринку молока в Україні, що відбулися у 2009 р.:

- зменшення поголів'я корів станом на 1.01.2010 р. порівняно з 01.01.2009 р. на 3,5 % (у т. ч.: у сільськогосподарських підприємствах — на 3,2 %, господарствах населення — на 3,5 %) (табл. 3 [14, с. 181]);
- зменшення у 2009 р. порівняно з 2008 р. на 1,3 % виробництва молока в усіх категоріях господарств (в сільгospідприємствах виробництво молока зросло на 7,0 %, в господарствах населення — зменшилось на 3,1 %);
- у 2009 р. спостерігалося зменшення обсягів виробництва продукції молочної промисловості порівняно з 2008 р. на 9,2 %;

Таблиця 2

Виробництво молока в Україні [14, с. 190]

	Молоко всіх видів за січень-лютий 2010 рік		Молоко всіх видів за 2009 рік	
	тис. т	у % до 2009 р.	тис. т	у % до 2008 р.
Україна	1166,2	97,5	11603,6	98,7
АР Крим	35,4	97	365	100,4
області				
Вінницька	95,1	99,4	841,8	100,2
Волинська	40,2	96,2	461,8	95,2
Дніпропетровська	30,8	94,2	359,2	94,2
Донецька	42,3	93,6	360,3	97
Житомирська	61,4	95,9	602,2	98,1
Закарпатська	39	105,7	385	97,7
Запорізька	33	90,2	287	94,4
Івано-Франківська	39,9	94,1	485,5	98,1
Київська	65,1	93,9	472,4	93,4
Кіровоградська	34,3	99,1	346,5	100,1
Луганська	29,3	101	316	99,1
Львівська	42	96,8	682,9	93,4
Миколаївська	36,1	99,2	367,6	99,7
Одеська	39,5	98,3	413,8	99,4
Полтавська	82,8	100,1	717,9	109,5
Рівненська	40,2	100,8	448	98,3
Сумська	48,6	94,6	456	100,3
Тернопільська	34,7	98,3	418,7	98,8
Харківська	53,8	97,5	481,5	98,4
Херсонська	26	93,9	318,9	99,5
Хмельницька	61,3	94,2	620,8	99,3
Черкаська	66,7	99,3	491	99,5
Чернівецька	32	99,1	312	95,3
Чернігівська	56,7	102,9	591,8	102

Таблиця 3

Поголів'я корів за категоріями господарств (тис. голів)

Роки	Господарства усіх категорій	Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення
		усього	у тому числі фермерські господарства	
1990	8378	6192	0	2186
2000	4958	1851	36	3107
2001	4918	1675	40	3243
2002	4716	1402	38	3314
2003	4284	1100	36	3184
2004	3926	950	36	2976
2005	3635	866	38	2769
2006	3347	764	38	2583
2007	3096	679	38	2417
2008	2856	624	37	2232

— індекс споживчих цін на молоко у 2009 р. склав — 116,6 %, а індекс закупівельних цін — 96,1 %.

Попит і пропозиція, а також споживання молока на одну особу відображені в табл.4.

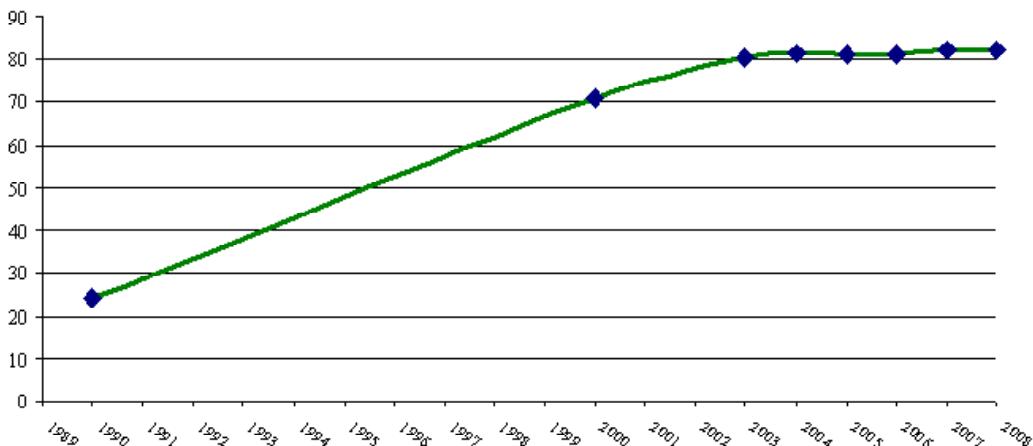

Рис. 1. Частка господарств населення у виробництві молока, %

Таблиця 4

Баланс (у перерахунку на молоко, тис. тонн)

№ п/п	Показник	2008 рік	2009 рік	2010 рік
I	Попит на продукцію:	12073	12073	12250
1.1	Внутрішнього ринку – <i>всього</i>	10933	11140	11150
	з цього:			
1.1.1	Фонд споживання	9890	10090	10150
1.1.2	Інше споживання	1043	1050	1000
1.2.	Зовнішнього ринку (експорт)	1140	933	1100
II	Пропозиція продукції:	12073	12073	12250
2.1.	Внутрішнього ринку – <i>всього</i>	11839	11604	11750
	з цього:			
2.1.1	Власне виробництво	11761	11604	11750
2.1.2	Зміна запасів на кінець року	- 78	0	0
2.2.	Зовнішнього ринку (імпорт)	234	469	400
	Споживання на душу населення, кг на рік	213,8	219,0	221,3

За даними Держкомстату виробництво молока у 2009 р. склало на рівні 11604 тис. т., імпорт — близько 1000 т., експорт — 500 т. (у перерахунку на молоко). За розрахунковим балансом споживання молочної продукції на одну особу становило 218 кг (раціональна норма — 380 кг) [14, с. 184].

У 2010 р. відбулося незначне збільшення обсягів виробництва молока на 1,3 % до 11750 тис. т., за рахунок збільшення обсягів надоїв молока та зниження темпів скорочення поголів'я корів. Імпорт оцінюється в межах 400 тис. т., експорт — близько 1100 тис. т. За рахунок власного виробництва та імпортованої продукції споживання на одну особу оцінюється в межах 221,3 кг/рік (58,2 % від раціональної норми).

Статистичні джерела показують, що основними постачальниками ринку молока в Україні є сільськогосподарські підприємства та господарства населення, які в різні періоди виробляли різну кількість цього продукту, що обумовлено чисельністю тварин, їх породою, віком, умовами утримання, кормовим рационом тощо.

Сучасний стан ринку молока в Україні характеризується постійним скороченням обсягів виробництва молочних продуктів внаслідок низької платоспроможності споживачів, збільшення кількості дрібних і низькотоварних операторів ринку.

Виробництво і реалізація молока, в цілому по Україні в динаміці відображені на рис. 2, 3 [2, с. 62–66; 3, с. 4].

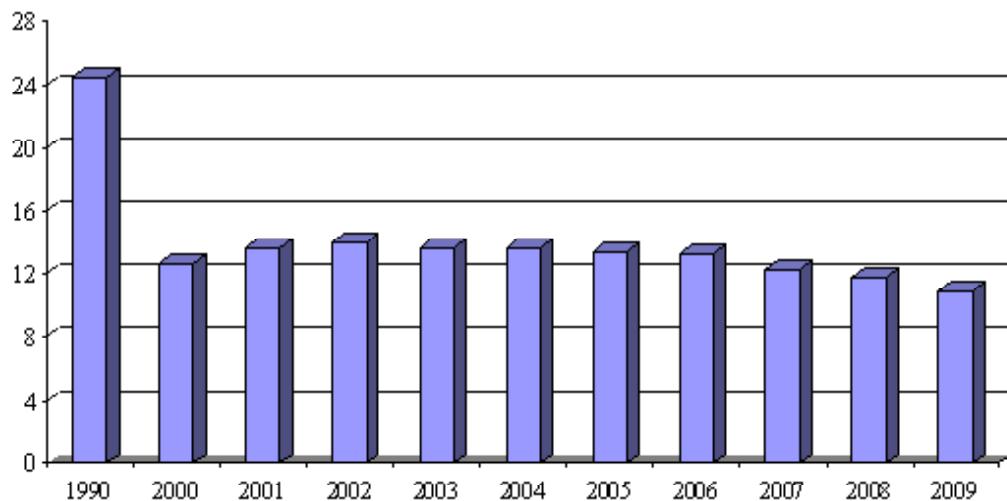

Рис. 2. Виробництво молока в Україні, млн. т.

■ переробними підприємствами ■ на ринку □ населенню □ за іншими напрямами

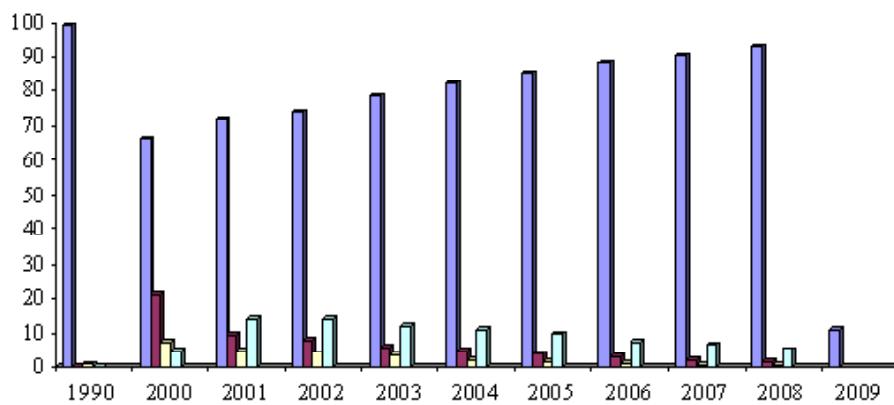

Рис. 3. Реалізація молока сільськогосподарськими підприємствами
(у % до загального обсягу реалізації продукції)

Зобов'язання України, внаслідок вступу в СОТ та переговорного процесу при створенні зони вільної торгівлі з ЄС, передбачає підвищення стандартів якості на молоко. У підсобних господарствах населення не має спеціального холодильного обладнання й не дотримуються необхідні норми санітарії та гігієни. Тому молоко з підсобних господарств не можна здавати на заводи [4, с. 100–103].

На Україні забезпечити виробництво молока високої якості зможуть великі підприємства та їх об'єднання — агрохолдинги. Сама тому інвестиції приватного бізнесу у цей сегмент ринку будуть ефективними. Відродження великих молочних ферм на базі великих й середніх агрохолдингів зможе як покрити дефіцит молока-сировини, так й підвищити його якість [6, с. 27–30, с. 66].

Економічне стимулювання вітчизняних виробників молока, державне регулювання землеробства й тваринництва, удосконалення економічної політики держави — це ті

заходи, які дозволяють відродити вітчизняну молочну галузь та покрити дефіцит молока в Україні. В іншому разі український ринок молока заповниться продукцією з Білорусії, Росії, Польщі тощо.

Література

1. Дівіренко Я. А. Формування та розвиток ринку молока і молочної продукції України [Текст] / Я. А. Дівіренко, Ю. Г. Тарасенко. — Вісник Донецький державний університет управління. — № 1. — 2010. — С. 5–8.
2. Лисенко А. М. Маркетингова система виробництва та реалізації молокопродукції / А. М. Лисенко // Економіка АПК. — 2009. — № 6. — С. 62–66.
3. Виробництво основних видів продукції тваринництва [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Оніщенко О. Г. Державне регулювання ринку молочної продукції та основні напрями його удосконалення / О. Г. Оніщенко // Економіка АПК. — 2008. — № 1. — С. 100–103.
5. Макаров І. М. Сутність ринку та специфіка його формування в молокопродуктовому підкомплексі АПК [ч. 2: Економічні науки. Спеціальний випуск з нагоди міжн. конф. «Гуманітарні науки на рубежі третього тисячоліття: досягнення, проблеми, перспективи»] / [текст] І. М. Макаров // Вісник технологічного університету Поділля. — Хмельницький : Технологічний університет Поділля, 2009. — № 6. — С. 196–199.
6. Довгань Р. С. Поглиблення інтеграції у молокопродуктовому під комплексі / Р. С. Довгань / Економіка АПК. — 2009 — № 12. — С. 27–30.
7. Березівський П. Деякі питання розвитку молочного під комплексу Чеської Республіки в умовах переходу до ринкової економіки [Текст] / П. Березівський, Ю. Губені // Економіка України. — 2004. — № 4. — С. 79.
8. Зимовець В. Н. Молочно продуктовий під комплекс АПК України в умовах переходу до ринку [Текст] / В. Н. Зимовець // Економіка АПК. — 2005. — № 4. — С. 55.
9. Коржинський М. П. Молочнопромисловий підкомплекс України: стан і напрями розвитку [Текст] / М. П. Коржинський, Ю. М. Макаренко. — К. : ІАЕ, 2008. — 82 с.
10. Бойко В. І. Економічна стійкість сільськогосподарського виробництва як основний чинник його конкурентоспроможності [Текст] / В. І. Бойко, М. Г. Лобас // АгроИнком. — 2008. — № 3–4. — С. 23–27.
11. Саблук П. Т. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні [Текст] / П. Т. Саблук, В. І. Бойко. — К. : ННЦ «ІАЕ», 2005. — 340 с.
12. Шкільов О. В. Внутрішньогосподарські резерви підвищення ефективності виробництва молока [Текст] / О. В. Шкільов // Економіка АПК. — 2007. — № 9. — С. 33–36.
13. Шпичак О. М. Теоретичні основи еквівалентності обміну в агропромисловому комплексі [Текст] / О. М. Шпичак // Економіка АПК. — 2009. — № 9. — С. 3–10.
14. Статистичний щорічник України за 2008 рік. — К. : Консультант, 2009. — 520 с.

Павлишин М. Л., Боляновска Д., Бурак Е. И.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО РЫНКА МОЛОКА В УКРАИНЕ

Исследованы особенности и проблемы формирования современного рынка молока в Украине.

Ключевые слова: молоко, рынок, аграрный сектор, факторы.

Pavlishin M. L., Bolyanovska D. S. Burak Y. I.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT MODERN MILK MARKET IN UKRAINE

Features and problems of forming of Ukrainian modern milk market have investigated.

Keywords: milk, market, agrarian sector, factors.

УДК 532.135; 532.

Білецький Е. В., Толчинський Ю. А.

ВИЗНАЧЕННЯ ГІДРАВЛІЧНИХ ВТРАТ ПРИ ТЕЧІЇ В'ЯЗКОЇ РІДИНИ

Розглянуто питання визначення гідравлічних втрат при течії степеневої рідини. Одержані рівняння дають можливість обчислити втрати тиску при течії рідини у трубопроводах.

Ключові слова: в'язкість, степенева рідина, гідравлічні опори, кремнійорганічна рідина, ньютонівська течія, реологічний стан.

Більшість технологічних процесів харчової та хімічної технології нерозривно пов'язані з тепловими процесами. При проведенні теплових процесів одне з головних питань, що доводиться вирішувати — це вибір теплоносія. У великому різноманітті процесів теплообміну цей вибір робиться на користь вологої водяної пари. На користь такого вибору є дуже велика питома теплота паротворення (конденсації) води. Однак такому вибору властиві й негативні моменти. Вони полягають у тому, що для використання пари необхідна велика кількість різного устаткування, а також той факт, що тиск водяної пари занадто швидко збільшується з ростом його температури. Тому використання водяної пари при температурах, що перевищують 150 °C не є доцільним при проведенні різних теплових процесів. Використанню водяної пари є альтернатива, у вигляді високо-температурних теплоносіїв [1]. До них відноситься широка номенклатура олігоорганосилоксанових речовин, а саме кремнійорганічні рідини типу поліметилсилоксані (ПМС). Такі рідини мають комплекс властивостей, що здатні забезпечити проведення високо-температурних процесів, а саме властивість кипіти в широкому діапазоні температур, що лежить вище 100 °C, невисокий тиск пари при робочих температурах, хімічна інертність щодо конструктивних матеріалів, сприятливі теплофізичні властивості. Характерні значення в'язкості кремнійорганічних рідин пов'язані з їхньою молекулярною масою так, що низькомолекулярні представники цих рідин мають в'язкість, близьку до в'язкості води, а високомолекулярні мають велику в'язкість [2]. Недоліком є те, що низькомолекулярні представники мають невисокі значення температур спалаху та інтервали самозапалювання пари [2]. Ця обставина змушує як теплоносій використовувати такі кремнійорганічні рідини, в яких зазначені температури лежать у межах 250–300 °C. Такі рідини мають молекулярну масу порядку й в'язкість, що в 10÷100 разів перевищує в'язкість води [2]. Всі кремнійорганічні рідини є степеневими, тобто такими, в'язкість яких залежить від швидкості зрушень за степеневим законом такого виду [2, 4].

$$\mu = K \cdot \dot{\varepsilon}^n \quad (1)$$

де K — реологічна константа $\text{ПА}\cdot\text{s}$,

$\dot{\varepsilon}$ — швидкість зрушень $\frac{1}{c}$,

n — індекс течії для ньютонівської рідини дорівнює одиниці.

Такі властивості кремнійорганічних рідин дозволяють зробити такі висновки: по-перше, рух цих рідин у трубах, каналах нагрівальних пристрій переважно буде ламінарним на відміну від руху води й пари, який є турбулентним; по-друге, температурні прикордонні шари будуть значно тонші, ніж гідродинамічні; по-третє, тонкість температурного прикордонного шару не зможе цілком компенсувати зменшення числа Рейнольдса, пов'язане з ламінарним характером теплообміну й малістю коефіцієнта тепло-проводності кремнійорганічних рідин у порівнянні з водою. Інтенсивність теплообміну тісно пов'язана з рухом теплоносія, що визначається гідравлічним опором трубопроводів і теплообмінних пристрій. Через значну в'язкість зростає навантаження на гідравлічне устаткування, тому для оптимального його вибору необхідно вміти розраховувати

гідравлічні опори степеневих (кремнійорганічних) рідин. Проблема тут полягає в тому, що сьогодні про місцеві опори течії степеневих рідин відомо значно менше, ніж про течію ньютонівських рідин. Як відомо, течії будь-яких рідин можна поділити на дві групи: сталі й несталі. Різницю між ними легко побачити на прикладі течії ньютонівської рідини в круглій трубі. Сталі течії в круглій трубі можуть бути ламінарними й турбулентними. Ламінарна стала течія — це течія Пуазейля з параболічним профілем. Турбулентна стала течія — це течія з логарифмічним профілем [3]. Обидва профілі утворюються з довільних початкових або вхідних профілів після того, як рідина проходить певний шлях у трубі. Довжина цього шляху називається довжиною стабілізації або встановлення. Місцеві опори можна вважати незалежними й складати їхні величини стосовно до рівняння Бернуллі тільки, якщо між ними відстань перевершує довжину стабілізації [5]. Визначення довжини стабілізації є важливим завданням гідравлічного опису руху рідин. Другим важливим завданням є визначення величин місцевих опорів, значення яких, для ньютонівських рідин, відомо з технічних довідників. Виконання аналогічного обсягу досліджень стосовно до визначення величин місцевих опорів течії степеневої рідини вимагає не менших зусиль. Однак ці зусилля можуть бути значно скорочені, якщо взяти до відома, що усе різноманіття місцевих опорів може бути зведене до необхідного мінімуму основних опорів, з яких можна визначити інші місцеві опори течії. До цих основних варто віднести місцеві опори при раптовому розширенні або звуженні каналу, поворот каналу без зміни його поперечного перерізу й, можливо, деякі інші місцеві опори. Протікаючи через звуження й розширення, середня швидкість змінюється тільки за величиною, але не за напрямком. При протіканні через поворот, навпроти, величина середньої швидкості не змінюється, а змінюється тільки напрямок. Вище сказане є справедливим і при течії будь-якої неньютонівської рідини, зокрема, зі степеневим законом. Для аналізу течії у звуженнях, розширеннях і поворотах для степеневої рідини варто проаналізувати течію ньютоновської рідини в ламінарному режимі й на початку турбулентного й урахувати нелінійний характер течії степеневої рідини. Для цього треба проаналізувати залежності місцевих опорів і опорів тертя від числа Рейнольдса стосовно до ньютонівської рідини й потім замінити число Рейнольдса на число Рейнольдса степеневої рідини. Данна процедура досить докладно описана в літературі [6]. Її обґрунтuvання ґрунтуються на положенні про те, що для рідини з будь-яким реологічним рівнянням стану можна ввести число Рейнольдса, що є числовою мірою відносини сил інерції й тертя. У такий спосіб для побудови гідравліки степеневої рідини варто вміти обчислювати довжину релаксації й місцеві опори при проходженні звужень, розширень і поворотів.

Метою даної роботи є побудова виражень для місцевих опорів у східчастому каналі або трубі й у повороті на основі аналогічних опорів ньютонівської рідини.

Величини місцевих опорів для звужень і розширень при течії ньютонівської рідини добре відомі й мають такий вид [7]

$$\zeta = 0,5 \left(1 - \frac{F_0}{F_1} \right)^{\frac{3}{4}} \quad \text{звуження}; \\ \zeta = \left(1 - \frac{F_0}{F_1} \right)^2 \quad \text{розширення}, \quad (2)$$

де ζ — коефіцієнт місцевого опору;

F_0, F_1 — площини поперечних перерізів вузької й широкої частини, відповідно, m^2 .

Вираження (2) справедливі для течії ньютонівської рідини, число Рейнольдса, які перевершують величину порядку $3 \cdot 10^3$. Ці вираження мають асимптотичний характер

по числу Рейнольдса. Залежність для величини ζ в інтервалі від нуля до $3 \cdot 10^3$ має досить складний характер і являє собою сімейство не зовсім монотонно зменшуваних функцій, що залежать від відношення F_0/F_1 . Обробка даних, не переслідує мету повторити результати, які наведені в роботі [6], а переслідує мету виявити головні тенденції залежності від числа Re, приводить до наступних виражень для коефіцієнта ζ у всьому діапазоні зміни числа Re:

$$\begin{aligned}\zeta &= 0,5 \left(1 - \frac{F_0}{F_1}\right)^{\frac{3}{4}} + \frac{15}{\sqrt{Re}} \cdot \left[1 - \phi \left(Re, \frac{F_0}{F_1}\right) \left(\frac{F_0}{F_1}\right)^{\frac{1}{2}}\right] \text{ — звуження;} \\ \zeta &= \left(1 - \frac{F_0}{F_1}\right)^2 + \frac{9}{\sqrt{R}} \cdot \left[1 - \psi \left(Re, \frac{F_0}{F_1}\right) \cdot \left(\frac{F_0}{F_1}\right)^{\frac{1}{2}}\right] \text{ — розширення.}\end{aligned}\quad (3)$$

де ϕ й ψ — функції, що підлягають подальшому визначенню.

Вираження (3) можна витлумачити в такий спосіб. Коефіцієнт показує частку питомої кінетичної енергії, що затрачається на подолання місцевого опору. Ця частка може бути представлена як сума частки енергії, пов'язаної із прискоренням потоку (звуження) або з потоку (розширення) і поворотом потоку на деякий кут. Прискоренню або уповільненню відповідають перші доданки виражень (3), а повороту лінії струму — другі доданки. На підтвердження цього варто взяти до уваги те, що частина енергії,

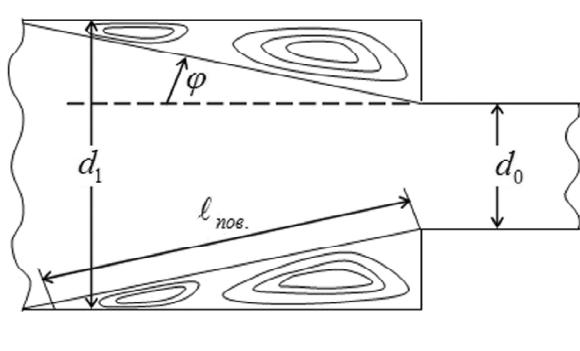

Рис. 1. Течія у ділянці розширення каналу

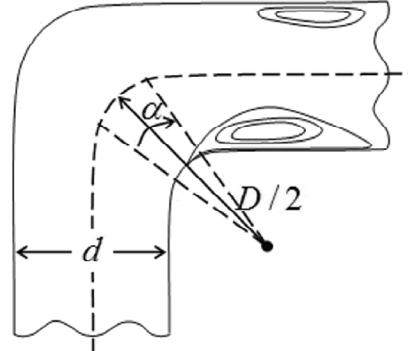

Рис. 2. Течія у ділянці повороту

яка витрачається на поворот пропорціональна величині кута повороту ϕ , який можна виразити через розміри каналу й довжину відрізка лінії струму при повороті (рис. 1):

$$\begin{aligned}\phi &\sim \arcsin \frac{d_2 - d_1}{2l_{noe}}; \quad 0 \leq \phi \leq \pi/2, \\ \phi(Re \rightarrow \infty) &\rightarrow 0; \quad \phi(Re \rightarrow 0) \rightarrow \pi/2,\end{aligned}\quad (4)$$

де d_2, d_1 — діаметри широкої й вузької частин каналу, відповідно, м;

l_{noe} — довжина лінії струму на ділянці повороту.

Для ламінарної течії довжина l_{noe} пропорціональна числу Рейнольдса й діаметра. Однак ця довжина є довжиною стабілізації й містить у собі як поворот лінії струму, так і прискорення (уповільнення) потоку на прямій ділянці розташованому за місцевим опором. Виходячи з того, що загальний характер залежності ζ від має степеневий

характер, можна зробити висновок, що $l_{noe} \sim d_1 \operatorname{Re}^\alpha$, де $\alpha < 1$ постійна. У розглянутому випадку $\alpha \approx \frac{1}{2}$. З урахуванням цих міркувань вираження (4) можна записати так:

$$\phi \sim \arcsin \left[1 - \left(\frac{F_0}{F_1} \right)^{\frac{1}{2}} \right] / R_e^\alpha, \quad d_1 \sim F_1^{\frac{1}{2}}, \quad d_0 \sim F_0^{\frac{1}{2}}. \quad (5)$$

Загальною властивістю виражень (3) є те, що $\zeta \left(\frac{F_0}{F_1} = 1 \right) = 0$. Це значить, що функції $\phi \left(\operatorname{Re}, \frac{F_0}{F_1} = 1 \right) = 1$; $\psi \left(\operatorname{Re}, \frac{F_0}{F_1} = 1 \right) = 1$. З іншої сторони відомо, що при $\operatorname{Re} \rightarrow 1$ залежність ζ від відношення $\frac{F_0}{F_1}$ слабшає [6]. При більших значеннях Re функції ϕ та ψ перестають залежати від Re . Можна побудувати багато виражень для ϕ та ψ . Їхній конкретний вид варто вибрати на підставі даних експерименту.

Течія ньютонівської рідини при повороті визначається дією відцентрової сили, що викликає вторинні вихрові течії й обертання рідини [8]. У принципі течію у повороті можливо уявити собі як течію зі звуженнями й розширеннями для основної течії, відокремлюючи від неї вторинні течії, що зображенено на рис. 2.

Однак розміри й місця знаходження вторинних течій залежно від величини числа відомі недостатньо. Тому варто йти іншим шляхом, опираючись на вираження для місцевого опору й опору тертя при течії ньютонівської рідини. Для поворотів з малим радіусом закруглення опором тертя можна зневажити так, як повний опір практично дорівнює місцевому. Для випадку, у якому $\operatorname{Re} \geq 2 \cdot 10^5$ вираження для місцевого опору має такий вид [6]

$$\zeta \approx \frac{0,2\sqrt{2\beta}}{\pi} \left(\frac{C}{D} \right)^{0.25}, \quad (6)$$

де d — діаметр каналу, м;

D — діаметр окружності повороту, м;

β — кут повороту, рад.

Для більших діаметрів окружностей повороту є формули [5], які можна переписати в наступному виді:

$$\begin{aligned} \zeta &= \frac{\alpha D}{2d} \left[2 + 50 \left(\frac{d}{D} \right)^{\frac{4}{3}} \right] \frac{1}{\operatorname{Re}_{\frac{1}{2}}}; \quad 500 \leq \operatorname{Re} \leq 6000; \\ \zeta &= \frac{\alpha D}{2d} \left[0.64 + 9 \left(\frac{d}{D} \right)^{\frac{4}{3}} \right] \frac{1}{\operatorname{Re}_{\frac{1}{4}}}; \quad 6000 \leq \operatorname{Re} \leq 40000. \end{aligned} \quad (7)$$

Легко побачити, що перші доданки в цих вираженнях являють собою частки втрати енергії на тертя, оскільки добуток αd — це довжина ділянки повороту, а $\frac{1}{\operatorname{Re}_{\frac{1}{2}}}$ й $\frac{1}{\operatorname{Re}_{\frac{1}{4}}}$ — пропорційні коефіцієнтам тертя. Другі доданки в (7) варто віднести до місцевих опорів. Як добре відомо, течія в трубах і каналах з поворотом, характеризуються числом Дина — $De = \operatorname{Re} \sqrt{\frac{d}{D}}$ [7]. Переписуючи вираження для других доданків з (7) через число для місцевого опору повороту ζ_m в досить великому діапазоні значень числа Re будуть правильні такі вираження:

$$\begin{aligned}\zeta_m &\approx \frac{25\alpha}{(\text{Re} \sqrt{d/D})^{0.5}} \cdot \left(\frac{d}{D}\right)^{0.58}, \quad 500 \leq \text{Re} \leq 6000, \quad d/D < 1/6, \\ \zeta_m &\approx \frac{5\alpha}{(\text{Re} \sqrt{d/D})^{0.25}} \cdot \left(\frac{d}{D}\right)^{0.45}, \quad 6000 \leq \text{Re} \leq 40000, \\ \zeta_m &\approx \frac{\sqrt{2}}{\pi} 0,2 \cdot \alpha \cdot \left(\frac{d}{D}\right)^{0.50}, \quad 20 \cdot 10^4 \leq \text{Re} < \infty.\end{aligned}\tag{8}$$

Використовуючи вираження для місцевого опору при більших діаметрах кола повороту можна записати аналогічні формули:

$$\begin{aligned}\zeta_m &\approx \frac{35\alpha}{(\text{Re} \sqrt{d/D})^{0.50}} \cdot \left(\frac{d}{D}\right)^{0.28}, \quad 500 \leq \text{Re} \leq 6000, \quad d/D > 1/6, \\ \zeta_m &\approx \frac{7\alpha}{(\text{Re} \sqrt{d/D})^{0.25}} \cdot \left(\frac{d}{D}\right)^{0.23}, \quad 6000 \leq \text{Re} \leq 40000, \\ \zeta_m &\approx \frac{\sqrt{2 \cdot 6}}{\pi} \cdot \left(\frac{d}{D}\right)^{0.25}.\end{aligned}\tag{9}$$

Числові коефіцієнти у формулах (8) і (9) можна виразити через значення функцій від числа різними способами.

Для того, щоб використати вираження (3), (8), (9) до випадку степеневої рідини, необхідно замість числа Re , визначеного для ньютонівської рідини підставити число Рейнольдса для степеневої рідини. Останнє визначається за таким правилом [6]:

$$\text{Re}_n = \frac{d^n \omega^{2-n} \rho}{\frac{\mu_0}{8} \left(6 + \frac{2}{n}\right)}, \quad \mu = \mu_0 \dot{\varepsilon}^{n-1},\tag{10}$$

де Re_n — число Рейнольдса для степеневої рідини, б/р;

μ — в'язкість степеневої рідини,

$\text{Pa}(c)^m \mu_0$ — в'язкість степеневої рідини при одиничній швидкості зрушення;

$\dot{\varepsilon} \cdot c$ — швидкість зрушення, 1/с;

ρ — щільність рідини, кг/м³;

d — діаметр труби, м;

ω — середня швидкість течії в трубі, м/с.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що отримані вираження (3), (8), (9) разом з (10) дозволяють ставити експерименти по їхній ідентифікації й перевірці, що дозволяє визначити вид функцій ϕ й ψ (3). Слід зазначити, що значення величини μ_0 , n , ρ варто брати з технічних довідників по кремнійорганічних рідинах [2]. Після цього отриманні рівняння можна використовувати при обчисленні втрат тиску при течії степеневої (кремнійорганічної) рідини в трубопроводах та оболонках технологічних апаратів харчових виробництв.

Література

1. Черевко О. І. Процеси та апарати жаріння харчових продуктів [Текст] / О. І. Черевко, В. М. Михайлов, І. В. Бабкіна / Харківська державна академія технології та організації харчування. — Харків, 2000. — 332 с.
2. Алексеев П. Г. Свойства кремнийорганических жидкостей [Текст] : справочник / П. Г. Алексеев, И. И. Скороходов, П. И. Поварнин. — М. : Энергоатомиздат, 1997. — 236 с.
3. Фабер Т. Е. Гидрогазодинамика [Текст]. — М. : Постмаркет, 2001. — 559 с.
4. Фрейденталь А. Математические теории неупругой сплошной среды / А. Фрейденталь, Х. Гейрингер. — М. : ГИТТИ, 1962. — 432 с.
5. Гиргидов А. Д. Механика жидкости и газа (Гидравлика) [Текст]. — С-Пб. : Издательство Санкт-Петербургского политехнического университета, 2007. — 545 с.
6. Уилкинсон У. Л. Ньютоновские жидкости [Текст]. — М. : Мир, 1964. — 216 с.
7. Идельчик И. Е. Справочник по гидравлическим сопротивлениям [Текст]. — М. : Машиностроение, 1975. — 569 с.
8. Щукин В. К. Теплообмен и гидродинамика внутренних потоков в полях массовых сил [Текст]. — М. : Машиностроение, 1970. — 331 с.

Білецкий Е. В., Толчинський Ю. А.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ГИДРАВЛИЧЕСКИХ ПОТЕРЬ ПРИ ТЕЧЕНИИ ВЯЗКОЙ ЖИДКОСТИ

Рассмотрен вопрос определения гидравлических потерь при течении степенной жидкости. Полученные уравнения позволяют вычислить потери напора при течении жидкости в трубопроводах.

Ключевые слова: вязкость, степенная жидкость, гидравлические сопротивления, кремнийорганическая жидкость, ньютоновское течение, релогическое состояние.

Biletskyi E. V., Tolchynskyi Y. A.

DEFINITION OF HYDRAULIC LOSSES FOR EXPONENTIAL FLUID FLOW

Definition of hydraulic losses for exponential fluid flow is viewed. The equations obtained allow to calculate loss of bends for fluid flow in pipe ducts.

Keywords: viscosity, exponential fluid, Hydraulic resistance, organosilicic fluid, Newtonian flow, rheological state

Розділ 5.
ХАРЧОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА РЕСТОРАННИЙ СЕРВІС

УДК 577.152.3;663.443

Магорівська Г. Я.

ВИКОРИСТАННЯ ФЕРМЕНТНИХ ПРЕПАРАТІВ — ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Розглянуто перспективи застосування ферментних препаратів у харчовій промисловості та у технології приготування пивного сусла, зокрема.

Ключові слова: ферментний препарат, пивне сусло.

Ферменти як каталізатори багатьох біохімічних процесів, застосовуються в багатьох галузях промисловості (легка, текстильна, харчова), сільському господарстві, медицині, в сфері побутового обслуговування. Їх використання дозволяє інтенсифікувати технологічні процеси, знизити собівартість виробництва, розширити сировинні ресурси, підвищити якість готової продукції, покращити її товарний вигляд.

Особливо ефективним є використання ферментів і ферментних препаратів у харчовій промисловості (табл. 1).

Таблиця 1
Галузі застосування ферментів і ферментних препаратів [2; 3]

Ферментний препарат	Галузь застосування
Амілолітичні ферментні препарати	Виробництво спирту, кондитерських виробів, концентратів, крохмально-патокове виробництво, пивоваріння, хлібопекарська промисловість
Протеолітичні ферментні препарати	Пивоваріння, виноробство, виробництво концентратів, крохмально-патокове виробництво, хлібопекарська, м'ясопереробна промисловість
Цитолітичні ферментні препарати	Пивоваріння, виробництво кондитерських виробів
Пектолітичні ферментні препарати	Виноробство, виробництво соків
Ліпоплітичні ферментні препарати	Хлібопекарська промисловість, виробництво кондитерських виробів
Целюлолітичні ферментні препарати	Виноробство, виробництво концентратів
Інвертаза	Плодово-ягідне виноробство, виробництво кондитерських виробів, молочна промисловість
Глюкозооксидаза, каталаза	Виноробство, виробництво соків, хлібопекарська, консервна промисловість

Ферменти (ензими) — високоактивні, нетоксичні біокatalізатори білкової природи складної будови, які характеризуються специфічною дією на субстрат. Ця дія виявляється в чітко визначених умовах, властивих для живої природи, що не викликають денатурацію білкових речовин — носіїв ферментативної активності. Ферментний пре-

парат, на відміну від ферменту, крім активного білка містить різні баластні речовини і часто може містити декілька ферментів.

У 1961 р. постійним комітетом з ферментів при Міжнародному біохімічному союзі розроблено та рекомендовано сучасну номенклатуру і класифікацію ферментів, в основу якої покладено тип реакції, що каталізується ферментом [7]. За цією ознакою ферменти поділяють на шість класів:

- оксидоредуктази;
- трансферази;
- гідролази;
- ліази;
- ізомерази;
- лігази (синтеази).

Най масовішим є випуск таких ферментів і ферментних препаратів на їх основі [2, с. 101, 3, с. 8]:

- бактеріальна та грибна протеаза;
- глюкоамілаза;
- бактеріальна і грибна амілаза;
- глюкоізомераза;
- пектинази, целюлази і геміцелюлази;
- молокозвертуюча кисла протеїназа;
- β -галактозидаза;
- ліпаза.

Такі мікробіологічні та біохімічні технології як одержання етилового спирту, пива, вина, лимонної, оцтової, фумарової та інших кислот, ацетону і бутилового спирту, антибіотиків, вітамінів, біологічно-активних речовин, амінокислот, стимуляторів росту, бактеріальних препаратів захисту рослин від шкідників тощо на сьогодні ґрунтуються на широкому застосуванні ферментів та ферментних препаратів.

На сьогодні спостерігається тенденція до широкого застосування концентрованих і високоочищених ферментних препаратів та так званих мультиензимних композицій, у яких поєднується вся гама необхідних для тієї чи іншої промисловості ферментів [8].

В спиртовій галузі України вже протягом декількох років розширюється використання концентрованих ферментних препаратів. Останнім часом широко використовують концентровані ферментні препарати фірм «Брентак», «Янке», «Гама Хемі», «Зімаджунт», «Індустріал».

Це пов'язано із чіткою тенденцією до повного витіснення солоду, який служить джерелом ферментів і на виготовлення якого витрачається високоякісне зерно [6, с. 220], концентрованими ферментними препаратами. Крім того для використання солоду характерні такі недоліки:

- низька швидкість оцукровання крохмалю;
- висока ймовірність інфікування сусла, а отже і нераціональні втрати вуглеводів при зброджуванні;

— втрати вуглеводів в вигляді нерозчиненого крохмалю солоду в зрілій бражці.

Сучасне пивоваріння також неможливе без використання ферментів. У процесі приготування сусла вони сприяють розчиненню вихідних речовин і розщеплюють їх на зброджувані цукри, пептиди, декстрини, амінокислоти тощо. Як правило, необхідні ферменти одержують за рахунок застосування ячмінного солоду. Проте на сьогодні, крім солодових, існує широкий асортимент ферментів, одержаних на специфічних жи-вильних середовищах ферментацією на спеціалізованих підприємствах. Вони можуть відігравати роль замінників солодових ферментів або доповнювати їх.

Застосування ферментних препаратів при технології пива сприяє підвищенню рівня використання сухих речовин сусла, підвищенню стійкості і якості кінцевого продукту, а також покращенню техніко-економічних показників процесу. Крім того, застосування ферментних препаратів дозволяє частково замінити ферменти солоду, тобто виникає можливість застосування несолоджених зернопродуктів (ячмінь, рис тощо), або збільшення їх частки у сировині.

Проте, ефективне застосування ферментів і ферментних препаратів вимагає чіткого дотримуватися оптимальних умов, які для кожного процесу є різними. Визначальними у такому випадку є активність ферментного препарату та його стійкість.

Активність і стійкість — найважливіші показники якості ферментного препарату, які характеризують його здатність зберігати свої властивості протягом певного часу, і більш повно оцукрювати затор при затиренні у технології пива.

Незважаючи на те, що ферментні препарати мають однакову ферментативну активність на стандартних субстратах, дія їх на заторну масу може бути різною. При внесенні ферментних препаратів у затір необхідно врахувати їхній вплив на усі показники сусла і готового продукту [4, с. 218].

Важливе значення при використанні ферментних препаратів у пивоварінні має і те, як вони інактивуються під час витримування при різних температурах, і чи інактивуються взагалі, а також як впливає на їх ферментативну здатність захисне середовище.

Умовою зменшення витрати ферментів є підвищення їх активності та стабільноти. Перспективним шляхом підвищення активності та стабільності ферментних препаратів є вплив різноманітних фізичних, хімічних та фізико-хімічних чинників. Використання ферментного препарату з високою активністю сприяє зменшенню його витрати при промисловому використанню або скороченню тривалості окремих технологічних стадій виробництва.

Стійкість більшості гідролітичних ферментних препаратів, що застосовуються у харчових технологіях, а тим самим і їх робочі властивості залежать від:

- температури;
- pH;
- концентрації іонів металів (кальцію, магнію та інших) тощо.

Ферменти чутливі до зміни температури. Швидкість хімічної реакції збільшується приблизно в два рази при збільшенні температури на 10 °C. Але внаслідок білкової природи ферментів теплова денатурація при підвищенні температури буде знижувати ефективну концентрацію ферменту з відповідним зменшенням швидкості реакції. Так, при температурі, не вище 45–50 °C, швидкість реакції збільшується згідно теорії хімічної кінетики, але при температурі більшій, ніж 50 °C, на швидкість реакції більше впливає теплова денатурація білка-ферменту, яка спонукає до повного зупинення ферментативного процесу [3, с. 159].

Підтримання необхідного значення pH при використанні ферментних препаратів досягається додаванням вапна, що дозволяє одночасно збільшити вміст іонів кальцію, які стабілізують амілазу, або сірчаної кислоти [3, с. 160].

Важливим чинником, який впливає на активність ферментів, є концентрація ферменту. Зазвичай спостерігається чітка пропорційність між концентрацією ферменту і початковою швидкістю реакції. Проте, в деяких випадках від цієї залежності спостерігаються відхилення [9, с. 144].

Малі концентрації субстрату також створюють несприятливі умови для дії ферментів, тому що в реакції при цьому не може брати участь вся кількість ферменту, реакція протікає з малою швидкістю.

Із збільшенням концентрації субстрату і при збереженні без змін інших умов швидкість протікання реакції збільшується, і при певній концентрації речовини настають оптимальні умови для дії ферменту. Подальше збільшення концентрації субстрату веде до зменшення ефективності дії ферменту.

Незважаючи на широкий спектр ферментних препаратів присутніх на ринку і рекомендації фірм-виробників, часто їх застосування вимагає додаткових досліджень з метою встановлення оптимальних умов роботи ферментів та економічно-обґрунтованого дозування препарату.

Так, було досліджено вплив ферментного препарату Nutemphase 2XL на процес приготування пивного сусла та встановлено оптимальні умови його дії [5, с. 112]. Показано, що при використанні ферментного препарату при приготуванні затору можна вносити достатньо велику кількість несолодженої сировини. При цьому покращується якість пива та технологічні показники сусла.

Таким чином, можна зробити висновок, що темпи застосування ферментних препаратів у харчовій промисловості будуть лише зростати. Це пов'язане із низкою важливих чинників:

- покращення технологічних умов процесу (зниження температури, зменшення тривалості тощо);
- підвищення якості готового продукту;
- збільшення економічної ефективності роботи підприємства.

Література

1. Amos Bairoch. The ENZYME database in 2000 [Текст] : Amos Bairoch. — Nucleic Acids Research. — 2000. — Vol. 28. — № 1. — P. 304–305.
2. Wolfgang Aehle. Enzymes in Industry [Текст] : Wolfgang Aehle. — WILEY-VCH Verlag GmbH & Co. — Weinheim. — 2004. — 484 p. — ISBN 3-527-29592-5.
3. Грачева І. М. Технология ферментных препаратов [Текст] : 2-е изд. перераб. и доп. / Грачева И. М. — М. : Агропромиздат, 1987. — 335 с.
4. Кунце В., Мит Г. Технология солода и пива [Текст] / В. Кунце, Г. Мит. — С-Пб. : Профессия. — 2001. — 912 с.
5. Магорівська Г. Я. Приготування пивного сусла з використанням ферментного препарату Nutemphase [Текст] / Г. Я. Магорівська. — Науковий вісник НЛТУ України. — Львів. — 2009. — № 19.4. — С. 110–114.
6. Мальцев П. М. Технология бродильных производств [Текст] / П. М. Мальцев. — М. : Пищевая промышленность, 1980. — 560 с.
7. Офіційний сайт Міжнародного союзу біохімії та молекулярної біології [Електронний ресурс] : Режим доступу : [www.URL: http://www.chem.qmul.ac.uk/iubmb/](http://www.chem.qmul.ac.uk/iubmb/).
8. Офіційний сайт фірми «Tegaferm» Електронний ресурс] : Режим доступу : [www.URL: http://www.tegaferm.com/page.php?i=3](http://www.tegaferm.com/page.php?i=3).
9. Цыпирович А. С. Ферменты [Текст] / А. С. Цыпирович. — К. : Техника. — 1971. — 360 с.

Магорівська Г. Я.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФЕРМЕНТНЫХ ПРЕПАРАТОВ — ПЕРСПЕКТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Рассмотрено перспективы использования ферментных препаратов в пищевой промышленности и в технологии приготовления пивного сусла в частности.

Ключевые слова: ферментный препарат, пивное сусло.

Magorivska G. Y.

**THE USING OF ENZYMES ARE PERSPECTIVE DIRECTION
OF DEVELOPMENT OF NUTRITIONAL TECHNOLOGIES**

The prospects of the using of enzymes in nutritional industry and in technology of preparation of beer mash in particular are considered.

Keywords: enzymes, beer mash.

УДК 006.07/.8+006.015.5

Сусол Н. Я.

КОМПЛЕКСНА ПРОПОЗИЦІЯ ДОДАТКОВИХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДІВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК СКЛАДОВА ЯКОСТІ СУЧАСНОГО РЕСТОРАННОГО СЕРВІСУ

Теоретично обґрунтовано сутність та значення додаткових послуг підприємств ресторанного господарства як компонентної складової якості ресторанного сервісу. Досліджено комплексну пропозицію додаткових послуг закладів ресторанного господарства міста Львів, окреслено стратегії їх розвитку.

Ключові слова: якість ресторанного сервісу, додаткові послуги, заклади ресторанного господарства

У наш час ресторанний бізнес є однією з найбільш важливих складових галузі харчування та індустрії гостинності. Особливо вагомим ресторанне господарство є для регіонів що розвивають туристичну діяльність. Більше того, незабаром, чемпіонат з футболу Євро–2012, тому завданням ресторанної галузі є не тільки забезпечити харчуванням кожного гостя, але й приємно здивувати належним сервісом та цікавими ідеями.

Сучасне ринкове середовище діяльності, з наслідками економічної кризи, підприємств сфери ресторанного господарства примушує рестораторів постійно знаходитися у стані пошуку нових можливостей збереження позиції на ринку, ефективного механізму управління, який є чутливим і здатним реагувати на зміни та діяти в умовах невизначеності. У зв'язку з цим підприємці повинні приділяти багато уваги організації діяльності ресторану, наданні різних видів послуг таким чином, щоб працювати на випередження очікувань споживачів. Тому актуальність статті полягає в необхідності визначення значення додаткових послуг у якості сучасного ресторанного сервісу, виявлення основних напрямків його вдосконалення.

Значний внесок у формування теорії та розвиток практики у галузі ресторанного господарства мають доробки П'ятницької Н. О., Литвиненко Т., Усіної А. І., Архіпова В. В., Русавської В. А. та інших. Безпосередньо питання кваліметрії у галузі та управління якості послуг ресторанного господарства досліджено Топольник В. Г. [1; 2]. Розвиваючи питання якості послуг ресторанного господарства вбачаю доцільність обґрунтувати сутність та значення додаткових послуг, як компонентної складової якості ресторанного сервісу. Адже у попередніх дослідженнях дане питання не виносилося на розгляд.

Метою цієї статті є дослідження змісту та значення додаткових послуг підприємств ресторанного господарства, як складової якості сучасного ресторанного сервісу.

Ринок ресторанних послуг України в цілому має великий потенціал, однак події розвиваються виходячи за межі прогнозів, а іноді й закономірностей. Починаючи з 2006, темп росту ринку ресторанних послуг складав 20 %. Вже в 2008, за даними компанії «Ресторанний консалтинг» ресторанний ринок зріс на 17 % і склав 17,8 млрд. грн. Проте зростання тривало до середини 2009, за підсумками минулого року ресторанний ринок впав на 40–50 %, а елітні заклади втратили 15–30 % обороту [3].

За даними Головного управління статистики у львівській області на 1 січня 2010 р. на Львівщині діяло 1772 об'єкти ресторанного господарства на 104 тис. посадкових місць. Проти 1 січня 2009 р. їх кількість зменшилась на 218 об'єктів (на 11 %), кількість місць — на 7 тис (на 6,4 %). Разом з цим відбулися зміни й у структурі об'єктів ресторанного господарства за видами їх спеціалізації. Порівняно з початком 2009 р. кількість їдалень зменшилась на 77 одиниць і на початок 2010 р. становила 504 об'єкти, зменшилась кількість барів — на 64 (249), кафе — на 80 (873); натомість збільшилась кількість ресторанів на 3 одиниці і становила 144 об'єкти [4, с.10].

За цих обставин кожен керівник закладу відчуває потребу пошуку та прийняття найефективніших рішень. Одним із альтернативних заходів є розширення пропозиції додаткових послуг, а в деяких випадках — покращення діючих за результатами аналізу діяльності. Адже поряд із високою якістю продукції потрібно пропонувати різноманітний вибір додаткових послуг, які створюють умови змістового дозвілля гостей закладу. Тому у конкурентному середовищі надання нових послуг чи вдосконалення, запропоноване, раніше від конкурентів, надає перевагу, внаслідок чого можна підвищити прибутки підприємства та забезпечити імідж лідера.

Варто відмітити, що у період економічної кризи ресторани збільшили пропозицію додаткових послуг з метою збереження рентабельності підприємств. За словами експертів і, як засвідчують практичні результати, кейтерингові послуги можуть складати близько 15 % в структурі товарообігу закладу. Система антикризових заходів у ресторанному бізнесі частково розширила пропозицію послуг, де набули популярності такі види: програми лояльності: дисконтні картки, знижки, розіграш призів серед постійних клієнтів, накопичувальні дисконтні програми; гастрономічні шоу, доставка їжі на дім. Метою заходів є залучення споживачів та їх заохочення до відвідування закладу, надання переваги одним серед інших. Такі стимулюючі акції свідчать про уважне ставлення ресторану до своїх клієнтів, забезпечуючи економічну вигоду підприємству.

За сьогоднішніх умов пропозиція додаткових послуг є тим нереалізованим ресурсом, який дозволяє збільшувати прибутки закладів. Як відомо, згідно ГОСТ [5, с. 2] заклади ресторанного господарства можуть надавати споживачам комплекс різноманітних послуг, які за своїм характером можна поділити на: послуги харчування, послуги з виготовлення кулінарної продукції і кондитерських виробів у закладах ресторанного господарства, послуги з реалізації продукції, послуги з організації споживання продукції та обслуговування споживачів, послуги з організації дозвілля, інформаційно-консультативні послуги, інші послуги. Щодо номенклатури додаткових послуг у ресторанному господарстві нормативно визначено [6, с. 16] і рекомендовано відповідно до основних типів — ресторан, бар, кафе, кафетерій, закусочна, їдельня, буфет (табл. 1).

Керуючись визначеню номенклатурою додаткових послуг в нормативних документах, можна проаналізувати наявну пропозицію підприємств ресторанного господарства й дати оцінку можливого розвитку додаткових послуг.

Для цього було досліджено пропозицію додаткових послуг закладів ресторанного господарства у місті Львів. Частково вихідні дані одержали із сайтів закладів ресторанного господарства де анонсована пропозиція послуг [7]. Решту частину даних отримали шляхом опитування працівників підприємств галузі. За результатами збору та опрацювання даних одержали структуру номенклатури послуг та їх частки в пропозиції, закладів ресторанного господарства міста Львів (рис. 1).

Як бачимо з результатів досліджень, для більшості ресторанів, барів та кафе міста Львів характерна номенклатура послуг 5–8 видів. Типовою номенклатурою комплексної пропозиції є бронювання місць, послуги телефону, інтернет, виклик таксі, музика, організація банкетів, організація видовищ, відкритий майданчик харчування.

В ході дослідження відзначено ряд фактів, які вочевидь доцільно привести, а в подальшому сприяти їх корегуванню. Перш за все, у більшості закладів при наявності сайту анонсовано частково пропозицію послуг, в дійсності вони надають більше видів. У ряді ресторанів та барів взагалі відсутні персональні сайти, які забезпечують інформованість споживачів, впливаючи на збільшення попиту. Необхідно відзначити й те, що організація інформованості безпосередньо у закладі є незадовільною — персонал

Таблиця 1
Номенклатура додаткових послуг закладів ресторанного господарства

	Додаткові послуги	Тип закладу РГ					
		Ресто- ран	Бар	Кафе	Кафе- терій	Заку- сочна	Іда- льня
1	Бронювання місць	x	x	x			
2	Банкомати	x	x				
3	Пункти обміну валют	x	x				
4	Розрахунок за кредитними картками	x	x				
5	Дисконтні картки	x	x				
6	Міські телефони-автомати	x	x	x	x	x	x
7	Міжміські телефони-автомати	x	x				
8	Супутникове телебачення	x	x	x			
9	Інтернет	x	x	x			
10	Факс	x					
11	Продаж сувенірів, преси, тощо	x					
12	Продаж живих і штучних квітів	x	x				
13	Компактуювання і пакування сувенірів, квітів тощо	x					
14	Виклик таксі і/або транспортні послуги закладу (автопостачання)	x	x				
15	Чищення одягу	x	x				
16	Дрібний ремонт одягу	x					
17	Чищення взуття	x	x				
18	Ремонт взуття	x					
19	Камера схову	x					
20	Сейф	x	x				
21	Медичні послуги	x	x			x	
22	Фотопослуги	x					
23	Ігрові автомати, азартні ігри	x	x				
24	Більярд, дартс, боулінг, міні-гольф тощо	x	x	x			
25	Організація видовищ	x	x				
27	Дискотека	x	x	x			
28	Музика	x	x	x		x	x
29	Доглядання дітей	x		x			
30	Доглядання домашніх тварин	x					
31	Обслуговування в автомобілях	x		x		x	
32	Організація проведення конференцій, семінарів	x					
33	Організація бізнес-ланчів	x		x			
34	Постачання їжі, напоїв з обслуговуванням	x	x	x			
35	Організація банкетів	x		x		x	x
36	Продаж продукції на винос	x	x	x	x	x	x
37	Організація відкритого майданчика для харчування	x	x	x		x	x

частково володіє інформацією, відсутні інформаційні буклети, прейскруанти в яких потрібно зазначати послуги, що пропонує заклад ресторанного господарства, їх вартість, умови надання. Поряд із цим є й прогресивні заклади, що інформують про комплекс пропозицій послуг, періодично доповнюють або змінюють його.

Повертаючись до результатів дослідження комплексної пропозиції додаткових послуг закладами ресторанного господарства в м. Львів беззаперечно підтверджую можливості розвитку пропозиції послуг, її необхідність. Адже у порівнянні з стандартизованою номенклатурою послуг рекомендованих для закладів ресторанного господарства наявна пропозиція є лише частиною, яка в найкращому випадку складає 44 %.

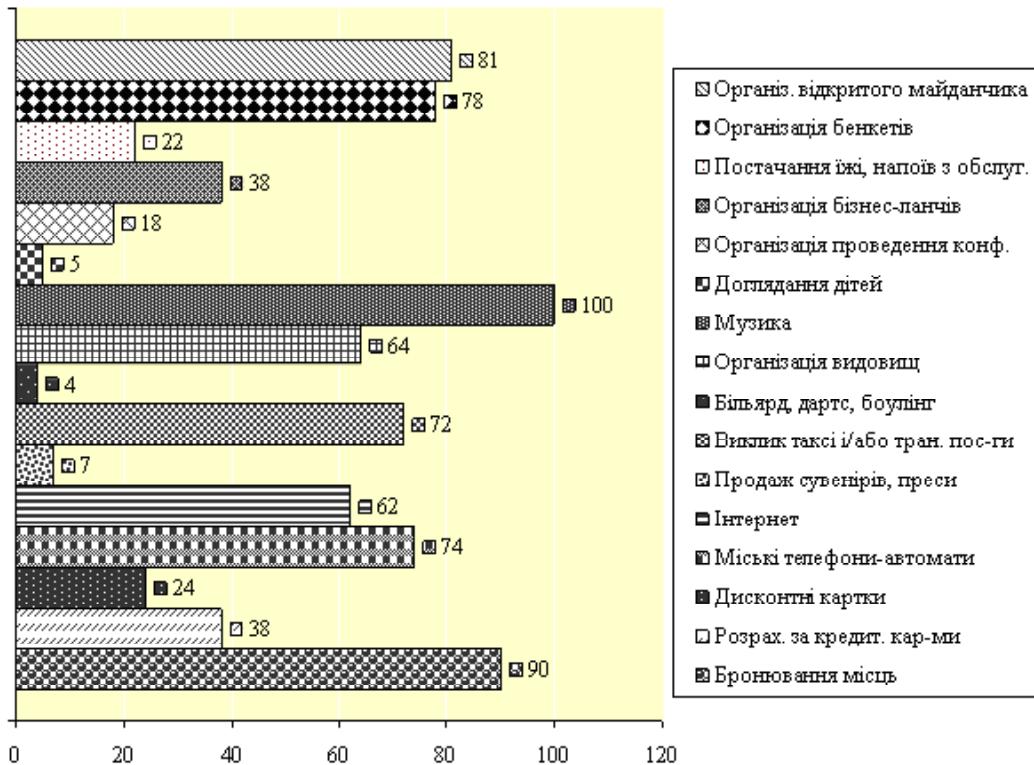

Рис. 1. Номенклатура послуг та їх частки в пропозиції ресторанів міста Львів

Здійснюючи діяльність у сфері ресторанного господарства на Львівщині, необхідно розглядати та враховувати аргумент того, що у структурі контингенту споживачів Західного регіону значну частку складають туристи. Тому потрібно брати до уваги міжнародні тенденції ресторанного бізнесу й сприяти більшому повному задоволенню потреб та очікувань туристів з різних країн.

Найважливішою особливістю європейських ресторанів є атмосфера, що перш за все, складається з якісної їжі і відмінного сервісу. Якщо ресторатор не може забезпечити цього своїм клієнтам, жоден інтер'єр не компенсує успіх закладу. Адже інтер'єру відводиться другорядна роль. Власне, не випадково, в ресторанах важливими є авторські страви, на основі яких створюють дегустаційні set-menu. Сервіс подачі страв та напоїв є не менш важливою складовою атмосфери. Він може негативно впливати на враження гостя, нівелюючи забезпечену якість їжі. Тому надзвичайно приділяється увага кваліфікації персоналу та організації їх праці [8, с. 58]. Ще однією особливістю ресторанного сервісу є те, що у деяких ресторанах та барах дозволяється спостереження клієнтами процесу приготування страв, так званий openkitchen.

На відміну від закордонних закладів харчування, для більшості ресторанів Львова типовою є послуга організація банкетів. Це можна пов'язати з тим, що закордоном на високому рівні розвинена кейтерингова діяльність. Для кейтерингових компаній послуги з організації банкетів та обслуговування є одними з вагомих, а собівартість у більшості випадків нижчою, ніж в загальнодоступних ресторанах. Оскільки український ринок кейтерингових послуг є недостатньо розвинений, то цю позицію задовольняють загальнодоступні ресторани, а деякі із закладів ресторанного господарства здійснюють сумісну діяльність з наданням кейтерингових послуг.

Підсумовуючи проведені дослідження потрібно підкреслити те, що за своїм змістом додаткові послуги закладів ресторанного господарства є складовою ресторанного сервісу, який для задоволення потреб різних контингентів повинен мати різноманітність пропозицій. Для покращення якості ресторанного сервісу заклади повинні розширювати свою пропозицію відповідно до рекомендованої номенклатури, а в деяких випадках покращувати технологію пропонуючих, переймаючи кращий досвід. Таким чином, буде отримано виконання нормативних вимог, від яких залежить формування якісного сервісу.

Зважаючи на особливості результатів дослідження вбачаємо доцільність розвитку та вдосконалення діяльності підприємствами ресторанного господарства за наступними видами послуг:

- виготовлення страв, кулінарної продукції з сировини замовника;
- послуги кухаря і кондитера для приготування страв та кондитерських виробів на дому;
- комплектування наборів кулінарної продукції у дорогу;
- обслуговування культурно-масових заходів (під час ярмарок, фестивалів);
- послуги офіціанта, сомельє;
- організація літературних та художніх виставок;
- продаж квітів, сувенірів, преси, тощо.

У перспективі подальших досліджень в цьому напрямку потрібно проводити дослідження пропозицій додаткових послуг у структурі об'єктів ресторанного господарства за видами їх спеціалізації. Це дозволить визначити їх динаміку й ефективність для різних типів закладів ресторанного господарства.

Література

1. Топольник В.Г. Управління якістю продукції ресторанного господарства [Текст] : навч. посіб. / В. Г. Топольник ; Донецький національний ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського.—Донецьк : ДонНУЕТ, 2007.—174 с.—Бібліogr. : с. 173.—ISBN 978-966-385-055-9.
2. Топольник В. Г. Квадратная в ресторанном хозяйстве [Текст] / В. Г. Топольник, А. С. Ратушный.—Донецк : ДонНУЕТ, 2008.—243 с.
3. Блог: маркетингові дослідження. Ринок ресторанного бізнесу України: 20.08.2010 [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://poglyad.com/blog/4/437/>.
4. Стан та тенденції на споживчому ринку Львівщини у 2009 році: Державний комітет статистики України.—Головне управління статистики у Львівській області № 06-04/103, 29 червня 2010 р.—Львів., 2010.—18 с.
5. ГОСТ 30523: 1997 Услуги общественного питания. Общие требования.—Чинний в Украине від 1998-07-01.—Мінск : Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 1997.—9 с.
6. ДСТУ 4281-2004 Заклади ресторанного господарства. Класифікація.—Чинний від 2004-07-01.—К : Держспоживстандарт України, 2004.—21 с.
7. Ресторани, бари, кафе. [Електронний ресурс].—Режим доступу: www.kava.lviv.ua/restaurant.php?ArticleID=3275&
8. Зигель С. и Л. Ресторанный сервис. Основы международной практики обслуживания для профессионалов и начинающих / С. и Л. Зигель, Х. и Р. Ленгер, Г. Штиклер, В. Гутмайер.—М. : ЗАО «Изд-во "Центрополиграф"».—Москва, 2007.—288 .

Сусол Н. Я.

**КОМПЛЕКСНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ УСЛУГ
ЗАВЕДЕНИЙ РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ
КАЧЕСТВА СОВРЕМЕННОГО РЕСТОРАННОГО СЕРВИСА**

Теоретически обоснованно сущность и значение дополнительных услуг предприятий ресторанных хозяйств как компонентного составного качества ресторанных сервисов. Исследовано комплексное предложение дополнительных услуг заведений ресторанных хозяйств города Львов, очерчены стратегии их развития.

Ключевые слова: качество ресторанных сервисов, дополнительные услуги, заведения ресторанных хозяйств

Susol N. Ya.

**COMPLEX SUGGESTION OF ADDITIONAL SERVICES
OF ESTABLISHMENTS OF RESTAURANT ECONOMY AS CONSTITUENT
OF QUALITY OF MODERN RESTAURANT SERVICE**

Theoretically the essence and value of additional services of enterprises of restaurant business, as component part of the quality of restaurant service are grounded. The Complex suggestion of additional services of restaurant business establishments in Lviv are investigated, and strategies of their development are outlined.

Keywords: quality of restaurant service, additional services, establishments of restaurant economy

Розділ 6.
КРАЄЗНАВСТВО, КУЛЬТУРА І ТУРИЗМ

Козак Г. Ю.

**ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСТА БЕРЕЖАНИ
ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ**

Розглянуто унікальні історико-культурні пам'ятки міста Бережани та їх реальний стан. Зроблено спробу розкрити їхнє важливе місце та значення для розвитку туристичної галузі в регіоні.

Ключові слова: історико-архітектурний заповідник, культурна спадщина, замок Сенявських, ратуша, Вірменський собор, фортифікації, культова споруда, бароко, еклектика, пам'ятки історії та культури.

Старовинне прикарпатське містечко Бережани розташоване в мальовничій пагорбистій місцевості Опілля на березі Золотої Липи, що є правою притокою Дністра. До обласного центру — м. Тернопіль — 52 км, до Львова — 98 км. Перша писемна згадка про місто датується 1375 роком. Тоді воно було передано князем Владиславом Опольським у власність бояринові Васькові Тепуховичу [4]. Прославились Бережани на всю середньовічну Європу своїми потужними укріпленнями, які упродовж двох століть не могла взяти жодна тогчасна армія. Відомо, що 1530 року місто отримало Магдебурзьке право [8]. У той час польський король Сигізмунд I Старий передав Бережани у власність колишньому руському воєводі Миколі Сенявському. З іменем родини Сенявських дослідники пов'язують багато сторінок історії Бережан. Відомо, що упродовж XVI–XVIII ст. уже польські магнати Сенявські володіли містом. Серед міських будівель помітно виділявся замок [2: 113].

Після смерті Адама-Миколи Сенявського володаркою замку стала Софія Сенявська, яка була дружиною Олександра Чарторийського. З 1726 року замок став власністю родини Чарторийських. Відомо, що в другій половині XVIII ст. власником замку стає родина Любомирських, а з 1816 р. — переходить до власності Потоцьких. Землями Бережанщини пройшло багато боїв: з часів золотоординської навали і до Другої світової, тому чимало пам'яток історії та культури тут знищено та втрачено. Про їй досі місто дивує своїх гостей європейською плановою системою забудови, незвичними, як для районного центру, архітектурними ансамблями площі Ринок, вулиць Вірменської та Банкової.

Сьогодні в місті налічується сім пам'яток національного значення і понад вісімдесят — місцевого. Очевидно, це послужило вагомою підставою для того, що у Бережанах створили державний історико-архітектурний заповідник. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 17.11.2001 р. № 1508 він став науково-дослідним та культурно-просвітницьким закладом, який забезпечує вивчення, охорону, реставрацію і використання об'єктів культурної спадщини в межах визначеній заповідної території.

Важливо відзначити, що 2001 року Бережани внесено до списку малих історичних міст України [6]. А вже 2004 року на баланс державного історико-архітектурного заповідника було передано такі історико-архітектурні об'єкти:

1. Історико-архітектурний комплекс замку Сенявських, який збудований у 1534–1554 роках. У його склад входить замок та каплиця св. Трійці. Пам'ятка архітектури та містобудування національного значення (охорон. № 641) знаходиться на вул. І. Франка.

2. Міська ратуша (1803–1811) розташована на пл. Ринок, 1, вона є пам'яткою архітектури та містобудування національного значення (охорон. № 638).

3. Адміністративний будинок — споруда поч. XIX ст. Вона розташована на вул. Вірменська, 4 і зареєстрована як пам'ятка архітектури місцевого значення (охорон. № 19).

4. Будинок Магістрату, збудований в середині XIX ст. Він розміщений на вул. Банкова, 4 і вважається пам'яткою архітектури місцевого значення (охорон. № 91).

5. Будинок «Рідна школа» (1851), який знаходиться на вул. Шевченка, 1 також є пам'яткою архітектури місцевого значення (охорон. № 78).

6. Комплекс споруд Вірменської церкви (1764), що включає церкву та дзвіницю на оборонному мурі. Об'єкти знаходяться на вул. Вірменська, 6 є пам'ятками архітектури місцевого значення (охорон. № 82).

Коротко охарактеризуємо деякі архітектурні об'єкти міста, щоб хоча в загальних рисах визначити і оцінити їх культурно-історичну цінність.

Замок Сенявських — пам'ятка архітектури з яскраво вираженою ренесансною стильовою традицією забудови. Первісний варіант будівлі було споруджено в першій половині XVI ст. [2: 113]. До складу фортеці входили стіни з городнями, палац з в'їздними брамами, напівкругла бастія і чотиригранна вежа. Замок в плані — неправильний п'ятикутник.

Пізніше (XVII–XVIII ст.) замість городень по периметру двору побудували п'ять корпусів. Замок був укріплений бастіями, в одній з них — п'ятикутній — розміщувався арсенал. Зовнішні стіни житлових корпусів мали стрільниці, а внутрішні — великі вікна з відкритими двоярусними аркадами-галереями в ренесансних формах. Стіни з північного боку були майже два метри завтовшки, а з південно-західного — до шести метрів. Всі вежі в замку масивні, мають великі розміри та різні архітектурні форми: п'ятикутну, квадратну, багатокутну і круглу. Споруди мали розгорнуту систему стрільниць з схрещеними двома і більше ходами.

Зовні твердиня виглядала величною і неприступною, а з подвір'я — затишною та живописною. На відміну від багатьох замків, що зводились на вершинах пагорбів, Бережанська фортеця лежить в низинній болотистій долині, на острові посеред Золотої Липи. Та, незважаючи на ці природні фактори, свого часу замок додатково оточували глибокі та широкі рови з водою, а також високі земляні вали.

Замок був сильно пошкоджений в часи Першої світової війни. Різні джерела розповідають про розкіш замкового палацу, про інтер'єри з багатим живописом, дорогоцінним драпіруванням. На думку дослідників Бережанського замку, тут були кімнати, оздоблені золотом та сріблом. В архітектурі та декорі будівлі переважає ренесанс. До теперішнього часу збереглось розкішне ліплення (четири евангелісти) на стелі каплиці в фортечному костелі св. Трійці, де була похована Анна Сенявська (зараз її надгробок експонується в Олеському замку). В костелі були й інші унікальні речі. Проте напередодні Другої світової війни багато з них було вивезено на збереження до Кракова і лише деякі зберігаються в Олеському замку. Центральна, пізньоготична, частина храму з'явилась одночасно з побудовою самого замку. В першій половині XVII ст. дві ренесансні каплички з барокковими елементами та елегантними куполами були добудовані. На жаль, чудові надгробки Миколи та Іероніма Синявських, виконані в 1582 р. відомим скульптором Генріхом Горстом та два саркофаги, зроблені Яном Пфістером в 1619–1636 рр. — знищені. Про важливість замку свідчить низка історичних фактів [7, с. 739–740]. Відомо, що в Бережанському замку побували російський цар Петро I, польські королі Август II та Ян III Собеський [6].

Бережанський замок — це яскравий приклад пізньосередньовічного фортифікаційного будівництва, який є відображенням переходу від оборонних до оборонно-палацових споруд. Підтвердження цьому — білокам'яний декор XIX ст., який часто порівнюють з декором краківського Вавелю. Турист, який відвідає Бережани, може легко знайти замок. Він знаходитьться недалеко від автомобільної дороги, в чудовій парковій зоні, що загалом формує архітектурний силует міста. Велич і неприступність історичної пам'ятки в Бережанах не потъмарюють навіть напівзруйновані стіни. Нещодавно тут були проведені антиаварійні роботи, а серйозна реставрація замку ще попереду.

Окрасою центру міста є міська ратуша, яка споруджена 1811 року на місці дерев'яної. Будівля виконана в ранньокласичному стилі. Це двохповерхова прямокутна будівля з годинником та внутрішнім двором. Перший поверх займали крамниці, а на другому — була розташована знаменита Бережанська гімназія, в якій вчилися відомі галицькі письменники та культурно-освітні діячі Маркіян Шашкевич, Богдан Лепкий, Михайло Яцків, Олександр Барвінський, Степан Томашівський; художники Юліан Панькевич і Яків Струхманчук; актор Василь Юрчак; видатний український математик, професор Львівського державного університету ім. І. Франка Мирон Зарицький та багато інших відомих людей [3: 113].

Зараз в ратуші розмістилося кілька місцевих музеїв: краснавчий (з філіалом-кузнею у внутрішньому дворику магістрату), книги, Богдана Лепкого та репресованої церкви.

З містом Бережани також пов'язані імена Осипа Маковея, Олени Кульчицької. Тому в зазначеніх музеях знаходиться багато експонатів, які відображають їх життя і діяльність. Вибагливий турист зможе тут відшукати для себе необхідну інформацію. У музеї книги, зокрема, можна побачити зразки глаголичних листків, факсиміле Ізборника Святослава (XI ст.), Київський псалтир (XV ст.), копії видань Івана Федорова — «Апостол» та «Буквар» (1574), чимало стародруків. У музеї Богдана Лепкого зберігаються оригінали збірок поезій, нарисів, романів та повістей, малярські роботи видатного митця, передані зі США його племінником доктором Романом Смиком. Діє в місті і музей лемківської культури.

Не менш цікавим для туриста є оборонний Петропавлівський костел (Різдва Діви Марії), який було побудовано в 1630–1683 рр. До костелу примикають чернечі келії, збудовані у 1716–1742 рр. Збудував храм Адам-Гіронім Сенявський. Десятиліттям пізніше споруджена дзвіниця, яка стала центром оборонної системи зазначеного архітектурного комплексу. Оборонне значення костелу підтверджували високі мури з стрільницями, сліди яких збереглися до нашого часу. Слід відмітити також вигідне стратегічне розташування пам'ятки. Костел споруджено в пізньоготичному стилі, який використовувався, за свідченням В. Овсійчука, як оборонна споруда у провінційних містечках Галичини до середини XVII ст. Зовнішній вигляд (можливість оборонного пристосування) і краса внутрішнього оформлення — ще одна специфіка культової споруди. 1675 року, під час татарського нападу на Бережани, храм було зруйновано, але жителі міста його відновили. Зазнав він збитків і в роки Першої світової війни, унаслідок бойових дій російських та айстро-угорських армій. Після Другої світової війни цю пам'ятку, незважаючи на охоронний знак, використовували не за потребою. В часи незалежної України костелу повернуто його безпосередні функції. У храм приходять на богослужіння парафіяни римо-католицької церкви. На жаль, із колишніх розкішних інтер'єрів храму не збереглося майже нічого.

На жаль, досі закритим є Бернардинський монастир. Культову споруду зведено у 1630–1683 рр. з ініціативи Уrsули та Миколи Сенявських. Проте період будівництва монастирських келій затягнувся до 40-хроків XVIII ст. В основі костельного вівтаря

було закладено високомистецькі образи Непорочної Діви Марії та св. Антонія. У стилістичному відношенні комплекс є виразним гармонійним поєднанням пізньоготичних, пізньоренесансних й барокових елементів. Комплекс, збудований для монастиря бернардинців, мав оборонне значення. Закінчення будівництва припало на 80-ті роки XVII ст. Центральною архітектурною спорудою монастиря був костел св. Миколая. Він споруджений 1683 року на честь бережанців, котрі брали участь у переможному бою над турками під Віднем, що вплинуло на захист українських земель від татарсько-турецьких набігів. 1742 року монастир обнесли муром і включили в оборонне кільце міста. Це надало будівлі більш строгого оборонного вигляду. Оборонну велич та міць історичної пам'ятки «належно» оцінила радянська влада і розмістила в стінах монастиря трудово-вправну колонію для неповнолітніх. Сучасна доля Бернардинського комплексу залишається сумною. Тут дальнє перевиховують неповнолітніх злочинців.Хоча, зрозуміло, значно більше користі цей об'єкт міг би принести, якби був зорієнтований на туристичні потреби.Хоча з 2005 року, як нам відомо, щонеділі в храмі монастиря відбуваються богослужіння і віруючі можуть їх відвідувати.

В центрі Бережан розташований Троїцький собор. Він збудований 1768 р. Своїм фасадом будівля повернута до площині Ринок. Первісно собор мав готично-ренесансні форми, але часті перебудови (1748–1768, 1810, 1830, 1860) привели до їх нівелювання. Сучасного вигляду пам'ятка набула 1903 року, коли тут завершилася остання перебудова. В інтер'єрі виділяється незвична архітектура хорів, яку доповнюють неповторний іконостас, чудотворний образ Богородиці, який три століття тому графові Олександрові Сенявському подарував Папа Римський Павло V.

Важко сказати, чи багато невеликих міст України можуть похвалитися такою концентрацією релігійних пам'яток та культурних цінностей. Церква знаходиться у вигідному місцерозташуванні, навпроти Ратуші, поруч — пам'ятник Т. Шевченку. Навколо — кам'янички з ліпленим декором періоду сецесії. Шляхи обов'язково приведуть туриста на площину Ринок, де можна ознайомитися з цими чудовими пам'ятками історії та культури.

В колишньому передмісті Бережан — Адамівці, знаходиться Миколаївська церква. Це єдина з культових дерев'яних споруд міста, яка збережена майже в первісному вигляді. Точний час її спорудження чітко визначити неможливо, так як його визначають XVII ст. Традиції дерев'яного зодчества тісно пов'язані з місцевою архітектурною специфікою. Тому церква у великій мірі відображає місцевий (особливо прикарпатський) будівельний колорит. Основний зруб храму накритий високою стріхою з кількома скатами, нижчий з них опирається на дерев'яні колони та створює по периметру навіс, де можна заховатися від негоди. Дерев'яну Миколаївську церкву в Бережанах завезли з Гуцульщини. За народними переказами її виміняли на зерно та хліб і перевезли в розібраному вигляді. Церква складається з важких брусів, у яких немає жодного цвяха. Мистецький рівень інтер'єру посилював якісний бароковий іконостас традиційного п'ятирівневого компонування. Сьогодні церкву прикрашають уміло інкрустовані рами образів Божої Матері та св. Миколая.

Як зазначав на поч. ХХ ст. дослідник і краєзнавець М. Мацішевський, в Бережанах, «окрему націю творили вірмени». Перші згадки про вірменські поселення у місті фіксуються в міських книгах 1681 року та в люстрації міста за 1682 рік [4]. Ще на поч. XVIII ст. бережанські вірмени масово використовували для вжитку та документації вірменську мову, навіть вірменською мовою підписувалися в актових книгах. В 1710 році привілеєм Миколи Сенявського була організована окрема парафія, яка опікувалася нечисленними місцевими вірменськими общинами Опілля. 1764 року в Бережанах на місці дерев'яної

церкви збудовано Вірменський собор. Його споруджено завдяки старанням Деодата Горбача. Будівлі притаманна бароково-рококо в стилістика. Мури, що оточували споруду, вказували на її оборонне значення. Під час пожежі 1810 р. в Бережанах зовнішня сторона костелу була сильно знищена, але через 50 років їй було повернуто попередній вигляд. У храмі збереглася чудова ліпнина XVIII ст., але храм не діє ще з післявоєнних радянських часів. Будівля використовувалася як склад, пізніше як спортивний зал для школярів, потім — пустувала. Зараз потребує реставрації.

Великим культовим центром єврейського середовища Бережан та його округи була Велика синагога. Вона збудована 1718 року в межах компактного міського розселення єреїв та доповнювала навколоїшній єврейський культурно-освітній світ (навчальні заклади, бурси, культурно-освітні товариства). Зараз синагога знаходиться в занедбаному і навіть катастрофічному стані. Туристів, яких цікавить історія єврейської общини в Бережанах, варто спровадити на єврейське кладовище, де збереглася єдина надгробна плита з написом на івриті.

Серед цікавих в історичному та історико-архітектурному відношенні об'єктів цивільної архітектури Бережан слід виділити споруду Магістрату, зведену у сер. XIX ст. Вона розташована на вул. Банковій. У будівлі містився найбільший в Бережанах концертний зал. В ньому відбувалися концерти та різні урочистості і навіть мешканці міста відзначали 100-літній ювілей «Енеїди» І. Котляревського. З промовою виступав Б. Лепкий, тодішній учитель гімназії. В приміщеннях Магістрату тривалий час знаходився міський музей, створений 1925 року.

1910 р. поблизу міського Магістрату було зведено стильово-еклектичну споруду банку. Проект будівлі належав львівському архітектору Іполиту Сливінському. Її фасади оздоблено мистецькою декоративною ліпниною та значною кількістю абстрактних та реалістичних скульптурних зображень. Інтер'єр споруди прикрашали велика колекція вартісних картин, зокрема цінна портретна галерея польських королів.

Поруч з Бережанами знаходиться одна з найвищих гір Тернопільщини — Лисоня — невмируща слава українського стрілецтва. Вона має висоту 399 м від рівня моря і помітно домінує над навколоїшнім прибережним ареалом. Лисоня — величний природний заказник. Але найбільша цінність Лисоні — меморіальна, що проявляється у відтворенні історичної пам'яті українського народу. В часи Першої світової війни беззаперечною і невмирущою славою тут покрили себе Українські Січові Стрільці. У серпні-вересні 1916 р. у боях на горі легіон УСС героїчно стримував натиск російської армії [9: 95–325]. Якщо їхати дорогою з Бережан до Підгайців, то через 2 км з південного сходу можна візуально помітити меморіальну капличку героям — УСУСам, увінчану хрестом. Вона була відкрита в серпні 1994 року. В 2005–2006 роках на Лисоні проведено значні реставраційно-будівельні роботи, а з 2007 року тут започатковано проведення щорічного Всеукраїнського фестивалю стрілецької та повстанської пісні «Дзвони Лисоні».

У Бережанах справді є що оглянути туристу. Зокрема, на міському цвинтарі знаходиться добре доглянутий меморіал австро-німецьким воїнам, полеглим в роки Першої світової війни. Також споруджено меморіальний комплекс жертвам німецько-радянської війни. На міському кладовищі поховані підполковник Радянської армії Тонкін Петро, лейтенант Сосенко Петро, лейтенант Брайлко Олександр. Вони загинули, визволюючи Бережани від німецько-фашистських загарбників. На кладовищі встановлено пам'ятний надгробок з піраміdalним багатоступінчастим обеліском. Okрім того, на міському кладовищі є братська могила радянських воїнів, на якій встановлений пам'ятник у вигляді скульптури воїна (повний зрист) на прямокутному постаменті. Під час визволення міста загинуло близько 100 воїнів Червоної армії, які поховані у цій братській могилі.

Також у Бережанах є пам'ятники Т. Шевченку, Б. Лепкому, погруддя А. Чайківського та Д. Мирона-Орлика, меморіальні дошки І. Франкові, М. Шашкевичу, Б. Лепкому, пам'ятний знак до 50-ліття депортатії українців із Лемківщини. Меморіальна дошка на честь 125-річчя від дня народження І. Франка встановлена на вул. Чайковського, 11. Сюди влітку 1894 року Іван Франко приїздив на запрошення письменника Андрія Чайківського для ознайомлення з книгозбірнею в с. Краснопуща, побував він також у приміському селі Рай [10].

Восени 2008 р. в Бережанах було відкрито пам'ятник Папі Римському Івану-Павлу II. Бюст із бронзи встановили біля римо-католицького костелу Різдва Діви Марії. Встановленню пам'ятника сприяла римо-католицька громада міста і мешканці польського містечка Ключборга, що є побратимом Бережан.

Відпочити від міської метушні можна у найближчому с. Рай, де є чудовий мисливський палац і парк, які створені у XVII ст. Адамом і Євою Сенявськими. Згодом князь Чарторийський перетворив природні водойми в мережу озер, а пізніше перебудував палац, надавши йому рис класицизму. Велична будівля збереглася донині.

Невеличке місто Бережани на Тернопіллі нині, на жаль, не дуже відоме. І це при тому, що його історичні пам'ятки — замок, міська ратуша, церковні споруди є непересічними зразками класичної європейської архітектури. На наш погляд, Бережани як історичне місто зберегло свій шарм минулих епох, зважаючи на негативні впливи. Тут залишилася патріархальність та, одночасно, відчувається естетика минулого, яка викликає роздуми про надзвичайну красу і велич міста.

Сьогодні місто лише злегка прочиняє двері для туристів. А для того, щоб Бережани стали по-справжньому привабливі і почали заробляти на туризмі, треба чимало зробити. У місті працює всього три невеликі готелі — на чотири-шість номерів кожен, а також мотель. Проте готельних комплексів, які б могли прийняти бодай одну організовану туристичну групу, поки що немає. Тому не дивно, що переважна більшість гостей довше кількох годин у Бережанах не затримується.

Перспективу розвитку туризму в місті бачимо насамперед у інвестиціях та в будівництві сучасних туристичних закладів з усіма побутовими зручностями, ресторанами, більярдними залами, конференц-залами тощо. Ще одна проблема Бережан — погані дороги, зокрема, траса Львів—Бережани давно потребує капітального ремонту. Адже до Бережан часто приїжджають туристи із Польщі, Австрії, Канади, США оскільки пам'ятки міста пов'язані з іменами відомих шляхетських родин Сенявських, Чарторийських, Потоцьких та ін. Відрядно, що бережанці дбають про збереження унікальних пам'яток історії та культури і терпеливо очікують, коли ж нарешті на загальнодержавному рівні буде зроблено суттєвий поступ в розвитку міста, як центру туризму.

Література

1. Андрушків Богдан. Некрополі Тернопільщини, або про що розповідають мовчазні могили [Текст]. — Тернопіль : Підручники і посібники, 1998 .
2. Бережани [Текст] // Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні / Під ред. В. Кубійовича. — Львів, 1993. — Т. 1. — С. 113.
3. Бережанська гімназія [Текст] // Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні / Під ред. В. Кубійовича. — Львів, 1993. — Т. 1. — С. 113–114.
4. Бережанська Земля [Текст] : Історично-Мемуарний Збірник. — Нью-Йорк–Лондон–Сідней–Торонто, 1970. — Т. 1.
5. Бережанська Земля [Текст] : Історично-Мемуарний Збірник. — Торонто–Нью-Йорк–Лондон–Сідней–Бережани–Козова, 1998. — Т. 2.
6. Бережани [Текст] : путівник. — Львів, 2002.

7. Довідник з історії України [Текст] : А-Я. / За заг. ред. І. Підкови та Р. Шуста. — К., 2001. — С. 739–740.
8. Тернопільський енциклопедичний словник [Текст]. — Тернопіль : видав.-поліграф. ком. «Збруч», 2004. — Т. 1.
9. Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців [Текст]. — Тернопіль : Джура, 2005. — 592 с.
10. Мазурак Я. Літературна Бережанщина [Текст] : бібліографічний довідник. — Бережани, 2000.

Козак Г. Ю.

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ГОРОДА БЕРЕЖАНЫ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

Рассмотрены уникальные историко-культурные памятки города Бережаны и их реальное положение. Сделано попытку раскрыть их важное место и значение для развития туристической отрасли в регионе.

Ключевые слова: историко-архитектурный заповедник, культурное наследие, замок Сенявских, ратуша, Армянский собор, фортификации, культовое сооружение, барокко, эклектика, памятки истории и культуры.

Kozak H. J.

HISTORICAL AND CULTURAL POTENTIAL OF BEREZHANY TOWN AND ITS MEANING FOR TOURISM DEVELOPMENT

The article examines unique cultural and historical monuments of Berezhany town and their real state. We have tried to show their importance for tourist branch development in the region.

Keywords: historical and architectural preserve, cultural heritage, Seniavsky's castle, town hall, Armenian cathedral, fortifications, religious building, baroque, eclecticism, monument of history and culture.

УДК 271.2 - 523.6 : 902.2(477.83/.86) «10/15»

Берест Р. Я.

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ПЕЧЕРНІ МОНАСТИРИ ЛЬВІВЩИНИ — ЦІННИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ РЕСУРС ДЛЯ РОЗВИТКУ СПЕЛЕОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

На базі результатів наукових спелеологічних досліджень, архівних матеріалів і відомостей зроблено спробу відтворити маловідому історію середньовічних печерних монастирів Львівщини, простежити особливості появи та еволюції даної групи історико-культурних пам'яток, житлових умов середньовічного чернецтва, розвитку організаційних форм, а також інше, що в підсумку повинно сприяти зростанню суспільного поширення та прикладного значення туризму.

Ключові слова: *печерні монастири, історичні пам'ятки, келія, туризм, середньовічне чернецтво, археологічні джерела.*

Серед туристичних історико-культурних ресурсів Львівщини особливе місце займають середньовічні печерні монастири, які зараз існують у вигляді історичних пам'яток. Варто наголосити, що в писемних джерелах майже немає відомостей про історію виникнення печерних монастирів, даних про їх творців, мешканців, умови чернечого існування тощо. Вірогідно, що чернеча практика втечі від світу та матеріальна бідність є цієму причиною. Адже творцями печерних монастирських осель передусім виступало убоге мандрівне чернецтво, котре у суспільному житті намагалося залишатися мало поміченим [31, с. 111–112; 29, с. 5–136; 26, с. 220–278].

Середньовічні українські монастири відзначалися організаційною строкатістю, що зумовлювалося втратою національної держави, чужоземним панування та ін. Часто, творцями середньовічних монастирів на землях українського Прикарпаття були анахорети. На основі результатів багатьох наукових досліджень різних печерних чернечих пам'яток можна уявити, як проходила поступова трансформація одноосібних печерних келій анахоретів у протомонастирі, скити та монастири. Цей шлях виявився тривалим, важким та тернистим. Потрібними були зміни не тільки організаційних форм у межах тієї чи іншої чернечої общини, а й виконання величезного обсягу фізичних робіт, які були необхідними для забезпечення існування чернечої інституції.

Поява у середньовічній Галичині ченців-«законників» — явище дещо пізнішого часу, породжене особливостями чернечого становища на українських землях у пореформений період (XVII ст.). До цієї категорії зараховували чернечу братію лише зареєстрованих монастирів, які відповідали статутним умовам існування [13, а. 1–2]. Значну кількість монастирських осель презентували бідні монастири, які існували «без прав, без монастирського майна та нерухомої власності», без жодних адміністративно-ієрархічних підпорядкувань тощо [13, а. 74]. Найчастіше у таких монастирях організаційний устрій формувався на основі ідіоритмічних чи келіотських організаційних принципів [17, с. 83–93].

Яскравим відображенням середньовічного келіотського общинного устрою є Страдецький (Страдчанський) печерний монастир [34]. Вірогідно, що його заснували ще в княжі часи мандрівні ченці-келіоти [18, с. 561]. Вхідна частина монастиря (від входу до глибини 40 м по ходу печерного коридору) не має чітко виражених та спланованих слідів печерних будівельних робіт, а радше відображає природне походження пам'ятки [19, с. 72–76]. Про це свідчать хаотичне, нерівне та безсистемне розширення чи звуження печерного коридору, нерівні стіни житлових печерних камер, різні горизонтальні рівні облаштування келійних приміщень, відсутність ознак спланованого вирубування порожнини. Сліди людської праці хіба видно на нерівному вирубуванні стелі

тощо. Наголосимо, що з багатьох пічерних пам'яток Галичини лише Стадецький пічерний монастир є відображенням двох організаційних форм його устрою — келіотського і кіновіального. Пічерні коридори пам'ятки, вирубані у одному горизонтальному рівні у різних місцях, помітно різняться між собою архітектурним виглядом. Типологічно також відмінними між собою є келійні приміщення. Це дає підстави вважати, що вони представляють два періоди діяльності пічерного монастиря. Зокрема, характерні ознаки першого з них відображають келіотський устрій, другого — існування кіновіальних організаційних принципів устрою монастиря.

Стосовно висвітлення порівняльних ознак найдавнішого періоду пам'ятки зазначимо, що для нього властивим є не тільки невпорядкований пічерний коридор келіотів, але і їхні житлові споруди, тоді як у кіновітів він чітко сформований, його прохід, що виділяється овальним склепінням, є рівно вирубаний. Типологічно такі пічерні проходи дослідники відносять до галерейного типу [16, с. 311–319]. Подібної архітектурної форми пічерні коридори є характерними для багатьох кіновіальних середньовічних монастирів. Такими, наприклад, є пічерні підземелля Києво-Пічерської лаври — першого відомого осередку кіновіального чернецтва на українських землях [12, с. 177–182].

Житлові споруди келіотів є багатомісними, відзначаються різними формами та об'ємом, келії в них мають доволі великі розміри, часто вони розміщені у різних горизонтальних рівнях. У кожній житловій камері виділяється ще по декілька неглибоких ниш, які були житловими місцями ченців-келіотів. Келії ж кіновітів Стадецького пічерного монастиря є невеликими, мають характерні однотипні конструктивні форми та ознаки забудови, а також свідчать про їхнє одноосібне використання.

Варто наголосити, що в плані житлові пічерні споруди келіотів є ніби відображенням химерних людських силуетів (рис. 1), що не простежується у плані спорудження келійних приміщень анахоретів, пустинників, відшельників, затворників, ісихастів та в інших представників аскетичного напряму у чернецтві.

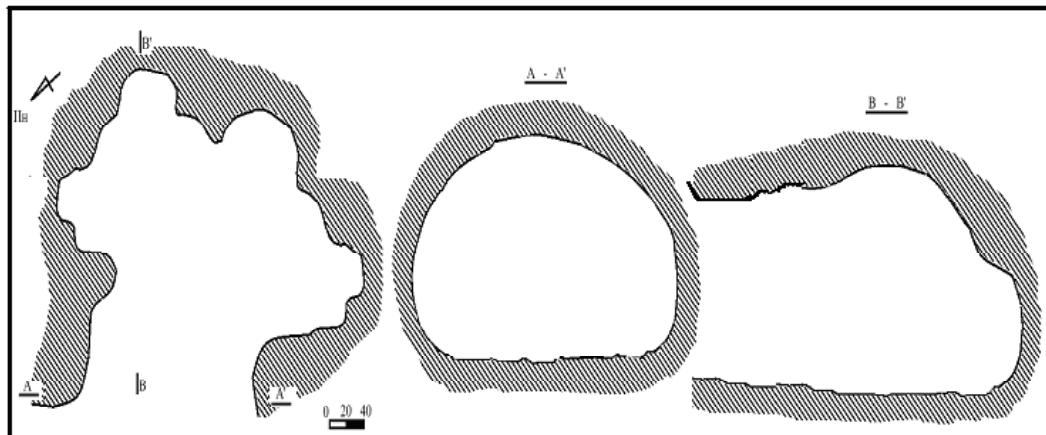

Рис. 1. План пічерної житлової споруди келіотського типу
Стадецького пічерного монастиря

Зазначена житлова споруда Стадецького пічерного монастиря на плані уявно видається як відображення двох осіб, обабіч яких розташовані невеликі ниші, які, можливо, слугували для збереження особистих речей ченців або продуктових запасів, виробничого реманенту тощо.

На підставі аналізу дисциплінарних положень «Правил... чернечого життя», які були введені для виконання на початку XVII ст. митрополитом Веляміном Рутським,

та планувальної структури пічерних порожнин зазначеного монастиря вважаємо, що така особливість планування келійних приміщень була характерною ознакою для житлових споруд келіотського типу.

У процесі обстеження інших пічерних камер келіотів було зафіксовано також силуетне відображення двох, трьох та чотирьох осіб у межах одного житлового приміщення. Цей факт може слугувати вагомим аргументом не тільки щодо підтвердження форми організаційного устрою чернечої общини, що відповідала характерним ознакам ченців-келіотів, а й для обліку кількості мешканців цього монастиря в часи його діяльності.

Часто пічерні келії мають піщану долівку, що зумовлено заляганням у цьому місці природного піщаного шару, котрий є у складі стратиграфії Страдецької гори. На плані пічерного житлового приміщення виділяється вхідна та житлова частини, що є визначальною рисою багатьох пічерних жителів анахоретів та мешканців протомонастирів. Розміри вхідної частини келіотів значно перевищують показники входів жителів анахоретів чи кіновітів (табл. 1). Стеля келійних приміщень келіотів нерівна, зі слідами численних сколів та ознаками рубання каменю. Найбільша висота стелі від рівня долівки зафіксована у середній частині камери, де вона сягає 1,2–1,3 м. У середньому об'єм житлової споруди становить близько 9 м³.

Таблиця 1
Середньостатистичні розміри чернечих середньовічних житлових споруд келіотів та анахоретів з території Галичини

Показники	Житло анахорета (м)	Житло келіота (м)
Ширина входу	0,4	1,8
Висота входу	0,7	1,3
Ширина житла	0,7	2,5
Довжина житла	1,4	2,9
Висота камери	0,9	1,4
Повний об'єм (м ³)	1,3	9

Варто зазначити, що багатомісні пічерні житла келіотського типу логічно є значно більшими від невеличких одноосібних житлових споруд анахоретів. Зокрема, ширина входу у зазначену житлову споруду келіотів Страдецького пічерного монастиря становить 1,8 м, середня ширина приміщення житлової камери сягає приблизно 2,5 м, максимальна довжина споруди має близько 2,9 м (рис. 1).

Вірогідно, що зростання об'єму та розмірів житлових камер келіотів є відображенням збільшення кількості мешканців монастиря, що було властивим для побуту ченців-келіотів, які мешкали по кілька осіб в одному приміщенні.

Можна припустити, що в житлових пічерних камерах келіотів одночасно проживало не менше, ніж двоє, можливо — троє осіб. За умови пічерного існування велика житлова камера для однієї людини є нерациональною та малоефективною щодо збереження теплової енергії, а щодо спорудження великої пічерної камери була надто трудомісткою.

Як показано у табл. 1, середньостатистичні вимірні показники житлових споруд анахоретів та келіотів одного монастиря мають значні відмінності між собою щодо ширини, висоти, довжини та повного об'єму келії, вони виступають як відображення певних відмінних організаційних зasad в існуванні середньовічних чернечих общин.

Отримані в процесі спелеологічних досліджень відомості це засвідчують переконливо, що, зокрема, узагальнено у таблиці 2.

Таблиця 2

Основні ознаки пещерних монастирів келіотського типу

1.	Архітектурна інфраструктура монастиря	Неповна. (Є храми, кладовища, відсутні: трапезні)
2.	Система управління	Демократична, анархічна
3.	Спосіб проживання ченців	Общинний
4.	Ставлення до матеріальних цінностей	Приватна власність, індивідуальна та спільна господарська діяльність

Отже, житлові споруди келіотського типу є значно більших розмірів від келійних приміщень кіновітів. Житла келіотів були зручнішими для проживання і, вірогідно, репрезентують найбільш ранній період діяльності монастиря. Печерні ж споруди кіновітів є невеличкими і нагадують одноосібні житлові камери анахоретів.

Під час дослідження пещерних порожнин Страдецького монастиря зауважено цікавий факт, що майже усі житлові камери келіотів розташовані праворуч від пещерного коридору. Таку особливість зауважено не лише у Галичині, але й у матеріалах, які подав київський дослідник Т. Бобровський із Подніпров'я. І лише поблизу вітварної частини у приміщенні пещерної церкви (майже 30 м від входу) з лівої сторони від основного пещерного проходу розміщена одна камера невеликих розмірів, яка має два отвори, котрі можна використовувати для входу чи виходу із пещерної порожнини (рис. 2).

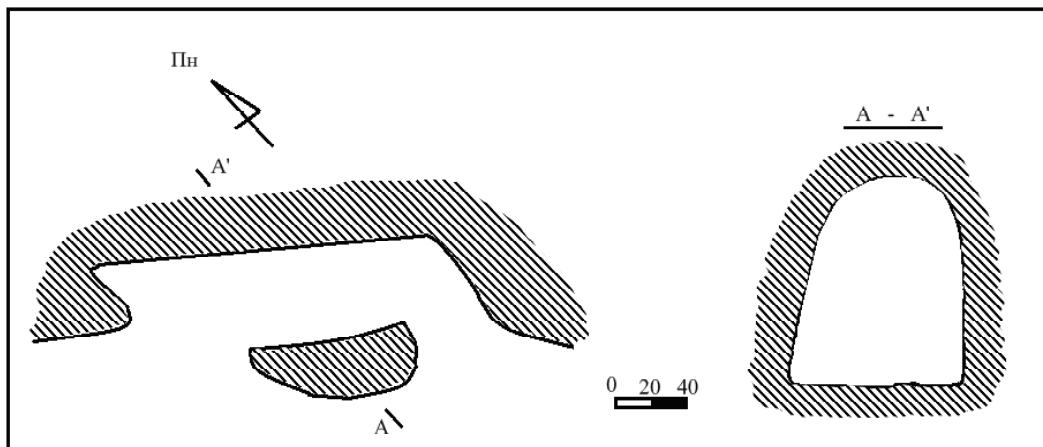

Рис. 2. Страдецький пещерний монастир.
План та переріз пещерної споруди із двома входними отворами

Один отвір знаходився із південно-західної сторони, інший — з південно-східної мав вхід, характерний для багатьох пещерних житлових споруд кіновітів. Враховуючи відмежоване місце знаходження пещерної порожнини та невеликі її розміри можна допустити, що вона могла мати спеціальне культове призначення.

У зазначеній камері помітно виділяється піщана долівка, рівно «зрізана» північна стінка, плавно заокруглені кутові частини та овальне склепіння. Загальні розміри споруди є невеликими. Довжина камери становить близько 2 м, ширина — 0,8 м, висота — 0,9 м, загальна площа — 1,6 м², повний об'єм — 1,4 м³.

Вхідний отвір у камеру має вигляд неправильної параболи. Зліва від вхідного отвору у верхній частині розміщене невелике нішоподібне заглиблення овальної форми, покрите кіптявою. Ймовірно, що тут знаходилися культові речі. Максимальна висота овалу настінної ніші становить 22 см, ширина — 12 см, глибина приблизно — 3–4 см.

Із правого боку від входу знаходиться невеликий кам'яний останець, у верхній частині якого розміщена рівно зрізана кам'яна поличка.

Можливо, це місце, яке було спеціально відведене для пожертв. Адже ще й зараз на поліції культових споруд встановлюють невеликі ікони, підвічники, а в дні великих релігійних свят тут кладуть невеликі пасочки, натільні хрестики, хлібини, писанки, квіти.

За характерними, типологічними та порівняльними ознаками вищезазначена печерна споруда має невеликі розміри, чітко окреслену архітектурну форму, аркоподібний вхід та склепіння, що відповідає традиції ченців-кіновітів. Тому, ймовірно, вона могла належати ченцям-кіновітам Страдецького монастиря, які у пам'ятці представляють окрему групу печерних приміщень.

Окремої уваги заслуговує житловий сектор зазначененої пам'ятки з одноосібними спорудами, які є характерними для монастирів кіновіального типу. Передусім наголосимо, що однією з особливих ознак кіновії є чітке відмежування житлового сектора від харчового, виробничого та культового секторів. Саме ці вимоги повністю відповідають місцю знаходження невеликих черничих житлових камер, які є віддаленими від приміщення печерної церкви, трапезної, комори тощо [19, с. 72–76].

Хаотичний печерний коридор монастиря келіотів помітно різниеться з печерним коридором кіновітів, який знаходиться в глибині печерної порожнини (після 40 м від входу). За типом дослідники відносять чітко окреслені печерні коридори до групи печерних проходів галерейного типу. Подібні тунельні проходи галерейного типу є поблизу с. Стільське Миколаївського р-ну Львівської обл. Такі типи підземних коридорів є характерними для багатьох середньовічних пам'яток чернецтва [8, с. 70–73].

Спорудження житлових камер кіновітів виконано в одному горизонтальному рівні порівняно з рівнем печерного коридору монастиря. У більшості житлових камер пам'ятки відзначається рівна кам'яна долівка, значно зрідка — піщана. Особливістю спорудження печерного коридору кіновіального типу є те, що він має чітко окреслену форму — рівні стіни та овально-подібне склепіння. Стилістично така архітектурна форма нагадує риси барокового будівництва, перші прояви якого з'явилися на українських землях наприкінці XVI ст. Тому печерна архітектура, без сумніву, може слугувати попереднім визначником для встановлення хронологічних меж функціонування тієї чи іншої пам'ятки [20, с. 144–151].

Схожі типологічні ознаки та риси є також властивими для житлових споруд Розгірчанського, Крехівського і особливо Страдецького печерного монастиря, що має чітко сплановані нішоподібні заглиблення, вирубані у стінках печерного коридору [19, с. 72–76]. Відомо, що для будівельного стилю бароко характерними є аркоподібні входи, галерейні проходи, склепіння аркоподібної форми, котрі плавно переходят у стіни та інші риси, які, на думку дослідників, мають певний архітектурний вираз у історико-романтичній стилізації [7, с. 206–207].

Це дає змогу висловити припущення, що переход до кіновіального общинного устрою іноків Страдецького печерного монастиря відбувався приблизно в часі зародження та поширення барокової архітектури у будівництві, тобто наприкінці XVI — початку XVII ст.

З іншого боку, зазначений період припадає на дію положень Берестейської унії та проведення радикальних реформ митрополита Велямина Рутського, що проводилися в справі оновлення та організаційного згуртування українського православного чернецтва на організаційних засадах кіновії [22, с. 56].

Ймовірно, що саме із зазначенним періодом варто пов'язувати тунелеподібні печерні порожнини, які розміщені поблизу Стільська на Миколаївщині [15, с. 129–131; 11, с. 267–282]. Адже досі жодних писемних відомостей про цю унікальну пам'ятку дослідникам виявити не вдалося.

Печерні келії кіновітів, які знаходяться в глибині печерної порожнини Страдецького монастиря (після приміщення печерної церкви), суттєво різняться від вищезгаданих житлових споруд келіотів за формою, плануванням, розмірами та іншими ознаками [3, с. 129–138].

Перш, ніж перейти до детальної характеристики середньовічних монастирських обителей варто повторити, що кожен чернець монастиря кіновіального типу мав окреме відмежоване житло, що відповідало вимогам чернечого Типікону [22, с. 56–76; 27, а. 1–180].

Печерні житла кіновітів були невеликими. В одному житлі, здебільшого, міг поміститися лише один чернець. Іншою важливою ознакою печерних монастирів, які існували на принципах кіновії, є характерне скручення розмежованих між собою печерних житлових споруд. Тобто простежується заселення певної ділянки печерної порожнини (або печерного коридору) у вигляді невеликих колоній, що налічують всього 3–5 житлових камер [4: 96].

Такі скручення печерних помешкань є відомими із результатів спелеологічних досліджень печерних скитів в Берем'янах, Отрокові, Крутілові, Рукомиші, Винятинцях, Галиці, Бакоті та на інших чернечих пам'ятках Галичини, які ще наприкінці XIX ст. обстежував польський дослідник А. Грушецький [32: 329–352]. Цю особливість бачимо і на прикладі планувальної структури та основних принципів розташування печерних келій Страдецького монастиря [5: 154–161].

Характерні ознаки кіновіальних монастирів подано у таблиці 3.

Таблиця 3
Основні ознаки печерних монастирів кіновіального типу

1.	Архітектурна інфраструктура монастиря	Повна (храми, трапезні, житла, господарські приміщення)
2.	Система управління	Монархічна
3.	Способ проживання ченців у келіях	Одноосібний
4.	Відношення до матеріальних цінностей	Общинна власність

Печерний коридор Страдецького монастиря, що існував на організаційних засадах кіновії, має чітко окреслену архітектурну та типологічну форму, порівняно рівно зрізану кам'яну долівку, добре вигладжені стіни, овальне склепіння тощо. Наведений на рис. 3 фрагмент планувальної структури Страдецького печерного монастиря відображає скручення розмежованих різnotипічних печерних чернечих житлових споруд (две келії куполоподібної і одна — тунелеподібної форми). Це дає підстави стверджувати про паралельне існування у межах однієї соціальної інституції різnotипічних житлових споруд, які ми відносимо до сидячого та лежачого типу. Як видно на нижче поданому рисунку 3, келії не мають просторової орієнтації, яка є характерною для храмів, трапезних приміщень.

Крім того, наведена вище риса значно різняться від ознак печерного коридору цього ж монастиря, який відповідає характерним ознакам келіотського устрою. Саме це дає змогу зазначити про організаційний розвиток чернечої общини від примітивних форм до вищих організаційних засад статутного чернецтва та відмітити певну особливість системи планування місць забудови келій у монастирях кіновіального типу [4, с. 96]. Вірогідно, що така схема заселення печерної порожнини творилася внаслідок існування у кіновітів інституції послушництва та наставництва.

Подібно до житлових камер анахоретів у структурі печерних келій виділяються житлова та вхідна частина. Порівняно із одноосібними житлами пустинників у житлових спорудах печерних монастирів довжина вхідного отвору є незначною. У більшості випадків вона становить всього 0,2–0,4 м, а іноді відразу переходить у житлову камеру.

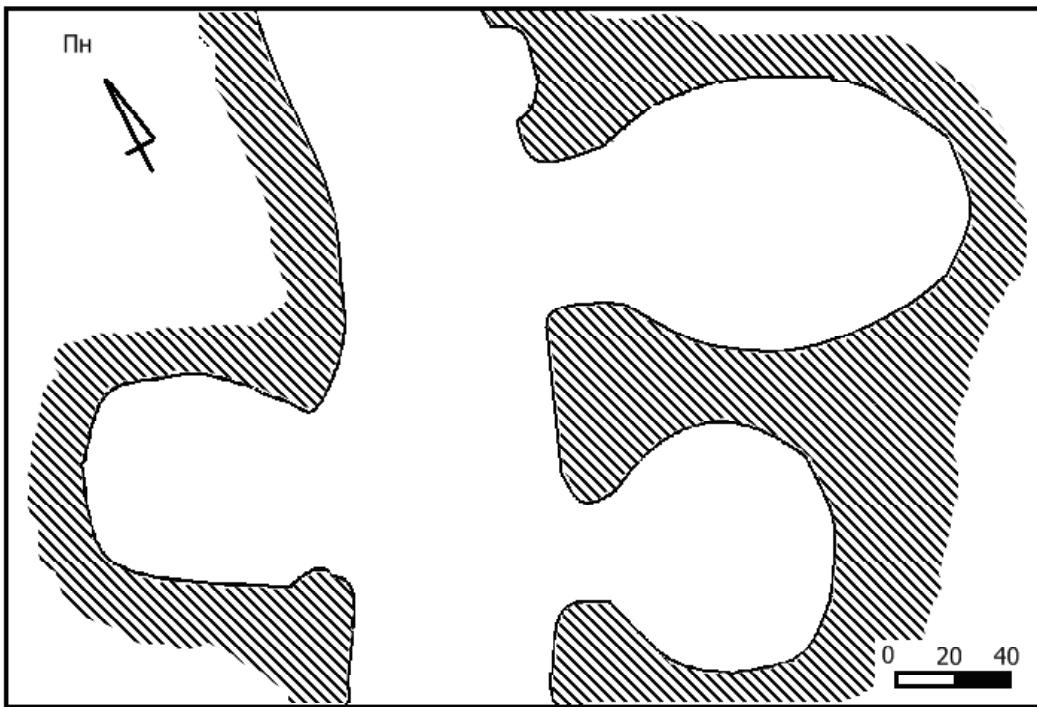

Рис. 3. Фрагмент планувальної структури житлового сектора кіновітів Страдецького печерного монастиря

Внутрішня житлова площа пічерних споруд кіновіального типу є невеличкою. В середньому вона коливається від 1,2 до 2,8 м². Переважна більшість пічерних келій мають площину близько 1,9–2,2 м². Невелика загальна площа пічерної камери дає підстави стверджувати, що це були одноосібні, тобто індивідуальні чернечі житла.

Середній діаметр входного отвору у келію коливається в межах 0,8–1,2 м. Іноді входні отвори житлових споруд мають характерне конусоподібне звуження. Вхідна частина житлової споруди порівняно з розмірами житлової камери є завжди меншою. Така конструктивна особливість, на нашу думку, могла мати важливе значення для збереження тепла у приміщенні житлової камери в холодні пори року.

Загалом у пічерних келіях кіновітів виявлено входні отвори, які мають різні типологічні форми. Зокрема, є отвори у вигляді невеликої конусної, округлої, овальної, еліпсоподібної, підквадратної, прямокутної, трапецієподібної чи іншої форми, що переважно мають довжину від 0,2 до 0,5 м. Лише в одному випадку, який було зафіксовано в Страдецькому пічерному монастирі, довжина входної частини становила майже 0,8 м. На нашу думку, довжина та ширина входного отвору у пічерну келію мала важливе значення для збереження теплової енергії.

На основі науково-дослідницьких робіт встановлено, що значного поширення у житлових камерах кіновіальних пічерних монастирів мали входні отвори округлої та аркоподібної форми. Можна зауважити, що округлі входні отвори є значно менших розмірів, ніж аркоподібні.

Результати спелеологічних досліджень житлових приміщень кіновітів Страдецького пічерного монастиря засвідчили існування двох основних типів пічерних житлових споруд. Це келійні пічерні приміщення у вигляді камер вертикального та горизонтального житлового планування [5, с. 155–157; 6, с. 169–172].

До групи житлових камер вертикального планування, на нашу думку, варто зачислити невеликі пічерні порожнини, які на рівні долівки мають діаметр приблизно до 1,2 м

та висоту не більше 1,4 м. У вертикальному перерізі такі чернечі житлові споруди мають вигляд купола храму і тому їх варто означувати пішохідними житловими камерами (келіями) куполоподібної форми.

Якщо для житлових камер анахоретів ми зазначали про певні різновиди пішохідних житлових споруд, то для кіновіальних монастирів, які виступають організованими общинами, більш характерною є певна однотипність келійних приміщень, що, ймовірно, є відображенням деяких організаційних принципів у спорудженні келійних приміщень [7, с. 206–207]. Наприклад, у Страдецькому пішохідному монастирі кіновіального типу переважають приміщення куполоподібної форми. Найбільшого поширення набули житлові камери, які мають висоту від рівня долівки у межах 1,0 до 1,2 м.

Долівка келій не завжди рівна, переважно кам'яна, іноді — піщана. На долівці, а також на стінах куполоподібних житлових споруд майже не простежуються гострі кам'яні виступи, які є характерними для одноосібних пішохідних споруд анахоретів.

У плані куполоподібні житлові споруди мають округлу форму. Їхній середній діаметр становить приблизно 1,1–1,3 м (рис. 4). Вірогідно, що розміри куполоподібних житлових камер кіновітів можуть дати змогу приблизно встановити антропологічні параметри їхніх мешканців. Встановлено, що у житловій камері, яка має висоту 1,10 м та діаметр 1,20 м, може розміститися особа зростом приблизно 1,60–1,65 м.

Лише окремі кімнати куполоподібної форми сягають у висоту 1,3–1,4 м від рівня долівки, що, ймовірно, зумовлено більш значними антропологічними вимірними характеристиками мешканців. На нашу думку, розміри тієї чи іншої келії, передусім за все, пристосовували до їхніх творців.

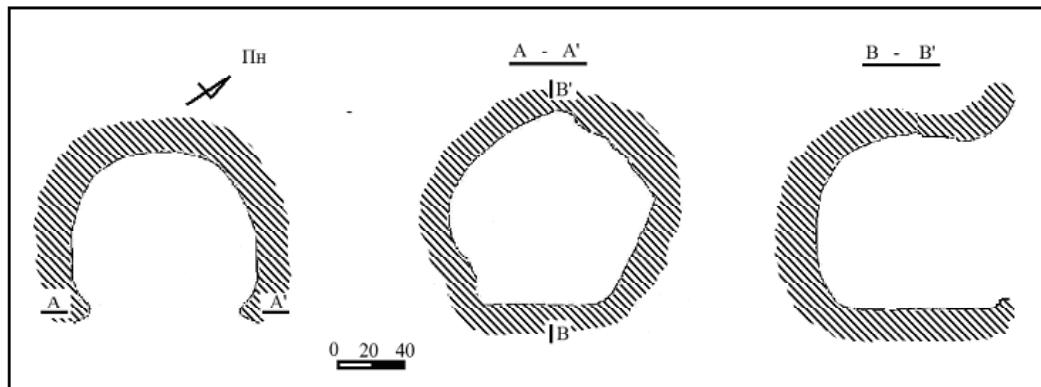

Рис. 4. План та переріз житової споруди куполоподібної форми
Страдецького пішохідного монастиря.

Загалом серед пішохідних житлових споруд куполоподібної форми Страдецького монастиря можна виділити кілька характерних різновидів келійних приміщень та їхніх входних отворів, які, можливо, є відображенням певних естетичних смаків або будівельних уподобань.

Інший тип житлових споруд кіновітів Страдецького пішохідного монастиря відповідає горизонтальному принципу розташування житлових камер. Унаслідок незначної висоти таких камер вести сидячий спосіб існування в них було майже неможливо. Як видно з ілюстрацій 6 та 7 такі житлові камери також мають невеликі розміри [5: 156–157], а отже, вони були одноосібними. Як зазначено вище, одноосібне проживання в межах одного пішохідного приміщення було одним з характерних відображень кіновіального устрою чернечої общини, що ґрутувалося на основних положеннях праць Теодора

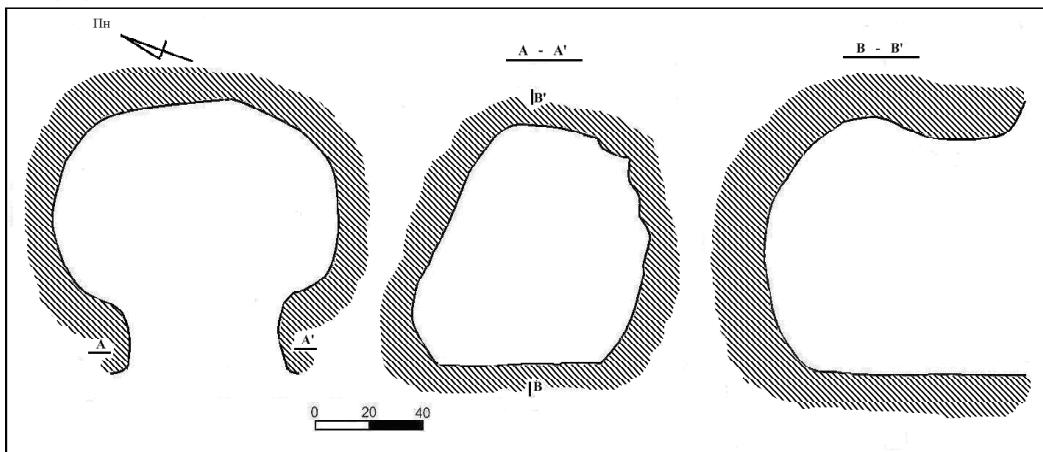

Рис. 5. План та переріз житлової споруди куполоподібної форми
Страдецького пічного монастиря.

Студита, а також зазначено у статутних вимогах до чернецтва митрополита В. Рутського [22, с. 56–76; 27, а. 1–180].

Якщо житлові куполоподібні камери давали змогу ченцям вести лише сидячий спосіб існування, то споруди тунелеподібного типу відповідали майже завжди лежачому способу перебування, сидіти ж в таких камерах, було по-суті, неможливо [5, с. 157].

Середня висота пічних житлових камер тунелеподібного типу не перевищує 1 м, але найчастіше камери мають висоту 0,6–0,7 м від рівня долівки. У перерізі пічних житлових споруд горизонтального планування мають вигляд невисоких тунелеподібних пічних заглиблень з аркоподібним склепінням (рис. 6, 7), що було визначальним для означення даної групи келійних приміщень.

Як показано на рис. 6 та 7, житлові камери горизонтального планування мають вигляд тунелеподібних ниш, заглиблених у кам'яну основу. На нашу думку, довжина заглиблень мала б приблизно відповідати зросту людини. В середньому, за нашими підрахунками, вона становить 1,6–1,7 м. Варто наголосити, що в одній групі пічних житлових камер тунелеподібного типу добре простежується вхідна частина (рис. 6), а в іншій — її ознак немає (рис. 7). В середньому ж у таких житлах довжина вхідного коридору становить всього 0,2–0,3 м.

У групі пічних житлових камер горизонтальної системи планування, що відповідають спорудам тунелеподібної форми можна виділити келії, які в плані мають прямокутну (рис. 7), підтрикутну (рис. 6), трапецієподібну, грушоподібну, овальну, округлу та іншу форму.

Окремі келії пічних монастирів відзначаються чітко окресленими формами, порівняно рівно «вигладженими» кам'яними стінками, долівкою та склепінням, а також ознаками функціонування індивідуального чернечого пічництва (рис. 7) [1, с. 86–102]. Загалом побутуючу різновидність середньовічних пічних келій відзначає чимало вітчизняних та зарубіжніх дослідників [30, с. 51–91; 32, с. 329–352]. Це свідчить не лише про різновидність чернечих житлових камер, а й про певну індивідуальність, пристосування до природних умов, наявність смаків, потреб та певних відмінностей спорудження.

На прикладі житлових приміщень Страдецького пічного монастиря кіновітів виділяємо середні технічні характеристики купольних та тунелеподібних житлових камер, які подаємо у таблиці 4.

Як засвідчують дані табл. 4, житлові споруди тунелеподібного типу є невеликими, одноосібними. Тунелеподібні житлові споруди мають ширину, яка перевищує діаметр

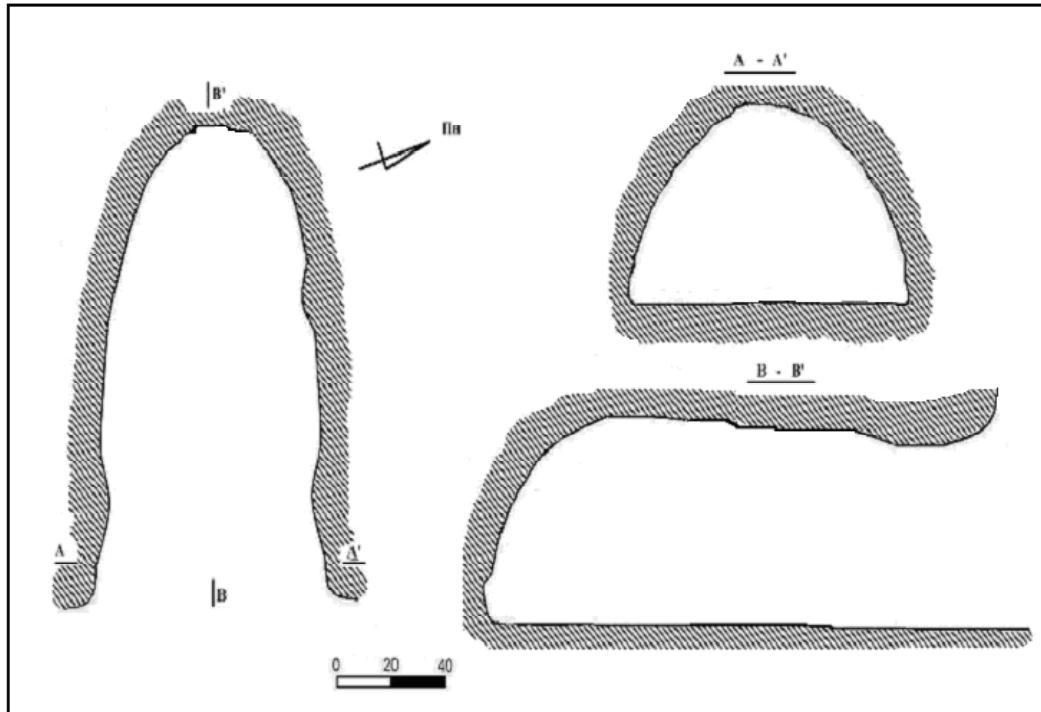

Рис. 6. План та переріз келії (IV) тунелеподібного типу
Страдецького печерного монастиря

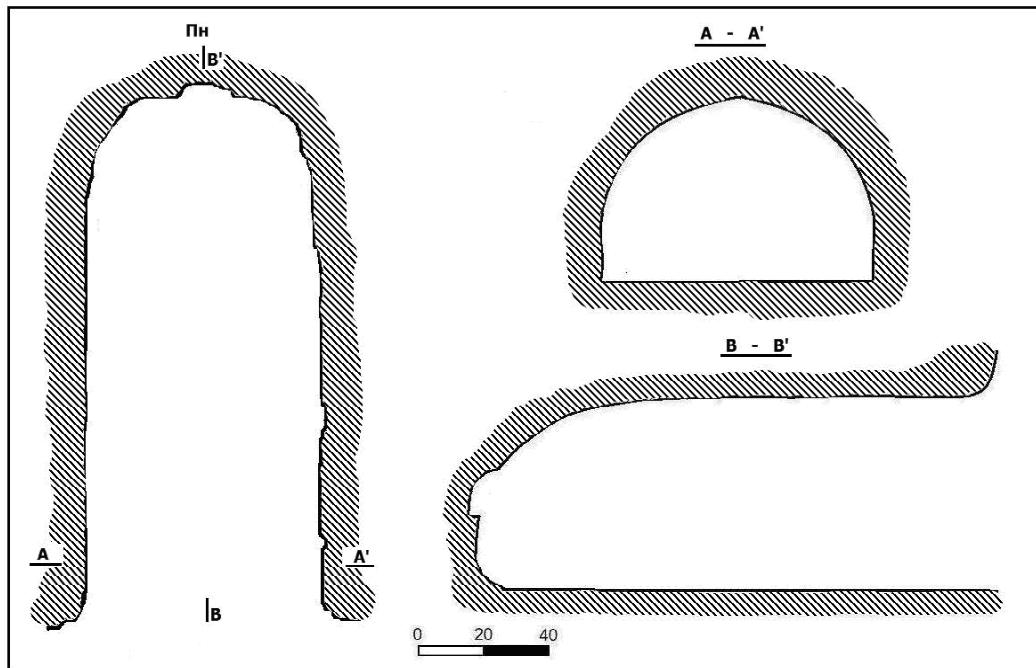

Рис. 7. План та переріз келії (V) тунелеподібного типу
Страдецького печерного монастиря

Таблиця 4

Технічні характеристики житлових камер кіновітів

Технічні характеристики	Житлові споруди купольного типу	Житлові споруди тунелеподібного типу
Висота (м)	0,9–1,2	0,6–0,9
Ширина (м)	1,1–1,3	1,2–1,5
Діаметр (м)	1,1–1,3	—
Довжина (м)	—	1,5–2,2
Площа (м ²)	0,9–1,2	1,6–2,2
Об'єм (м ³)	1,3–1,5	1,4–1,8

житлових камер купольного типу. Проте їхня висота є значно меншою від висоти купольних житлових камер. Крім того, довжина пічерних тунелеподібних жител сягає, здебільшого, приблизно від 1,5 до 2,2 м, що відповідає вимірним антропологічним показникам.

На конкретних прикладах показано, що співвідношення житлових камер вертикального та горизонтального планування у пічерних монастирях є різним. В окремих пічерних монастирях є лише один тип житлових споруд. Це, ймовірно, свідчить, що в період свого існування пам'ятка мала лише один тип організаційного устрою.

Майже у кожній житловій камері кіновітів простежується невелике настінне нішоподібне заглиблення. Традиційно воно розміщене у найглибшому місці від входу у житлову камеру (рис. 6, 7). Розміри та форми нішоподібних заглиблень є схожими до тих, які ми виявили у житлових камерах анахоретів. Найчастіше зустрічаються заглиблення овальноподібної форми. Вони розташовані ближче до рівня долівки житлової камери. Здебільшого у житловій камері також помітно виділяються нерівні стіни, піщана долівка, нерівна кам'яна стеля, покрита чорною смолистою кіптявою.

На прикладі Страдецького пічерного монастиря кіновіального типу встановлено, що з двадцятьох обстежених чернечих келій більша частина споруд мала вертикальне житлове планування. Це дає підстави стверджувати, що у середні віки серед кіновіального чернецтва переважав сидячий спосіб існування.

Загальна кількість вирубаних у кам'яній основі пічерних порожнин чернечих келій дає змогу визначати кількість мешканців того чи іншого пічерного монастиря [5, с. 156–157].

За нашими підрахунками, в Страдецькому монастирі келіотського організаційного устрою, приблизно у XIV–XV ст. перебувало 16–20 ченців. Наприкінці XVI — початку XVII ст., коли, найвірогідніше, Страдецький монастир перейшов на кіновіальні організаційні відносини, число мешканців становило приблизно 12–14. Майже стільки ж осіб проживало і в Галицькому пічерному монастирі [21, с. 114].

Загалом наголосимо, що пічерні келії представляють особливий тип житлових споруд, який досі в науці є майже невідомим. Передусім у сучасній науковій інтерпретації житлом можна вважати споруду, у якій є опалювальний пристрій.

Сьогодні в спеціальній археологічній та етнологічній літературі навіть розроблена класифікація, за якою виділяють аж сім типів опалювальних пристрій, характерних для різnotипних житлових будівель на території Давньоруської держави [1, с. 86–102].

Серед дослідників давно побутує думка, що домашня піч слугує основною визначальною ознакою житла. Тому досить часто археологи заглиблені земляні будівлі, у яких не вдалося зафіксувати печей, відносили до числа господарських споруд. Опалювальному пристрою житла багато дослідників намагається надати особливого та

визначального значення. Зокрема, сучасна дослідниця багатьох жителів слов'янського та давньоруського часу М. Сергеєва стверджує, що опалювальний пристрій у житлі відігравав провідну роль серед найважливіших елементів, які формують уяву про стародавнє житло, загальний вигляд житлового інтер'єру тощо [23, с. 90–91]. Львівський дослідник Р. Сілецький навіть вважає, що система опалення слугує основною типологічною характеристикою житла [24, с. 303].

На нашу думку, до зазначених положень дослідників треба ставитись критично, адже для багатьох чернечих житлових споруд, особливо кіновітів, анахоретів, скитян, підземників, затворників, після відігравала другорядне значення, і в більшості випадків у житлі її не було. На підставі результатів спелеологічних досліджень, проведених на низці підземних пам'яток Галичини, встановлено, що в багатьох середньовічних чернечих житлах взагалі не існувало опалювальних пристрій — печей, домашніх вогнищ, черенів, що не узгоджується з усталеними в науці канонами загальної уяви про житло, у якому обов'язковим атрибутом є домашня піч.

Зокрема, під час обстежень чернечих житлових камер Страдецького підземного монастиря в жодній з житлових камер не виявлено характерних ознак функціонування домашніх печей. Крім того, ні на стелі, ні на бічних стінках немає слідів стійкої кіптяви чи випалу, який утворюється від термічного впливу вогню.

Так само у чернечих келіях зазначененої пам'ятки немає окрім виведених вентиляційних отворів чи спеціальних газовивідних каналів, які є необхідними для функціонування систем опалення. Це дає підстави вважати, що підземні келії Страдецького підземного монастиря не опалювалися.

Відомо, що львівський дослідник Богдан Януш у міжвоєнний період виконував пошукові археологічні роботи поблизу входу у Страдецький підземний монастир. Він писав про знахідки пластів попелу, дрібного вугілля, обвугленої деревини та дрібних фрагментів «стародавнього» керамічного посуду [33, с. 47]. Ймовірно, що вогнище існувало лише поблизу входу у підземну порожнину. На жаль, зазначені відомості є неточними, так як і непевним є датування пам'ятки. Дослідник не зробив опису знайденої кераміки, не встановив датування виявлених артефактів, що ускладнює визначення хронологічних рамок функціонування монастиря. Залишається невідомим і те, на підставі яких джерел у державному реєстрі пам'яток Страдецький підземний монастир датується XII–XIII ст.

Для кращої уяви про становище середньовічних підземних монастирів Галичини, їхній суспільний статус та організаційний устрій, умови існування, чисельний склад ченців та інші характеристики варто уважніше враховувати інформацію, яку несуть на собі описи археологічних пам'яток, історія яких є відомою за писемними джерелами. Саме це дає змогу проведення певних паралелей, пошуку аналогій, виконання аналітичних порівнянь тощо. Для прикладу візьмемо Крехівський підземний монастир, заснування якого на основі писемних джерел зачислюють до кінця XVI ст. [9, с. 350].

Пам'ятка має досить вагому і найкраще збережену писемну джерельну базу, репрезентовану цінними архівними документами. З архівних писемних джерел відомо, що засновниками Крехівського підземного монастиря були мандрівні ченці Йоїл та Сильвестр [13, а. 1–5; 28, а. 105]. Для заснування монастирської обителі монахи обрали високу кам'яну гору, що знаходиться поблизу Крехова. Від львівського єпископа Єремії Теларовського ченці отримали згоду на заснування монастиря, що дало їм змогу увійти в число ченців-законників. Від польського коронного гетьмана Станіслава Жолкевського вони отримали дозвіл на заснування монастиря в Крехівських дебрях [13, а. 1–2].

У так званій скалі Тимоша, яка помітно виділяється виступом на вершині Лисої гори, що в східній околиці села Крехів Жовківського р-ну Львівської обл., Йоїл та Силь-

вестр наприкінці XVI ст. спочатку вирубали невеликі одноосібні пічерні келії, а згодом і приміщення храму, чим і заклали основи пічерного монастиря.

Загалом, комплексне спелеологічне, археологічне та архівне дослідження пічерних монастирів відкриває і розширює знання, а також відомості про маловідомі історичні пам'ятки, збагачує туристичні ресурси краю, що складає вагомі передумови та перспективи для ефективного розвитку туристичної індустрії.

Література

1. Антонович В. О скальних пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии [Текст] / Владимир Антонович // Труды VI Археологического съезда. — Одесса, 1886. — Т. 1. — С. 86–102.
2. Атанасов Г., Чешмеджиеев Д. Средневниковият скален монастир до Варна (Аладжа монастир) [Текст] / Георгий Атанасов, Димитрий Чешмеджиеев // Известия на народния музей Варна. — Варна, 1990. — № 20 (41). — С. 119–121.
3. Берест Р. Давні монастири Прикарпаття [Текст] / Роман Берест // Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів, 2003. — Вип. 6. — С. 129–138.
4. Берест Р. Еволюція середньовічного чернечого житла (XI–XVII ст.) на землях українського Прикарпаття [Текст] / Роман Берест // Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів, 2008. — Вип. 11. — С. 95–115.
5. Берест Р. Житлові споруди середньовічного чернечства на землях українського Прикарпаття [Текст] / Роман Берест // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині. — Львів, 2009. — Вип. 13. — С. 154–161.
6. Берест Р. Пам'ятки чорного духовенства на Прикарпатті: проблеми виникнення та розвитку в добу середньовіччя [Текст] / Роман Берест // Історичні пам'ятки Галичини: матеріали науково-краєзнавчої конференції 26 жовтня 2000 р. — Львів, 2001. — С. 169–172.
7. Берест Р. Типологія давніх монастирів Прикарпаття [Текст] / Роман Берест // Король Данило та його місце в українській історії. Матеріали Міжнародної наукової конференції (29–30 листопада 2003 р.). — Львів, 2003. — С. 206–207.
8. Бобровский Т. А. К вопросу о типологии и датировке древнерусских пещерных монастырей [Текст] / Тимур Бобровский // Тезисы историко-археологического семинара «Чернигов и его округа в IX–XIII вв.» (15–18 мая 1990 г.). — Чернигов, 1990. - С. 70-73.
9. Вечерський В. Українські монастири [Текст] / Віктор Вечерський. — К., 2008. — 400 с.
10. Головацький Я. Об изслѣдованіи памятниковъ руской старины сохранившихся в Галичинѣ на Буковинѣ [Текст] / Яков Головацький // Труды Первого Археологического Съезда въ Москвѣ. — М., 1871. — С. 219–242.
11. Корчинський О. Ранньосередньовічне місто на Верхньому Дністрі [Текст] / Орест Корчинський // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині. — Львів, 2008. — Вип. 12. — С. 267–282.
12. Л. П. Гдѣ жили первые Киевские митрополиты въ Переяславѣ или въ Киевѣ? [Текст] / Л. П. // Киевская Старина. — Киевъ, 1885. — Ч. 1. — С. 177–182.
13. Львівська Національна Наукова Бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. — Ф. 3. (Монастирі Василіан), спр. 121 (Історія монастиря Крехівського почавши від самого засновання аж до теперішніх років). — 5 арк.
14. Львівська Національна Наукова Бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. — Ф. 3 (Монастирі Василіан), спр. 116 (Monumenta ord. s. Basiliiim congregacionis ruthenae). — 88 арк.
15. Мацек В. Княже митрополиче Стільсько в Миколаївщині над Дністром [Текст] // Наша Батьківщина / В. Мацек. — Львів, 1938. — С. 129–131.
16. Нечитайло П. Пічерні монастири Поділля [Текст] / Павло Нечитайло // Давня і середньовічна історія України (Історико-археологічний збірник). — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 311–319.
17. Огієнко І. Українське монашество [Текст] / Іван Огієнко. — К., 2002. — 393 с.
18. Пастернак Я. Археологія України [Текст] / Ярослав Пастернак. — Торонто, 1961. — 798 с.
19. Пелещишин М., Берест Р. З історії вивчення печери в с. Страдч на Львівщині [Текст] / Микола Пелещишин, Роман Берест // Склі і печери в історії та культурі стародавнього населення

- України. Наукова конференція. Львів, 2–3 лютого 1995 року. Збірник тез, повідомлень і доповідей. — Львів, 1995. — С. 72—76.
20. Пламеницька О. Новий погляд на початки скельної християнської архітектури в Україні-Русі (Скельні монастири Наддністрянщини) [Текст] / Ольга Пламеницька // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. — К., 2000. — Вип. 7. — С. 144–151.
21. Рідуш Б. Непоротівський (Галицький) печерний монастир: стан та перспективи дослідження [Текст] / Богдан Рідуш // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: збірник наукових статей. — Чернівці, 2000. — Т. 1. — С. 108–126.
22. Рутський В. Правила для монахів Ч. св. Василія В. [Текст] / Велямин Рутський ; Пер. А. Шептицький // Записки ЧСВВ. — Жовква, 1924. — Т. 1. — С. 56–76.
23. Сергеєва М. С. Про один тип опалювальних пристройів у ранньослов'янському та давньоруському житлі [Текст] / Марина Сергеєва // Проблемы археологии, древней и средневековой истории Украины. Международная научная конференция. Харьков, 1–3 марта 1993. Тезисы докладов. — Харьков, 1995. — С. 90–91.
24. Сілецький Р. Система опалення традиційного житла Полісся I-ї половини ХХ ст. (за експедиційними матеріалами) [Текст] / Роман Сілецький // Полісся: мова, культура, історія. Матеріали міжнародної конференції. — К., 1996. — С. 303.
25. Сміленко А. Т. К изучению локальных особенностей культуры союзов восточнославянских племен VIII–X вв. [Текст] / А. Т. Сміленко // Древние славяне и Киевская Русь. — К., 1989. — С. 102–117.
26. Федюк П. Й. Святий Василій Великий і християнське аскетичне життя [Текст] / П. Федюк. / / Записки ЧСВВ. — Рим–Торонто, 1978. — Т. 39. — С. 220–278.
27. Центральний Державний Історичний Архів України у Львові. — Ф. 358 (Шептицький А. — митрополит), оп. 1, спр. 47 (Правила та Конституції монахів ЧСВВ, укладені Рутським Й. у 1617 р.). — 180 арк.
28. Центральний Державний Історичний Архів України у Львові. — Ф. 364 (Лукань Роман–Степан — священник), оп. 1, спр. 71 (Статті Луканя, бібліографія публікацій до історії василіанського ордену та його монастирів і церков XVI–XVIII ст.). — 105 арк.
29. Шафарикъ П. И. Жизнеописание св. Методия / П. И. Шафарикъ. — Прага, 1851. — 136 с.
30. Demetrykiewicz W. Groty wykute w skalach Galicji Wschodniej pod względem archeologicznym. // Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne. — Kraków, 1903. — T. VI. — S. 51–91.
31. Fontes rerum Bohemicarum "Prameny dějin českých" wydawane z nadani Palackiego / Vydal Josef Kolar. — Praha, 1874. — S. 111–112.
32. Gruszeckij A. O Jaskienijach na przestrzeni od Karpat po Baltik / A. Gruszeckij // Biblioteka Warszawska. — 1878. — T. IV. — S. 329–352.
33. Janusz B. Z pradziejów ziemi Lwowskiej / Bogdan Janusz. — Lwów, 1913. — 92 s.
34. Мова йде про пам'ятку, що поблизу с. Стражч на Львівщині, яка у науковий обіг ще з XIX ст. увійшла як Стражецький печерний монастир.

Берест Р.Я.

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ПЕЩЕРНЫЕ МОНАСТИРИ ЛЬВОВЩИНЫ — ЦЕННЫЙ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ РЕСУРС ДЛЯ РАЗВИТИЯ СПЕЛЕОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА

На основании результатов научных спелеологических исследований, архивных материалов и ведомостей сделана попытка отразить малоизвестную историю средневековых пещерных монастырей Львовщины, проследить особенности появления и эволюции данной группы историко-культурных памяток, жилищных условий средневекового монашества, развития организационных форм, а также иное, что в итоге должно сопутствовать росту общественного распространения и искусственноому значению туризма.

Ключевые слова: пещерные монастыри, исторические пам'ятники, келья, туризм, средневековое монашество, археологические источники.

Berest R.

**MEDIEVAL SPELAEAN MONASTERIES OF LVIV REGION
IS THE VALUABLE HISTORICAL CULTURAL RESOURCE
FOR SPELEOLOGICAL TOURISM DEVELOPMENT**

An attempt has been made to reproduce less known history of medieval spelaean monasteries of Ukrainian Prykarpattyia, to trace the features of appearance and evolution of this group of historical cultural monuments, living accommodation of medieval monkhood, development of organizational forms and other things that as a result must be instrumental in growth of public distribution and applied value of tourism on the basis of scientific speleological investigations, archival materials and information.

Key words: spelaean monasteries, historical monuments, monastic cell, tourism, medieval monkhood, archaeological sources.

УДК 908 (477 81) (092 Д. Бичковський)

Муравська С. В.

ДАВИД БИЧКОВСЬКИЙ — ЗАХИСНИК ПРАВОСЛАВ'Я В ОСТРОЗІ (1874–1930)

Викладено основні відомості про життя Давида Бичковського - викладача Жіночого училища ім. графа Д. М. Блудова в м. Острозі. Проаналізовано його активну діяльність у справі захисту інтересів православної громади церкви святих Кирила і Мефодія, священиком якої він був у 1927–1930 pp.

Ключові слова: викладач, церква, православ'я, священик.

Теза про «спільні сторінки історії» носить для українського та польського народів абстрактний характер, доки не переноситься на особистісний рівень і рішення державного керівництва не знаходять безпосереднього відображення у людських долях. Модерні напрями історичних досліджень, серед яких є і мікроісторія, пропонують зосередити увагу саме на конкретних постаттях незалежно від їхньої суспільної ваги як безпосередньому відображення руху історії.

Історія славетного містечка Острог на Волині є яскравим прикладом, наскільки зміна влади на місцевому рівні приводила до зрушень у суспільно-політичному та культурному житті, до гонінь на людей, котрі за будь-яких обставин намагались трудитись на благо своїх співвітчизників. Однією з таких непересічних постатей спільноЯ українсько-польської історії є Давид Іванович Бичковський (1874–1930).

Поряд з тим, незважаючи на активну роль Д. Бичковського у культурно-релігійному житті регіону краєзнавці практично не звернули увагу на дослідження його постаті. Виняток становить публікація М. Бендюка, який перший уніфікував відомості про його життя.

Метою дослідження є охарактеризувати культурно-релігійну та суспільно-політичну діяльність Давида Івановича Бичковського в контексті аналізу його біографії.

Давид Бичковський народився 1874 р. на Рівненщині в сім'ї священика. Як це часто траплялося, пішов батьківськими стежками. Спочатку навчався у Клеванському духовному училищі, далі вступив до духовної семінарії в Кременці. У 1895 р. Давид став студентом Петербурзької духовної академії, а 1899-го р., маючи вже ступінь кандидата богослов'я закінчив її. Згодом згідно наказу обер-прокурора Святішого Синоду Д. Бичковського було призначено помічником інспектора в Саратовську духовну семінарію. Однак на цьому його трудовий шлях не закінчився. В 1903 р. Давид Іванович отримав посаду вчителя історії та географії церковно-вчительської школи в с. Новоолександрівка Козловського уїзду Тамбовської губернії, після двох років вчителювання в якій став директором [4, с. 38].

Життя Бичковського змінилося радикальним чином після одруження в 1906 р. з Наталією Федорівною Соколовою, що зумовило переїзд на батьківщину Давида Івановича. За власним бажанням він перевівся на посаду вчителя історії та географії в Святофедорівську церковновчительську школу Волинської епархії, а з 1907 р. почав викладати історію та географію в Острозькому жіночому училищі графа Д.М. Блудова.

У 1907 р. Д. Бичковський ввійшов до складу комісії по визначення місця знаходження праху славетного діяча Острожчини і цілої України XVI ст. — князя Василя-Костянтина Острозького [4, с. 38]. У жовтні цього ж року Давид Іванович підготував та прочитав членам братства а також і всім зацікавленим цикл лекцій, присвячених діяльності князів Острозьких: «Историческое значение деятельности первых князей Острожских». Згодом він продовжив вказану тематику — в лютому 1908 р. під час

урочистостей з нагоди 300-річчя від дня народження К. І. Острозького прочитав лекцію «Константин Константинович князь Острожский — защитник православия и русской народности и об его просветительном значении в Юго-Западной и Западной Руси». Це була визначна подія місцевого життя, яка прикувала увагу інтелігенції регіону. Давид Іванович продемонстрував талант науковця та оратора, зумівши цікаво та доступно представити на розгляд громадськості славетні сторінки історії волинського краю. Проголошена ним доповідь, яка ґрутувалась на широкому колі використаних джерел, викликала живий інтерес присутніх [1, с. 3].

У силу енергійності характеру Д. Бичковський не міг стояти остронь громадського життя. Варто зауважити, що відразу після приїзду до Острога він розпочав приймати активну участь у діяльності Братства імені князів Острозьких — громадської релігійно-просвітницької та науково-краєзнавчої організації в Острозі, заснованої у 1909 р. місцевою інтелігенцією під безпосереднім впливом відзначення 300-річчя із дня смерті фундатора слов'яно-греко-латинської академії В.-К. Острозького [4, с. 38].

Крім традиційної для православних братств поч. ХХ ст. сфери інтересів (опіка над храмом, добродійність, поширення культу святого — патрона братства), воно поставило за свою мету збереження, вивчення, відбудову пам'яток старовини, розробило широку історико-просвітницьку програму. В центрі її знаходилась освітня і культурна діяльність князів Острозьких та Острозької академії, що було також цариною наукових зацікавлень Д. І. Бичковського. У результаті цілеспрямованої дослідницької та збиральницької праці членів і прихильників Братства формувалися музейні колекції стародруків, рукописних книг, архівних документів, портретного живопису, церковних старожитностей, насамперед пов'язані із острозькою давниною та добою князів Острозьких [7, с. 26; 11, с. 38].

У вересні 1915 р. за Давидом Івановичем було затверджено звання вчителя середніх учебних закладів по історії. Маючи неабиякий хист викладача, Бичковський зумів прищепити вихованкам Жіночого училища імені графа Д. Блудова любов до історії свого краю, до величних сторінок її минулого, насамперед це стосувалося XVI–XVII ст. — періоду, який входив до сфери його наукових зацікавлень. Завдяки подвижницькій праці Д. Бичковського, яку потім перейняли випускниці згаданого училища — потенційні вчительки та гувернантки — було популяризовано масу відомостей з історії України [1, с. 4].

Згідно з умовами Ризького мирного договору від 18 березня 1921 р. територія Західної України, а з нею і Острог, увійшли до складу Польщі. Розпочалась політика «ревіндації», тобто акція насильницького навернення православних Польщі до католицької віри. У перші повоєнні роки, у період зростаючої ворожості католиків до православних та розгортання ревіндаційної кампанії, державна влада діяла під тиском римо-католицької церкви. Тільки з середини 20-х рр. «антитравославна» кампанія почала зменшувати оберти, хоча повністю не припинилася [10].

Нова влада в Острозі докладала всіх зусиль, щоб змінити релігійну ситуацію в регіоні на свою користь, оскільки позиції православної громади тут упродовж XIX ст. після III поділу Польщі зміцнилися. Одним із її першочергових завдань було закрити Кирило-Мефодіївський храм, передбудований 1867 р. із костелу Святої Трійці католицького монастиря братів менших капуцинів (1775–1832) та братське училище як православні заклади, які своєю сутністю протистояли офіційній католицькій релігії в Польщі [5, с. 78]. Спочатку братське училище було перейменоване в приватну жіночу гімназію ім. Д. Блудова, а в 1923 р. — взагалі закрите. У приміщеннях Кирило-Мефодіївського братства нова влада відкрила педагогічну семінарію, у якій готували вчителів

початкових класів. Проте Кирило-Мефодіївський храм функціонував, незважаючи на дедалі зростаючий тиск польської влади.

Священиком згаданої Братської Кирило-Мефодіївської церкви в період скрутних часів для неї був саме Д. Бичковський, оскільки активно займаючись педагогічною діяльністю, в 1927 р. він вирішив присвятити себе духовному служінню. Незабаром Давид Іванович був рукоположений єпископом Кременецьким. Тоді ж Бичковський отримав парафію в Острозі. Енергійна діяльність настоятеля не пройшла повз увагу церковних ієрархів — в 1928 р. митрополитом Діонісієм Д. Бичковський був нагороджений камілавкою [4, с. 38].

У лютому 1929 р. комітетом по ліквідації майна колишніх юридичних осіб було винесено рішення про закриття Кирило-Мефодіївського православного братства. Майже одразу, в кінці 1929 — на поч. 1930 р. міністром віровизнань та Волинським воєводою були зроблені розпорядження про закриття братської церкви. Намагання закрити Кирило-Мефодіївську церкву викликало стійкий опір у православних і головною з дійових осіб тут був Давид Іванович, який очолив цей рух.

Із польської преси 1929–1930 рр. дізнаємося, що питання закриття Кирило-Мефодіївського храму в Острозі розглядалось навіть в сенаті. Зокрема, в газеті «За свободу» № 70 за 1930 р. була опублікована промова сенатора Богдановича, у якій він піддавав нищівній критиці політику уряду «на кресах». У своєму виступі Богданович не оминув згадати про ліквідацію Кирило-Мефодіївського братства в Острозі. З їдкою іронією він зауважив, що закриття Кирило-Мефодіївської церкви на польському кордоні збігається в часі з переслідуваннями релігій в Советах [5, с. 40].

На виступ Богдановича відповів невідомий автор, що приховав своє прізвище під псевдонімом «Острожанин», під назвою «Правда про церкву в Острозі», опубліковану в газеті «Polska» від 2 квітня 1930 р. [2, с. 12]. З обуренням він писав, що православні в Острозі не переслідуються, оскільки для них є Богоявленський собор, до якого поляки не представляють жодних претензій. Щодо Кирило-Мефодіївської церкви — колишнього костелу, — то він знаходиться в оточенні будівель колишнього капуцинського монастиря, у яких нині розміщується Державна учительська семінарія. Усі монастирські будівлі належать уряду і тільки церква «екстериторіальна». На думку автора, «ліквідація братства — цього русифікаторського майданчика — знайшла розуміння серед широкого кола громадян без огляду на національність».

Автор пише також, що газета «Polska» в номері від 19.03.1930 р. повідомляла, що із Франції приїхали законні спадкоємці майна Братства, які через суд намагаються повернути маєтки інституції, закритої двома тижнями раніше. Він дещо помилувся стосовно того, що православні сприйняли це байдуже. Святиню активно відвідували парафіяни, вона зовсім не була занедбана, мала свою дзвіницю. Закриття церкви було для православних справжньою трагедією [5, с. 41].

Про деякі подробиці цієї трагічної події дізнаємося з преси того часу та з документів Д. І. Бичковського. Він був присутнім при закритті та опечатуванні храму. На вимогу віддати ключі від будівлі, як повідомляє автор вищезгаданої статті, отець Давид відповів, що «не визнає ніяких вимог влад польських!». Чиновники були шоковані такою відповіддю. «Дух антипольський і сьогодні панує в братстві!» — з обуренням пише автор [2, с. 6]. На його думку, така позиція місцевої громадськості загрожувала основам польської державності, яка формувала фундамент свого управління на приєднаних територіях.

Згадані слова Д. Бичковського були процитовані і в інших періодичних виданнях. Автор повідомлення про ситуацію з церквою в Острозі у газеті «Kurjer Warszawski» від 13.03. 1930 р. наголошував на історичному контексті проблеми, вказуючи, що у XVIII

ст. Острог був «чисто польським містом», але через ліквідацію монастиря капуцинів у 1832 р. втратив одну із своїх твердинь. Натомість, характеризуючи діяльність Кирило-Мефодіївського братства, яке існувало в Острозі з кінця XIX ст., автор вказував на антипольський характер, тим самим пояснюючи необхідність його закриття [13, с. 4].

Отець Давид відразу надіслав до православного митрополита у Варшаву та Духовну Консисторію в Кременець телеграми, у яких повідомляв про закриття церкви і просив про втручання та допомогу. Проте ні заступництво митрополита, ні заяви громадськості не допомогли, церкву було передано католикам, а самого священника вислано. Кирило-Мефодіївську церкву перетворили на шкільну каплицю, що діяла при польській учительській семінарії і була під опікою директора [12, 15].

За відмову дати ключі від храму Д. Бичковському було заборонено викладати в школах і наказано «як іноземцю з невизначенним підданством» залишити Волинське воєводство. Свідченням страху польської влади перед цим непересічним священиком є штамп у паспорт останнього: «Перебування на території воєводств: віленського, новогрудського, поліського, волинського, львівського, тернопільського, станіславського і повітів ... заборонено без попереднього дозволу ... повітової влади» [3].

Давид Іванович користувався неабияким авторитетом у місцевих жителів та парафіян, які виступили на захист братської церкви та отця Давида. Про складну ситуацію із священиком містились замітки навіть у віленській пресі. Журналіст, передаючи слова варшавського кореспондента, співчував долі Давида Івановича, натякаючи на неправомірності представлення Бичковського особою без громадянства, оскільки «в кордонах Польщі народився і жив у Острозі 25 років» [6, с. 3]. Незважаючи на численні заступництва, Д. Бичковський був змушенний залишити Острог. Його дружина та дочки підтримували батька, як могли. Однак негаразди і поневіряння підрвали його здоров'я. Через деякий час він повернувся до Острога, де невдовзі і помер.

У 1992 році вдалося віднайти домашній архів Бичковських. За час перебування на посаді вчителя Давид Іванович написав багато досліджень із історії загальної та історії краснавчої, теології, філології та багато інших праць. Серед рукописів знайдено дослідження життя практично всіх князів Острозьких, Острозької друкарні та Івана Федорова. Окремі статті про розподіл Польщі, Україну, російську культуру та багато іншого. Давид Іванович знову знати єврейську, латинську та англійську мови, не рахуючи російської, української та польської [4, с. 38].

Відгуки про ліквідацію осередку православ'я в Острозі прокотилися теренами колишньої Російської імперії. Свідченням цьому є публікації в пресі того періоду. Так, в газеті «Наше время», яка видавалась у Вільно, з'явилось на світ анонімне повідомлення «Про передачу Острожской церкви католическому духовенству» [9, с. 4]. Автор вказував, що збори представників православної церкви у Польщі влітку 1930 р. звернулись до голови Ради міністрів з проханням про анулювання розпорядження влади стосовно ліквідації братства, а вищий адміністративний трибунал розпорядився призупинити ліквідаційні дії по відношенню до Кирило-Мефодіївського братства. «Несмотря на это, 13 марта текущего (1931 — С. М.) года местные административные власти в Остроге передали спорное здание церкви католическому духовенству, причем вместе с церковью передана значительная часть церковного имущества» [9, с. 4]. Цю ж інформацію продублювали інші видання.

Висновки. Таким чином, постать Д. Бичковського у суспільно-релігійному житті Острога кінця XIX — поч. ХХ ст. є достатньо колоритною. Виходячи із власних талантів та культурно-політичних обставин доби, Давид Іванович Бичковський більше 25 років пропрацював на освітянській ниві, паралельно займаючись просвітницькою

роботою в галузі краєзнавства. Як священик храму Святих Кирила та Мефодія, Бичковський активно захищав права православної громади в Острозі, яка після переходу міста до складу Польської держави в 1921 р. піддавалась утикам. Численні переслідування з боку органів нової державної влади не змінили його позицію, а тільки спровокували смерть.

У зв'язку з наявністю у фондах Центру вивчення спадщини Острозької академії комплексу як неопублікованих, так і опублікованих матеріалів, пов'язаних із діяльністю Д. І. Бичковського, маємо непогані умови для подальшого дослідження його постаті. Отримані матеріали можуть стати інформативною базою для створення довідників з історичного краєзнавства регіону.

Література

1. Архів Центру вивчення спадщини Острозької академії. — КН 1131, III-Д 1098 : Письмове повідомлення про святкування 300-річчя від дня народження К. І. Острозького невідомого автора [Текст]. — 8 с.
2. Архів Центру вивчення спадщини Острозької академії. — КН-1140, III-Д 1107 : Рукописний варіант вирізок з польської преси [Текст]. — 9 с.
3. Архів Центру вивчення спадщини Острозької академії. — КН-1143, III-Д 1110 : Dowód tożsamości dla cudzoziemca Nr 035578 (Dawida Byczkowskiego) [Текст]. — 12 с.
4. Бендюк М. Поборник православ'я і краєзнавець, священик Давид Бичковський [Текст] / М. М. Бендюк // Острозький краєзнавчий збірник. — Острог, 2004. — С. 38–39.
5. Бондарчук Я., Бондарчук В. Храм преподобного Федора Острозького [Текст] / Я. В. Бондарчук, В. О. Бондарчук. — Острог, 2009. — 217 с.
6. Дело протоірея Бычковского [Текст] // Наше время. — Вильно, 1931. — 31 мая. — № 124 (202). — С. 3.
7. Острозька академія XVI–XVII ст. : Енциклопедичне видання [Текст] / за ред. І. Д. Пасічника. — Острог : Вид-во Острозької Академії, 1997. — 281 с.
8. Отбраніє храма в Острогъ [Текст] // Русский Голос. — 1930. — 16 марта. — № 20 (414). — С. 6.
9. Передача Острожской церкви католическому духовенству [Текст] // Наше время. — Вильно, 1931 г. — 25 марта. — № 69 (147). — С. 4.
10. Стоколос Н. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918–1939) щодо православної церкви та українців [Електронний ресурс] / Н. В. Стоколос. — Рівне, 2008. — Режим доступу : <http://www.history.org.ua/JournALL/journal/2005/5/6.pdf>.
11. Тучемский М. Братство имени князей Острожских под покровом преподобного Федора [Текст] / М. Ф. Тучемский // Волынские Епархиальные Ведомости. — 1909. — Ч. неофіц. — № 6. — С. 138.
12. Kranc R. Z Ostroga na Kolymę [Текст] / R.W. Kranc. — Bialy Dunajec, 1998. — 128 s.
13. Z Wołynia [Текст] // Kurjer Warszawski. — № 21. — 1930. — 13 marca. — 8 s.

Муравская С. В.

ДАВИД БИЧКОВСКИЙ — ЗАЩИТНИК ПРАВОСЛАВІЯ В ОСТРОГЕ (1874–1930)

Изложены основные сведения о жизни Давида Бичковского — преподавателя Женского училища им. графа Д. М. Блудова в г. Остроге. Проанализирована его активная деятельность по вопросу защиты интересов православной громады церкви святых Кирилла и Мефодия, священником которой он был в 1927–1930 гг.

Ключевые слова: преподаватель, церковь, православие, священник.

Muravska S. V.

**DAVYD BYCHKOVSKY—THE DEFENDER OF ORTHODOX
CRISTIANITY IN OSTROH (1874–1930)**

Basic information is reflected about Davyd Bichkovsky's life who was the teacher of Women school after D. M. Bludov in Ostroh on the article. There is analysed his activity connected with defence of interests of Kyrylo and Methodius'es church, the priest of which one he was during 1927–1930.

Keywords: teacher, church, orthodoxy, priest.

УДК 271.5(477.8)

Вентка Р. А., Стоколос-Ворончук О. О.

ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛІЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Опіка над дітьми становила важливу проблему греко-католицької церкви у міжвоєнний період. В складних повоєнних умовах завдяки підтримці української діаспори та митрополита Андрея Шептицького було створено розгалужену мережу сиротинців (захистів, захоронок) інтернативного типу. Активну діяльність розгорнули і чернечі чини, які забезпечували дітей, позбавлених батьківської опіки, помешканням, виховували їх в християнському дусі.

Ключові слова: Західна Україна, греко-католицька церква, сиротинці, захорони, чернечі чини, освітньо-виховні організації.

Післявоєнна розруха, масове осиротіння, особливо українських дітей, брак рідномовних дошкільних та навчальних закладів, спалах інфекційних захворювань, як наслідок шестиричних воєн, що тривали на території Східної Галичини [1], привели до деморалізації суспільства, зростання дитячої злочинності. Цей період влучно описував активний церковний діяч Львівської дієцезії священик Василь Лицинський: «Стан фактичний є такий, що число населення зменшується у нас наполовину, а те, що залишилось, буде переважною мірою фізично і морально дегенероване. Для того рятування людського матеріалу перед дальшим занепадом бистати для всіх народним імперативом» [2, с. 137]. Саме греко-католицька церква розгорнула активну діяльність, спрямовану на створення мережі опікунсько-виховних установ. На території архієпархії при духовних закладах, монастирях, будинках, і чернечих громадах уже існували сирітські захисти (сиротинці) та захоронки (осередки суспільної опіки над убогими дітьми дошкільного віку), комісії, що управляли фондами вдів і сиріт. Проте, їх діяльність активізувалась у період післявоєнної кризи. Свідченням цього є численні звернення чернецтва до митрополита з проханням надати допомогу для будівництва притулків, захищів. Прикладом є звернення монахинь василіанських монастирів із проханням матеріальної допомоги на будівництво притулку для безпритульних дітей у Крижевицях і Кудринцях [3, а. 12]. З такою ж метою до митрополита зверталися й сестри. Василіанки зі Львова [4, а. 7], Підлютого [5, а. 7], Бережан і Болехова [6, а. 9], Новосілки та Перегінська [7, а. 6], Поморян і Рогатина [8, а. 7]. Варто зазначити, що за допомогою до Андрея Шептицького зверталися не лише українська громадськість та духовенство, а й польська громада. Завдяки щедрості митрополита допомогу отримали заклад для немічних у Бидгощі, притулок для вбогих, калік, старців, дітей, позбавлених опіки, в Станіславові, низка інших опікунських інституцій [9, а. 10].

У досліджуваний період на західноукраїнських землях доброчинною діяльністю займалися такі чернечі об'єднання, як сестри Василіанки, сестри Йосифітки, сестри Служебниці, сестри Йосафатки, сестри Мироносиці, сестри Милосердя, сестри Пресвятої Родини, сестри Студитки, отці Редемптористи, отці Студити. В опікунських установах цих організацій перебували сироти і напівсироти, психологічні сироти (діти, позбавлені належної батьківської опіки), соціальні сироти (діти, які стали такими внаслідок розлучення батьків, зникнення, ув'язнення або моральної деградації батьків та ін.). Сирітські притулки були відкриті сестрами Василіанками у Львові, Станіславові, Яворові, Галичі, Підміхайлівцях; сестрами Студитками — у Львові, Підгайцях. Галичі, Уневі, Брюховичах, Якторові, Зарваниці та інших селах. У Львові перший український сиротинець створено 12 грудня 1915 р. за ініціативи отця Василя Лицинського [10, а. 15].

Після повернення Андрея Шептицького із заслання з Росії (1914–1917) у Галичині поширився рух щодо заснування товариства, яке би займалося тільки сиротами. До цієї справи долучилася українська діаспора, духовенство, громадськість. Вже 10 вересня 1917 р. при монастирі монахів-студитів у Львові утворено фонд для українських сиріт ім. Митрополита Андрея Шептицького. Митрополит став його першим фундатором і президентом [11, с. 29]. 23 березня 1918 р. у митрополичих палацах відбулися перші збори товариства, яке згодом прийняло називу «Захист ім. Митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові» і розміщувався на вул. Потоцького, 95 (сучасна — Генерала Чупринки) при монастирі сестер Василіанок [12, с. 80]. Організація діяла згідно з окремим статутом. Метою товариства було виховання сиріт (хлопців і дівчат), позбавлених батьківської опіки в результаті смерті чи загибелі батьків або занедбаних вихованням у сім'ї. Організація допомагала і тим сиротинцям, що перебували у безвихідній ситуації. Власністю «Захисту ім. митрополита Андрея Шептицького» стали земельні угіддя Зарваниця (232 морги орного поля) і Посіч (3 600 моргів лісу) [13, с. 5–8]. Членами товариства були такі відомі представники українського духовенства, як І. Лежогубський, К. Шептицький, В. Лициняк, Ю. Дзерович, Т. Войнаровський, В. Лаба.

Крім названого товариства, рескриптом Галицького намісництва від 28 червня 1917 р. у Львові затверджено Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю. Метою новоутвореної організації була охорона української молоді та дітей, зокрема, опіка над українськими військовими сиротами. Передбачалась співпраця обох товариств за такими напрямами: розвиток ідеї охорони дітей і опіки над молоддю (впливати на неї друкованим та усним словом); створення та утримання для опіки і виховання дітей і молоді захистів, бурс, захоронок, фахових шкіл; спостереження за причинами занедбання дітей і молоді; співпраця з центральною Віденською організацією опіки над дітьми та іншими подібними організаціями; внесення петицій до законодавчих органів, державної і країнової влади у цих справах; участь у конференціях і конгресах, присвячених справі опіки над дітьми та молоддю [14, с. 5–8].

У 1921 р., отримавши спеціальний дозвіл у Ватикані, Андрей Шептицький подорожував країнами Західної Європи [15]. Метою поїздок стало збирання коштів на допомогу галицьким сиротам, кількість яких перевищувала 20 тис. осіб [16, с. 13].

Перебуваючи із візитом у Канаді, 18 вересня 1921 р., митрополит взяв участь у посвяті будинку Інституту просвіти у Вінніпезі. Під час урочистості єпископ Микита Будка передав йому 2 тис. доларів, зібраних переважно у церквах французької та англійської діаспори [17, с. 343], а також 2 тис. доларів від населення Едмонтону для допомоги українським сиротам Галичини [18, с. 12–13].

Газета «La Presse» (Канада) в інтерв'ю з Андреєм Шептицьким звертала увагу на розповідь митрополита про те, що різні армії сім разів переходили через його рідний край, внаслідок чого мешканці стали нужденними, смертність серед українських дітей становила 50 %, а недостатнє харчування і пошестітифу знищили маси людей. Владика акцентував на тому, що 30 тис. українців жили в ровах, бо не було відповідних фондів для відбудови знищених домівок [19, с. 78–79].

Перебування 1921 р. у Римі було важким для митрополита, оскільки перед його приїздом у Ватикані вже побували архієпископи Адам Сапіга і Йосиф Теодорович, які негативно висвітлювали українські справи. Проте, Папа Бенедикт XV виділив на порятунок українського населення Галичини 50 тис. лір, з них 20 тис. — для Львівської архієпархії, а 1 млн. лір — на заснування греко-католицької духовної семінарії в Римі для виховання богословських кадрів із Галичини [19, с. 1–2; 40].

Для забезпечення майбутнього воєнних сиріт у 1916 р. за допомогою американського комітету допомоги дітям, організованого сенатором Гербертом Кларком Гувером,

було створено Український епархіальний комітет опіки над воєнними сиротами, який очолив Андрей Шептицький. В Перемишлі та Станіславові виникли аналогічні комітети під патронатом єпископів Йосафата Коциловського та Григорія Хомишина [18]. Кожна новоутворена фундація займалася патронатом занедбаних, покинутих батьками дітей у Галичині, утримуючи кілька або кільканадцять захистів у кожній епархії. Так, 1930 р. за сприяння Українського фонду воєнних вдів і сиріт у Львові (вул. Руська 3/2, очолював Лев Глинка) такою допомогою користувалися найстарші та найбідніші особи.

Зупинимося детальніше на питанні функціонування захоронок на території архієпархії. Ідея створення дошкільних українських закладів зародилася в середовищі національної інтелігенції Галичини у 90-х роках минулого століття, її зумів реалізувати священик із с. Жужеля (Львівське воєводство) Кирило Сілецький. Отець організував відкриття в 1891 р. першої захоронки під опікою сестер Василіанок.

У міжвоєнний період, щоб отримати патент шкільного уряду на відкриття захоронки потрібно було представити такі документи: рішення воєводства про санітарно-технічну придатність приміщення; річний бюджет; інвентарний список та список дидактичних засобів. Такі вимоги для українського чернецтва здебільшого були неможливими. Внаслідок цього, такі заклади трактувалися державною шкільною владою не як виховні установи, а лише як гуманітарні інституції опікунського характеру, що надавали моральну та матеріальну допомогу дітям [9, с. 145–147].

За державними вимогами — одна вихователька могла працювати не більше, ніж із 40 дітьми. У зв'язку з матеріальною кризою, в захоронках під опікою чернечих організацій перебувала приблизно така кількість дітей. Наприклад, у захоронці сестер Служебниць у Раві-Руській 1933 р. налічувалось 32 дітей [23]. Зазначимо, що вік дітей у захоронках обмежувався лише нижньою віковою межею — 3 роки, однак вихованці могли бути різної статі. Так, у захоронці під опікою сестер Служебниць у Старому Самборі виховувалось 70 хлопців і 130 дівчат (менше семи років — 140 осіб, старших — 60) [24, с. 67].

Графік роботи в захоронках не був стандартний. Ці установи працювали як упродовж цілого шкільного чи більшої частини календарного року, так і в окремі сезони, здебільшого під час літніх польових робіт. Вони працювали як повний день, так і тільки до обіду. Захоронки сестер Василіанок відрізнялися від таких самих установ під опікою сестер непоганим матеріальним забезпеченням. Це доводить, зокрема, той факт, що оплата за перебування в захоронці сестер Василіанок у Станіславові в 1929–1930 рр. становила 50 золотих.

Польська шкільна влада неприхильно ставилася до всіх українських закладів, у тому числі й тих, які утримували чернечі чини. Так, польське Товариство народних шкіл зобов'язало своїх членів організувати власні півколонії у населених пунктах, де діяли українські захорони [22, с. 14]. У Тернопільському повіті впродовж довгих років влада не дозволяла відкривати українські дитсадки, незважаючи на заходи педагогічного товариства «Рідна школа» [24].

У вересні 1923 р. у с. Глубічок Борщівського повіту с. Служебниці на прохання батьків відкрили приватну народну школу під керівництвом кваліфікованої вчительки. До школи зголосилося 129 дітей. Коли ж 1 вересня розпочалося навчання, то повітова шкільна рада оштрафувала батьків учнів на суму 5 тис. польських марок. Ці дії аргументувалися тим, що школа немає необхідного для відкриття приватних навчальних закладів дозволу адміністративної влади, а утримування її приватними коштами принизжує гідність держави. Сестри відкрили захоронку, подавши апеляцію до воєводства, однак, у жовтні цього ж року установу було закрито [25, с. 48].

Джерельні дані говорять про допомогу держави, хоча й мізерну, для дошкільних установ, що виділялася з бюджету. Так, зокрема, 1929 р. захоронка сестер Василіанок у Журавному отримувала з кредитів Міністерства праці та суспільної опіки сталу щомісячну допомогу — 80 золотих. Сестри на ці кошти закупили необхідний інвентар, книги, дитячий одяг. А українська захоронка в Калуші 1929 р. отримувала від Міністерства щомісячно 200 золотих, а 1930 р. — 100 золотих [26, с. 8, 23].

Розгорнувши активну діяльність у галузі дошкільного виховання українських дітей, чернечі чини не обмежувалися збільшенням кількості навчально-виховних закладів. У центрі їх уваги була проблема забезпечення цих установ кваліфікованими кадрами. Для розв'язання цього питання у Львові була спеціально створена приватна семінарія імені св. Йосафата. Семінарію, що існувала впродовж 1935–1939 рр., утримували сестри Василіанки. Термін навчання тут тривав чотири роки. Високі показники діяльності цієї установи зумовили присвоєння їй права прилюдності. Мовою викладання була українська. У семінарії здобували освіту учениці не лише зі Львова, а й з інших місцевостей. Для цього діяв виховний інститут (інтернат), який вели фахівці [28, с. 4–5].

Про турботу церкви за долю українських дошкільнят говорить виданий у 1939 р. «Розпорядок митрополичого ординаріату про захоронки й дитячі садки». У ньому, зокрема, зазначалося: «... Від першого зерна, засіяного в невинному серці дитини, буде залежати часто не тільки вартість тієї одиниці, але може навіть ціла її дочасна й вічна доля». Митрополичий ординаріат намагався якнайповніше реалізувати завдання дошкільного виховання на практиці, оскільки перед духовенством висувалася низка вимог. Перша полягала в обов'язковій організації при кожній церкві дошкільного нагляду у літні місяці. Ця потреба пояснювалася тим, що зайнятість батьків польовими роботами призводила до згубного впливу вулиці на дітей. Другою проблемою було відкриття захоронок. Дошкільні інституції мали відвідувати діти впродовж усього навчального року. Захоронки і дитячі садки мали бути для священика центрами виховання свідомих громадян. У розпорядженні зазначалося: «...Доки нема в громаді окремого будинку й саду для ведення цих інституцій, треба старатися, щоб садок був ведений коло церкви, чи в городі якогось господаря, а захоронка в будинку читальні або Народного Дому, або кооперативи» [19, с. 2].

Захоронки під опікою монастирів не вважалися державними освітньо-виховними установами. Для перевірки їх діяльності Митрополичий ординаріат зобов'язав духовенство відвідувати такі заклади щонайменше раз на тиждень. Згадане розпорядження звертало увагу й на питання кваліфікованого забезпечення персоналом дошкільних установ. Найгрунтовнішою навчальною установою, на думку духовенства, була захоронкарська семінарія.

Важливим напрямом добroчинної діяльності греко-католицької церкви була співпраця з громадськими організаціями опікунського характеру. Духовенство виступало ініціатором їх створення і надавало матеріальну допомогу. Так, у травні 1933 р. відбулися перші загальні збори товариства «Українська захоронка» у Львові. «Українська захоронка» налічувала 478 членів. Очолювала товариство Софія Ракова (1928–1939). В місті під опікою товариства функціонували безкоштовні їдальні для дітей безробітних на вул. Жовківській, 62 і Городоцькій, 95. Обиді отримували учні народних, середніх та фахових шкіл, вік яких не перевищував 16 років з таких дільниць Львова: Городоцької, Левандівки, Сигнівки, Богданівки, Знесіння, Краківської, Замарстинова, Клепарова, Голоско, Скнилова. Їдальні від митрополита отримали щедру допомогу — 5 тис. золотих [12, с. 44].

Зупинимося на питанні діяльності захистів під опікою церкви. Так, 1922 р. під керівництвом секції опіки над дітьми і молоддю товариства «Перемиська епархіальна допомога» в Перемиській дієзезії утримувалося 6 захистів: два в Перемишлі, Яворові, Дрогобичі, Кристинополі, Жовкові. Всього у захистах перебувало 263 дитини, серед них і сироти з родин священиків (10 осіб).

Українські сиротинці утримувалися пожертвами, які збирали в українських селах. Для проведення збору необхідно було отримати дозвіл політичної влади, яка іноді забороняла такі заходи. Так, управління захисту у Львові на вул. Коперника, 36 (сучасна — Любачівська) на своє прохання отримала дозвіл від дирекції львівської поліції. Жоден із притулків не мав власного дому, а крім дітей у цих закладах, ще близько 10 тис. сиріт потребували будь-якої опіки [18].

27 березня 1924 р. Міністр праці і суспільної опіки Александр Пристор видав спеціальне розпорядження, за яким діти до 14 років повинні були залишатися в захистах, де вони мешкали за кошти громади, що зобов'язувалася до тривалої опіки. З цією метою в кожній громаді призначався суспільний опікун, обраний на 3 роки, а в громадах понад 5 тис. мешканців планували встановити громадську комісію суспільної опіки.

У сиротинцях під опікою Українського епархіального комітету перебували і діти, старші 14 років, які виявляли здібності до науки і закінчили учительську семінарію, гімназію або заводську школу, відбували безкоштовну практику з того чи іншого ремесла [10, с. 3].

Станом на 1 січня 1930 р. у Львівській дієзезії існувало 15 сирітських притулків: у Бережанах, Болехові, Долині, Городку Ягайлонському, Якторові, Калуші, Камінці Струмиловій, Львові (для хлопців і дівчат), Сколе, Словіті, Стрию, Тернополі, Вишнівчику, Журавному, де перебувало близько 400 дітей [9, а.12]. У 1931 р. налічувалося 16 сиротинців під опікою чернецтва, з них 15 не мали ніякого державного забезпечення [11, с. 6–7]. Джерелами їх фінансування були кошти громад, де до того часу проживали сироти на добровільні пожертви.

Джерела добре висвітлюють розвиток одного з найбільших у Львові «Захисту ім. Митрополита Андрея Шептицького». Так, у 1931–1932 рр. для 22 дітей митрополит виділив 1 860 злотих. У наступному році за кошти монастиря утримувалось 15, а за кошти митрополита — 19 дітей. У 1934–1935 рр. Андрей Шептицький виділив гроши для 11 дітей, а 1935–1936 рр. загальна сума витрат на сиріт та для Василіанок становила 5 941 83 злотих [11, с. 1].

Крім чину Василіан, плідною діяльністю у створенні захистів займалися представники чину Студитів. Зокрема, в Уневі при монастирі отців Студитів діяв сиротинець для хлопців, а в Якторові сестри Студитки вели захоронку для дівчат, притулок. За 15 років існування захисту в Уневі, у його стінах знайшли моральну та матеріальну підтримку понад 170 хлопців [19].

Перелічені притулки постійно користувалися матеріальною допомогою Андрея Шептицького. У листах від дітей із сиротинців до митрополита зустрічаємо звернення «найдорожчий таточко», «найциріший наш татусь», «дорогі таточко» із подяками, просьбами, поздоровленнями [10, с. 37–404].

Вихованці сиротинців отримувати не лише різнобічне виховання, а й початкову, середню, фахову, вищу освіти. Високими показниками в системі національної освіти відзначалися створені сестрами Василіанками чисельні навчальні заклади різних типів: початкові школи, фахові школи, гімназії, ліцеї, вчительські семінарії. Такі установи були відкриті у Дрогобичі (1920–1934), Станіславові (1909–1934), Яворові (1909–1933), Львові (1922–1934) та інших місцевостях [61, с. 1; 7].

Значну роль у процесі виховання молодого покоління при монастирях сестер Василіанок виконували соціальні інститути. Ці установи в своїй організації були схожими на

гуртожитки. Окрім дешевого утримання, підопічні отримували різnobічне виховання, дбайливу опіку з боку сестер. При можливості монастир надавав малозабезпеченим ученицям пільги в оплаті як з власних фондів монастиря, так і з інших джерел. Питання фінансування та покращення харчування бідних вихованок розв'язувалися на засіданнях педагогічних рад [2, с. 3]. Зазначимо, що інститути створювалися не лише при тих монастирях, де функціонували школи. Вихованки окремих інститутів відвідували державні школи різного рівня — як середні, так і вищі.

Школи сестер були конфесійними (зорієнтованими на виховання учениць греко-католицького обряду), мали національний характер. Мовою викладання в цих установах була українська. Проте, 1923 р. державна шкільна влада зобов'язала вести шкільну документацію і викладати окремі предмети польською мовою, зокрема: історію та географію Польщі, науку про сучасну Польщу, польську мову [2, с. 4].

Згідно зі статутами, учениці шкіл мали бути греко-католицького віровизнання, однак, ними ставали вірні римо-католицької, євангельської, православної церкви, навіть євреї. Наприклад, 1931 р. із 103 учениць учительської семінарії в м. Яворові 3 належали до римо-католицького, 4 — до православного, 14 — до єврейського віровизнання. Стосунки між ученицями характеризувалися тактовністю і толерантністю [4, с. 43].

Як уже згадувалося, навчальні заклади організацій сестер Василіанок були платними. Проте, дітям із незаможних родин надавались часткові або, в міру фінансової спроможності монастиря, повні знижки. Наприклад, 1938 р. у Станіславській гімназії повністю були звільнені від оплати та перебували на утриманні монастиря у першому півріччі 106 учнів, у другому — 102, частково оплачували навчання в першому півріччі — 5, у другому — теж 5 учнів. Кількість вихованців, спроможних самостійно оплачувати навчання у першому півріччі становила 7, в другому — 5 осіб [5, с. 2]. Особливою увагою були охоплені діти-сироти. Монастир повністю звільняв їх від оплати за навчання та мешкання. Так, у Яворівській учительській семінарії на повному утриманні монастиря перебувало 40 учениць. Значна плата за навчання привела до того, що більшість учениць гімназій були вихідцями із середніх соціальних і заможних класів: із родин ремісників, державних службовців, купців, заробітчан та ін. [6, с. 1].

Розглянемо діяльність інших добroчинних товариств, які займалися захистом і опікою дітей. Для забезпечення санітарно-педагогічної просвіти убогих матерів і медичного нагляду за дітьми, 1918 р. у Львові, завдяки старанням Крайового товариства охорони дітей та опіки над молоддю було засновано «Українську порадню матерів». Будинок, в якому працювала «порадня», все лікарське обладнання купив митрополит. Працівники цієї установи (група із 20 жінок на чолі із Софією Раковою) доглядали за немовлятами давали фахові поради матерям. Найбідніші матері, в міру матеріальної спроможності установи, могли отримати матеріальну допомогу у вигляді дитячого харчування, ліків, одягу. За кошти «порадні» утримувалася стоматологічна амбулаторія на вул. Ходоровського (сучасна — Венеціанова О.) для дітей і молоді. Заклад займався популяризацією знань з гігієни, медицини, поширював відомості про найновіші педагогічні здобутки у вихованні і розвитку підростаючого покоління. Так, у 1934 р. «Українська порадня матерів» влаштувала «Курс плекання немовлят» з теоретичними викладами і практичними демонстраціями під проводом досвідченого лікаря-спеціаліста [3, а. 12]. Працівники установи стежили не лише за фізичним, а й за психічним розвитком дітей, прагнучи не допустити, щоб із «безбатьків виховувались яничари». У 1935 р. «порадня» опікувалася близько 200 дітьми у віці від 1 до 3 років, оскільки старші йшли до захоронок [5, а. 16].

Користуючись матеріальною підтримкою греко-католицької церкви, функціонувало Товариство вакаційних осель. Історія його створення сягає 1905 р., коли з ініціативи

Андрея Шептицького з метою створення відповідних умов бідній міській дітворі та сиротам для літнього відпочинку було засноване товариство «Руська оселя вакаційна». На користь цього товариства митрополит пожертвував свій маєток у Миловане Товмацького повіту і перерахував 5 тис. корон для відкриття основного фонду [16, 368]. Так було засновано вакаційну оселю для дітей, згомод — і табір у митрополичих лісах у Карпатах. Він був розрахований на кілька тисяч дітей у віці від 4 до 14 років. Для цього було побудовано просторі будинки. Господарство вели с. Служебниці. Зазначимо, що такі оселі були й у Коршеві Коломийського повіту. А уже на початок 1933 р. кошти осель становили 15 460 золотих. Товариство користувалося не лише фондами митрополичого ординаріату, а й магістрату, членськими внесками Добродійного комітету [19]. Вихователі вакаційних осель піклувалися не лише про літній відпочинок дітей, а й намагалися ефективно використати час перебування у таборі для підвищення рівня вихованості та освіченості підопічних. Під наглядом вчителів народних шкіл, сестер-монахинь, учениць старших класів педагогічних семінарій діти вивчали українські пісні, молитви, історію рідного краю. Такі знання були особливо необхідними для українських дітей, здебільшого учнів польських шкіл, в яких українська мова не викладалась.

Окреме місце в доброочинній діяльності греко-католицької церкви займало питання допомоги дітям-сиротам зі священичих родин. Так, у 1926 р. під протекторатом Андрея Шептицького у Львові було створено Комітет допомоги вдовам і сиротам серед священиків, що розміщувався на вул. Домініканській, 11 (сучасна — Ставропігійська). Очолювала організацію Наталія Дзерович, заступником призначили Стефанію Монцібович. Першим завданням, яке ставили перед собою члени комітету, було будівництво «Дому для вдів і сиріт по священиках» у Львові. Встановлювалась норма членського внеску — 4 золотих на місяць для жінок священиків, не обмежуючи добровільних пожертв духовних і світських добродій [12].

Наголосимо, що діяльність греко-католицької церкви у 30-х роках ХХ ст. нерозривно пов'язувалась із мережею світських просвітньо-виховних та опікунських організацій. Про це, зокрема, говорить періодика міжвоєнного періоду. Так, 17 березня 1933 р. у Львові засновано Українську раду суспільної опіки (УРСО), до складу якої увійшли: греко-католицькі єпископські ординаріати зі Львова, Станіславова, Перемишля, Головна управа «Рідної школи», «Просвіта», Крайове товариство охорони дітей та опіки над молоддю (львівська філія), «Українська захоронка», Товариство вакаційних осель, Товариство прихильників освіти, батьківський гурток Української державної гімназії, філії Української державної гімназії та Дівочої гуманітарної гімназії «Рідної школи», Всенародна школа ім. Маркіяна Шашкевича, Повітовий союз гуртків «Рідної школи», «Союз українок», Українське гігієнічне товариство, Українське лікарське товариство, Український спортивний союз. Головою УРСО обрали Мар'яна Панчишина, заступником — Василя Лицинського. Рада ставила завдання: накреслити загальні напрями у сфері суспільної опіки для окремих українських установ, об'єднати їх до співпраці та впливати на діяльність, вести пропаганду суспільної опіки серед населення [16].

Отже, ми розглянули основні напрями доброочинної діяльності греко-католицької церкви, спрямовані на організацію опіки над дітьми різних категорій. Якщо у 20-х роках церква опікувалася здебільшого дітьми-жертвами повоєнного лихоліття, то у 30-х роках турбувалась за природних сиріт. Установи чернецтва для дітей-сиріт не лише намагалися по-батьківськи виховувати їх, а й були освітньо-виховними осередками, що запобігали деморалізації та впливу вулиці, забезпечували всебічний і гармонійний розвиток особистості.

У складних соціально-політичних умовах створення спеціальних закладів, де водночас із традиційними прийомами та методами, формами християнського виховання використовувалась українська мова, зумовило появу окремої, важливої у полонізованому суспільстві ланки — рідномовних приватних освітньо-виховних установ інтернатного типу.

Література

1. Мається на увазі Перша світова війна 1914–1918 рр., польсько-українська 1918–1919 рр., з 1920 — польсько-більшовицька.
2. *Лициняк В.* Дещо про сироти і про наші зглядом їх обов'язки // Нива. — Львів, 1921. — Травень.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові / ЦДІА України у Львові), ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів), оп. 1, спр. 184.
4. Центральний державний історичний архів України у Львові / ЦДІА України у Львові, ф. 408, (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів) оп. 1, спр. 188; 190; 199.
5. Центральний державний історичний архів України у Львові ЦДІА України у Львові, ф. 408, (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів) оп. 1, спр. 212.
6. Центральний державний історичний архів України у Львові ЦДІА України у Львові, ф. 408, (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів) оп. 1, спр. 229.
7. Центральний державний історичний архів України у Львові ЦДІА України у Львові, ф. 408, (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів) оп. 1, спр. 234.
8. Центральний державний історичний архів України у Львові ЦДІА України у Львові, ф. 408, оп. 1, спр. 235.
9. Центральний державний історичний архів України у Львові ЦДІА України у Львові, ф. 408, (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів) оп. 1, спр. 323.
10. Греко-католицька церква і добродійність // Мета. — 1931. — 5 липня.
11. Церква і церковна єдність: Документи і матеріали 1899–1944 [Текст]. — Львів : Свічадо, 1995. — Т. 1. — 500 с.
12. *Лициняк В.* Товариство «Захист ім. Митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові» (Його початок і розвиток по кінець 1925 р.) [Текст] // Богословія. — Львів, 1926. — 17 с.
13. ЦДІА України у Львові, (Український епархіальний комітет опіки над воєнними сиротами, м. Львів), ф. 572, оп. 1, спр. 1.
14. *Кравченюк О.* Велетень зо святоюрської гори. — Йорктон–Саск, 1963. — 78 с.
15. *Сохочецький І.* Що дали греко-католицька церква й духовенство. — Філадельфія, 1951. — 57 с.
16. *Марунчак М. Г.* Митрополит Андрей Шептицький на Заході 1920–1923. — Вінніпег–Едмонтон, 1981. — 78 с.
17. Лист Андрея Шептицького до українського народу // Львівські архієпархіальні відомості. — 1921. — 20 квітня; ЦДІА України у Львові, ф. 358, оп. 1, спр. 32.
18. *Понятішин П.* Митрополит Андрей Шептицький в Америці // Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький в Америці. — Філадельфія, 1997. — 87 с.
19. Центральний державний історичний архів України / ЦДІА України у Львові , ф.408, (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів), ф. 358, оп. 1, спр. 115; спр. 108.
20. Для воєнних вдів і сиріт // Нова зоря. — 1931. — 22 березня.
21. З життя наших установ // Діло. — 1931. — 8 травня.
22. З життя наших установ // Нова зоря. — 1939. — 18 червня.
23. *Малицька К.* В ювілейне свято української захоронки [Текст]. — Львів, 1927. — 50 с.
24. Центральний державний історичний архів України у Львові / ЦДІА України у Львові (Кураторія Львівського шкільного округу, м. Львів), ф. 179, оп. 5, спр. 72.
25. Парохіальні захоронки // Львівські архієпархіальні відомості. — 1936. — Грудень.
26. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО), ф. 1 (Львівське воєводське управління), оп. 9, спр. 418.

Вентка Р. А., Стоколос-Ворончук О. О.

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В МЕЖДУВОЕННЫЙ ПЕРИОД НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ

Опека над детьми представляла главную проблему греко-католической церкви в междвоенний период. В сложных послевоенных условиях и благодаря поддержке украинской диаспоры и митрополита Андрея Шептицкого была создана сеть сиротинцев интернатного типа. Активизировали деятельность и монашеские саны, которые обеспечивали детей, лишенных отцовской опеки, жильем и воспитывали их в христианском духе.

Ключевые слова: Западная Украина, греко-католическая церковь, сиротинці, монашеские чины, образовательно-воспитательные организации.

Ventka R. V., Stokolos-Voronchuk O. O.

CHARITY OF GREEK-CATHOLIC CHURCH DURING THE INTERWAR PERIOD ON THE TERRITORY OF WESTERN UKRAINE

The care for children was the main problem of Greek-catholic church in the period between the wars. In the complicated condition after the war due to the support of the Ukrainian Diaspora and metropolitan Andrew Sheptytsky there was formed a widespread net of orphanages and kindergartens. The intense activity was conducted also by other church leaders who provided children and orphans with lodging and brought them up in the spirit of Christianity. Church collaborated with some children's state educational and children's care organizations.

Keywords: Greek-catholic church, metropolitan Andrew Sheptytsky, of orphanages and kindergartens, spirit of Christianity

УДК 745.52(908.477)(092 М. Голубець)

Цимбала О. С.

ІСТОРІЯ І ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КИЛИМАРСТВА (у краєзнавчих дослідженнях М. Голубця)

У статті описано історію та етапи еволюції українського килиму. Проаналізовано дослідження Миколи Голубця, присвячені характеристики форми та техніки виготовлення килиму, основним епіцентром поширення цього промислу на українських землях, шляхам відродження давніх килимарських традицій на межі XIX–XX ст. Виокремлено діяльність спілки «Гуцульське Мистецтво», яка посіла особливе місце у справі ренесансу та популяризації правдивого українського килиму.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, ткацтво, килимарство, килим, ліжник, «Гуцульське Мистецтво».

Розвиток і збереження української культури набуває особливого значення на сучасному етапі становлення держави. Важливим є формування як модерного простору у вітчизняній культурі, так і регенерація автентичних зразків народного мистецтва. З огляду на потребу творення туристичного іміджу України це питання особливо актуальне. Адже «сувенірним обличчям» країни справедливо можуть бути етнічні вироби народних умільців. Декоративно-прикладне мистецтво має довгу історію, впродовж якої його зразки неодноразово модифікувалися та видозмінювалися, а в силу різних причин набирали нових форм і рис. Чимало викривлень у народне мистецтво, зокрема і в килимарство, привнесла радянська епоха: деформація культурно-мистецького середовища, атеїстична ідеологія й інтернаціональна пропаганда спричинилися до руйнування народної творчості та нівелювання символіки, нищення етнонаціональної самобутності [17, с. 11]. Тому сучасні вироби дуже часто не відповідають первісному смисловому навантаженню, залишаючись лише блідою копією справді цінних мистецьких витворів.

Одне з провідних місць в українському декоративному мистецтві відводиться килимарству. Адже килим — це справді особливий мистецький витвір, у якому гармонія і довершеність створюються завдяки поєднанню матеріалів, техніки виготовлення та етнічних орнаментальних форм. Історія та еволюція українського килиму привертала увагу багатьох дослідників і митців. Цьому питанню присвятили свої розвідки Володимир Гнатюк [18, с. 132], Данило Щербаківський [3, с. 245–269], Володимир Пещанський [19], Адам Жук [11], Яким Запаско [12] та інші. У дослідженнях вчені аргументовано зафіксували історію українського килиму, його символічне значення та побутове застосування. В умовах сучасної масової глобалізованої культури гостро стоїть питання збереження мистецької вартості виробів народного мистецтва та підтримки основних осередків виготовлення автентичної продукції. Тому, вважаємо за доцільне, необхідність звернення до кращих традицій килимарського мистецтва, які зафіксовані у джерелах та можуть послужити добрим зразком відродження українського килиму.

Особливо цікавими нам видалися публікації галицького вченого Миколи Голубця (1891–1942), краєзнавця та мистецтвознавця, активного громадського діяча, якого ніколи не залишала байдужою багатогранна історія рідного народу. Не випадково у його науковій спадщині знаходимо кілька розвідок, присвячених історії та еволюції українського килимарства, дослідженням ужиткового та мистецького значення килиму в сучасний йому міжвоєнний період. Закономірно, що студіюючи питання історії килимарства, М. Голубець звернувся до східної культури, зокрема до досконалості мистецької вартості перських килимів. Аналізуючи захоплення вітчизняної і світової громадськості цими виробами, дослідник виокремив цінність саме українського килиму. Він погодився

з думкою польського вченого Стефана Шумана про те, що самобутня краса українського килиму, його орнаментальна та кольорова композиція є більш зрозумілими західній культурі ніж тканини азійських народів [20, с. 8–12]. М. Голубець не заперечив запозичення декоративних ідей у східних сусідів, але й наголосив на мистецьких досягненнях українського килимарства в минулому й великі можливості розвитку у майбутньому [9, с. 4]. Український килим, як українську пісню і дерев'яну архітектуру, вважав найяскравішими виявами самобутньої творчості свого народу [7, с. 8].

Звертаючись до археологічних, етнологічних та писемних джерел, дослідник вивів основні віхи еволюції українського килиму від найдавніших часів, проаналізував особливості його формування та поліфункціонального застосування. Демонструючи розмаїття килимів, М. Голубець виділив найпоширеніші за способом використання. Серед них назвав «ліжники» (використовували як постіль), «полавочники» (використовували як покривала) та «коври» (служили для декорації стін і долівок) [9, с. 8]. окремо виділив килими, які мали обрядове значення: «весільні», на них вінчалися, та «потрумники», якими покривали домовини [19, с. 7]. Акцентуючи на самобутності українського килимарства, дослідник справедливо зазначив, що відчутними були і впливи сусідніх народів, зокрема — візантійські з півдня, азійські зі сходу та германські з півночі. При цьому наголосив, що килимарство було чуже для корінної Польщі та Московщини. Свою думку підсилив твердженням В. Пещанського, який вважав, що збереження килимарської продукції в народі, обумовлене розвитком скотарства, доказом чого вважав племена Середньої Азії, Персії, Кавказу, Балкан і українських гуцулів [19, с. 5]. А краї без виразного характеру дрібного скотарства ніколи не мали самостійних килимарських виробів, а користувалися привозними килимами, як предметами розкоші [9, с. 8].

Батьківщиною українського килиму М. Голубець назвав Полтавщину з суміжною смugoю Харківщини й Київщини, південну частину Чернігівщини та Поділля по обидва боки Збруча, а також суміжну з Київщиною частину Волині. Дослідник дотримувався чіткої позиції, що до «зустрічі» з культурою Візантії килимарство на Україні мало свої окреслені форми, техніку виготовлення й кольорову гамму. Все ж взаємини Київської Русі з могутньою Візантією привнесли зміни у різні сфери життя суспільства, злагатилося і килимарство орнаментальними мотивами античної та східної культури. А подальша монгольська інвазія і відтак довготривале співжиття з монгольськими ордами, вплинуло на остаточне оформлення українського килимарства, в якому перські і турецькі впливи посіли домінуюче місце. Так, переважно рослинні мотиви Персії закріпилися на Полтавщині, геометричні орнаменти Туреччини через Балкани поширилися на Поділлі й Галичині [19, с. 11], й лише Волинь і близька до неї смуга Київщини виявили більшу податливість на впливи західноєвропейського натурализму. Помітними тут були мистецькі вподобання, що йшли з західної Європи через Польщу. Кристалізацію європейських зразків М. Голубець пояснив так: «там, де за ткацьким станком став український килимар і польський замовець-поміщик», почав формуватися стиль так званих «панських» або «польських» килимів [9, с. 7]. Ось так, через поміщицькі двори і колонізацію міст західноєвропейським елементом, український килим повільно почав змінювати східний характер.

Зміна стилю не змусила довго чекати й зміни техніки виготовлення, коли український килим перейшов спершу у мануфактурне, а згодом у масове фабричне виготовлення. Кінець XVIII ст. — поч. XIX ст. М. Голубець назвав періодом занепаду самобутнього українського мистецького килиму, адже тоді, на його думку, змеханізоване килимарство перервало нитку природного органічного розвитку [13, с. 535; 15, с. 330]. Дослідник пояснив, що домотканий килим на відміну від фабричного, звичайно, виходив

не таким акуратним в рисунку, був невитриманим у строгій послідовності кольорів, горбкуватим, з нерівною поверхнею, однак, при цьому мав реальну перевагу, бо був справжнім витвором людських рук. Його автором був мистець-самоук, що кожен свій новий килим трактував індивідуально і безпосередньо; а відтак — на тисячі старих килимів можна знайти десятки подібних, але двох ідентичних шукати марно [7, с. 6]. Як вважав автор, саме старий український килим, з вовни, мальованої природними рослинними фарбами, тканий гребінковою технікою дарував симфонію барв і ліній. Він не томив ока одноманітністю тла і шаблонною акуратністю узорів; «мінився» відтінками кольорів та гнучкою лінією орнаменту; його поверхня була хвиляста, «ніжно пружкована», не затовчена і не запрасована [7, с. 6]. Саме цим відрізнявся від однотипних фабричних зразків, які знівелювали його неповторність та мистецьку ідентичність.

Початком відродження українського килиму дослідник назавв кінець XIX — початок ХХ ст., коли відбулося зацікавлення і звернення до народного мистецтва прогресивною художньою інтелігенцією та науковими колами. З метою збереження колосальної культурної спадщини організовувались етнографічні експедиції, які збирали та замальовували кращі зразки, зокрема і килимів. Створювалися спеціальні музеї, влаштовувались виставки, що мали на меті ознайомити з витворами народних майстрів широке коло глядачів [10, с. 268]. Першою із таких спроб була фундація славної килимарні Владислава Федоровича у Вікні, що на Тернопільщині [4, с. 2; 1, с. 123]. Наступними стали килимарня Ханенків у Сленівці на Київщині під мистецьким проводом Василя Кричевського та килимарня Полтавського земства у Дехтярях поблизу Прилук [12, с. 34]. Їхні вироби здобули широку популярність і служили доброю справою відродження українського килима [19, с. 13; 13, с. 536].

Наступним етапом визнання мистецької вартості народних промислів та їх популяризації стали промислові і художні виставки, де килими зайняли поважне місце. Так, 1877 р. на Господарській виставці у Львові чи не вперше було презентовано українські килимові вироби широкому загалу. Господарська виставка 1884 р. у Тернополі, на думку М. Голубця, дала поштовх переможному походу подільському килиму, що «знаходився у стадії агонії». Адже тут силами братів Федоровичів було не просто «сухо» презентовано килими, але й привезено килимові кросна і запрошено останнього з «ткачів-могікан» Петра Кирика з Медині [16, с. 4]. Ще раз прославилися килимарські вироби 1887 р., коли на честь «високого гостя» — архікнязя Рудольфа у Тернополі влаштували етнографічну виставку — містечко стилізованих галицьких хат. Понад 100 килимів, більшість зі зборки Федоровичів та віконської мануфактури, відтворювали облаштування селянських домівок. А далі — кращі старі і нові примірники помандрували на захід до палат князя і австрійської родової аристократії. Ось так, за висловом М. Голубця, зародився західноукраїнський килимовий експорт [16, с. 4].

Осіння виставка 1887 р. у Krakovі принесла справжній успіх. Польська преса високо оцінила презентовані зразки килимарства, яких було виставлено понад 500. Як наслідок — усі вільні примірники було продано, а мануфактура Федоровича у Вікні вперше «прогнулася» під тягарем замовлень. Тріумфом стала виставка у Відні 1890 р., на якій павільйон призначений для Галичини був зверху до долівки завішаний килимовими виробами. Слава українського килиму була підтверджена, а народолюбна романтична праця Федоровичів — оплачена не лише морально. Віконська мануфактура і килимарська школа при ній мали чітку мету — відродити подільський килим в усьому багатстві його стародавньої орнаментики, техніки ткання і способу природного фарбування. Щоб досягнути блискучих успіхів в краю і закордоном, Федоровичі займалися не лише підприємницькою роботою. Їхня діяльність тісто перепліталася зі збиранням

старих килимових узорів, відшуковуванням майстрів ткацької справи, що і забезпечило сукупно славу українського килиму. Однак така популярність спричинила до експлуатації цього промислу чужим — польським та жидівським — капіталом, якому, звісно, були далеко незрозумілі культурницькі ідеали Федоровичів. Тому втримати марку українського килиму виявилось не так просто. Прагнучи скапіталізувати розбуджене зацікавлення килимарством, чимало підприємців обрали найпростіший шлях, засипаючи краєвий і закордонний ринок безвартими кольоровими «фільцями», які не мали нічого спільногого з мистецькими виробами і потонули у ярмарковій конкуренції. Тим часом у ході світової війни занепали провідні осередки відродженого килимарства (мануфактура Федоровичів), було знищено найкращі збірки старих килимів як у Галичині, так і на Подніпров'ї [19, с. 7, 12]. Цілим залишилось хіба те, що опинилося у музеях, і те, що спритні «збирачі» встигли продати до закордонних збірок. А по війні, як підкresлив М. Голубець, з новою силою розпочалась «килимарська вакханалія неуків-підприємців» [9, с. 13], але разом з тим з'явилася і надія на повторне відродження автентичного українського килиму і створення умов його дальнього розвитку. Продовжити культурно-мистецькі традиції віконської мануфактури довелося килимарні «Гуцульське мистецтво» у Косові. М. Голубець неодноразово вдавався до популяризації робіт цієї організації, аргументовано вважаючи її вироби та економічну спроможність гідними уваги у Галичині.

Засновано спілку «Гуцульське мистецтво» 13 вересня 1922 р. з ініціативи Михайла Куриленка [2, с. 148–149]. Принципи діяльності цієї промислової спілки, як вважав М. Голубець, були далекими від «роблення інтересів» на українському килимарстві за всяку ціну [9, с. 13]. В основу було покладено ідею відродження старого українського килиму на основі давніх килимарських традицій та досягнення високого мистецького рівня в умовах промислового виробництва [2, с. 148; 11, с. 73]. Дотримуючись окресленої мети килимара поетапно реалізувала поставлені завдання, відкриваючи щораз нові можливості і перспективи. До 1928 р. «Гуцульське Мистецтво» виготовляло звичайні косівські килими, користуючись країсими місцевими зразками і хімічно пофарбованою фабричною вовною. Однак з 1928 р. розпочалися перші спроби прядіння вовни для промислового виробництва по селах Гуцульщини. Паралельно, наслідуючи традиції давньоукраїнської практики, діячі спілки поклали чимало зусиль на те, щоби відтворити рецептuru природного рослинного фарбування вовни [19, с. 8–10; 12, с. 18]. Для цього було застосовано понад 20 різних рослин (зокрема кору вільхи, яблуні, дуба, звіробій, лушпиння цибулі, траву материнки тощо), відвари яких у найрізноманітніших співвідношеннях і комбінаціях надавали надзвичайно багату та ніжку кольорову гаму виробів.

Модерним зрушенням у роботі спілки М. Голубець вважав активну співпрацю з українськими мистцями, яка принесла нові віяння та нове прочитання старих мотивів. Заангажування мистців до килимарства дослідник вважав вимогою часу, оскільки сліпе копіювання навіть найкращих старих орнаментів не здатне забезпечити килимарському мистецтву майбутнє [14, с. 8]. Тому керівництво спілки замовило проекти килимів у відомих художників, таких як Павло Ковжун, Святослав Гординський, Микола Бутович, Роберт Лісовський, Василь Крижанівський, Петро Холодний (Молодший), сестри Олена та Ольга Кульчицькі, щоби ввести у виробництво справжні мистецькі витвори. Дотримуючись традиційних народних орнаментальних композицій, художники на власний манер інтерпретували їх самобутність, збільшивши при цьому розмаїття мотивів та форм. Ці килимові роботи вирізнялися вишуканістю та, здебільшого, стриманими пастельними тонами [10, с. 288]. Поміж інших, М. Голубець виділив килими «Гетьманський», роботи Р. Лісовського, «Козак Мамай» М. Бутовича, «Квіти», «Деревця» П. Холодного та фігуральний гуцульський килим з кониками С. Гординського [14,

с. 8; 7, с. 9–11], що були презентовані на виставці килимів «Гуцульського Мистецтва» у Львові в 1930, 1933 роках.

Новий етап у роботі «Гуцульського Мистецтва» дослідник окреслив з 1934 р., коли, незважаючи на «неекономічність», спілка впровадила у виробництво первісну т. з. «гребінкову» техніку ткання. Саме з цим періодом автор пов’язав повноцінне відродження традицій старого килиму з точки зору форми і техніки виготовлення [9, с. 14]. Одночасно килимарня розширила географію українського килиму: крім зразків Гуцульщини та Поділля у сферу зацікавлення спілки потрапили зразки полтавського, київського та волинського килимарства. Новинкою було і розширення асортименту товарів, які в той час випускала спілка. З 1935 р. на ринку з’явилися «самоділи» — вовняна матерія, виготовлена людською рукою та пристосована для одягового і меблевого вжитку [9, с. 15]. Поява «самоділів» наслідувала традиції Англії та Франції, де такого типу тканини належали до найкращих і користувалися чималою популярністю. Поза килимами і самоділами продукувало «Гуцульське Мистецтво» легкі килимові накидки на тапчани, теплі пухнасті ліжники, вишивки, підтримуючи одночасно народних умільців з декоративної кераміки та різьби по дереву [9, с. 16].

Будучи поціновувачем мистецтва, М. Голубець не опустив і економічної вагомості цієї спілки для благополуччя краю. На 1936 р. спілка охоплювала робою близько 150 осіб, з яких 50 — зайнято у ткацтві килимів, 50 — у прядінні вовни, 30 — у зборі пригожого для фарбування зілля, а 20 — у вишиванні [9, с. 16]. Хоча на початок першого місяця існування «Гуцульське Мистецтво» мало чотири верстати і стільки ж майстрів [2, с. 150]. Спілка мала добре налагоджену мережу збути продукції не лише в Галичині, але й за кордоном. Зокрема, у Варшаві був відділ магазину, а товари відправлялися і до Швеції, Швейцарії та Америки. У вересні 1939 р. фактично було покладено край роботі «Гуцульського мистецтва», хоча її традиції гідні наслідування і сьогодні [10, с. 289].

Узагальнюючи, слід зазначити, що так виглядає ретроспектива ренесансу українського килиму у розвідках М. Голубця. Тут поєднались його краєзнавчий хист, історична об’єктивність, фаховість мистецтвознавця та патріотична свідомість при популяризації автентичних зразків народного мистецтва. Чимало питань, якими задавався дослідник у свій час, залишаються актуальними і донині. А саме — збереження мистецької вартості килимового виробу, дотримання самобутніх традицій та форм, нехай навіть у модерному оздобленні, підтримка народних промислів на належному рівні, що здатне забезпечити одночасно й економічний ріст краю, й збереження української ідентичності в сучасному світі.

Література

1. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво [Текст] : посібник для студ. пед. інститутів / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. С. Станкевич. — Л. : Світ, 1993. — 272 с. — ISBN 5-11-000863-9.
2. Богатчук О. Діяльність спілки «Гуцульське Мистецтво» у Косові у 20–30 роки ХХ століття // Літературно-мистецький альманах «Алюс». — 2005. — № 2–3. — С. 148–155.
3. Верменич Я. Життя і смерть Данила Щербаківського // Український історичний збірник. — 1997. — № 1. — С. 245–269.
4. Відродження українського килиму: (Промова ред. М. Голубця, виголошена дня 15-го травня ц. р. на відкритті виставки килимів «Гуцульського Мистецтва» в салах Промислового музею у Львові) // Новий час. — 1936. — 18 травня. — С. 2.
5. Голубець М. Виставка українського килиму // Діло. — 1930. — 14 березня.
6. Голубець М. Відродження українського килиму // Неділя. — 1930. — 16 березня. — С. 4–5.
7. Голубець М. Відродження українського килиму // Перша виставка килимів і вишивок, 7–16 березня 1930 р. — Львів, 1930. — С. 3–15.

8. Голубець М. Мистецький килим перемагає тандиту: (З приводу цьогорічної виставки «Гуцульського мистецтва») // Діло. — 1936. — 29 травня.
9. Голубець М. Український килим: Друга виставка: [Каталог]. — Львів: Друк. НТШ, 1936. — 16 с.
10. Домашевський М. Історія Гуцульщини [Текст]. Т. 6. — Львів : Логос, 2001. — 676 с. — ISBN 966-7379-01-9.
11. Жук А. К. Український радянський килим [Текст]. — К. : Наукова думка, 1973 — 168 с.
12. Запаско Я. Українське народне килимарство [Текст]. — К. : Мистецтво, 1973. — 112 с.
13. Історія української культури [Текст] / За заг. ред. І. Крип'якевича. — К. : Либідь, 1999. — 656 с. — ISBN 966-06-0126-3
14. Килими «Гуцульського Мистецтва»: На маргінесі виставки українського промислу // Неділя. — 1933. — 28 травня. — С. 7–8.
15. Клапчук В. М. Гуцульщина та гуцули : економіка і народні промисли (друга половина XIX — перша третина ХХ ст.) / В. М. Клапчук; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів ; Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. — 507 с. — ISBN 9789662988161.
16. Марко Вільшина. Побідний похід українського килиму // Неділя. — 1933. — 6 січня. — С. 4.
17. Новицька О. Р. Українське народне мистецтво 1920–1980-х рр.: інтерпретація, оцінка, спростування: Автореф. дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.06 / Львівська академія мистецтв. — Л., 2003. — 20 с.
18. Пеліпейко І. Феномен «Гуцульського Мистецтва» // Літературно-мистецький альманах «Алкос». — 2005. — № 2–3. — С. 127–137.
19. Пещанський В. Давні килими України. — Львів, 1925. — 14 с.
20. Szuman S. Davne kilimy w Polsce i na Ukrainie. — Poznan, 1929. — 150 s.

Цымбала О. С.

ИСТОРИЯ И ТРАДИЦИИ УКРАИНСКОГО КОВРОДЕЛИЯ (в краеведческих исследованиях Н. Голубца)

В статье очерчено историю и этапы эволюции украинского ковра. Проанализированы исследования Николая Голубца, посвященные характеристике формы и техники изготовления ковра, основным эпицентрам распространения этого промысла на украинских землях, путем возрождения давних традиций ковровщиков на грани XIX–XX веков. Выделена деятельность союза «Гуцульское Искусство», который занял особенное место в деле ренессанса и популяризации правдивого украинского ковра.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, ткачество, ковроделие, ковер, покрывало, «Гуцульское Искусство».

Tsymbala O. S.

HISTORY AND TRADITIONS OF UKRAINIAN CARPET-MEAKING (in the lore M. Golubets studies)

The article describes the history and milestones of Ukrainian carpet. M. Golubets studies dedicated to the characteristic of shape and carpet manufacturing technique, the main epicenters of the present expansion of this craft on Ukrainian lands, ways of revival of ancient carpet-making traditions on the edge of the nineteenth and twentieth centuries are analyzed. Activity of the union «Hutsul Art», which has occupied a special place in the cause of the renaissance and the promotion of true Ukrainian carpet is distinguished too.

Key words: arts and crafts, weaving, carpet-meaking, carpet wool, «Hutsul Art».

Лихолат Є. О., Лихолат Н. Є.

СПОЖИВЧА КООПЕРАЦІЯ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ БІЛЬШОВИКІВ В МІЖВОЕННИЙ ПЕРІОД

Дається оцінка політики більшовиків по відношенню до споживчої кооперації, яку було використано в побудові «воєнного комунізму», НЕПу і обмежено в діяльності в 30-х рр. ХХ ст. В системі економічних і соціальних здобутків споживча кооперація відігравала дуже важливу роль. В міжвоєнний період вона була тим гвинтиком з допомогою якого будувалась економічна політика.

Ключові слова: споживча кооперація, «воєнний комунізм», НЕП, колективізація, класовий пайок.

Радянська література, що висвітлювала діяльність споживчої кооперації в міжвоєнний період, опидалась на теорію надуманого «ленинського кооперативного плану», який активно пропагували Боголюбов К. М., Воркунов С. А., Тушунов А. В., Шарапов Г. В. та ін. з позицій марксизму ленінізму.

В 1918–1920 рр. в Росії більшовики на чолі з В. І. Леніним будували комунізм. З економічної точки зору це означало, що була відмінена торгівля, товарно-грошові відносини взагалі. Робітникам не платили заробітну плату. Був введений класовий пайок. Його розмір залежав від того до якого класу віднесли людину. Найвищим він був для пролетарів-робітників. Розподіляли за класовим пайком не тільки продукти харчування, але і одяг, взуття, товари широкого вжитку взагалі. Росія була перетворена в суцільну споживчу комуну. В праці «Чергові завдання Радянської влади» В. І. Ленін писав, що капіталізм залишив нам в спадок масові організації, здатні полегшити перехід до масового обліку і контролю розподілу продуктів, — споживчі товариства [9, с. 233].

Використати споживчу кооперацію в розподілі товарів за класовим пайком заважало правління Центроспілки, губернських і нижчих спілок. Керівництво споживчої кооперації ігнорувало рішення Радянської влади. В Омську навіть було утворено кооперативний уряд, який підтримував армію білогвардійського генерала Колчака. «Коли почалась війна, — писав В. І. Ленін, — верхівки кооператорів, що звикли жити капіталами, поголовно пішли на бік капіталістів» [9, с. 120].

Щоб підкорити споживчу кооперацію більшовикам, і використати її в розподілі класового пайка, більшовики використали робітничу споживчу ко-операцію і практиків-комуністів. Так в 1918 р. в проекті постанови РНК про кооперацію третім пунктом сказано: «Доручити робітничій кооперації провести більшість від робітничої кооперації в правління Центроспілки і забезпечити можливість введення туди досвідчених практиків-комуністів» [8, с. 447]. Другим пунктом «доручалось Компрому розробити інструкцію про радянських представників в кооперативах і розвивати пропагандистсько-організаційну роботу за здійснення цього» [8, с. 447].

На звітних зборах уповноважених Московського центрального робітничого кооперативу 26 листопада 1918 р. В. І. Ленін сказав, що кооперація — величезна культурна спадщина, якою треба дорожити і користуватись [6, с. 194]. Не дивлячись на протест меншовиків і есерів, склад нового правління Московського центрального робітничого кооперативу був обраний за списком запропонованим фракцією більшовиків. На III Всеросійському з'їзді робітничої кооперації було обрано новий склад Ради робітничої кооперації на чолі з більшовиком В. П. Ногіним. З'їзд вимагав, щоб в склад правління Центроспілки було обрано дві третини представників робітничої споживчої кооперації. Але збори уповноважених Центроспілки відхилили цю вимогу і тоді Рада робітничої кооперації утворила свій самостійний господарський центр під назвою «Центросекція» [7, с. 194].

Проект програми РКП(б) зобов'язував всіх членів партії працювати в кооперативах, направляти їх в комуністичному дусі.

Виходячи з вказівок В. І. Леніна, Радянський уряд приймає заходи по врятуванню країни від голоду. 16 березня 1919 р. Раднарком приймає декрет «Про споживчі комуни», на основі якого Центроспілка і Центросекція були об'єднані. Кожен громадянин міста і села зобов'язаний був стати членом кооперативу і присватись до одного з розподільчих пунктів. Були відмінені вступні і членські внески.

Всі види кооперації були підпорядковані споживчій кооперації, яка була перетворена в державний розподільник і підпорядкована Наркомпроду. Відбулося перше одержавлення споживчої кооперації. В тих регіонах де не було продзагонів, які займалися реквізіцією продовольчих запасів у населення, їх функції виконувала кооперація. Отже, кооперація не тільки розподіляла товари, але і займалась їх заготівлею насильницьким шляхом. У селян забирали всі запаси зерна і взагалі продовольства, залишаючи їм насіннєвий і фуражний фонд, інколи забирали все. Без приски до споживчої комуни неможливо було отримати класовий пайок. В проекті декрету про споживчі комуни В. І. Ленін писав «Всі громадяни держави повинні належати до місцевого споживчого товариства (сільського, волостного, селищного або това-риства, що об'єднує відому частину міста, частину вулиці і т. ін.)... Кожне споживче товариство відає, крім закупівлі і розподілу продуктів, справою збуту місцевих продуктів, Правління споживчих товариств утворюють комітети забезпечення і без письмових посвідчень від відповідного комітету забезпечення жодне перевезення не дозволяється. Існуючі споживчі товариства націоналізуються, зобов'язуючись включити в свій склад все населення даної місцевості поголовно» [4, с. 201]. А в початковому варіанті статті «Чергові завдання Радянської влади» В. І. Ленін писав, що завдання Радянської влади після того, як буржуазія експропрійована політично і економічно, полягає явним (головним) чином в тому, щоб розповсюдити кооперативні організації на все суспільство, щоб перетворити всіх громадян даної країни поголовно в членів одного загальнонаціонального або, точніше, загальнодержавного кооперативу [5, с. 151–152].

В правління спілок всіх рівнів вводились більшовики і робітники. При правліннях утворювались більшовицькі партійні осередки, які контролювали і направляли діяльність всіх ланок кооперації. Проводились перевибори правління кооперативних організацій під контролем і тиском більшовиків. Небажаних більшовикам кооператорів залякували, а вперті кооператори налаштовані проти Радянської влади зникали безслідно. На 35-х зборах уповноважених Центроспілки було обрано нове правління. Його головою став більшовик Л. М. Хінчук [12, с. 13]. Так, в липні 1920 р. споживчу кооперацію було повністю поставлено під контроль більшовиків. Боячись переслідувань, багато видатних кооператорів Росії емігрувало в країни Антанти.

Вони захопили цінності Центроспілки в закордонних конторах у Лондоні, Нью-Йорку, Стокгольмі і Константинополі. Російські кооператори-емігранти використовували кошти контор для підтримки білогвардійських урядів в Росії та закликали уряди країн Антанти посилити інтервенцію в Радянську Росію з метою задушити більшовицьку владу. Після більшовицького перевороту в 1917 р. Зовнішньо-торговельні зв'язки Радянської Росії майже припинились. Країни Антанти встановили економічну блокаду, намагаючись задушити голодом Радянську владу.

Верховна Рада Антанти вирішила підтримувати торговельні відносини з російською споживчою кооперацією, намагаючись використати її в боротьбі з більшовиками. Коли більшовики виявили, що країни Антанти бажають відновити торговельні зв'язки з Центроспілкою, В. І. Ленін вжив заходів з повного оволодіння апаратом кооперації і дозволив правлінню Центроспілки послати в Лондон делегацію на переговори. Делегація Центроспілки була складена з членів правління В. Красіна, Л. Хінчука, Н. Літвінова,

В. Ногіна і А. Розовського. Їх поїздка була вдалою. Була відновлена діяльність лондонської контори Центроспілки. На кошти споживчої кооперації було створено англо-радянське акціонерне товариство «Аркос», яке відіграво важливу роль в розвитку зовнішньої торгівлі Радянської Росії через Центроспілку [11, с. 27].

В 1921 р. на Базельському конгресі Міжнародного кооперативного альянсу радянська споживча кооперація була визнана членом МКА, а радянські кооператори В. Красін і П. Половцева були обрані в склад Центрального Комітету Альянсу. В січні 1922 р. між правлінням Центроспілки і кооператорами-емігрантами було підписано угоду про передачу радянській кооперації майна і всіх цінностей закордонних контор.

Таким чином споживча кооперація була використана більшовиками, як розподільчий орган, в прориві економічної блокади, в встановленні зовні-шньо-торговельних зв'язків з іншими країнами. Споживча кооперація була включена в державний бюджет і стала головним органом в здійсненні господарської політики «воєнного комунізму».

Політика «воєнного комунізму» терпіла крах, бо не було матеріальної зацікавленості у виробництві. Робітники не були зацікавлені в продуктивній праці тому, що незалежно від результатів праці вони отримували лише класовий пайок. Селяни теж не мали стимулів до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції тому, що в них забирали більшу частину врожаю безкоштовно. Економічна криза посилювалась громадянською війною, іноземною інтервенцією. Росія опинилась на межі катастрофи як економічної так і політичної. Радянська Росія стояла на межі втрати незалежності. В країні панували розруха, голод, безробіття, холод і економічний занепад.

В ситуації, що склалась в Радянській Росії, В. І. Ленін зрозумів, що теорія комунізму — утопія. Йому нічого не залишалось, як відродити ринкову економіку.

З 1921 р. запроваджується нова економічна політика, яка базувалась на ринкових засадах. В. І. Ленін пише статтю «Крок вперед, два кроки назад». Крок вперед — це був перехід до комунізму, а два кроки назад — повернення до початку побудови ринкової економіки на нових засадах — без царизму. В. І. Ленін назавв економічну політику новою з ідеологічних міркувань. Він не міг відкрито заявити про повернення до ринкової економіки.

В період НЕПу були відроджені товарно-грошові відносини, запрацювала ринкова економіка. Внутрішній ринок наповнювався новими товарами, розвивалась приватна торгівля, але це не входило в плани більшовиків. В. І. Ленін і більшовики знову вирішили використати споживчу кооперацію в господарській політиці.

В період НЕПу В. І. Ленін бачив в кооперації найбільш раціональну систему організації товарообігу, яка організує населення і втягне його в практичну роботу соціалістичного будівництва. «Кооперативна торгівля, — говорив Ленін, — задача важка, але в ній немає нічого неможливого, потрібно тільки її чітко усвідомити і серйозно попрацювати. До цього наша нова політика і зводиться» [2, с. 97].

В 1923 р. в статті «Про кооперацію» Ленін говорив, що в наш час той суспільний устрій, який ми повинні підтримати зверх звичайного, є устрій кооперативний [3, с. 41].

В період НЕПу більшовики поставили завдання перед споживчою кооперацією витіснити приватну торгівлю з роздрібного товарообігу. Виконувати це завдання споживчій кооперації допомагала Радянська влада.

В січні 1921 р. виходить декрет про перехід споживчої кооперації на державний бюджет. Це ще більше одержавило споживчу кооперацію, яка була під контролем більшовиків і держави. Радянська влада всіляко сприяє розвитку споживчої кооперації. Виходить низка декретів, які звільнили споживчу кооперацію від підпорядкування Наркомпроду. В споживчій кооперації було відновлено вільне членство, вступні і пайові внески. Споживча кооперація отримувала від гуртової торгівлі, яка була націоналізована,

в першу чергу ходові і дефіцитні товари. Споживчі кооперації виділяли комунальні установи країні приміщення під бази, склади, крамниці, підприємства громадського харчування, тощо. Держава допомагала транспортними засобами і надавала пільговий кредит та податок.

Опираючись на державну підтримку, споживча кооперація поступово витісняє приватну торгівлю з роздрібного товарообігу країни. В кінці 20-х років кооперативний товарообіг вже досягав 70 % всього товарообігу СРСР [12, с. 9].

В 1927 р. відбувся XV з'їзд ВКП(б), який взяв курс на індустріалізацію, колективізацію, ліквідацію НЕПу і побудову командно-адміністративної системи господарювання. Наслідки цієї політики вже через два роки дали негативні результати. В 1928 р. була введена карткова система, до голodomору 1921 р. додався голodomор 1932–1933 рр. В корені змінилась політика більшовиків по відношенню до споживчої кооперації.

На початку 30-х р. ХХ ст. споживча кооперація виконала свою місію, витіснила приватну торгівлю з роздрібного товарообігу країни. Обороти приватної торгівлі були мізерними, їх навіть не враховувала статистика. В 1931 р. приватна торгівля була заборонена. Більшовики почали вести політику на подальше одержавлення споживчої кооперації і обмеження її діяльності. Господарська діяльність споживчої кооперації включається в народногосподарські п'ятирічні плани. В 1931 р. була ліквідована кредитна кооперація, що змусило споживчу кооперацію перейти на послуги державних банків, отже, це поставило її в повну фінансову залежність від держави, всі фінансові операції споживчої кооперації були під контролем державних банків. Отже, одержавлення споживчої кооперації посилилось. Товари споживча кооперація отримувала переважно від державної промисловості, а також колгоспів і промислової кооперації. Незначну частину товарів споживча кооперація виробляла на власних виробничих підприємствах.

На початку 30-х рр. почався процес обмеження господарської діяльності споживчої кооперації. Після ліквідації приватної торгівлі споживча кооперація стала заважати більшовикам будувати соціалізм, бо кооперативна власність є однією з форм приватної власності.

У 1930–1931 рр. у містах були утворені різні закриті розподільники, спеціальні закриті кооперативи в містах і при фабриках. В 1932–1933 роках була ліквідована робітнича споживча кооперація. Її реорганізували в відділи робітничого постачання (російська назва: «отділи рабочого снабження — ОРСы»), які були підпорядковані керівникам фабрик і заводів. Це вид державної торгівлі.

З початку 30-х рр. більшовики почали репресії проти кооператорів. В 1930 р. в Харкові в ході показового процесу проти Спілки Визволення України, стосунки в кооперації були одним з головних пунктів в допитах. Було за-суджено багато заслужених кооператорів, в тому числі ректора Кооперативного інституту М. Івченка. Багато кооператорів було заслано на спецпоселення в Сибір без суду і слідства. В 1931 р. почалися арешти кооператорів великих споживчих товариств міст, яких звинувачували, часто безпідставно, в розтратах і розбазарюванні великих сум. Протягом 1933 р. з апарату споживчої кооперації «вичистили» понад 6 тис. чоловік [1, с. 74].

Обмеження господарської діяльності споживчої кооперації завершилось в 1935 р. 5 вересня 1935 р. була ліквідована діяльність споживчої кооперації в містах. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли спільну постанову «Про роботу споживчої кооперації на селі», яка обмежувала сферу обслуговування споживчої кооперації і розширяла вплив державної торгівлі. Бази, склади, магазини та інші торговельні заклади, а також підприємства громадського харчування в містах разом з товарами безкоштовно передавались державній торгівлі. Виробничі підприємства споживчої кооперації в містах безкоштовно передавались легкій і харчовій державній промисловості.

Питома вага роздрібного товарообігу споживчої кооперації СРСР знизилась, споживча кооперація стала обслуговувати виключно сільську місцевість. Споживча кооперація була пограбована державою. Правда їй надали пільговий кредит і незначну дотацію, яка не йшла ні в яке порівняння з тими матеріальними втратами в містах.

В 30-ті р. більшовики надавали великого значення споживчій кооперації в проведенні культурної революції, адже кооператори були грамотними людьми. Кооператори організовували в містах і селах гуртки по ліквідації неписьменності серед робітників і селян. В. Маяковський писав: «Кооператор, торгуй книгою, свет и знания в деревню двигай» [11, с. 190].

Кооператори торгували літературою практично у всіх крамницях, з'явилися і спеціалізовані книжкові крамниці. Споживча кооперація за вла-сні кошти проводила радіофікацію і кінофікацію села.

Отже, в 30-ті р. ХХ ст. була обмежена господарська діяльність споживчої кооперації селом, робітнича споживча кооперація ліквідована, видатні кооператори репресовані. Споживча кооперація була одержавлена, підпорядкована більшовикам, використана в зміцненні державної торгівлі, в про-веденні культурної революції, вона перетворилася на основну торгуючу систему на селі, бо державі не вигідно було розвивати державну торгівлю в селах.

Література

1. Аліман М., Оніпко Т. «Чистка» кадрового складу споживчої кооперації у 1920–30 рр. // Споживча кооперація України. — К. : Укоопспілка, 1996. — С. 72–76.
2. Климов А. П. Потребительская кооперация в системе развитого социализма [Текст]. — М. : Экономика, 1980. — 208 с.
3. Ленін В. И. О кооперации [Текст]. — М. : Политиздат, 1971. — 207 с.
4. Ленін В. I. Проект декрету про споживчі комуни [Текст]. — Повн. зібр. твор. — Т. 35. — К. : Політвидав України, 1973. — С. 199–202.
5. Ленін В. I. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади» [Текст]. — Повн. зібр. твор. — Т. 36. — К. : Політвидав України, 1973. — С. 121–154.
6. Ленін В. I. Промова на зборах уповноважених Московського центрального робітничого кооперативу 26 листопада 1918 р. [Текст]. — Повн. зібр. твор. — Т. 37. — К. : Політвидав України, 1973. — С. 193–197.
7. Ленін В. I. Чергові завдання радянської влади [Текст]. — Повн. зібр. твор. — Т. 36. — К. : Політвидав України, 1973. — С. 155–195.
8. Ленін В. I. Проект постанови РНК про кооперацію [Текст]. — Повн. зібр. твор. — Т. 37. — К. : Політвидав України, 1973. — С. 447.
9. Ленін В. I. Промова про продовольче і воєнне становище на Московській конференції фабзавкомів, представників правління профспілок, уповноважених московського центрального робітничого кооперативу і ради товариства «Кооперація» 30 липня 1919 р. [Текст]. — Повн. зібр. твор. — Т. 39. — К. : Політвидав України, 1973. — С. 110–121.
10. Маяковский В. [Текст] : полн. собр. соч. — Т. 6. — М. : Художественная литература, 1957. — 579 с.
11. Морозов А. Г. Ленинские идеи кооперации и современность [Текст]. — К. : Экономика, 1989. — 46 с.
12. Паламарчук В. Е. В. И. Ленин о потребительской кооперации [Текст]. — Львов : Знання, 1970. — 16 с.

Лыхолат Е. А., Лыхолат Н. Е.

ПОТРЕБИТЕЛЬСКАЯ КООПЕРАЦІЯ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКЕ БОЛЬШЕВИКОВ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Дається оцінка політики більшевиків по отношению к потребительській кооперації, яку використовували в будівництві «военного комунізму», НЭПа і обмежували в діяльності в 30-х роках ХХ ст. В системі економіческих і соціальних досягнень потребительська кооперація відіграла дуже важливу роль. Потребительська кооперація в межвоєнний період стала темою виникнення, з поміщую якою відбудеться економічна політика.

Ключові слова: потребительська кооперація, «воєнний комунізм», НЭП, колективізація, класовий паек.

Lykhолат Y. O., Lykhолат N. Y.

CONSUMER COOPERATION IN ECONOMIC POLICY BOLSHEVICS IN THE INTERWAR PERIOD

In this article gives the politics of the Bolsheviks against the consumer cooperatives. We considered use of consumer cooperatives in the construction of «war communism», NEP and limiting its activities in the 30's. In the system of economic gains and social progress consumer cooperation had important role. Consumer cooperation in the interwar period was the component by which all economic policy was built in the interwar period

Keywords: consumer cooperatives, War Communism, NEP, collectivization, the class shares.

УДК: 338.48·6:7/8(477.8)

Бегеї О. І.

КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ МАЛИХ МІСТ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Аналізується місце культурно-пізнавальних турів у структурі сучасного туризму. Тематичні тури, які базуються на історико-культурній спадщині невеликих населених пунктів західної України розглядаються як засіб покращення соціально-економічної ситуації в регіоні.

Ключові слова: туризм, тематичні тури, історико-культурна спадщина, малі міста, анімація.

Значна частина населення України проживає у невеликих населених пунктах. Вони відрізняються низьким рівнем соціально-економічного розвитку, зайнятості, високою трудовою міграцією населення та ін. Швидка урбанізація призводить до перетворення малих міст на суперпровінційні, втрати історико-культурних цінностей та інших негативних наслідків.

Враховуючи те, що багато містечок володіють значним культурно-історичним потенціалом, активізацію розвитку сфери туризму та рекреацію слід розглядати як інструмент сприяння їх розвитку, що сприятиме підвищенню рівня зайнятості, зменшенню обсягів трудової міграції, посиленню підприємницької ініціативи. Незначна кількість жителів, близькість до природи робить невеликі міста перспективними з точки зору формування лікувально-оздоровчих та відпочинкових центрів, центрів гірськолижного туризму. Багата історична спадщина дає можливість малим містам, як центрам національної культури, через відновлення, популяризацію історичних пам'яток, розвиток народних ремесел розвивати культурно-пізнавальний туризм. Особливо актуальним він може бути для малих міст Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. У них знаходиться значна частка історичних пам'яток та об'єктів, пов'язаних з давніми культурними традиціями, історичними подіями тощо.

Питання розвитку туризму в невеликих населених пунктах на основі використання історико-культурної спадщини вивчали О. В. Бойко-Бойчук, А. В. Кожина, В. В. Корнієнко, Є. В. Самарцев, В. І. Цибух та інші. Проте в науковій літературі недостатньо враховується те, що малі міста Західної України зберігають тісний зв'язок із селами, значною мірою обслуговують інтереси сільського населення. Це необхідно брати до уваги при формуванні туристичної пропозиції.

На зміст та форми розвитку сучасного туризму безпосередньо вплинула глобалізація, що відобразилась, зокрема, в організаційному та правовому забезпеченні, в першу чергу, міжнародного туризму, розширенні географії туристичних маршрутів, зростаючій соціокультурній різноманітності, розповсюдженням «масової культури», стандартизації та уніфікації обслуговуючого населення. Разом з тим глобалізація, як зазначають дослідники, призвела до появи елементів свідомої регіоналізації туризму або врахування у туристичній діяльності етнокультурної специфіки [2; с.149]. Всупереч поширеному раніше переконанню про уніфікацію всіх суспільних процесів сьогодні все більш популярним стає погляд про унікальність досвіду кожного народу.

Зростаючий інтерес до етнічного колориту спонукає створювати такий туристичний продукт, який би повноцінно представляв місцеву культуру — через історичні пам'ятки, народні ремесла, етнофестивалі і т. п. Практика свідчить, що туристична діяльність та етнічна самобутність є взаємопов'язаними, оскільки вдало представлена традиційна народна культура веде до зростання туристичного інтересу, який, в свою чергу, спонукає до збереження національних традицій. Таким чином, туризм є дієвим

засобом вивчення історико-культурної спадщини, підвищення загальноосвітнього, культурного рівня населення.

Як свідчить світовий досвід, вдалим варіантом застосування етнокультурної спадщини в туристичну сферу є тури тематичного характеру. Створення таких турів сьогодні є одним з найактуальніших напрямків розвитку туристичної індустрії. Сучасний туризм створив успішні тематичні маршрути практично по цілому світу. Міжнародною тенденцією є зростання їх різноманітності та чисельності.

Поєднаний туристичний потенціал села та невеликого містечка, на наш погляд, зможе тематичний туризм. Його об'єктами можуть бути визначні культурні місця, природно-антропогенні ландшафти, де традиційна культура складає єдине ціле з довкіллям.

Тематичний туризм є одним з найперспективніших напрямків розвитку сучасної туріндустрії. Серед вагомих та впливових чинників можна назвати зростання освітнього рівня туристів, що проявляється у вимогах до рекреаційних послуг і веде до змін у рекреаційно-туристичній діяльності. Як зазначають дослідники, в сучасному світі спостерігається зміщення масового туристичного інтересу від звичайних відпочинкових поїздок до змістовніших, пізнавальних подорожей. Зростає кількість туристів, які хотіть, щоб подорожі не лише приносили задоволення, але й збагачували їх новими знаннями. На зміну концепції трьох «S» (Sun–Sea–Sand) — сонце, море, пісок — приходить концепція трьох «L» (Landscape–Lore–Leisure) — пейзажі, традиції, дозвілля [6, с. 11].

Підвищення рівня життя людини веде до підвищення вимог до якості туристичних послуг, розвитку потреби у спеціалізованій рекреації. Саме тому важливим завданням сучасної туристичної індустрії є створення оригінальних та ексклюзивних пропозицій. Тематичні тури не орієнтовані на масового туриста — оскільки туристи не прибувають масово ними легше керувати і відповідно задовільнити їхні вимоги щодо пізнання та відпочинку. Такий підхід сприяє більшому взаєморозумінню між туристами та місцевими жителями, повазі гостей та мешканців краю до цінностей туристичного напрямку, сприяє сталому розвитку регіону [7, с. 135].

Місцеві маршрути, задовільняючи інтерес туристів до історико-культурної спадщини, поєднують як природні, так і створені людиною об'єкти, пропонують широке коло розваг, можливостей пізнання нового. Як правило, тематичні тури тривають до одного тижня, вони спроможні вирішувати проблеми спричинені сезонністю чи місцем розташування, можуть бути як самостійним туристичним продуктом, так і доповненням до інших турів. Їхньою перевагою є те, що вони можуть мати низку тем, дозволяючи відвідувачам творити власний маршрут, поширювати туризм з існуючих центрів в нові, невідвідувані досі території.

Маршрут не обов'язково включає лише одну пам'ятку — його можна організувати так, щоб поєднати природні, культурні визначні місця, які кожен з відвідувачів може оглядати самостійно. Фахівці вирізняють дві можливі моделі організації тематичних турів, що мають умовні назви «гірлянда» та «квітка». Модель «гірлянда» є заснована на ідеї, що певна категорія туристів прибуває на власному транспорті та послідовно відвідували місця маршруту, зупиняючись на ніч у запропонованих місцях. Модель «квітка» передбачає, що деякі відвідувачі можуть залишитися в одному центрі, здійснюючи денні подорожі автомобілем, громадським транспортом, велосипедом, пішохідною прогулянкою чи їх комбінацією. У випадку ж значного різноманіття туристичних атракцій, типів відвідувачів доцільно поєднувати ці дві моделі. Такий маршрут охоплює серію головних шляхів, котрими туристи можуть почергово відвідати історико-культурні, природні центри в моделі «гірлянда», а також більш локальні шляхи, що виходять з таких центрів [8, с. 172–173].

Зосереджені на культурній, історичній спадщині тематичні тури могли б стати прибутковим туристичним продуктом. Організовані тематичні тури здатні інтегрувати туризм в культурне життя населення регіону, можуть бути дуже ефективним методом його пропаганди і висвітлення, вагомим стимулом для відвідання інших маловідомих місць. Вони можуть бути організовані з відносно невеликими затратами та сприяти диверсифікації, урізноманітненню туристичної пропозиції, спонукати до відродження маловідомих аспектів культурної спадщини українського народу. Такі маршрути дозволяють глибше пізнати національну культуру, поширювати нові форми дозвілля одночасно із збереженням традиційних форм. Не менш важливим є і те, що вдало обрана тема, чи точніше, набір тем безсумнівно сприятиме посиленню в населення регіону почуття національної, культурної ідентичності [7, с. 133–137].

Врахування культурно-історичної спадщини у плануванні розвитку малих міст західної України може перетворити невеликі міста в туристичні центри. Тісний зв'язок малих міст Західної України з сільськими населеними пунктами дає можливість створювати тури, що об'єднували б декілька міст та навколоишніх сіл. Наприклад, невелике містечко Добромиль. У ньому знаходиться костел Преображення Господнього, який за історичними даними побудований у другій половині XVI ст. на місці дерев'яної церкви, збудованої на кошти гетьмана Петра Сагайдачного. Значний інтерес викликають залишки розташованого поблизу Добромиля замку Гербургта, діючий василіанський монастир св. Онуфрія, в котрому у 1888 р. на шлях чернечого служіння став А. Шептицький. Історичне значення має розташоване неподалік містечка село Солянаватка, яке до 1939 року було відомим курортом. Соляні шахти Солянаватки війська НКВС використовували для знищення місцевого населення. Пам'яті жертв цього злочину радянської влади споруджений меморіальний комплекс, який варто включити до тематичних турів історичної тематики.

Культурно-історична спадщина західноукраїнського регіону дозволяє створювати туристичні напрямки різної тематики та маштабу. Принцип організації таких турів дозволяє включати в них більші й менші населені пункти. Саме малі старовинні міста здатні стати центрами таких культурних тематичних маршрутів — туристів у них крім історичних пам'яток будуть приваблювати музеї, ярмарки, етнокультурні та кулінарні фестивалі, етноготелі. Такі тури можуть бути інтегровані в мережу більших, активно діючих європейських тематичних турів [7, с. 136]. До перспективних напрямів можна віднести замкові тури, сільський туризм, фестивалі народних ремесел, фольклорної спадщини тощо.

Варто наголосити, що багата культурна спадщина українського народу потребує нового якісного представлення, відбору тих її складових, на основі яких можна сформувати цікаві тематичні маршрути. Важливим завданням постає створення міфу, що, як підкреслюють дослідники, виступає концептуальною основою організації туризму. Відтворення старих та створення нових міфів дозволяє не тільки збільшити ресурсний потенціал місця, але й скоригувати його зміст, виходячи з реального туристичного попиту. Представлена у місцевих легендах і переказах, в путівниках, туристичних картах, інтер'єрі готелів, музичному супроводі маршруту, міфотворчість є головним напрямком у формуванні привабливості туристичних ресурсів [9, с. 102].

Проведення тематичних турів невід'ємно пов'язане з їх анімаційним наповненням — розробкою та здійсненням спеціальних програм, спрямованих на активізацію відпочинку. Як засвідчує повсякденне життя, переважну більшість людей влаштовує існуюча пропозиція пасивного проведення дозвілля перед телевізором, комп'ютером. Вони часто не вміють розважатися самостійно, навіть під час відпочинку хтось повинен їх

розважати. Саме тому розваги стали новим маркетинговим інструментом. Протягом останніх років вони стали особливою галуззю туризму. Добре поставлена анімаційна робота розглядається як вирішальна умова нормального функціонування туристичного підприємства [1, с. 49].

Слід визнати, що значною мірою через недостатньо розвинену в Україні анімаційну складову більшість туристів надалі вибирають відпочинок за кордоном. Це стосується і внутрішнього туризму: незначна різноманітність розваг у малому місті чи селі зумовлює те, що люди обирають курортний відпочинок. Відпочинок в малому місті чи селі повинен бути насичений різноманітною анімаційною програмою.

Успіх європейських тематичних турів пояснюється сприятливою державною політикою, створенням організацій, що об'єднували усіх зацікавлених сторін у розвитку туризму, активною та продуктивною співпрацею місцевих жителів з органами місцевого самоврядування, проведеннем продуманих маркетингових кампаній з просування турпродукту на міжнародний ринок. В Україні ж в цілому сформована державна політика щодо розвитку туризму в малих історичних містах, проте відсутність її цілісності та дієвості разом з відсутністю цілеспрямованої місцевої політики гальмує успішний розвиток туристичної індустрії загалом.

Дослідження проблем туристичної сфери в Україні дає підстави виділити наступне: недосконала місцева нормативно-правова база для розвитку туристичного потенціалу; відсутність обізнаності пересічного туриста із можливостями відпочинку чи оздоровлення в цих містах; незадовільний рівень маркетингу сфери туристичних послуг в місті; низький рівень готовності туристичної інфраструктури до прийому туристів; відсутність громадських санітарних зон та інше. Для вирішення органами місцевого самоврядування завдань управління туристичною діяльністю, піднесення іміджу міста та підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту необхідно запровадити використання різних форм інформаційно-комунікативних технологій, таких як: створення електронної бази даних та автоматизованої системи управління туристичним розвитком малого історичного міста; створення веб-сайту туристичних атракцій та можливостей міста; брендінг, позиціонування та його промоція як туристичного центру; розробка маркетингових стратегій та рекламних кампаній; участь у спеціалізованих салонах, виставках та ярмарках для популяризації туризму на українському та міжнародних туристичних ринках [3, с. 16].

Тематичний туризм культурно-пізнавального напрямку в невеликому місті зможе розвиватися за рахунок збереження й підтримки знань, інновацій і традицій місцевих громад. Це органічно пов'язане з вирішенням на законодавчому рівні низки питань: розширення прав та ініціатив місцевих громад та органів місцевого самоврядування щодо діяльності, спрямованої на розвиток внутрішнього туризму (прийом та обслуговування вітчизняних, іноземних туристів та екскурсантів), зокрема шляхом підтримки традиційних знань та навичок (Закон «Про місцеве самоврядування»); запровадження пільгового оподаткування прибутку тих суб'єктів туристичної діяльності, які використовують традиційні знання, навички та інновації (Закон «Про туризм») [5, с. 201].

До проблем організації тематичного туризму культурно-пізнавального характеру слід віднести також недостатньо розроблені методологічні аспекти аналізу функціонування пам'яток історії та культури в якості екскурсійного туристичного об'єкту, внаслідок чого складові історико-культурної спадщини залучаються до туристичної сфери безсистемно, а її пізнавальна функція зводиться до мінімуму. Необхідна грунтова робота науковців — істориків, археологів, етнографів, теологів і т. д., котрі допомагали б відновлювати народні звичаї, засвідчували автентичність складових тематичного туру.

Варто також констатувати нерівномірність розкриття культурно-історичного процесу засобами туризму, що пояснюється порівняно легшою можливістю відтворити історичну обстановку для пам'яток XIX–XX ст., аніж для більш ранніх періодів. У зв'язку з цим доцільним є формування в рамках національної системи туристично-експкурсійних маршрутів мережі археологічних скансенів, що надасть можливість розкрити загальну історичну картину життя давнього населення України на основі автентичних об'єктів. Для повноцінного ознайомлення туристів з культурно-історичною спадщиною доцільним є розширення мережі меморіальних музеїв та музеїв комплексів у рамках національної системи туристично-експкурсійних маршрутів. На думку дослідників, створення тематичних меморіальних музеїв чи комплексів є найефективнішою формою пристосування пам'яток історії до функціонування в ролі експкурсійних об'єктів культурно-пізнавального туризму [4, с. 13].

Важливою проблемою в організації тематичних турів постає гармонізація культурної діяльності різних населених пунктів із створенням спільних програм, котрі, серед іншого, передбачали б інтереси різних категорій туристів — школярів, туристів середнього, старшого віку, відвідувачів з сім'ями, іноземних туристів.

Вирішення цих завдань дасть можливість на базі величезного туристичного потенціалу малих історичних міст та прилеглих територій відроджувати та розвивати національну культуру, посилювати її роль у формуванні національної ідентичності, мати позитивні ефекти у напрямку подолання бідності, створення нових робочих місць та підвищення стандартів життя.

Література

1. Абрамов В. В., Полчанинова І. Л. Проблемы подготовки специалистов в области анимационных услуг для туристской индустрии // Сфера розваг — важлива складова у підвищенні ефективності туристичного бізнесу [Текст] : зб. наук. пр. / VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток сфери розваг — основа сучасної концепції підвищення ефективності туристичного бізнесу» (м. Святогірськ, 29 вересня — 1 жовтня 2006 р.) / Донецький інститут туристичного бізнесу. — Донецьк, 2006. — С. 46–50. — ISBN 966-803810X.
2. Вишневська О. О. Феномен туризму у сучасному соціокультурному просторі [Текст] : моногр. / О. О. Вишневська. — Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. — 296 с. — ISBN 978-966-6235957.
3. Кожина А. В. Удосконалення організації надання туристичних послуг в малому історичному місті [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. : (25.00.04) / А. В. Кожина. — Академія муніципального управління. — К., 2009. — 20 с.
4. Корнієнко В. В. Історико-культурна спадщина та її використання в туристичній сфері України (1991–2007 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : (07.00.01) / В. В. Корнієнко. — Інститут історії України НАН України. — К., 2008. — 20 с.
5. Любіцева О. О. Екологічний туризм як засіб збереження та підтримки знань і традицій місцевих громад [Текст] : матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Екотуризм і сталій розвиток у Карпатах» / О. О. Любіцева. — Рахів : Карпатський біосферний заповідник, 2007. — С. 197–201. — ISBN 966-7524590.
6. Рутинський М. Й., Зінько Ю. В. Сільський туризм [Текст] : навч. посіб. — К. : Знання, 2006. — 271 с. — ISBN 966-3461454.
7. Igó Tóth Z. Some aspects of sustainability in thematic tourism [Текст] : матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Екотуризм і сталій розвиток у Карпатах». — Рахів : Карпатський біосферний заповідник, 2007. — С. 132–141. — ISBN 966-7524590.
8. Koscak M. Heritage trails through Dolenjska and Bela Krajina in south-east Slovenia - bordering region between Slovenia and Croatia [Текст] : матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Екотуризм і сталій розвиток у Карпатах». — Рахів : Карпатський біосферний заповідник, 2007. — С. 167–176. — ISBN 966-7524590.
9. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку [Текст] : моногр. (за ред. В. В. Александрова). — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — 268 с. — ISBN 978-966-6236534.

Бегей О. И.

**КУЛЬТУРНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ТУРИЗМ
И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В РАЗВИТИИ НЕБОЛЬШИХ ГОРОДОВ
ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ УКРАИНЫ**

Анализируется место культурно-познавательных тур в структуре современного туризма. Тематические туры, которые базируются на историческом и культурном наследстве небольших населенных пунктов Западной Украины рассматриваются как средство улучшения социально-экономической ситуации в регионе.

Ключевые слова: туризм, тематические туры, историко-культурное наследство, небольшие города, анимация.

Begey O. I.

**CULTURALAND COGNITIVE TOURISM AS APPROACH
OF WESTERN UKRAINE TOWNS DEVELOPMENT**

The article analyzes role of cultural and cognitive tourism in the structure of modern tourism. Theme tours founded on historical and cultural heritage of towns and neighbouring villages of Western Ukraine are examined as means of improving of social and economic situation in the region.

Key-words: animation, historical and cultural heritage, town, theme tours, tourism.

УДК 908(477.83/86)(092 Антоні Шнайдер)

Булик Н. М., Берест Р. Я.

ГАЛИЦЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ АНТОНІ ШНАЙДЕРА

У статті розглянуто діяльність львівського краєзнавця, колекціонера, історика та археолога Антоні Шнайдера (1825–1880). Основне місце відведено доісторичним (Хотимир, Кошилівці, Черепин, Звенигород) та історичним (Львів, Старе Село, Жовква) пам'яткам, які він досліджував. Особливу увагу звернуто на дослідження Високого замку у Львові. Підкреслено роль А. Шнайдера в пам'яткохоронній діяльності у Галичині, а також проаналізовано основні друковані праці. Відзначено джерелознавчу вартість його архіву для сучасних істориків, археологів та краєзнавців.

Ключові слова: старожитності, археолог, Високий замок, історична пам'ятка.

У літературі склався портрет Антоні Шнайдера (1825–1880) як львівського краєзнавця, любителя старовини, невтомного збирача історичних джерел, колекціонера і археолога [27; 16, с. 73–76; 4, с. 82–86; 5, с. 84–86; 11, с. 7; 2, с. 440–453]. Незважаючи на те, що майже всі праці з історії та археології Галичини XIX ст. містять посилання на «Теки Шнайдера» [6–9; 26] про науковий спадок самого дослідника відомо не так уже й багато, а його внесок у розвиток львівської археології та краєзнавства потребує подальшого ретельного вивчення.

Біографічний нарис. Життєвий шлях А. Шнайдера знайшов певне висвітлення у науковій літературі, однак стисло нагадаємо його основні віхи.

Народився Антоні Шнайдер 12 червня 1825 р. у с. Вільшаниця поблизу Золочева на Львівщині. Був сином незаможного осілого австрійського підофіцера Леопольда і шляхтянки Терези з родини Водніцьких, які походили з Баварії. Після закінчення народної школи у Жовкові в 1836 р. продовжив навчання у Львівській гімназії, однак у 1842 р. через відсутність коштів був змущений покинути навчання і почати заробляти на шматок хліба. Навчання в університеті залишилося нездійсненою мрією, оскільки пенсії матері не вистачало навіть на скромний побут [14, ark. 17].

Першим місцем праці дослідника стала канцелярія восьмого гусарського полку у Жовкові, де його прийняли писарем [17, с. 60]. В цей час він починає працювати над старожитностями Галичини. Перш за все його зацікавив замок Собеських. Як згодом А. Шнайдер писав у спогадах: «Використовуючи нагромаджені акти архіву Собеських і Радзивіллів, почав збирати документи і робити з них виписки для своєї майбутньої збірки» [14, ark. 13].

Під час революції 1848 р. знаходився у війську, потім перейшов на сторону повстанців, був поранений і потрапив у полон. Ув'язнення відбував разом з угорським істориком Й. Телекімом [24, с. 16]. Від нього А. Шнайдер почув думку, що існує більш шляхетний спосіб служіння вітчизні, аніж зброя в руках — дослідження її минулога [14, ark. 13]. Це остаточно визначило його подальшу долю. Повертаючись після трирічного ув'язнення, А. Шнайдер йшов від одного населеного пункту до іншого, збираючи старі документи, відвідуючи архітектурні та археологічні пам'ятки. У 1850 р. повернувся у Броди, а через три роки знову переїхав у Жовкову, де працював рахівником на будівництві дороги Жовкова–Сокаль. Службові поїздки по Галичині в цей час використовував для археологічних, етнографічних та краєзнавчих досліджень, збирав матеріали, які його цікавили, для створення архіву краєзнавства Галичини, краєзнавчої енциклопедії і археологічної карти краю [16, с. 74; 17, с. 61].

У 1858 р. А. Шнайдер остаточно переїжджає до Львова. У 1862–64 роках, працював у редакції «Літературного щоденника» («Dziennik Literacki»). Однак невдовзі

власник журналу розорився і йому знову довелося шукати роботу. На цей раз історика-аматора прийняли на посаду коректора польських та німецьких текстів у Красвий Відділ [27, с. 115].

Пасію всього життя А. Шнайдера були старі документи. Сучасники наголошували на тому, що Антоні міг цілі дні проводити на горищах і в пунктах прийому макулатури з однією метою — отримати нові, пожовклі від часу документи, які він сподівався використати для наукових досліджень. У 1874 р. колекція А. Шнайдера налічувала 18 шаф з 1537 теками [3, с. 74]. Однак, через брак фінансування, видання енциклопедії та археологічної карти Галичини залишилося нездійсненою мрією і привело до того, що він, остаточно зневірившись, у 1878 р. частину свого величного архіву передав Краківській Академії Наук взамін на невелику пенсію.

25 лютого 1880 р. А. Шнайдер пострілом з пістолета позбавив себе життя. У день смерті він записав, що «залишає цей світ через махінації і чортівські інтриги» [14, с. 13]. Згідно його останньої волі, документи з приватного архіву у Львові, передано до бібліотеки Оссолінських.

Про смерть цього відомого львів'янина знаходимо повідомлення у пресі. Зокрема, газета «Діло» повідомляла, що «причиною (смерті — Н. Б.) була манія переслідування, котра його вже від котрогось часу мучила, через котру він підозрював і обрав за свого ворога, всякого чоловіка» [1]. «Львівська газета» наголошувала, що «якби мав змогу вчитися у молодості, якщо б не жив у зліднях, чого б він тільки не зробив у своєму житті наділений такою волею і працездатністю» [19].

Так закінчився земний шлях людини, яка цілком себе посвятила служінню історії Львова та Галичини і, на превеликий жаль, залишилася призабутою нащадками.

Дослідження доісторичних та історичних пам'яток Галичини. Дух епохи, у яку жив, підштовхував дослідника до археологічних пам'яток, зокрема курганів, городищ, давніх монастирів та інших об'єктів. Їх місцезнаходження він ретельно фіксував, творячи тим самим канву для першої археологічної карти Галичини.

Коли говоримо про А. Шнайдера як археолога, то не можемо впевнено сказати, що його найбільше вабило, які пам'ятки і епохи найбільше цікавили, що загалом було характерним для археологічних досліджень на етапі становлення науки.

Одне з центральних місць він відводив поховальним пам'яткам. Заслуговує на увагу запровадження нових методів досліджень курганів. Так, ще у 1874 р., досліджуючи кургани культури шнурової кераміки, що знаходились поблизу с. Хотимир Тлумацького повіту на Івано-Франківщині, А. Шнайдер успішно застосував метод суцільного перерізу пам'ятки за допомогою траншеї. Крім поховального інвентарю простежено стратиграфічні нашарування, які дали змогу відзначити певні особливості у здійсненні курганних захоронень у племен культури шнурової кераміки [21, с. 236]. Ці дослідження А. Шнайдер проводив спільно з краківським археологом А. Кіркором, а для антропологічного вивчення поховань залишив І. Коперницького [22, с. 242, 279]. Тут можемо говорити про комплексне дослідження пам'ятки.

А. Шнайдер першим описав трипільські поселення Галицького Поділля і склав реєстр з 65 археологічних пам'яток, виявлених та обстежених ним на Борщівщині. У 1878 р. виявив трипільське поселення в ур. Обоз в Кошилівцях, однак, помилково вважав його місцем римського табору, а жіночу фігурку — зображенням богині Флори [10, с. 223]. Ще одне трипільське поселення А. Шнайдер зафіксував у с. Дорогичівка Заліщицького повіту [21, с. 259]. У с. Мушкарів цього ж повіту проведено розкопки поховання епохи бронзи, де виявлено бронзову шпильку, людський череп та уламки посудин. На цьому ж місці А. Шнайдер під час розкопок відкрив різноманітні урни та чаші. окремі знахідки було передано у Львів до збірок музею ім. Дідушицьких.

Не залишив поза увагою дослідник і недалекі околиці Львова. А. Шнайдеру належить цікава гіпотеза про те, що Старе Село, Черепин та сусідній Давидів колись складали древнє місто Черепів чи Черепинськ. За часів Київської Русі Черепів розколовся на кілька громад: Давидів (названий на честь онука Ярослава Мудрого, князя Давида Ігоревича із Звенигородської лінії, що увійшов у історію головним чином як кат-осліпитель князя Василька Теребовлянського), Черепин, можливо, ще Пліхів — і Старе Село. Але це тільки версія Шнайдера, викладена в його «Енциклопедії до краснавства Галичини».

Цим теренам дослідник присвятив дещо більше уваги. Зокрема, проводив невеликі розкопки у Черепині. У пізніших публікаціях він згадує про дві урни з залишками кремації, отримані під час досліджень [30, с. 46].

В плані вивчення історичних пам'яток варто звернути увагу на замок у Старому Селі. За версією Антоні Шнайдера, син князя Заславського, Владислав Домінік у 1642 р. розпочав його будівництво [28; 12]. Дуже прикро, що у своєму дослідженні А. Шнайдер не зазначив джерел на основі яких він побудував свої висновки, оскільки інші джерела вказують, що замок тут був ще з середини XV ст., а князь Заславський і Острозький замінив дерево на каміння та цеглу. Встановити, яка з версій правдива, зараз майже неможливо.

Він залишив також відомості про знахідки зі Звенигорода. Зокрема наголошував, що золоті та срібні прикраси, виявлені під час земляних робіт у Звенигороді, передані до музею Любомирських [29, с. 229–237].

Серед центральних пам'яток у дослідженнях А. Шнайдера варто відзначити Високий замок у Львові. Напередодні насипання кургану Люблінської унії А. Шнайдер слідкував за земляними роботами на Високому замку (з 1866 р.). З публікації на сторінках «Археологічного огляду» довідуємося, що археологічні матеріали, виявлені в ході робіт на Високому замку, осіли в основному у трьох збірках. Першу з них створив Францішек Смолька, який здійснював керівництво насипання кургану, інша частина знахідок опинилася в урядника будівельного міського управління Альфреда Боярського. Остання, найчисельніша, збірка із залізних виробів, фрагментів кераміки та скла, монет, зібрана А. Шнайдером. «Він єдиний відчував вандалізм свого покоління, переживав за кожну знахідку і щоденно багато годин проводив при цих роботах, не одна річ завдяки цьому вціліла і це єдиний хто, хоч і не науково, залишив про них інформацію» [18, с. 107]. Ці знахідки передано до музею Любомирських. На цьому прикладі бачимо, що всередині XIX ст. велика частина археологічних знахідок вціліла завдяки ентузіазму любителів минулого Львова, до когорти яких належав і А. Шнайдер.

Пам'яткоохоронна діяльність. Незважаючи на відсутність університетської освіти, дослідник багато читав і спілкувався з відомими вченими, що в свою чергу позитивно відзначилося на формуванні його наукового світогляду. Окрім того, А. Шнайдер мав вроджений талант польовика, свідченням чого є величезна кількість археологічних пам'яток, відкритих у Східній Галичині.

З середини XIX ст. у Галичині розпочинають працювати консерваторські комісії, діяльність яких була спрямована, перш за все, на охорону історичних та архітектурних пам'яток краю. 14 вересня 1875 р. повноваження консерваторів розширене на доісторичні пам'ятки і архіви. Охоронцем археологічних пам'яток Галичини призначено краківського археолога Юзефа Лепковського (1826–1894) [25, ark. 87, 775], який спершу звернув увагу на стан археології в Східній Галичині. З цією метою розіслано листи до музейних установ Львова і окремих дослідників старожитностей з проханням повідомити про всі наявні знахідки та зафіксовані пам'ятки. Роботи А. Шнайдера були для консерватора чи не найкращим джерелом інформації, оскільки він впродовж багатьох років збирав дані з археології. А. Шнайдер підтримував тісні наукові контакти з цим консерватором.

У їх листуванні прослідковується тематика пам'яткоохоронної діяльності у Східній Галичині і підготовки археологічної карти [8, арк. 98].

У 1877–78 роках А. Шнайдер виконував функції заступника археологічного консерватора Східної Галичини. Відразу після призначення на цю посаду археолог провів розвідки в Борщові, Заліщиках, Теребовлі та їх околицях [17, с. 52–53]. На цій посаді А. Шнайдер займався не лише науковими дослідженнями, але й брав участь у громадських заходах Львова, один з яких — закладення каменю для будинку Галицького сейму [9, арк. 9].

Ціарсько-королівська консерваторська служба доручила А. Шнайдеру провести інвентаризацію всіх наявних на території Австрійської імперії доісторичних пам'яток. Виконуючи це завдання, дослідник обстежив територію Галичини в історичному та археологічному плані і подав детальну характеристику стану. У результаті проведених робіт А. Шнайдер відкрив велику кількість пам'яток [13, с. 97].

Друковані праці. У 1864 р. на сторінках львівського «Dziennika Literackiego» А. Шнайдер друкує одну з перших історико-краєзнавчих розвідок «Міста і містечка в Галичині», у якій подає власний польовий матеріал. Цим самим автор представив широкому загалу апробацію свого головного витвору, яким мала бути «Енциклопедія до краєзнавства Галичини». На цьому творі доцільно зупинитися детальніше. Для забезпечення повноти інформації він публікує питальник, який охоплював 32 теми, що стосувалися археології, історії та сучасності Галичини. Це мало розширити базу даних до енциклопедії [15, с. 194–195]. Паралельно А. Шнайдер веде листування зі своїми колегами з Krakova і іноді надсилає рукописи до енциклопедії [26].

На підставі зібраних матеріалів у 1868 р. А. Шнайдер розпочинає публікувати енциклопедію. Перший том видано без жодної фінансової підтримки тиражем 1000 примірників; тираж другого — 500. «Енциклопедія...» видавалася окремими зошитами.

На жаль, вийшло лише два томи цього видання (1871, 1874). Описи місцевостей доведено до гасла «Bal». Робота дослідника мала важливе значення у плані археологічного вивчення Галичини. Гасло «Археологічні знахідки і колекції в Галичині» дає уяву про стан археологічних пам'яток та джерела інформації. Поряд подано список з 157 місцевознаходжень, у яких зафіксовано пам'ятки археології [20, с. 140–144].

На роботу А. Шнайдера відразу з'явилася низка позитивних відгуків у польській, німецькій, австрійській періодиці. Автор ретельно збирав їх і велика частина таких рецензій зберігається у Львові. У одній з німецьких заміток повідомляється, що «видання Шнайдера є приречене на великі розміри, але мусить йти «слімачим кроком», бо автор не може знайти фінансування» [7, арк. 48]. Позитивно про роботу А. Шнайдера відгукувався Ю. Крашевський у часописі «Тиждень», він наголосив на необхідності заохочувати продовження видання. Про самого автора Ю. Крашевський пише, що «це рідкісний на сьогодні тип не знищеного збирача і працівника. Живучи в справжніх нестатках, марить лише про те, як би передати свої колекції на користь державі і науці» [31]. Щоправда, була і критика, зокрема С. Кунасевича, який акцентував на відсутність наукових методів дослідження. С. Кунасевич вважав, що така робота мала проводитися під наглядом Грони консерваторів Східної Галичини, він при першій же нагоді критикував автора і «Енциклопедію...» [23, с. 53].

Незважаючи на позитивні відгуки і велику інформаційну вартість цієї праці, автор так і не отримав обіцянної державної підтримки.

Підсумком польової роботи А. Шнайдера стало ще одне дослідження, підготовлене німецькою мовою у 1878 р. під назвою «Борщівський повіт у Галичині з його доісторичною та середньовічною старовиною (Археологічне дослідження, опрацьоване на місці у 1878...)», яке побачило світ в перекладі наприкінці ХХ ст. [4, с. 82–86].

Підсумовуючи діяльність А. Шнайдера, варто звернути увагу на те, що складена ним археологічна карта і каталог пам'яток – це, фактично, перша спроба узагальнення історичних, археологічних та географічних відомостей про Галичину. Дослідник зумів зібрати унікальний архів, який не втратив вартості і досі. Відкриття та дослідження значної кількості археологічних пам'яток дозволяє розглядати діяльність А. Шнайдера в галузі археології. Незважаючи на те, що науковий рівень його праць не дуже високий (низка фактів містять неточності та перекручення) вони не втратили актуальності у наш час насамперед завдяки величезному фактологічному матеріалу. Найвищою оцінкою діяльності цього невтомного збирача старожитностей Галичини є використання його праць та архівів величезною кількістю сучасних дослідників, що побачили світ за останні 130 років.

Література

1. Антоні Шнайдер // Діло. — 28 лютого 1880. — Р. I. — Ч. 13.
2. Булик Н. Антоні Шнайдер: штрихи до наукового портрету львівського археолога [Текст] / Наталя Булик // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Львів, 2010. — Вип. 14. — С. 440–453.
3. Дашкевич Я. Львівські «Теки» А. Шнейдера як історико-краєзнавче джерело [Текст] / Я. Дашкевич // Архіви України. — 1965. — № 4. — С. 73–76.
4. Думанська І. Антоні Шнайдер як дослідник Борщівщини / І. Думанська, І. Скочиляс [Текст] // Літопис Борщівщини. — Борщів, 1995. — Вип. 7. — С. 82–86.
5. Крушельницький Б. Археологічні зацікавлення Антоні Шнайдера (1825–1880) [Текст] / Б. Крушельницький // Постаті української археології. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Львів, 1998. — Вип. 7. — С. 84–86.
6. ЛННБ НАН України Ф. 144 (Антоні Шнайдер). — Оп. V. — Спр. 1.
7. ЛННБ НАН України Ф. 144. — Оп. V. — Спр. 6 (2).
8. ЛННБ НАН України Ф. 144. — Оп. V. — Спр. 13.
9. ЛННБ НАН України Ф. 144. — Оп. VI. — Спр. 56.
10. Пастернак Я. Археологія України [Текст] / Ярослав Пастернак. — Торонто, 1961. — 789 с.
11. Чорновол І. Антоній Шнайдер — фундатор галицького краєзнавства [Текст] / І. Чорновол // Львівська Газета. — 23 січня 2004. — № 12 (336). — С. 7.
12. Шнайдер А. Старе Село під Львовом [Текст] / А. Шнайдер [перекл. з польської В. Лаби]. — Львів, 1996.
13. Шнейдер А. Борщівський повіт у Галичині з його доісторичною та середньовічною старовиною (Археологічне дослідження опрацьоване на місці у 1878 р...) [Текст] / А. Шнейдер [перекл. з німецької І. Думанської] // Літопис Борщівщини. — Борщів, 1995. — Вип. 7. — С. 84–99.
14. Archiwum Główny Akt Dawnych. Zb. O. Czołowskiego. — Sygn. 466.
15. Bieńkowski W. Dzieło Antoniego Schneidra i jego wartość dla badań nad historią książki / W. Bieńkowski // Roczniki Biblioteczne. — 1987 — R. XXXI. — Z. I. — S. 191–200.
16. Charewiczowa L. Niedoceniony krajoznawca lwowski Antoni Schneider / L. Charewiczowa // Przegląd krajoznawczy. — Lwów, 1938. — № 4. — S. 73–76.
17. Charewiczowa L. Historiografia i miłośnictwo Lwowa / L. Charewiczowa. — Lwów, 1938. — 291 c.
18. Czołowski A. Wysoki Zamek / Alexander Czołowski. — Lwów, 1910. — 126 s.
19. Gazeta Lwowska. — 26 лютого 1880. — № 46.
20. Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym, geognostycznym, etnograficznym, handlowym, przemysłowym, sfragistycznym etc. / Zebrał i wydał Antoni Shneider. — Lwów, 1871. — T. 1.
21. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej / B. Janusz. — Lwów, 1918. — 310 s.
22. Kirkor A. Pokucie pod względem Archeologicznym / A. Kirkor // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału historyczno-filizoficznego Akademii Umiejętności. — 1876. — T. V. — S. 208–315.
23. Kunasiewicz S. Przechadzki archeologiczne po Lwowie / Kunasiewicz S. — Lwów, 1874. — Z. 1. — 54 s.

24. Lech J. Z badań polsko-ukrainskich zwązków w archeologii do II wojny światowej / J. Lech // Przegląd archeologiczny. — Wrocław, 2006. — S. 5–60.
25. Państwowyj Archiwum w Krakowie Grono Konserwatorów. — Sygn. 2. — Ark. 775.
26. Państwowyj Archiwum w Krakowie TSchn. — Sygn. 1050.
27. Podgórski W. Antonie Sznejder autor «Encyklopedii do krajoznawstwa Galicyi» / W. Podgórski // Kłosy. — Warszawa, 1875. — Nr. 504. — T. XX. — S. 115–118.
28. Sartorius A. Stare-Sioło pod Lwowem / A. Sartorius. — Lwów, 1872.
29. Schnajder A. Dzwinogród pod Lwowem / A. Schnajder // Dodatek do «Gazety Lwowskiej». — 1872. — S. 151–255.
30. S. A. Badania i poszukiwania archeologiczne w Galicji w ostatnich latach / A. S[chneider] // Przegląd archeologiczny. — Lwów, 1876. — R. 1. — Z. I. — S. 44–51.
31. Tydzień. — 1871. — № 23. — R. II.

Булык Н. М., Берест Р. Я.

ГАЛИЦКИЕ ДРЕВНОСТИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ АНТОНИ ШНАЙДЕРА

В статье рассмотрена деятельность львовского краеведа, коллекционера, историка и археолога Антони Шнайдера (1825–1880). Основное место отведено доисторическим (Хотимир, Кошиливы, Черепин, Звенигород) и историческим (Львов, Старе Село, Жовква) памятникам, которые он исследовал. Особое внимание также обращено на изучение им Высокого замка во Львове. Подчеркнута роль А. Шнайдера в памятникоохранной деятельности в Галичине. Проанализированы его основные печатные работы. Отмечена источниковедческая ценность его архива для современных историков, археологов и краеведов.

Ключевые слова: старожитности, археолог, Высокий замок, историческая достопримечательность.

Bulyk N. M, Berest R. Ya.

GALICIAN ANTIQUITIES AT ANTONY SCHNEIDER'S STUDIES

Activity of Anthony Schneider (1825–1880) — regional ethnographer, collector, historian and archaeologist from Lviv is analyzed at the article. Main attention is paid to prehistoric (Khotymyr, Koshylivtsi, Cherepyn, Zvenyhorod) and historical (Lviv, Stare Selo, Zhovkva) monuments, which were investigated by him. His research of Vysokyi Zamok in Lviv is also presented. A. Schneider's role at monuments-preservation activities in Galicia is shown, and his main publications are analyzed. Importance of his archive as a source for modern historians, archaeologists and ethnographers is emphasized.

Keywords: antiquities, archaeologist, High Castle, historical sight.

Розділ 7.
РЕКРЕАЦІЙНИЙ ТУРИЗМІ РЕАБІЛІТАЦІЯ

УДК 338.48-6:615.8(438.32)

Бочан І. О., Цимбалюк М. Ф., Цимбалюк В. М.

**ВІЗНИЙ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧИЙ ТУРИЗМ
НА ЛЬВІВЩИНІ: СТАН ТА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ**

Досліджено динаміку в ізного туризму із окремих країн та локалізацію туристів на теренах Львівської області. Встановлено, що в 2008 році кількість іноземних туристів зменилась, а їх локалізація відбувалась в основному в курортних центрах та містах, де розміщені медичні заклади з новітніми технологіями та методами лікування, з тривалістю перебування в них 10–15 діб. Робиться висновок про появу медичного туризму для одержання окремої медичної послуги. На основі цього подається стратегія розвитку його.

Ключові слова: в ізний оздоровчий туризм, динаміка, потоки, локалізація, тривалість перебування, стратегія розвитку.

Пріоритетним для України залишається в ізний туризм, як вагомий чинник поповнення валютними надходженнями державного бюджету та створення додаткових робочих місць. Багато авторів стверджують, що Україна сьогодні використовує лише 7–9 % внутрішніх рекреаційних ресурсів, які дозволяють одночасно приймати близько 50 млн. туристів [1, с. 35].

Україна володіє ексклюзивним набором туристичних ресурсів (природно-кліматичних, культурно-історичних, національно-етнографічних), які надають їй відносні переваги порівняно з іншими державами. Але для залучення іноземних туристів, необхідно також детально рекламиувати, обґрунтовувати національні особливості туристичних послуг, щоб найбільш повному обсязі їх задоволінити. Це пов’язано з тим, що однією із тенденцій сучасного туризму є актуалізація не лише вітчизняних місць регіону, а мотивація подорожі, що приваблює туристів для отримання необхідних послуг. Турист вибирає ту країну, де він проведе відпустку та реалізує супутні послуги. Тому туроператори повинні переконувати потенційних гостей України в тому, що запропоноване місце відпочинку, існуючі там служби сервісу і очікувані вигоди повністю відповідають тому, що бажають туристи.

Вважається, що в ізний туризм є одним із важливих важелів впливу на регіональний розвиток та економіку держави в цілому, який може бути як прямий так і опосередкований [1, с. 35].

Однак питанню розвитку в ізного туризму та управління ним мало приділялось уваги, особливо зараз. Крім цього останні статистичні дані [3, с. 33; 4, с. 45] і особливо кризові умови економіки зумовили необхідність вивчення стану його та узагальнення напрямків туристичних потоків, намітити шляхи розвитку, а також обґрунтувати стратегію його розвитку.

В процесі виконання поставленого завдання використовувались наступні методи досліджень: аналітичний — шляхом аналізу наявних літературних джерел, системати-

тичний — шляхом систематизації даних та узагальнення досліджень, моделювання — шляхом розробки стратегії розвитку.

В'їзний туризм відноситься до важливої сфери туристичної діяльності. Для України і, зокрема, для Львівської області, що знаходиться на транскордонному коридорі, він стає надзвичайно актуальним. Зосередимо нашу увагу на проблемах оздоровчого туризму.

Дані про потоки в'їзного туризму з метою оздоровлення представлені в табл. 1

Таблиця 1
Динаміка в'їзного туризму з оздоровчо-лікувальною метою [3, с. 45]

Країни	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008
Всього, осіб	53231	54475	54274	33300
%	100	100	100	100
У тому числі з:				
Австралії, осіб	7	10	4	0
%	0,01	0,1	0,01	—
США, осіб	322	357	229	252
%	0,49	0,64	0,29	1,21
Євросоюз, осіб	29974	29719	29043	3279
%	56,3	54,5	53,5	9,8
СНД, осіб	22928	24389	24998	29636
%	43,1	44,7	46,1	88,9
Інші країни, осіб	54	37	66	33
%	0,1	0,06	0,1	0,09

Аналіз даних табл. 1 показує, що в'їзд іноземців на територію Львівської області в попередні роки мав тенденцію до зростання. Однак в останній рік кількість в'їзних туристів різко зменшилась.

В розрізі окремих країн приїзд іноземних туристів із Австралії, США та Євросоюзу, як в абсолютній кількості так у відсотках мав закономірність до зменшення, а з СНД, навпаки, збільшення.

Варто зазначити, що найбільшу зацікавленість в'їзду в нашу країну мали громадяни Євросоюзу (більше 50 % в структурі) і навіть перевищили країни СНД, де кількість подорожуючих від них становила 43,1–46,1 %. Але у 2008 роцік приїзд туристів із країн СНД збільшився майже вдвічі.

Цікавими є дані про туристичні потоки в період кризи в межах України за іншими мотивами, що представлені в табл. 2.

Дані табл. 2 показують, що впродовж дев'яти місяців 2009 року нашу країну відвідали (в період кризи) 16,5 млн. іноземних громадян, що було на 3,7 млн. менше ніж за аналогічний період 2008 року. Таке падіння обсягів в'їзного туризму відбувалось за рахунок зменшення числа туристів за всіма іншими мотивами.

В структурі туристичного потоку приватний інтерес був переважаючий. За досліджуваний період кризи потоки туристів до України зменшились з усіх груп держав, особливо з країн Євросоюзу. В структурі потоку серед груп вказаних країн найбільша кількість туристів припадає на країни СНД, що майже в три рази більше, ніж з країн Європейського Союзу.

Дані про локалізацію іноземних туристів на території Львівської області наведені в табл. 3

Таблиця 2

Структура потоків в єїзного туризму за 9 місяців 2009 р. [5, с. 20]

Показники	Кількість туристів, тис. осіб	+ – до попереднього року		Структура потоку, %
		тис.	%	
Мотиви				
Службова поїздка	657,3	– 201,9	– 23	4
Організований туризм	1200,1	– 384,3	– 24	7
Приватний туризм	14598	– 3100	– 18	89
Країни походження				
Країни СНД	11700	– 802,9	– 6	71
Країни ЄС	4400	– 2900	– 39	27
Інші країни	346,4	– 36,5	– 9	2

Таблиця 3

Розміщення іноземців на території Львівщини з оздоровчою метою в закладах районів та містах [4, с. 55]

Адміністративні райони та міста Львівщини	2004–2005	2005–2006	2006–2007	2007–2008
Всього, у тому числі	46989	57475	57934	33300
Буський	—	—	72	—
Городоцький	—	65	35	17
Жовківський	—	—	30	—
Золочівський	70	132	83	—
Мостиський	525	742	141	—
Пустомитівський	1280	1547	2290	—
Сколівський	432	473	538	20
Яворівський	277	169	101	179
Львів	42592	51511	51336	—
Дрогобич	162	108	142	14
Моршин	157	178	111	2895
Новий Роздол	—	—	54	—
Самбір	91	328	419	—
Стрий	284	584	611	29
Трускавець	929	1494	1830	30146
Червоноград	190	144	141	—

З наведених даних табл. 3 видно, що в цілому по області впродовж попередніх років спостерігалась певна тенденція до зростання іноземних туристів з оздоровчо-лікувальною метою.

Якщо зробити аналіз в межах адміністративних районів області, то побачимо, що локалізація туристів в досліджувані роки відбулась в основному в містах Львові, Трускавці, Стрию та в Пустомитівському районі, як приміській зоні. Таке явище, на нашу думку, було зумовлене в більшій мірі пізнавальною метою. Наше припущення підтверджується даними інших районів, де вже в той період спостерігалась тенденція до зменшення притоку туристів.

Зовсім протилежна картина спостерігається в 2007/2008 роках. В цей час потоки в'їзного туризму по всій області зменшилися майже в два рази, іноземні туристи розміщались лише в районах, де знаходяться сучасні медичні центри, технології лікування та реабілітації. Це насамперед санаторії Трускавця, Моршина, Немирова, Любліна Великого. Основний мотив приїжджих, на нашу думку, був спрямований на одержання певних медичних послуг.

Для підтвердження нашого припущення наведемо тривалість перебування іноземних туристів на території Львівської області (табл. 4)

Таблиця 4

Динаміка тривалості перебування іноземних громадян у санаторно-курортних закладах, діб/в середньому на особу [3, с. 30; 4, с. 45]

Країни	2004–2005	2005–2006	2006–2007	2007–2008
Всього	16,2	15,5	16,3	16,0
У тому числі з:				
Австралії	18,1	15,1	10,0	10,0
США	15,1	15,2	14,3	14,0
Євросоюзу	13,8	13,4	13,6	13,0
СНД	16,4	15,5	16,6	16,2

З даних наведених в табл. 4 видно, що в середньому зарубіжні туристи із всіх країнах перебували в закладах Львівської області в межах від 15,5–16,3 днів, що менше ніж передбачено в путівках санаторно-курортних закладах (21–24 доби).

З усіх досліджуваних країн найменша тривалість перебування туристів була з Австралії та в незначній мірі з США і Євросоюзу. Така тривалість перебування може відповідати лише періоду реабілітації після невеликого медичного втручання в організм людини або профілактики та запобігання хворобі.

Результати дослідження тривалості перебування підтверджують наше припущення, що багато іноземних туристів приїжджають до нас для одержання окремих медичних послуг, на які в місцях постійного проживання потрібно викласти великі кошти порівняно з цінами, які є в нашій країні. Це може бути стоматологія, репродуктивне відтворення, переривання вагітності та інші досягнення в лікуванні та сучасних методах надання окремих послуг, досягнення яких відомі в медичних закладах Львівської області.

Виходячи з цих обставин та реалій на сучасному етапі можна говорити про появу так званого медичного туризму. На відміні від лікувального туризму основною метою його є одержання певної медичної послуги. В зв'язку з цим заслуговує на увагу розробка стратегії такого туризму в межах області.

Стратегія — це інструмент, за допомогою якого формується система цілей функціонування та об'єднання зусилля для їх досягнення. Вона повинна бути простою та ясною. Цілі — це складові елементи загальної місії, а кількість їх може бути декількох рівнів [2, с. 11].

В туристичній літературі розглядаються кілька стратегій розвитку туризму, але стосовно розвитку в'їзного медичного туризму на теренах Львівської області може бути така стратегія, яка базується на основі всіма визнаним міжнародним транспортним коридором, у котрому знаходиться область, близькість до кордону та залучення

загальнозвізнаних наукових медичних центрів з наступним охопленням приміських зон та навколошніх сільських населених пунктів для обслуговування іноземців.

Основною місією призначення [2, с. 12] — це розуміння та визнання діяльності із створення туристичного продукту на основі надання медичних послуг на європейському рівні, споживачами яких будуть іноземці, особливо ті, що мають коріння на Україні, тобто хочуть побачити землю своїх предків.

Мотивом виникнення такого мотиву туризму є нижча вартість таких послуг в нашій країні та їх високий рівень, що відповідають європейським стандартам.

Найважливішими етапами для досягнення такої цілі є пошук визначних медичних центрів на теренах Львівщини, визначення комерційної вартості цих медичних послуг для іноземних громадян та укладання угоди з ними для створення пакету послуг у вигляді якісного національного тур продукту.

Отже в'їзний туризм з оздоровчо-лікувальною метою в 2007/2008 роках різко зменшився, а локалізація туристів відбулась навколо курортних та медичних центрів з новітніми технологіями та методиками лікування і профілактики з тривалістю перебування в таких закладах 10–16 діб. Це дає можливість говорити про появу медичного туризму. Тому стратегія його розвитку повинна ґрунтуватись на формуванні високоякісного національного туристичного продукту для задоволення цієї потреби, що сприятиме розвитку медичних центрів та територій.

Література

1. Гродзинська І. О., Леськова О. А. Проблеми і перспективи розвитку рекреаційної діяльності в Україні [Текст] : зб. наук. статей / М-во осв. і наук. України, ЛІЕТ; [ред. кол. І. О. Бочан та ін.]. — Львів : Сполам, 2005. — Вип.1. — 275 с. : іл., табл., форм. — 200 екз. — ISBS 966-665-359-1.
2. Осовська Г. В., Фіщук О. Л., Жалинська І. В. Стратегічний менеджмент: теорія і практика [Текст] : навч. посібн. / Г. В. Осовська та ін. — К. : Кондор, 2003. — 190 с. : іл., предм. покажчик.
3. Статистичний збірник «Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм» [Текст] : Міністерство статистики України [ред. кол. Кармазіна М. М.]. Головне управління статистики у Львівській області. — Львів, 2007. — 55 с.
4. Статистичний збірник «Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм» [Текст] : Міністерство статистики України [ред. кол. Кармазіна М. М.]. Головне управління статистики у Львівській області. — Львів, 2008. — 47с.
5. www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=421

Бочан И. О., Цымбалюк М. Ф., Цымбалюк В. М.

ВЪЕЗНОЙ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЙ ТУРИЗМ НА ЛЬВОВЩИНЕ: СОСТОЯНИЕ И СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ

Исследовалась динамика въездного туризма из отдельных стран та локализация его на территории Львовской области. Установлено, что в 2008 году количество зарубежных туристов уменьшилось, а их локализация состоялась в курортных и медицинских центрах, городах, где размещены медицинские учреждения с новейшими технологиями и методами лечения. Делается вывод о явлении медицинского туризма для удовлетворения отдельной медицинской услуги и на основании этого подано стратегию развития его.

Ключевые слова: въездной оздоровительный туризм, динамика, потоки, локализация, длительность пребывания, стратегия развития.

Bochan I. O., Tsybaliuk M. F, Tsybaliuk V. M.

THE ENTRANCE THERAPEUTIC TOURISM IN LVIV REGION: STATE AND DEVELOPMENT STRATEGY

The dynamics of entrance tourism from selected countries and tourists localization on the territory of Lviv region are distinguished. It is established that the number of foreign tourists decreased in 2008, and their localization had taken place mainly in the resort centers and cities, where the medical facilities with the latest technology and methods of treatment (with 10–15 days residence term) are situated. The conclusion about the emergence of medical tourism for getting specific medical services is done. The development of its type tourism is shown too.

Keywords: entrance tourism health, dynamics, streams, localization, residence term, development strategy.

Розділ 8.
**ІНФРАСТРУКТУРА ТУРІНДУСТРІЇ
ТА ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЇ**

УДК 004.91+338.48

Гошко М. О., Житник К. А.

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ТУРИЗМІ

Проводено опис та технічне обґрунтування використання Інтернет-технологій в туризмі, відзначено вплив інформаційних технологій на розвиток туризму, можливості автоматизації обслуговування і системи управління реалізації турфірми. Наводяться аналогії програм, що використовуються та їх первісних пакетів.

Ключові слова: Інтернет, системи, туризм, автоматизація туристичної діяльності, оптимізування продажу, оптимізування маркетингових показників.

Вплив інформаційних технологій на розвиток туризму. Саме він пов'язаний з підвищеннем ефективності роботи як кожного туроператора окремо, так і усього туристичного бізнесу в цілому. Це прямо впливає на конкурентноздатність фірми на сьогоднішньому ринку. Використання комп'ютерних мереж, Інтернету та інтернет-технологій, програмні продукти наскрізної автоматизації всіх бізнес-процесів туристичного бізнесу сьогодні не просто питання лідерства і створення конкурентних переваг, але і виживання на ринку в найближчому майбутньому.

За останній час, в інтернеті з'явилося багато публікацій та програмних комплексів, що розроблені для автоматизації діяльності туристичних операторів. Вашій увазі пропонується акцентування на деяких з них, а саме:

Travel eXpresso — це програмний комплекс для туроператорів, що увібрал в себе новітні інтернет технології в туризмі [5].

Travel eXpresso дає можливість туроператору:

- закуповувати туристичний продукт у зовнішніх постачальників;
- формувати власний туристичний продукт;
- керувати заявками і рахунками;
- налаштовувати гнучкі умови ціноутворення;
- подавати пропозиції через різні канали продажів.

Туроператор — програмне забезпечення для турфірм:

- автоматизація продажів путівок в санаторії, готелі, пансіонати;
- онлайн бронювання в автоматичному режимі для віддалених офісів;
- автоматичне формування і відправка по e-mail заявок на бронювання в санаторії, пансіонати, готелі;
- настройка під бізнес правила замовника;
- розрахунки в різних валютах;
- договору квот з санаторіями і тур фірмами;
- продаж номерів чи місць з підселенням;
- фінансовий модуль з автоматичною рознесенням платежів і розвиненою аналітикою;
- розмежування прав доступу. Авторизація всіх записів;

— WEB інтерфейс. Висока швидкодія. Надійність зберігання даних. Захист від несанкціонованого доступу;

— всі зведення й звіти включені у поставку;

— три варіанти поставки: до 20 користувачів (у локальній мережі і віддалених), до 40 користувачів, понад 40 користувачів.

CAMO-Тур — автоматизація туроператора, розробник — фірма «CAMO-Софт».

Система «CAMO-Тур» — програмний комплекс для автоматизації туроператора.

Програма враховує всі технологічні операції туроператорської діяльності.

Основні можливості програми:

— опис послуг, що надаються туристам: готелів, транспорту, страхування, візової підтримки, додаткових послуг;

— квотування послуг: номерів готелів, місце транспорту і місце туру;

— створення турпакетів з різного набору послуг, розрахунок прайс-листа і підготовку їх до друку;

— оформлення заявок туристів;

— підготовка документів туриста: ваучер, квиток, страховий поліс, анкета для оформлення візи, путівка ТУР-1 та ін;

— підготовка заявок партнерам для бронювання і підтвердження покупцям (тур-агентствам);

— облік платежів покупців і розрахунків з партнерами за надані послуги;

— формування підсумкових звітів і списків: для готелів, для авіакомпаній, для Посольств, для страхових компаній;

— статистичний аналіз.

Донедавна українська туристична індустрія знаходилася в ізоляції від світових тенденцій розвитку і сьогодні переживає етап масштабної переорієнтації з паперово-ручного методу роботи на застосування автоматизованих АІТ управління. Для більшості турфірм України (60 %), впровадження АІТ управління є необхідним і вже стало реальним фактом, критично важливим для успішного розвитку бізнесу. Як в усьому світі, так і в Україні, використання сучасних АІТ стає засобом конкурентної боротьби туроператорів. Загальними особливостями IT турфірм є автоматизація процесів планування, обліку і управління основних напрямків діяльності турфірми.

Тому загалом їх можна розглядати як інтегровану сукупність наступних основних підсистем: управління фінансами, управління матеріальними потоками, управління обслуговуванням, управління якістю, управління персоналом, управління збутом, аналіз фінансів, собівартості, оборотних коштів, управління маркетингом і т. д.

Сталою тенденцією останніх років розвитку міжнародної туристичної індустрії стало активне використання систем оптимізації прибутку (систем управління тарифами). Підприємства, що активно застосовують такі системи, одержують істотну конкурентну перевагу і досягають помітного збільшення доходів. Ця система працює в реальному часі, аналізує отриману від системи управління турфірмою інформацію (тенденції бронювання, сезонні коливання, динаміку попередніх періодів тощо) враховує специфіку сегментів ринку і проведені реконструкції по ціноутворенню та управлінню тарифами. Рекомендації стосуються як стратегії комерційної політики турфірми в середній і довгостроковій перспективі, так і щоденних дій відділів замовлення, продажів і розміщення турфірм. Модуль дозволяє проводити оцінку кожної заявки від груп і приватних осіб з метою визначення оптимальних умов, вимог і обмежень для даного замовлення. При експлуатації модуль оптимізації прибутку дозволяє збільшити доходи туристичного комплексу на 4–8 %. Він показує ключові параметри діяльності турфірми для різних керівників, у тому числі, для головного менеджера:

- загальна тенденція бізнесу турфірми;
- віддача від проведених заходів;
- напрямок сконцентрованих зусиль для підвищення прибутковості;
- цінова політика.

Модуль оптимізації прибутку складається з наступних підмодулів: «Управління доходами», «Ціноутворення», «Прогнозування».

Будь-яка автоматизована «ІТ» набудовується на різні технології роботи турфірми і дозволяє враховувати самі прискіпливі вимоги. Разом з тим, системи приносять в турфірму світову практику управління і контролю. Результатом впровадження будь-якої автоматизованої ІТ управління в туристичному комплексі є підвищення ефективності роботи, високий рівень сервісу для клієнтів і суворий фінансовий контроль. Модульність та інтеграція ІТ дозволяє нарощування їхньої функціональності зі зміною потреб туристичного комплексу.

Системи управління продажами турфірми — це сучасний підхід до управління відділом продажів (надання послуг) і вирішення завдань з організації і проведення заходів у турфірмі, що ефективно управляє діяльністю комерційного відділу турфірми, здійснює групові продажі, аналізує прибутковість заявок, що надходять, формує цінову політику, складає контракти і контролює їхнє виконання, здійснює бронювання, продаж і оренду конференц-приміщень, допомагає організовувати банкети і заходи. Вона сприяє збільшенню продажів при істотній економії ресурсів і часу. Створення пакету необхідних послуг для клієнтів при організації заходів різного характеру відбувається за лічені хвилини — користувач має доступ до необмеженої кількості категорій імен, описів, опцій.

Автоматизовані ІТ управління туристичним комплексом функціонують як в окремих турфірмах, так і в цілих ланцюгах даної галузі. Перехресний продаж між турфірмами збільшує завантаження по групових продажах. Вони оснащені могутнім інструментарієм по збереженню і управлінню всією кореспонденцією між відділом продажів турфірми і клієнтами.

Сучасні АІТ працюють не тільки в локальній мережі турфірми, але і мають можливість підключення і роботи в глобальній мережі Інтернет.

Переваги тут у тому, що це дозволяє проводити гнучку маркетингову і цінову політику, досягаючи максимальної прибутковості від кожної отриманої заявки чи пропозиції. Створювати високоефективну стратегію продажів, що базується на аналізі тенденцій і взаємодії на ринку, турфірма має можливість, контролюючи умови реалізації своїх пакетів послуг (мінімальний тариф і тривалість перебування гостя, обмеження на кількість продаваних путівок по типах, вимоги, гарантії заявок, передоплату тощо), приводячи їх у відповідність з кон'юнктурою ринків у тих або інших географічних регіонах. У такий спосіб турфірма одержує максимально можливу віддачу від кожного сегменту ринку. Важливою перевагою для будь-якої турфірми, представленої в Інтернеті, безпекенно, є своєчасність, повнота і доступність переданої інформації.

Традиційного методу оцінки економічної ефективності від впровадження АІТ — підрахунку прибутку від капіталу, що інвестується, недостатньо. Для цього потрібна повна методика, здатна показати повну віддачу. А це кількісний і якісний ефект сервісу в туристичній індустрії.

Ефективність і матеріальні вигоди від впровадження нового бухгалтерського модулю полягає в скороченні термінів пересилання платіжних документів, прискоренні поточних розрахунків і т.п.

Ефективність досягається за допомогою впровадження нового покоління АІТ туристичних систем, що створюють, свого роду, інтерактивну інформаційну базу по

турфірмах загального ланцюга надання послуг, інтегровану з електронними системами бронювання. Запит кінцевого клієнта щодо туристичних послуг автоматично обробляється з урахуванням його індивідуальних переваг, дозволяючи миттєво скласти оптимальну пропозицію і з великою імовірністю забезпечення позитивної реакції клієнта.

Маркетинг у туристичній індустрії здобуває нового відтінку. Тепер це не лише пошук нових клієнтів, але і робота з людьми, що уже коли-небудь були клієнтами тієї чи іншої турфірми. На сьогоднішній день практично кожен туристичний ланцюг пропонує програму заохочення постійних клієнтів. А сучасні інформаційні засоби надають можливості для ефективного управління такими програмами.

Надання виняткового сервісу стає цілком реальним. Нові завдання, нові можливості інтеграції баз даних, інформаційний аналіз, двосторонній зв'язок з міжнародними системами і є остаточною моделлю інформаційних туристичних технологій.

Інформаційний технологічний прогрес випереджує очікування турфірм у довгостроковій адекватності впроваджених АІТ систем. Якщо раніше турфірми змінювали технологічне оснащення в середньому кожні 5–8 років, то сьогодні цикл скоротився до 3–4 років, і тенденція до скорочення цього терміну продовжується. Згідно проведенню на Заході компанією Microsoft дослідження, 60–70 % [3] усіх турфірм протягом найближчих п'яти років закуплять нову систему управління турфірмою. Важливо відзначити, що сам по собі факт установки сучасної системи не означає безумовного отримання віддачі від здійснених витрат. Ефективність автоматизації обумовлюється цілім комплексом скоординованих заходів щодо перегляду сформованих методів і порядку роботи, перепідготовки персоналу турфірми, розробки і перетворення інформаційно-технологічної стратегії підприємства. Цінність системи можна розглядати в двох розрізах — у процесах, які система автоматизує, і даних, які акумулює система в ході своєї роботи.

Розглянемо значення і переваги кожного з них. Автоматизація процесів функціонування систем турфірми дозволяє автоматизувати виконання щоденних задач персоналу і керівництва турфірми. При цьому досягається взаємозв'язок між різними службами турфірми, що значною мірою підвищує ефективність і дозволяє позбутися помилок. Разом з цим керівництво одержує могутній інструмент контролю над станом турфірми і фінансових потоків, а можливості зловживань персоналом турфірми скорочуються до мінімуму. У цілому з використанням автоматизованих систем турфірма стає більш керованою. Керівництво турфірми, одержуючи адекватні дані по стану справ на сучасний момент часу і прогнози на майбутнє, має можливість приймати коректні і своєчасні рішення.

Крім функцій управління, системи пропонують додаткові можливості підвищення рівня сервісу для клієнтів. Споживач стає центром уваги та одержує індивідуально-орієнтований сервіс. Система дозволяє враховувати різноманітні побажання і переваги, а процес надання послуг робити безпроблемним для клієнта. Система зберігає дані по кожному клієнту, що коли-небудь користувався послугами турфірми, і при наступному його приїзді дозволить визначити правильний тариф і випередити його побажання.

На сьогоднішній день, за яскраво вираженої невизначеності, стохастичності зовнішнього середовища необхідно властивістю турфірми виступає її здатність до адаптації. Висока надійність і забезпечення стійкості — один з фундаментальних принципів її функціонування. З урахуванням конкретних умов для кожної турфірми, необхідно розробляти і впроваджувати комплексні автоматизовані системи, що концентрують у собі сукупність організаційних, режимних, технічних і інших можливостей спрямованих на досягнення достатнього рівня економічної ефективності і безпеки ведення бізнесу.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій привів до того, що за останні кілька років у сервісному секторі економіки стали широко застосовуватися найрізноманітніші

інформаційні технологічні рішення. Інформаційне управління пов'язане з бурхливим розвитком технологій, що забезпечують швидкі й ефективні методи передачі, обробки, збереження й одержання інформації. Автоматизація різних процесів досягається шляхом інтеграції різних інформаційних технологій, метою яких є підвищення ефективності і продуктивності роботи працівників тур фірми. Це дає величезні потенційні можливості для підвищення ефективності управління турфірмою. Істотним елементом, від якого буде залежати надійне функціонування всієї операційної системи турфірми, є інформаційний центр, що забезпечить об'єднання процесів постачання, споживання і виробництва, перетворюючи їх у єдину високоефективну систему. Це дозволить в умовах швидкої зміни потреб і бажань клієнтів на ринку туристичних послуг оперативно і гнучко адаптувати операційну систему (рух трудових, інформаційних, матеріальних і фінансових потоків) під індивідуальні потреби різних сегментів клієнтів. Також це надасть можливість мінімізувати витрати на виробництво послуг і дозволить істотно скоротити час обслуговування і доставки товарів, прискорити процес одержання інформації різними службами і підвищити рівень сервісу.

Інформаційний центр — це складний людинно-машинний комплекс, ядром якого є інформаційна комп'ютерна система, яка орієнтована на досягнення наступних цілей:

- відстеження стану туристичного комплексу і ситуації довкола нього;
- оперативний аналіз;
- виявлення, ідентифікацію та оцінку несприятливих змін стану турфірми (потенційних небезпек і загроз клієнтам тощо);
- підтримку прийняття оперативних і стратегічних рішень для управління турфірмою з повним врахуванням змінних умов і факторів його стану.

Діяльність інформаційного центру спрямована на підвищення ефективності управління туристичною галуззю. Також робота інформаційного центру спрямована на комплексне управління матеріальними і інформаційними потоками в сфері інформаційної підтримки служб перевезення, прийому та розміщення, ресторану, обслуговування, охорони, служби протипожежної охорони та ін.

У світовій практиці інформаційний центр забезпечує моніторинг стану турфірми (економічний, виробничий), роботу усіх відділів, що беруть участь у підготовці можливих варіантів оперативних і стратегічних рішень.

Інформаційний центр входить до структури управління турфірми і підпорядковується технічному директору. Взагалі він складається з технічних співробітників, що забезпечують підтримку та інформаційне забезпечення різних служб і відділів турфірми. До їхніх обов'язків входить:

- обслуговування і технічна підтримка автоматизованої інформаційної системи;
- ремонт, диспетчеризація, контроль за вхідною інформацією;
- забезпечення зв'язку, програмне забезпечення;
- оперативне управління персоналом турфірми;
- реєстрація і управління інформаційними і матеріальними потоками турфірми;
- обслуговування і супроводження серверу, електронної пошти і забезпечення зв'язку з Інтернет;
- обслуговування і підтримка в робочому стані комп'ютерної техніки, встановлення, настроювання;
- обслуговування і супроводження програмних продуктів, що купуються; підтримка і ведення бази необхідних даних;
- впровадження інформаційних технологій у виконавську практику, створення і поновлення баз даних;

- виявлення задач у сферах діяльності різних відділів турфірми та адміністрації для подальшої їхньої автоматизації, проектування подальших шляхів розвитку інформаційної системи;
- розробка і поновлення офіційного web-сайту турфірми;
- консультивативна допомога співробітникам з питань використання інформаційних технологій у їхній роботі;
- програмно-технічне обслуговування мережі;
- передання інформації, здійснення поточного спостереження, аналіз інформації і представлення результатів керівнику відділу.

Таким чином автоматизована інформаційна система концентрує в собі всі результати роботи системи моніторингу та попередження подій і представляє на засобах відображення узагальнені, а також деталізовані по багатьох рівнях і аспектах дані та інформацію для ефективного управління турфірмою.

Впровадження сучасних інформаційних технологій в систему управління турфірмою вимагає значних капіталовкладень. Оцінка економічної доцільності інвестицій — задача дуже складна, особливо тому, що метою придбання нових технологій є не лише скорочення витрат на робочу силу, але і підвищення якості, розширення асортименту послуг, скорочення термінів підготовки нових послуг й підвищення гнучкості процесу обслуговування.

Зниження тривалості операційного циклу дозволяє турфірмі скоротити терміни надання послуг і забезпечує можливість швидко реагувати на зміни попиту. При чому збільшується кількість надаваних турфірмою послуг, поліпшується їхня якість. Однак усі ці вигоди складно точно оцінювати або прогнозувати, оскільки вони дуже сильно залежать від дій конкурентів, що практично непередбачувані. Але незважаючи на це, їх не слід ігнорувати, оскільки за своєю природою такі переваги є стратегічними і надзвичайно важливими для довгострокового успіху будь-якої компанії.

Інформаційна система турфірми дозволяє у найкоротший термін виключити з асортименту послуги, що реалізуються погано, і замістити їх новими, отримати ефект за рахунок більш точного визначення того, які категорії клієнтів отримують конкретні послуги, у який час і як змінюються їхні смаки тощо.

Впровадження автоматизованої інформаційної системи дозволяє скоротити витрати на робочу силу приблизно на 30 %, знижуючи потребу в ній, а отже й підвищити продуктивність праці. Тобто робочий час і витрати на оплату праці з надання послуг будуть менше цих же показників при використанні старого підходу.

Економічний ефект одержується також від надання послуг через Інтернет.

Отже, впровадження інформаційної системи відкриває нові можливості для ефективного вирішення основних задач туристичного бізнесу. Експлуатація системи дозволяє турфірмі реалізувати програми ресурсозбереження шляхом зниження експлуатаційних витрат на утримання систем зв'язку, зниження енергоспоживання, уникнути пікових навантажень, збільшити продуктивність праці, поліпшити якість послуг, виконуваних робіт і підвищити кваліфікацію працівників турфірми.

Усе це визначає актуальність застосування інформаційні технології в умовах розвитку ринкових відносин, координації наукової і практичної діяльності в області сучасних інформаційних технологій.

Як свідчить світовий досвід, лідерство в конкурентній боротьбі здобуває сьогодні та фірма, яка оперативніше реагує на потреби клієнтів і надає послуги за прийнятною ціною і якістю. В умовах переходу до ринкових відносин інформаційний центр набуває першочергового значення, будучи невід'ємним елементом ефективної системи управління наданням послуг гостям.

Розвиток Інтернету дозволяє не лише здешевити засоби зв'язку, але й отримати реальну можливість налагодити працю всіх учасників ринку туристичних послуг як єдиного офісу. Робота з глобальними системами бронювання через Інтернет дозволяє турфірмі не лише надавати всім учасникам ринку оперативну і достовірну інформацію про ціни та асортимент у будь-який момент часу, але і надає можливість стежити за проходженням замовлення на всіх етапах його здійснення.

Література

1. Буряк Л. Д. Фінансовий менеджмент у малому бізнесі [Текст] : навч.-метод. посібн. — К. : КНЕУ, 2002. — 236 с.
2. Карпов В. А., Кучеренко В. Р. Маркетинг: прогнозування кон'юнктури ринку [Текст] : навч. посіб. для студ. екон. спец. вузів. — К. : Знання, 2001.
3. Автоматизація туристичної діяльності [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.konus.biz>
4. Максименко Юрій Анатольєвич [Електронний ресурс]: займається ексклюзивним впровадженням турменеджера в туроператорі. — Режим доступу: <http://www.tmanager.ru>
5. Програмний комплекс для туроператорів [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://travel-expresso.ru>.

Гошко М. О., Житник К. А.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ТУРИЗМЕ

Проведено описание и техническое обоснование использования Интернет-технологий в туризме, отмечено влияние информационных технологий на развитие туризма, возможности автоматизации обслуживания, системы управления продажами турфирмы. Наводятся аналогии программ, которые используются и их первоначальных пакетов.

Ключевые слова: Интернет, системы, туризм, автоматизация туристической деятельности, оптимизация продажи, оптимизация маркетинговых показателей.

Goshko M. O., Zhitnik K. A.

MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE TURISM SPHERE

In this article description and technical ground of the use are conducted the Internet - technologies in tourism, impact of information technology on tourism development, possibilities of automation services, systems sales management agencies. The analogies of the programs are pointed that used and them primitive packages.

Keywords: the Internet, systems, tourism, automation of tourist activity, optimization of sale, optimization of marketing indexes.

УДК 379.85:502.4

Кучинська І. В., Бомба М. Я.

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРШЕННЯ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Узагальнено та систематизовано відомості щодо екологічних проблем туризму, в тому числі на прикладі України. Розглядаються основні негативні наслідки впливу туризму на окремі компоненти навколошнього природного середовища. Визначено основні напрямки і конкретні кроки по екологізації туристичної сфери на базі існуючого світового досвіду.

Ключові слова: туризм, станий розвиток, екологічні проблеми, рекреаційне навантаження, довкілля, туристична індустрія, екологічна сертифікація.

Туризм, охоплюючи широкий спектр видів діяльності, вважається сьогодні однією з найпотужніших галузей світової економіки світу, яка за обсягами прибутків від експорту займає почесне третє місце, випередивши такі галузі, як автомобілебудування і хімічна промисловість. За даними UNWTO, у 2008 р. число туристів у всьому світі досягло 918 млн. чоловік, а в 2009 — дещо зменшилось в зв'язку з світовою економічною кризою. В майбутньому, за прогнозами експертів, цей показник продовжуватиме зростати і у 2020 році складе близько 1,6 млрд. чоловік [15]. Надходження від туризму майже досягли 1 трильйона доларів США. Попри очевидний позитивний ефект для регіональної і світової економіки, інтенсивний розвиток туризму несе з собою низку небезпек. Пропорційно до росту індустрії туризму відбувається нарощання протиріч між задоволенням туристичного попиту і раціональним використанням туристичних ресурсів [2, с. 4]. Приклади негативних наслідків, що супроводжують надлишкове відвідування туристами рекреаційних природних територій, відомі на сьогодні у великий кількості, серед них можна навести факти деградації природи багатьох найбільших національних парків США, Долини Гейзерів на Камчатці, рекреаційних територій в Альпах, накопичення сміття на Евересті, проблеми із збереженням багатьох цінних історичних пам'яток, занесених до світової спадщини ЮНЕСКО (наприклад, священе місто інків Мачу-Пікчу в Південній Америці). З огляду на це, на сьогодні надзвичайно актуальною є проблема пошуку нових концепцій розвитку туризму, ключовою метою яких повинна стати гармонізація стосунків людини з навколошнім природним та соціальним середовищем, турбота про збереження довкілля, що використовується в туристичних цілях та підвищення екологічної свідомості суспільства.

Екологічні проблеми туристичної діяльності в останні роки широко дискутуються в літературі. Однак, у більшості публікацій висвітлюються лише окремі аспекти цієї глобальної проблеми. Так, вплив на довкілля туризму у цілому та окремих його видів обговорюється у працях Д. Заремби [13], О. Косолапова [5], А. Кримовської-Костровіцької [14], В. Смаль та І. Смаль [10] тощо. Низка статей присвячена проблемам рекреаційної дигресії природних екосистем, зокрема в Карпатському регіоні [4; 6; 9]. Екологічні проблеми транспорту як складової частини туристичної індустрії піднімаються у роботі О. Фастовець [11]. Значна частина публікацій висвітлюють перспективи розвитку екологічного туризму, а також впровадження принципів сталого розвитку у туризмі [2; 5; 7; 8; 10; 13].

У даний статті ми ставили собі за мету узагальнити та систематизувати існуючі відомості щодо екологічних проблем туризму, в тому числі на прикладі України, а також визначити основні напрямки і конкретні кроки по екологізації туристичної сфери на базі існуючого світового досвіду.

Довгий час туризм вважався відносно екологічно безпечною сферою діяльності, за що отримав образну назву — «індустрія без труб». Реальні масштаби впливу ту-

ризму на довкілля часто залишається прихованим за рахунок того, що транспортні перевезення, готельний та ресторанний бізнес сприймаються як окремі сектори сфери послуг, а не як взаємопов'язані компоненти єдиного комплексу, головним завданням якого є задоволення все зростаючих потреб туристичної сфери [10, с. 164].

Туризм у масових масштабах становить серйозну загрозу для природного середовища, яку можна порівняти з впливом деяких галузей промисловості чи інтенсивних форм сільського господарства. За масштабами впливу на довкілля туризм знаходиться на п'ятому місці (після промисловості, будівництва, транспорту і сільського господарства). Частка туризму в деградації довкілля складає 5–7 % [13, с. 16].

Питання негативного впливу туризму на природне та суспільно-культурне середовище вперше було свідомо підняте в 50-х роках ХХ століття, коли він почав ставати масовим. Цьому сприяли такі чинники, як підвищення рівня життя в багатьох країнах, збільшення тривалості вільного часу, процеси урбанізації та зростання промисловості. В Європі перші симптоми негативної діяльності туристичної галузі було відмічено в Альпах і на узбережжі Середземного моря. В 70-х роках розпочалась міжнародна критика негативного впливу туризму на довкілля. Ознакою цього періоду є пошук альтернативних цілей для здійснення подорожей і нових підходів для пізнання світу, в першу чергу молодим поколінням. В наступній декаді (80-ті роки) відбулись перші дискусії на міжнародних форумах щодо необхідності змін в підходах до розвитку туризму. Але нові концепції отримали свою реалізацію тільки в 90-их роках, коли було зроблено перші конкретні кроки на предмет просування та підтримки екополітики в туризмі на світовому, державному, регіональному та місцевому рівнях [1]. Одним із них є застосування в туризмі основоположних принципів концепції сталого (стійкого) розвитку, яка вперше прозвучала в програмному документі «Порядок денний на ХХІ століття (Agenda XXI)», прийнятому в 1992 році на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро. На основі цього документу у 1996 році ВТО, Світовою радою з подорожей і туризму та Радою планети Земля був розроблений власний «Порядок денний на ХХІ століття у сфері подорожей та індустрії туризму». Там вперше визначено поняття «сталого туризму», тобто туризму, що базується на засадах сталого розвитку. Ще одним важливим програмним документом стала Квебекська декларація з екотуризму, прийнята на Всесвітньому екотуристичному саміті у 2002 році, проголошенню ООН Міжнародним роком екотуризму та гір. Вслід за діяльністю міжнародних туристичних організацій, державних інституцій та екологічних громадських організацій в даному напрямку почав працювати і туристичний ринок. На ринку появляються пропозиції подорожей, пристосованих до вимог екологічно свідомих туристів. Нові тренди в туризмі все більше стають основою для формування довготермінової політики в туристичній галузі [1; 13, с. 33].

Головними причинами негативного впливу туризму на довкілля є, в першу чергу, надмірна концентрація туристичного руху в часі і в просторі, нерівномірне розташування туристичної інфраструктури (часто в місцях з найціннішими природними комплексами), недосконалі форми організації відпочинку а також брак екологічної культури туристів.

На нашу думку, можна виділити три основні джерела такого впливу — це самі туристи, заклади що надають послуги гостинності, а також транспортні засоби (рис. 1). У першому випадку наслідки проявляються, головним чином, у витоптуванні ґрунту та рослинності на туристичних маршрутах, засміченні територій, збільшенні ймовірності виникнення пожеж, знищенні певних видів рослин чи тварин та створенні фактора турбування. Ці зміни можуть досягти значних масштабів при масових скupченнях туристів на певних ділянках: на пляжах, популярних гірських маршрутах та найбільш відвідуваних вершинах, у приміських рекреаційних зонах, поблизу привабливих туристичних об'єктів (печер, водоспадів, скельних

Рис. 1. Найважливіші джерела негативного впливу туризму на довкілля.

виходів тощо). Набагато важливішим є вплив на довкілля закладів туристичної інфраструктури (в першу чергу, потужних готельно-ресторанних та розважальних комплексів). Діяльність таких закладів часто пов’язана із надмірним споживанням природних ресурсів (прісної води, енергії), забрудненням вод через відсутність досконалих систем очищення стоків, продукуванням великої кількості твердих побутових відходів. Концентрація великої кількості таких об’єктів на територіях з високою рекреаційною цінністю може призводити до погіршення естетичної цінності ландшафту.

Ще одною потенційно небезпечною для довкілля сферою діяльності в туризмі є транспортні перевезення. Туристи складають значну частину пасажирів на різних видах транспорту (зокрема це характерно для повітряного і водного транспорту). Основними екологічними проблемами транспорту є надмірне споживання природних ресурсів, хімічне забруднення повітря і, в меншій мірі, ґрунту та води; шумове забруднення, а також проблеми, пов’язані з будівництвом транспортних комунікацій.

Таким чином вплив туризму на довкілля має комплексний і системний характер. Узагальнюючи дослідження низки вчених, усе різноманіття проявів такого впливу можна зрештою звести до кількох основних наслідків, а саме: надмірне використання природних ресурсів (земельних, водних, енергетичних), зниження естетичної цінності ландшафту, забруднення повітря і води, деградація ґрунтів і вплив на живу природу (рослинний і тваринний світ) (табл. 1) [13, с. 17].

Беручи до уваги ступінь організації природного середовища, вплив туризму на довкілля потрібно розглядати на двох рівнях: елементарному (вплив на окремі складники, такі як рельєф, ґрунти, повітря, рослинний і тваринний світ тощо) і біоценотичному (по відношенню до екосистеми і ландшафту в цілому). Найкраще способи впливу і їх наслідки піддаються аналізу у випадку ґрунтів і рослинного покриву, трохи слабше — для рельєфу, найслабше — для вод і повітря. Найсильніших і найтриваліших перетворень від туристично-рекреаційного впливу на рівні біоценозів зазнають рослинність, тваринний світ і ґрунти [14, с. 155].

Надмірне використання ресурсів. Основними природними ресурсами, які використовуються для потреб туристичної галузі є земельні, водні (головним чином прісна вода) і енергетичні.

Для будівництва об’єктів туристичної інфраструктури (готелів, кемпінгів, паркінгів, лижних витягів, басейнів, туристичних шляхів, автодоріг) щороку поглинаються великі

Таблиця 1

Основні наслідки впливу туризму на довкілля

Вид впливу	Причина
Надмірне використання ресурсів	Туристична інфраструктура потребує значної кількості земель і споживає величезні об'єми води та енергії для експлуатації та утримання туристичних об'єктів
Погіршення ландшафтів	Туристична забудова, невідповідна природним ландшафтам регіону чи канонам традиційної місцевої архітектури; виникнення міні-міст, засмічення стежок і туристичних регіонів
Забруднення повітря	Зростання кількості автотранспорту та недосконалі системи опалення
Забруднення води	Побутові стоки закладів розміщення та харчування, сміття, витік палива та маслил з автомобілів та моторних човнів
Деградація ґрунтів	Гірськолижні спуски, надмірна експлуатація пішохідних маршрутів, будівництво об'єктів туристичної інфраструктури
Вплив на живу природу	Витоптування рослин, ламання гілок дерев, збирання рослин та грибів, вирубування лісів, полювання, рибальство, розлякування тварин

площі земної поверхні. Так, лише кількість готельних номерів за останнє десятиліття зросла на 25 % (на 3–4 % щорічно) [10, с. 164]. Туристична інфраструктура зазвичай створюється поблизу найбільш привабливих у ландшафтному відношенні територій: біля підніжжя гір, на лісових галявинах, узбережжях морів чи озер, які одночасно є найбільш чутливими до антропогенного впливу. Ця проблема є надзвичайно актуальною і для деяких регіонів України, зокрема Карпат, узбережжя Чорного та Азовського морів, Криму, де в останні роки відбувається масова розбудова туристичних об'єктів та приватного сектору. Має місце несанкціоноване будівництво, зокрема на території об'єктів природно-заповідного фонду.

Вода використовується в туризмі у кількостях, порівняльних із промисловим використанням. В першу чергу, її використовують заклади розміщення та харчування як для забезпечення індивідуальних потреб туристів, так і для надання послуг: прання, приготування страв тощо. За статистичними даними, щороку на одне нічліжне місце використовується від 350 до 1200 л води. Особливо відчутним такий вплив є на невеликих островах, де ресурси прісної води обмежені. У країнах з нестачею води готелі іноземних власників мають переваги в її отриманні перед місцевими споживачами. Величезну кількість води використовують для утримання полів для гольфу. Так, поле стандартної площини на Майорці використовує щоденно 1500–2000 м³ води (як 800 людей) [13, с. 18]. Ще один приклад готель в пустелі Аль Мага (Al Maha Desert Resort & SPA hotel *****) в ОАЕ розташований на території оазису посеред пустелі, у якому кожен номер обладнаний власним басейном площею від 20 до 80 м².

Готельне господарство є також колосальним споживачем енергії. У столиці Єгипту один готель споживає стільки ж електроенергії, скільки її витрачають 3600 домашніх господарств із середніми прибутками [10, с. 164]. Надзвичайно енергоємкими є деякі види транспорту (зокрема повітряний), інфраструктура об'єктів гірськолижного туризму).

Погіршення естетичної цінності ландшафту. Активна розбудова туристичної інфраструктури приводить до урбанізації територій та порушення природних обрисів ландшафту і виникнення так званого візуального забруднення. Концентрація туристичних об'єктів (наприклад, високих готелів — блоків на пляжах) псує краєвид і знижує естетичну цінність території. Для їх будівництва часто використовується чужорідний стиль, а також невластиві для даної місцевості будівельні матеріали, часто привезені з іншої частини світу. Такі об'єкти часто абсолютно не пасують до місцевого архітектурного стилю, що формувався віками і органічно вписаний в навколошнію природу [1]. Прикладом може бути проект будівництва аквапарку у Тухлі — типовому карпатському селі у Львівській області з автентичною архітектурою і багатою історико-культурною спадщиною, пов'язаною з іменем Захара Беркута. Цей інвестиційний проект активно обговорювався у 2006 році і був навіть включений у стратегічні плани розвитку Сколівщини, але, на щастя, він так і не вступив у дію.

Проблему складає також стихійна розбудова так званої малоформатної нічліжної бази у приватному секторі, яка здійснюється безконтрольно, без урахування особливостей ландшафту, фізико-географічних властивостей місцевості, гідрологічних характеристик.

Великий вплив на зниження естетичної привабливості ландшафту має засмічення території. Накопичення сміття становить велику загрозу для всіх елементів живої та неживої природи, оскільки воно має не лише естетичний, але і санітарний аспект. Проблема засмічення території туристами актуальна для привабливих туристичних об'єктів у різних регіонах світу: гірські вершини Монблан в Альпах, Анапурна і Еверест у Гімалаях; водоспад Вікторія в Зімбабве (Африка), знаменита Стежка інків у Південній Америці тощо. Так, загальний обсяг сміття, залишеного туристами в Австрійських Альпах, становить в 4,5 тис. тон щорічно [10, с. 165]. В Українських Карпатах найбільш «проблемною» з точки зору засмічення є найвища їх вершина — Говерла, особливо зі сторони туристичної бази «Заросляк», де проходить один з найпопулярніших туристичних маршрутів.

Забруднення повітря. Джерелами забруднення повітря в туристичних регіонах є емісія шкідливих сполук (діоксиду сірки, діоксиду і оксиду вуглецю, оксидів азоту, вуглеводнів, важких металів), спричинена використанням недосконалих опалювальних технологій (наприклад, опалювання вугіллям) та транспортним рухом [13, с. 20]. Зокрема в Європі понад 80% всіх викидів діоксиду вуглецю, зв'язаних з транспортом [11]. При роботі транспортних двигунів використовуються також великі об'єми кисню. Небезпечними з точки зору забруднення повітря є енергоємкі види туризму (наприклад, вся інфраструктура, пов'язана з гірськолижним туризмом).

Забруднення повітря транспортними засобами пов'язане в першу чергу із збільшенням світового парку автомобілів, який на сьогодні складає понад 700 млн. одиниць. Лише один легковий автомобіль викидає в атмосферу щорічно 60 м³ отруйних газів. Відпрацьовані гази містять понад 500 елементів, період розпаду в яких — від кількох хвилин до 4–5 років [11, с. 177]. Важливу роль у забрудненні повітря відіграє також повітряний транспорт, на який на сьогодні припадає 53 % всіх транспортних перевезень у туризмі.

Забруднення води. Найважливішим джерелом забруднення є неочищені стоки закладів розміщення і харчування. Вони можуть містити шкідливі сполуки азоту, фосфору, хлору, зокрема поверхнево-активні речовини (піноутворювачі), органічні речовини, а також мікробне забруднення. Окремою проблемою забруднення водойм є сміття, яке викидається як об'єктами туристичної інфраструктури, так і самими туристами.

Перелічені вище сполуки потрапляють у поверхневі і ґрунтові води, що призводить до евтрофікації прісних водойм, забруднення моря і пляжів. Наслідком є зміна їх фізико-хімічних параметрів водойм, порушення кисневого балансу, збільшення вмісту органіки,

заростання водойм, загибель фіто- і зоопланктону, руйнування трофічних ланцюгів і скорочення біорізноманіття. Погіршення якості води робить водойми непридатними для використання в рекреаційних цілях. Особливо небезпечними такі процеси є для закритих прісних водойм (озер, ставків). В Україні проблема забруднення водойм в зв'язку із рекреаційно-туристичною діяльністю особливо гостро стоїть в багатьох курортних приморських районах, а також на Шацькому Поозер'ї (озера Свіязь і Пісочне). Найбільшу загрозу тут складає засилля приватних засобів розміщення, які в багатьох випадках не мають не лише спеціальних очисних споруд, але й елементарної системи каналізації і водовідведення.

Додатковими джерелами забруднення води, що пов'язані із туристичною діяльністю є високотоксичні сполуки, що походять від продуктів згоряння автомобільного палива, витоку бензину в моторизованих човнів та інших плавзасобів, а також забруднення льодовиків від витікання мастил та інших шкідливих речовин на лижніх трасах [13, с. 21].

Деградація ґрунтів. Масовий туристичний рух спричиняє зміни структури ґрунтів, збільшення щільності, зміну фільтраційних властивостей. Наслідком цього є ерозія ґрунту і виникнення характерних форм мікрорельєфу: заглибин та колій у місцях стежок, валів на узбіччях стежки, терас, що виникають внаслідок витоптування, а також ніш і зсувів. Інтенсивність цих процесів залежить від характеру породи, нахилу стоку і кількості туристів. Особливо вони актуальні на гірських пішохідних стежках [13, с. 22].

Процес деградації ґрунтів внаслідок витоптування включає: пошкодження іх механічної структури, пересушування верхніх шарів, зміну температурного режиму і сорбційних властивостей, обмеження протоку води вимивання мінеральних солей. Зміни властивостей ґрунту мають величезний вплив на рослинний покрив, обмежують можливості розвитку кореневої системи, що веде до знищенння деревостану і сукцесії цілої екосистеми.

Найбільший вплив на деградацію ґрунтів мають лижній і пішохідний туризм. Істотні зміни відбуваються також при проведенні земляних робіт по підготовці лижніх трас, вирубуванні дерев і т. д. Зміни ґрутового покриву часто є незворотними.

Негативні екологічні наслідки витоптування в тій чи іншій мірі відчули на собі більшість найпопулярніших пішохідних туристичних маршрутів, в тому числі і в Українських Карпатах. Зокрема, активне відвідування туристами Говерли призвело до повного знищенння трав'яного покриву і лісової підстилки на схилі в околицях спортивної бази «Заросляк». Популярний туристичний маршрут на Говерлу із стежки перетворився в дорогу шириною понад 5 м з оголеними коріннями дерев, а вище лісового поясу на її місці утворився яр. Негативні наслідки особливо яскраво проявилися після масових сходжень (зокрема, 16 липня 2005 р. Говерлу відвідали близько 16 тис. осіб). Як наслідок, різко активізувались еrozійні процеси на схилах, зросли площини витоптаніх ділянок, кількість пошкоджених рослин, з'явилися десятки нових місць неорганізованого відпочинку вздовж автомобільної траси [9, с. 159]. Після цього масові сходження на Говерлу були заборонені.

Вплив на живу природу. Негативний вплив на рослинний покрив пов'язаний як безпосередньо із туристичним рухом, так і з функціонуванням об'єктів туристичної інфраструктури. Безпосередній вплив туристів — це витоптування, ламання гілок дерев, зривання рослин і знищенння грибниці. Це спричиняє зміну видового складу рослин, знищенння рідкісних та цінних видів, а іноді і цілих рослинних угруповань, і занесення на їх місце чужорідних видів. Цілковите відновлення знищеної через витоптування, біоценозу наступає лише через 15-20 років. Вирубування дерев та чагарників (особливо криволісся) на розпал у гірській місцевості може привести до зміни рослинних поясів, зокрема до зміщення верхньої межі лісу [1; 13, с. 23]. Найбільш яскавим прикладом впливу масового

туризму на рослинний покрив є Долина нарцисів на Закарпатті, що входить до складу Карпатського біосферного заповідника. В останні роки кількість відвідувачів тут зросла практично вдвічі і в 2009 році досягла 35 тисяч чоловік, що негативно позначилося на стані рослинного покриву і, зокрема, на чисельності нарциса вузьколистого.

Підготовка лижних трас пов'язана із вирубуванням значних площ лісів, що призводить до фрагментації лісових територій, а іноді і до порушення зв'язків в екосистемах. Спостерігається зниження біорізноманіття, витіснення рідкісних видів видами звичайними і синантропними.

Вплив на тваринний світ також може досягати значних масштабів. Туристи часто турбують тварин, створюють шум, а іноді навіть навмисно знищують їх оселища. Якщо турбування припадає на період вигодовування молодняка, то воно впливає на продуктивність популяції. Використання туристами мотороводного транспорту часто веде до розлякування риби і водоплавних птахів. Часті контакти з людьми можуть викликати зміни у поведінкових реакціях тварин (скорочення відстані спокоювання, зміни рухливості, ритмів полювання тощо). Це довели дослідження, проведені в національному парку Масаї Мара (Кенія) на прикладі великих хижаків (левів, леопардів, гепардів) [5].

Накопичення великої кількості сміття веде до скучення тварин-синантропів (наприклад воронових птахів, лисиць), які не є властивими для даних екосистем і витісняють місцеві види.

Фрагментація лісу дуже негативно впливає на лісових птахів (дуплогніздників, куриних, хижих), а також на всі види великих ссавців (розділяються і скорочуються кормові території). Туристичні шляхи, лижні траси і витяги перетинають шляхи міграцій тварин, обмежують їх життєвий простір і кількість придатних місцезберебувань. Це веде іноді до повного зникнення окремих видів. Деякі види тварин (наприклад жаби) в період міграцій масово гинуть під колесами автомобілів, тому в багатьох країнах для них встановлюють спеціальні переходи.

Масове знищення деяких видів тварин спричиняє торгівля сувенірами, виготовленими із пір'я, рогів, бивнів чи інших частин тіла цих тварин.

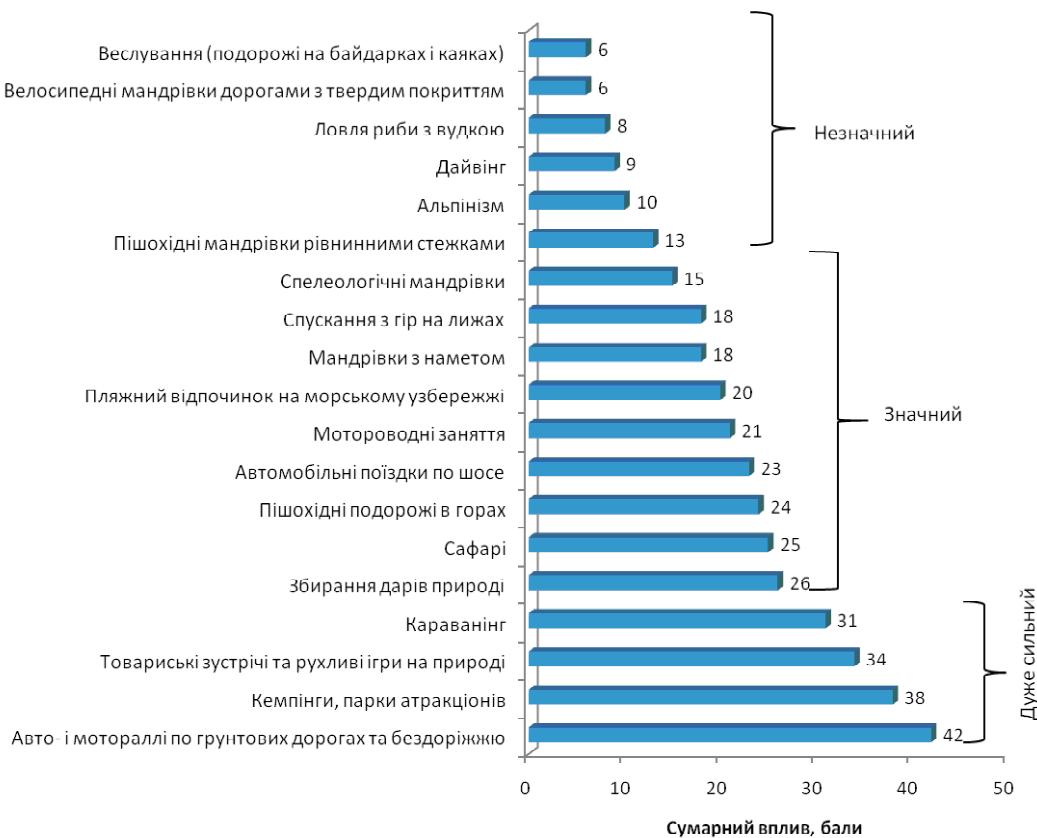
Різні види рекреаційно-туристичних занять мають неоднакові наслідки для довкілля: від практично нульових (серфінг, катання на ковзанах на замерзлих річках та озерах) до найвищих (різного роду авто- мотораллі, масові зустрічі та ігри на лоні природи). За даними фахівців [7, с. 47; 14, с. 155–156], ступінь такого впливу на окремі компоненти довкілля (повітря, воду, ґрунти, рослинний і тваринний світ тощо) може бути оцінений за 5-балльною шкалою — від 0 до 5. В сумі отримані бали дають інтегральний показник, який дозволяє умовно розділити всі види туристичних занять на 3 групи за ступенем впливу на довкілля в цілому (рис. 2).

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що вплив туристичної діяльності, і, зокрема, її окремих видів на довкілля має глобальний характер. При нинішніх темпах використання туристичних ресурсів він може привести до незворотніх надслідків. Постає закономірне питання: чи існують на сучасному етапі розвитку туризму шанси зменшити його негативний вплив на довкілля та гармонізувати відношення між туристом і природою?

Загострення екологічних проблем туристичної діяльності вимагає пошуку нових векторів розвитку. Одним із них є застосування в туризмі основоположних принципів концепції сталого (стійкого) розвитку.

Управління туристичною сферою на засадах сталого розвитку ґрунтуються на 2 основоположних підходах:

1. Ощадливе використання природних ресурсів та мінімізації шкоди для довкілля.
 2. Забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку туристичних регіонів.
-

— **дуже сильний вплив:** авто- і мотопробіги по ґрунтових дорогах та бездоріжжю, кемпінги і «парки атракціонів», товарицькі зустрічі на природі, молодіжні табори, караванінг, рухливі ігри на природі.

— **значний вплив:** гірські пішохідні мандрівки, велосипедні подорожі по бездоріжжю, спускання з гір на лижах, збирання «дарів природи», сафарі, мотороводні заняття, пляжний відпочинок на морському узбережжі, спелеологічні мандрівки, подорожі з наметом, мисливство.

— **незначний або відсутній вплив:** рибальство вудкою, пішохідні мандрівки визначеними шляхами, альпінізм, дайвінг, верхова їзда, веслування, спостереження за природою і т. д. [14, с. 156]

Рис. 2. Вплив на довкілля різних видів туристичних занять [7; 14]

Досвід розвинених західних країн свідчить, що стратегії і механізми обмеження шкідливих наслідків туризму цілком досяжні й ефективні. Протягом останніх десятиріч у різних країнах розроблено програми, орієнтовані на гармонізацію відносин між туризмом і природним середовищем. На практиці ці альтернативні напрямки туризму передбачають обмеження нового туристичного будівництва і більш широке використання локальної нічліжкої бази, передовсім житла місцевих мешканців, пропагування екологічних видів транспорту, а також підвищення екологічної свідомості туристів і місцевих жителів.

Екологізація туристичної діяльності повинна стосуватись абсолютно всіх її сфер, що надають послуги. Основними такими напрямками, на нашу думку, є:

- планування туристичної діяльності;
- розбудова туристичної інфраструктури;
- транспортні перевезення;
- надання послуг розміщення і харчування.

Нижче розглянемо найважливіші кроки по мінімізації шкідливого впливу туризму на довкілля на кожному із цих етапів

Таблиця 2
Найважливіші напрямки екологізації туристичної сфери

Напрям	Рекомендовані заходи
Планування туристичної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> — Роззосередження туристичного руху в просторі і в часі (пропагування маловідомих напрямків і маршрутів, згладжування ефекту сезонності). — Розвиток т.зв. «м'яких» (нешкідливих для довкілля) видів туризму на противагу масовим. — Регулювання кількості відвідувачів (розрахунок рекреаційної ємності, встановлення лімітів на відвідування, збільшення плати). — Обмеження відвідування особливо цінних та вразливих об'єктів та екосистем. — Створення додаткових атракцій антропогенного походження (візит-центрів, музеїв, екологічних ферм тощо).
Розбудова туристичної інфраструктури	<ul style="list-style-type: none"> — Концентрація забудови, економія площи. — Використання існуючої інфраструктури замість будівництва нової. — Використання типових місцевих архітектурних форм і будівельних матеріалів. — Застосування технологій по зменшенню втрат тепла і економії електроенергії (теплоізоляційні будматеріали, вікна із склопакетів, індивідуальна система опалення тощо). — Вписування споруд і комунікацій в природні обриси ландшафту. — Дотримання протирозійних вимог при прокладанні доріг (скат, дренаж). — Додаткове облаштування туристичних маршрутів для зменшення впливу туристів на прилеглі екосистеми.
Транспортні перевезення	<ul style="list-style-type: none"> — Використання екологічно безпечних видів транспорту (автомобілі на електродвигунах, сонячних батареях). — Жорсткі екологічні вимоги до рухомого складу транспорту (стандарт «Зелений автомобіль»). — Використання альтернативних засобів пересування на невеликих дистанціях (велосипеди, човни, кінні візки, собачі упряжки, інші в ючні тварини (верблюди, слони тощо). — Надання переваги громадському транспорту над індивідуальним, довготривалим туралем над короткотривалими. — Використання місцевої продукції, що зменшує кількість вантажних перевезень.
Заклади розміщення і харчування	<ul style="list-style-type: none"> — Застосування альтернативних джерел енергії (сонячної, вітрової, геотермальної тощо). — Економія тепла та електроенергії (теплоізоляційні будматеріали, вікна із склопакетів, індивідуальні системи опалення, лічильники і терmostати в кожної кімнаті, економні лампи, автоматичне вимкнення світла при відсутності жильця тощо). — Економія води, впровадження систем по очищенню стоків (лічильники, відмова від щоденної зміни рушників та постільної білизни, використання безфосфатних миючих засобів). — Зменшення кількості сміття, його диференціація та повторна утилізація. — Вилучення з ужитку матеріалів, що не розкладаються (целофанові кульки, одноразовий посуд). — Приготування їжі із здорових продуктів від локальних виробників, уникнення фасованих продуктів в пластикових упаковках. — Інформування гостей про основні екологічні заходи, що впроваджуються закладом. — Друкування буклетів з макулатури.

Планування туристичної діяльності. Обмеження кількості відвідувачів практикується у світовій туристичній індустрії не тільки на території природних, а й урбаністичних та історичних об'єктів. В основі цього підходу є визначення чітких, науково обґрунтованих лімітів, що базуються на пропускній здатності тих чи інших туристичних об'єктів та рекреаційній ємності природних комплексів.

У деяких країнах поряд із обмеженням кількості відвідувачів впроваджується висока плата за перебування на території природоохоронних об'єктів та країни загалом. Так, в Гімалаях на початку 1990-х років було ухвалено рішення про зростання оплати дозволу сходження на Еверест [10, с. 165]. Більшість національних парків та заповідників в Україні мають встановлену плату за вхід чи в'їзд на свою територію, однак зазвичай вона є символічною і не покриває затрат, пов'язаних із усуненням наслідків перебування туристів. Яскравим прикладом є екологічний збір із транспортних засобів при в'їзді на територію Шацького НПП (по трасі Львів–Брест).

Досить поширеним у світі є метод «відтягування» туристів від особливо цінних природних територій є створення різноманітних додаткових атракцій. Наприклад, при садибах більшості природоохоронних об'єктів створюють візит-центри. Тут створені комфортні умови відпочинку, організовуються перегляди фільмів про природу парку, тематичні виставки та експозиції, можна придбати карти, путівники та іншу літературу. Для багатьох туристів наявність таких об'єктів з відповідними комфортними умовами знімає необхідність витрачати зайві зусилля для відвідування віддалених природних територій.

Інший шлях — створення приватних екологічних ферм з розведення місцевих чи екзотичних видів тварин (ігуан, бізонів, черепах, антилоп, хутрових звірів, крокодилів, змій, страусів тощо) або вирощування рослин. Більшість з них крім продажу продуктів власної діяльності, займається організацією екскурсій [10, с. 170]. Страусові ферми на сьогодні є досить популярними і в Україні.

В біосферному заповіднику «Асканія-Нова» у літній період, коли заборонені екскурсії в степ на спеціальних автомобілях, туристи обмежуються відвідуванням зоопарку та дендропарку і залишаються цілком задоволеними.

Розбудова туристичної інфраструктури. Розвиток інфраструктури туризму передбачає, в першу чергу, прокладання мережі доріг та будівництво об'єктів розміщення і харчування.

Інженерні споруди в ідеалі не повинні порушувати природну екосистему. Дороги й стежки повинні бути непомітними, відповідати контурам даної місцевості, а не перетинати її прямо. Тому їх варто прокладати по балках, між деревами, пагорбами й іншими елементами ландшафту [5].

Проекти доріг повинні передбачати невеликий скат і належний дренаж, щоб звести до мінімуму ерозію ґрунту.

Додаткове облаштування туристичних маршрутів (штучне покриття, східці, перила, оглядові майданчики, місця для вогнищ, смітники, біотуалети, інформаційні та заборонні знаки тощо) дозволить з одного боку підвищити їх пропускну спроможність, а з іншого — уникнути неорганізованого пересування туристів по території.

Транспортні перевезення. Використовуються такі види транспорту, які завдають найменшої шкоди природному довкіллю. Це може бути транспорт з ефективнішим використанням енергії і зменшеною кількістю шкідливих викидів, який працює на альтернативних, екологічно чистих джерелах енергії (електродвигун, сонячні батареї), а також нетрадиційні засоби пересування — кінні візки, велосипеди (використовуються на невеликих дистанціях).

Здійснення міжнародних автомобільних подорожей вимагає від перевізників дотримання жорстких екологічних вимог до рухомого складу. У Європі за ініціативою

Європейської конференції міністрів транспорту введено стандарт «Зелений автомобіль», у відповідності до якого норми токсичності вихлопних газів не повинні перевищувати певних параметрів, рівень шумів — 78–80 ДБА [11, с. 177]

Для здійснення економії паливних ресурсів та зниження викидів в атмосферу перспективним напрямом є впровадження дизельних двигунів, які є економічнішими на 20–30 %, а токсичність відпрацьованих газів значно менша. Зниження токсичності відпрацьованих газів на транспорті досягається технічними рішеннями: встановлення нейтралізаторів та каталізаторів відпрацьованих газів, фільтрів тощо.

Провідні світові авіакомпанії починають все частіше віддавати перевагу типам лайнерів, що максимально відповідають вимогам захисту довкілля. Зокрема, використання «Бойнга 737» з двигуном, що має подвійну камеру згоряння дозволило на 40 % знизити шкідливі викиди в атмосферу [11, с. 138].

Екологізація круїзного бізнесу відбувається шляхом обладнання кораблів системами очищення води та печами для спалювання відходів, часом з'єднаними з генераторами, що дає змогу використовувати енергію від спалювання [10, с. 171].

Заклади розміщення і харчування. Серед різноманітних видів закладів розміщення перевага надається малій нічліжній базі. До неї належать приватні оселі, пансіонати, бунгало, кемпінги і невеликі готельні підприємства. Особливе значення має гармонійне вписання цих об'єктів у довкілля, без нанесення йому шкоди.

Завдяки об'єднанню зусиль кількох найбільших світових готельних комплексів виникла організація «Міжнародні екологічні ініціативи готелів» (International Hotel Environment Initiative). Ця організація займається серед іншого видавництвом екологічного порадника для працівників готелів та спеціального журналу, організовує спеціальні навчання та конференції, публікує звіти та здійснює промоцію найновіших досягнень у сфері екологізації готельних послуг [13, с. 40].

На сьогодні в світі надзвичайно популярною є концепція так званих екологічних готелів. Екологічні готелі мають на меті зберігати здоров'я гостей, раціонально використовувати природні ресурси та позиціонують себе як такі, що несуть відповідальність за вплив підприємства на навколоишнє природне середовище. Такі готелі, згідно з європейськими стандартами повинні відповідати наступним вимогам:

- мати систему екологічно чистого опалення;
- власні очисні споруди стічних вод;
- проводити класифікацію всіх відходів;
- використовувати електрику, що виробляється за допомогою безпечного для навколошнього середовища палива;
- для освітлення застосовувати економічні лампи;
- готувати їжу з екологічно чистих продуктів, інколи навіть вирощених на спеціально відведеній території закладу [8].

Ще одним ефективним методом є програми екологічної сертифікації та екологічного маркування, в яких туристичні об'єкти і заклади беруть участь на добровільних засадах. Кількість таких програм щороку збільшується. Система екологічного маркування (eco-labeling) взагалі та екологічного маркування туристичної діяльності зокрема є дієвим інструментом маркетингу, що сприяє як розвитку туристичного бізнесу, так і збереженню довкілля.

Сертифікація запроваджується як на національному, так і на міжнародному рівнях організаціями туризму, сертифікації або транснаціональними операторами туристичного бізнесу. На сьогодні національні системи екологічної сертифікації розроблено більше, ніж у 30 країнах [3].

Таблиця 3
Найбільш відомі системи екологічної сертифікації в туризмі [3]

Назва	Регіон	Сфера застосування
VISIT	Європа	Заклади розміщення, туристична інфраструктура та туроператори
Блакитний прапор Blue Flag	Міжнародний	Пляжі та рекреаційно-оздоровчі пункти
Зелена куля Green Globe 21	Міжнародний	Місцеві громади, місця розміщення, туристичні принади, туристичні оператори та їх офіси
Milieubarometer	Нідерланди	Кемпінги, молодіжні гуртожитки та парки відпочинку
Legambiente Turismo	Італія	Заклади розміщення: готелі та кемпінги

Перші кроки в напрямку екологічної сертифікації у туристичній сфері зроблено і в Україні. Так, в 2010 році з ініціативи Міжнародної благодійної організації Інформаційний центр «Зелене досьє» та Radisson Blu Hotel було проведено всеукраїнський конкурс для найбільш дружніх до довкілля готелів [8]. У визначенні переможців еко-конкурсу, зокрема, враховувалися: енергоощадність, економія водних ресурсів, забезпечення гостей органічними продуктами харчування, застосування засобів для мийки та чистки без шкідливих для природи компонентів, проведення просвітницьких заходів для відвідувачів. Найкращі готелі отримали сертифікати та відзнаку, які зможуть використовувати для промоції на туристичному ринку протягом двох років. За результатами I етапу конкурсу «зелений» сертифікат 1 ступеня отримало кнайп-кафе «Купідон» у Києві, «блакитні» сертифікати 2-го ступеня — турготель «Косів» та приватна садиба «Живиця» на Івано-Франківщині. Ще один з перших переможців — Бутік&Готель «Сезони SPA», у Кончі-Заспі. Конкурс буде продовжено і в 2011 році.

В Україні також діє система екологічної сертифікації агроосель «Зелена садиба», що розроблена експертами всеукраїнської Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму та громадським науково-природоохоронним центром «Незалежна служба екологічної безпеки», із залученням фахівців із Польщі [3]. Знак «Зелена садиба» надається агротуристичним садибам, які відповідають вимогам визначених нормативів. Знак має три рівні якості, від першого (найнижчого) до третього (найвищого) і надаватиметься терміном на 2 роки. Нормативи містять 12 критеріїв: довкілля, садиба; кімнати; продукти; раціональне використання водних ресурсів; раціональне використання електроенергії та палива; обмежене використання побутових хімічних засобів; туристична інформація; транспорт; рекомендована туристична діяльність; підтримка народних традицій; досвід роботи.

Таким чином, з усього вищесказаного можна зробити ряд висновків:

1. Вплив туристичної діяльності на довкілля має глобальний характер і при нинішніх темпах використання туристичних ресурсів може привести до незворотніх надслідків. Туризм у масових масштабах становить серйозну загрозу для довкілля, впливаючи як на окремі компоненти довкілля (повітря, воду, ґрунт, живу природу), так і на екосистеми

і ландшафти в цілому. Реальний ступінь цього впливу важко адекватно оцінити, оскільки в багатьох випадках він залишається прихованим.

2. Різні види туристичних занять мають неоднаковий вплив на довкілля (від незначного до дуже сильного). Це необхідно враховувати при плануванні туристичної діяльності, роблячи ставку на так звані «м'які» види туризму (сільський туризм, екотуризм) на противагу традиційним.

3. Розвиток туризму на сучасному етапі повинен базуватися на основоположних принципах сталого розвитку, що передбачає раціональне використання природних ресурсів і зменшення шкоди для довкілля. Екологізація повинна стосуватися всіх складових туристичної індустрії (і в першу чергу транспорту і сфери гостинності).

4. Дієвим механізмом екологічного управління в туризмі є добровільна екологічна сертифікація і маркування туристичних послуг, що дозволяє їх виробникам підвищити свою конкурентоздатність і одночасно сприяти збереженню довкілля

Література

- Громадська організація Івано-Франківська регіональна фундація «Карпатські стежки» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [www.URL:
http://www.stezhky.org.ua/?m0prt=73](http://www.stezhky.org.ua/?m0prt=73).
- Дмитрук О. Ю.* Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту і маркетингу [Текст] : навч. посібн. / О. Ю. Дмитрук. — К. : Альтерпрес, 2004. — 192 с. : іл. — ISBN 966-542-219-7.
- Екологічна сертифікація садиб — міжнародний досвід маркетингу [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Спілки сприяння розвитку сільського туризму в Україні. — Режим доступу [www.URL:
http://www.greentour.com.ua/ukrainian/green/inter/](http://www.greentour.com.ua/ukrainian/green/inter/).
- Зінько Ю.* Туризм в Карпатському регіоні: шанси і загрози для природного середовища [Текст] / Ю. В. Зінько // Географія і туризм: європейський досвід / Матеріали міжнародної наукової конференції. Частина друга. — Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. — С. 10–18.
- Косолапов А. Б.* Теория и практика экологического туризма. [Текст] : учебн. пособ. / А. Б. Косолапов. — М. : КНОРУС, 2005. — 228 с. — ISBN 5-85971-136-0.
- Кучинська І. В.* Екологічні аспекти розвитку туризму на природоохоронних територіях [Текст] / І. В. Кучинська // Збірник методичних матеріалів з питань природно-заповідної справи: навч. посіб. / За матеріалами конференції «Національні природні парки в системі екомережі: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку», присвячений 10-річчю від дня створення Яворівського національного природного парку. — К. : ПРООН в Україні, 2009. — С. 131–136.
- Мальська М. П., Худо В. В.* Туристичний бізнес: теорія та практика [Текст] : навч. посіб. / М. П. Мальська. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — С. 42–60. — ISBN 978-966-364-550-6.
- Римарева Л.* Екологічні готелі — інноваційна концепція гостинності [Електронний ресурс] / Л. Римарева, О. Натягла // Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації / Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет — конференції (9–10 грудня 2010 року, Україна, м. Тернопіль). — Ч. 2. — С. 157–159. — Режим доступу: [www.URL:
http://confiapi.vt.ua/_ld/0/11_Zbirnyk_teze_ico.pdf](http://confiapi.vt.ua/_ld/0/11_Zbirnyk_teze_ico.pdf).
- Рожко І. М.* Екологічні проблеми рекреаційного використання Чорногірського масиву Українських Карпат [Текст] / І. М. Рожко, І. Б. Койнова, В. П. Матвіїв // Наукові дослідження на об'єктах природно-заповідного фонду Карпат та стан збереження природних екосистем в контексті сталого розвитку. — Яремче, 2005. — С. 157–161. — ISBN 966-7524-50-7.
- Смаль В.* Туризм і сталий розвиток [Текст] / В. Смаль, І. Смаль // Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна. — 2005. — Вип. 32. — С. 163–173. — ISSN 0201-758, 0206-5657.
- Фастовець О. О.* Організація транспортних подорожей і перевезень туристів [Текст] : навч. посіб. / О. О. Фастовець. — К., 2007. — 233 с. — ISBN 966-7849-24-4.
- Храбовченко В. В.* Экологический туризм [Текст] : учеб.-метод. пособ. / В. В. Храбовченко. — М. : Фінанси и статистика, 2003. — 208 с. — ISBN 5-279-02528-3.
- Zaręba D.* Ekoturystyka [Текст] / Dominika Zaręba. — Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2008. — Wyd. 2 zm. — 176 s., il. bibliogr. — ISBN 978-83-01-14840-9.

-
14. Krzymowska-Kostrowicka A. Geoekologia turystyki i wypoczynku [Текст] / Alicja Krzymowska-Kostrowicka. — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. — 238 s. : il. — ISBN 83-01-12373-7.
15. UNWTO Tourism Highlights: 2010 Edition [Електронний ресурс] : офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. — Режим доступу: www.URL:<http://www.unwto.org/facts/menu.html>.

Кучинская И. В. Бомба М. Я.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Обобщены и систематизированы материалы по экологическим проблемам туризма, в том числе на примере Украины. Рассматриваются основные негативные последствия влияния туризма на отдельные компоненты окружающей среды. Определены главные направления и конкретные шаги по экологизации туристической сферы с использованием мирового опыта.

Ключевые слова: туризм, устойчивое развитие, экологические проблемы, рекреационная нагрузка, окружающая среда, туристическая индустрия, экологическая сертификация.

Kuchynska I. V., Bomba M. Ya.

ENVIRONMENTAL PROBLEMS OF TOURISM ACTIVITIES AND WAYS OF THEIR SOLUTION IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article summarized information about the environmental problems of tourism in the world and in Ukraine. The main negative impacts of tourism on the all components of environment are considered. The key directions and specific steps of greening the tourism industry are determined based on world experience.

Keywords: tourism, sustainable development, environmental issues, recreational pressure, environment, tourism industry, ecological certification.

УДК 599.323.2

Зайцева Г. Ю.

РОЛЬ ПРИРОДООХОРОННИХ АКЦІЙ В ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Важливим напрямком формування екологічної свідомості людей є екологізація освіти. Одним із її шляхів є залучення школярів і студентів до природоохоронних еколого-просвітницьких акцій. Такі акції розширяють світогляд людей на природне довкілля і дають можливість побачити навколошнє середовище з біоценотичної точки зору, а також впливають на оптимізацію взаємовідносин суспільства і природи.

Ключові слова: екологізація освіти, природоохоронні еколого-просвітницькі акції, екологічні знання, біоценотизм, екологічна свідомість.

Споживацьке ставлення до природи і сприйняття довкілля з позицій антропоцентризму призвели до його значної антропогенної трансформації. Впродовж тривалого часу в освітній традиції також домінував антропоцентризм. Тому одним із чинників, що значною мірою впливає на поглиблення сучасної глобальної екологічної кризи, є, власне, недостатня екологічна спрямованість освітнього процесу. З цієї причини, важливим напрямком розвитку гармонійних відносин між людиною і природою є формування екологічної свідомості і цілісного екологічного світогляду на основі екологізації освіти, особливо у загальноосвітній і вищій школі. Одним із шляхів підвищення екологічної свідомості школярів і студентів є залучення їх до природоохоронних еколого-просвітницьких акцій, які мають на меті не тільки поглиблення суто біологічних знань, а й розвиток етичного ставлення до природи.

Сучасний низький рівень екологічної освіти в навчальних закладах зумовлений невеликою чисельністю підготованих викладацьких кадрів, невідповідною базою для проведення практичних занять з екології, відсутністю спеціальної програми, згідно якої навчальний процес доповнювали би елементи екологічного виховання. Курси з охорони природи, які існують у ВНЗ, а також елементи екології в шкільній програмі, не відповідають вимогам сьогодення, здебільшого констатуючи проблеми і не наводячи конкретних пропозицій щодо їх розв'язання [2, с. 19].

Екологізація освіти спрямована на здобуття фундаментальних екологічних знань, а також екологічну підготовку, екологізацію спеціальних навчальних дисциплін і екологічне просвітництво. Найпоширенішою формою екологізації освіти є насичення її дисциплінами природничого циклу, але такий підхід не виправдовує себе в системі формування екологічного світогляду. Екологізація повинна орієнтуватись на активну взаємодію людини з природою, побудовану на науковій основі, на оцінюванні людини себе як частини природи, тобто на засадах біоценотизму. У біоценотизмі всі живі істоти сприймаються як цінності самі по собі й незалежно від людських інтересів, на відміну від антропоцентризму, який розглядає людину як центр світобудови, чиї цінності, потреби й інтереси мають абсолютну значимість [5, с. 45]. Тому важливим аспектом екологізації освіти є формування екологічного світогляду і гуманістичного ставлення людини до природного довкілля, що базується на принципах екологічної етики [2, с. 20].

Метою нашої роботи є аналіз роль природоохоронних еколого-просвітницьких акцій в екологізації освіти на прикладі загальноосвітньої і вищої школи.

Підґрунтам для охоронної діяльності є наукові знання, отримані впродовж моніторингу окремих видів чи екосистем загалом. А її результатом є прийняття відповідних постанов на державному рівні й проведення конкретних заходів щодо збереження видів чи екосистем на регіональному рівні. Проміжною ланкою у цьому процесі є еколого-просвітницька природоохоронна діяльність, яка формує екологічну свідомість суспільст-

ва. Екологічна свідомість — це усталена система уявлень про стан природного довкілля, здатність до адекватного розуміння зв'язків між людиною та природою і використання екологічних знань у всіх сферах практичної діяльності. Науковий світогляд впливає на формування екологічної свідомості лише через системи екологічних освіти та виховання [5, с. 76]. Природоохоронні еколого-просвітницькі акції займають важливе місце у її формуванні та сприяють обґрутованому раціональному природокористуванню і взаємодії з довкіллям [6, с. 56]. Ознайомлення людей з особливостями життєдіяльності окремих видів (наприклад, ссавців чи дерев), їхніми взаємозв'язками в екосистемах та факторами їх уразливості спрямоване на підвищення екологічної свідомості суспільства.

Природоохоронні акції виконують такі завдання:

- просвітницьке — забезпечують людей науково-популярною інформацією про тварини і рослини природного довкілля;
- екологічне — знання про життєдіяльність окремих організмів у природі дозволяє зрозуміти їхню роль в екосистемах, а також важливість їх численних взаємозв'язків;
- природоохоронне — розуміючи важливе значення кожного організму в структурі екосистеми, очевидним стає збереження не тільки окремих вразливих видів, а й середовища їх існування, і, відповідно, впровадження природоохоронних заходів на таких територіях.

У рамках Бернської конвенції про охорону видів дикої флори та фауни і природних середовищ їх існування у Європі, ефективним засобом охорони видів є збереження біотопів, у яких вони мешкають [7, с. 10]. Для багатьох лісових тварин важливим є збереження природних повноцінних великих лісових масивів, які забезпечують їх достатньою кількістю кормів і захистків. Відповідно, такі методи охорони сприятимуть збереженню поширеніх і рідкісних видів лісових дерев. Але в умовах сучасної значної антропогенної трансформації і виробничого використання лісів України, такий підхід є найменш вірогідним для впровадження. А особливо на територіях значного сільського й лісового господарювання, таких, наприклад, як Львівська область. Тому дієвішими є локальні акції щодо підтримання стабільності популяцій окремих лісових видів рослин і тварин, вразливих до антропогенного тиску [1, с. 8].

Прикладом таких природоохоронних акцій є акції щодо розвішування штучних гніздівель (шпаківні, синичники). На нашу думку, їхня наявність штучних гніздівель у біотопі має важливіше значення для підтримки стабільності популяцій лісових видів птахів і ссавців [3, с. 158]. Забезпечення тварин штучними гніздівлями допомагає їм пристосуватися до новостворених або трансформованих біотопів, особливо там, де є нестача деревних порожнин. Штучні гніздівлі, розвішані у лісі, підвищують потенційну «місткість» біотопу [1, с. 25].

Впродовж 2007–2010 років нами було проведено екологічні акції «Будиночок для вовчка» щодо розвішування штучних гніздівель на території Хмельницької області за допомогою співробітників й студентів Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Штучні гніздівлі виготовляють студенти, а потім розвішують їх на стаціонарних ділянках у лісі. Протягом року заселення їх тваринами перевіряла ініціативна група студентів і науковців. Ключовим об'єктом акції були вовчки — група лісових гризунів, які будуть свої гнізда в дуплах, а також охоче заселяють штучні гніздівлі. Вовчки є модельними об'єктами для численних природоохоронних акцій на території Європи і загалом відіграють важливу роль при розбудові екологічної мережі [1, с. 60]. Тому акція «Будиночок для вовчка» поєднувала у собі наукові (проведення моніторингу вовчків) й еколого-освітні цілі.

Прикладом екологічної акції, спрямованої на учнів загальноосвітньої школи, є акція «Знайомі незнайомці», присвячена лісовим деревам. Вона була проведена серед учнівсь-

кої молоді у кількох загальноосвітніх школах Яворівського району Львівської області (головним чином у населених пунктах, прилеглих до території Яворівського національного природного парку). Метою акції було поглиблення знань учнів про деревні рослини, їх походження і значення в природі та житті людини, розвиток пізнавального інтересу, виховання народних традицій бережливого ставлення до природи. Ключовими об'єктами акції були поширені і рідкісні види дерев, що ростуть на території Західної України, а також українські дерева-символи, такі як дуб, калина тощо. Учні розповідали про найпоширеніші дерева та їх користь для людини, також взяли участь у конкурсах та змаганнях: «Стежина лісовика», «Кольоровий дош», «Дерево-синоптик», «Четвертий зайвий». Під час акції учні отримали наукові знання про конкретні види лісових дерев, також участь в акції сприяла розвитку їх загальної пізнавальної здібності і екологічної свідомості.

Результати природоохоронно-просвітницької діяльності засвідчили, що активні форми екологічної освіти, зокрема, організація і участь у різноманітних екологічних акціях, є дієвішими в аспекті розвитку екологічного світогляду. Залучення студентів до виготовлення і розвішування штучних гніздівель, а школярів — до пізнання деревних рослин, сприяє розвитку їх екологічної свідомості. Особиста участь у природоохоронній діяльності формує активну соціально-екологічну позицію. Також позитивним явищем є поширення екологічної і біологічної інформації у колі знайомих, що є важливим, оскільки в основі екологічної свідомості завжди лежить певний рівень біологічних знань [4, с. 41]. Ознайомлення із життєдіяльністю лісових ссавців, а також особливістю росту і розвитку дерев, розширює знання учасників акцій про роль видів у підтриманні стабільності лісової екосистеми. Зокрема, потрібність і результативність розвішування штучних гніздівель для лісових тварин спровокає позитивне враження на учасників акції і підтверджує доцільність їх роботи. Крім того, екологічні акції активізують увагу громадськості та державних органів управління до важливих екологічних проблем окремих територій.

У результаті проведеної роботи ми дійшли висновку, що природоохоронні акції розширяють світогляд людей на природне довкілля і дають можливість побачити лісову екосистему з біоценетичної точки зору. Також вони сприяють формуванню конкретних еколого-біологічних знань, які є основою екологічної культури і екологічного мислення. Природоохоронні акції значною мірою впливають на оптимізацію взаємовідносин суспільства і природи, тому їх роль в екологізації освіти безумовно є важливою.

Література

1. Bright P. The dormouse conservation handbook [Текст] / P. Bright, P. A. Morris, T. Mitchell-Jones. — English Nature, 2006. — 74 р.
2. Воронцова І. А. Формування природоохоронного світогляду у шкільної та студентської молоді [Текст] / І. А. Воронцова, С. В. Влащенко, С. В. Разметаєв. // Екологічний вісник. — Березень-квітень, 2010. — № 2 (60). — С. 19–20.
3. Зайцева Г. Динаміка заселення деревнimi тваринами штучних гніздівель на території Кам'янецького Придністров'я [Текст] / Зайцева Г., Придеткевич С. : збірн. стат. «Раритетна теріофауна та її охорона»; за редакцією І. Загороднюка. — Луганськ, 2008. — С. 157–164.
4. Кагало О. О. Екологічна освіта в Україні — постановка проблем [Текст] // Проблеми і перспективи екологічної освіти: матер. міжнар. наук.-практ. семінару (м. Львів, 11–12 червня 2009 р.). — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. — С. 40–42.
5. Кисельов М. М. Концептуальні виміри екологічної свідомості [Текст] : моногр. / М. М. Кисельов, В. Л. Деркач, А. В. Толтоухов та ін. — К. : Парапан, 2003. — 312 с.
6. Койнова І. Б. Впровадження активних форм екологічної освіти а географічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка [Текст] / І. Б. Койнова, І. М. Рожко / Проблеми і перспективи екологічної освіти: матер. міжнар. наук.-практ. семін. (м. Львів, 11–12 червня 2009 р.). — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. — С. 56–57.

7. Ссавці України під охороною Бернської конвенції [Текст] : збірник статей Праці Теріологічної школи; за ред. І. В. Загороднюка. — К., 1999. — Вип. 2. — 222 с.

Зайцева А. Ю.

РОЛЬ ПРИРОДООХРАННЫХ АКЦИЙ В ЭКОЛОГИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Важным направлением формирования экологического сознания людей является экологизация образования. Один из ее путей — привлечение школьников и студентов к природоохранным эколого-просветительским акциям. Такие акции расширяют мировоззрение людей на природную окружающую среду и дают возможность увидеть ее с биоцентристической точки зрения, а также влияют на оптимизацию взаимоотношений общества и природы.

Ключевые слова: экологизация образования, природоохранные акции, биоцентризм, экологические знания, экологическое сознание.

Zaytseva H. Y.

THE ROLE OF CONSERVANCY ACTIONS IN ECOLOGIZATION OF EDUCATION

The important direction of forming of people ecological consciousness is ecologization of education. Attraction of pupils and students to the nature protection ecological actions is one way of this. Such actions extend the world view of people on a natural environment and are enable to see it from the biocentrism point of view and also influence on optimization of mutual relations between society and nature.

Key words: *ecologization of education, nature protection ecology actions, biocentrism, ecological knowledge, ecological consciousness.*

УДК 796+338.48-52(049.5)

Пітин М. П., Цап'як В. М., Лядик О. І.

ОБГРУНТУВАННЯ МОНІТОРИНГОВОГО ОПИТУВАННЯ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТИВНИЙ ТУРИЗМ»

Обґрунтовано анкету для моніторингу щодо визначення переваг та недоліків викладання фізичного виховання у вищому навчальному закладі економічного профілю.

Ключові слова: анкета, студенти, моніторинг, фізичне виховання.

В останні роки суттєво змінилась структура захворювання студентської молоді, що стало наслідком комплексу зовнішніх факторів, у тому числі і незадовільного процесу фізичного виховання. На загальному тлі погіршення стану здоров'я студентської молоді необхідно змінити пріоритети в завданнях цього процесу, поставивши на перше місце оздоровчу спрямованість на противагу чисельності та масштабності. Однак, існуюча система фізичного виховання у ВНЗ не в змозі вирішити вказану проблему [1, с. 19; 2, с. 209; 6, с. 14].

У науково-методичній літературі за проблематикою фізичного виховання, зокрема фізичної підготовленості студентів, не знайдено об'єктивних даних, що могли б допомогти раціонально побудувати процес здобуття професійно-прикладних знань і навиків у відповідності з набуттям студентами необхідного у їх професійній діяльності рівня фізичної підготовленості. Наукові дослідження Бабюка С., Берестецької І., Хмельницької Г., Бойка Л., Бондарчука Н., Гунько П., Дещаківської С. тільки опосередковано розкривають питання обраної нами проблематики, що підтверджує актуальність дослідження.

Метою роботи є розробка теоретичної бази для проведення моніторингу викладання фізичного виховання у ВНЗ.

Завданнями дослідження є проаналізувати науково-методичну літературу щодо проблематики дослідження та розробити і теоретично обґрунтувати анкету моніторингу викладання фізичного виховання у ВНЗ.

Для з'ясування ситуації, яка склалася у процесі фізичного виховання студентів ЛІЕТу обрано наступний шлях — проведення моніторингу щодо їхнього ставлення до предмету, способу викладання, засобів до покращення діяльності та можливостей фінансового забезпечення найбільш цікавих видів рухової активності.

У спеціально розробленій анкеті, що містила шістнадцять запитань різного змісту, авторами статті зроблена спроба найбільш повного розкриття обраних питань. Зазначимо, що у даній науковій публікації основну увагу буде зосереджено безпосередньо на розробленій анкеті та питаннях, що містилися у ній. Результати проведеного у 2010 році дослідження планується послідовно висвітлити у подальших наукових публікаціях.

Звертаючи увагу на думку опитаних респондентів, необхідно було визначити вік студентів, стать та курс навчання. Зауважимо, що з метою більшої об'єктивності дослідження в анкеті не пропонується вказувати прізвище та ім'я студента. До проведення дослідження будуть залучені виключно студенти денної форми навчання різних курсів (I–IV) Львівського інституту економіки і туризму (III рівень акредитації). Репрезентативна вибірка планована буде складати 80–100 осіб.

Розробляючи анкету для моніторингу викладання навчальної дисципліни «Фізичне виховання і спортивний туризм» у Львівському інституті економіки і туризму автори керувалися основними положеннями соціологічної науки. У побудові анкети використано

наступні різноспрямовані за структурою запитання: полярні (шість), відкриті (два), закриті (четири) та напіввідкриті (четири)

Перше запитання анкети «Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що фізична культура і спорт повинна впливати не тільки на фізичний розвиток?» було спробою з'ясувати загальне ставлення студентів до предмету. Це дало змогу визначити, на якому рівні оволодіння знаннями необхідно проводити корекцію ставлення студентів до навчальної дисципліни. Були запропоновані полярні відповіді, тобто «так» або «ні». Друге запитання анкети спрямовувалося на визначення думки респондентів щодо того, які безпосередньо засоби у межах предмету «Фізична культура, спорт і психологічний тренінг» найкраще впливають та розвивають особистість студента. Відповідно до запитання, доцільним було залишити відкритий варіант відповіді. Адже загальновідомо, що у відповідності до становлення та зростання студента відбувається його перетворення на фахівця, що відображається безпосередньо на критичності та вимогливості до окремих аспектів навчання.

Згідно до професійно-прикладної спрямованості фізичного виховання у межах вищих навчальних закладів майбутнім фахівцям галузей економіки та економічного туризму запропоновано визначити, чи потрібні їм уміння і навички, отримані у процесі навчання з курсу «Фізична культура, спорт і психологічний тренінг». У цьому питанні відповіді були спрямовані не лише на констатацию факту («так» чи «ні»), але і на визначення причин вибору («чому»). Okрім того, запропоновано додатковий варіант відповіді («окремі»), що допомогло студентам об'ективніше висловити свою думку.

Подальші питання поглиблювали попередні. Наприклад, у четвертому питанні анкети «Який вид рухової активності на заняттях «Фізичного виховання та спортивного туризму» Вам найбільш до вподоби?» зроблено спробу визначити найбільш цікаві та емоційно забарвлені вправи та види рухової активності. Це питання поставлене з метою визначення засобів, які сприяють реалізації одного з основних дидактичних принципів — свідомості та активності. Зауважимо, що, на думку багатьох фахівців теорії фізичного виховання, саме вказаний принцип в умовах сьогодення незадовільно реалізується у навчанні старших школярів та студентів. П'яте питання дещо змінило акценти із суб'єктивного ставлення студентів щодо засобів, використовуваних на заняттях, до факторів, які визначають це ставлення. Зокрема, у питанні «Що Вам найбільше подобається на заняттях з "Фізичного виховання та спортивного туризму?"» зроблена спроба диференціювати засоби заняття та інші фактори впливу на думку респондентів. Воно було подано у вигляді напіввідкритого запитання, яке містило такі варіанти відповідей: тривалість і особистість викладача, вправи, що використовуються, навантаження, інше (необхідно було вказати). Це дало змогу не тільки визначити передові ланки складових у навчанні цього предмету, але й опосередковано визначити професійні здібності викладачів вищого навчального закладу. У шостому запитанні, яке, на нашу думку, є логічним продовженням п'ятого — «Що б Ви хотіли змінити у заняттях з "Фізичного виховання та спортивного туризму?"» — зроблена спроба встановити на противагу попередньому запитанню найбільшу проблемну ланку процесу фізичного виховання у цьому Львівському інституті економіки і туризму. Запропоновані відповіді узгоджені з відповідями попереднього запитання. Однак включення такого пункту дозволило визначити силу незадоволення та критики зі сторони учасників процесу фізичного виховання.

Сьомий пункт став переходом до іншого блоку запитань, які включали вивчення можливостей студентів та їхньої активності у діяльності за межами вищого навчального закладу. Запитанням «Чи займаєтесь Ви фізкультурно-оздоровчою діяльністю або спортом поза межами інституту?» встановлювалися чіткі межі оздоровчих та тренувальних впливів на організм студентів. Результати передбачали полярні відповіді. Звісно, що займаючись

двічі на тиждень у межах програмних занять досягнути значного результату у оздоровленні організму важко, що підтверджено науковими даними [2, с. 209; 3, с. 118; 5, с. 146].

Послідовним запитанням стало визначення можливості занять студентів свій у вільний час. Тому восьме запитання анкети було сформульовано так: «Чи погодитеся Ви займатись цікавою для Вас руховою активністю або видом спорту під керівництвом викладача у вільний позанавчальний час чи на вихідних?». Це дало змогу визначити резерви у боротьбі за здоров'я студента, тобто віднайти можливості залучення його до різноманітної рухової активності. Відповіді не тільки констатували факт, але й вимагали роз'яснень позицій респондентів, що забезпечило визначення чинників, які обумовлюють думку опитуваних.

Особливо важливим було визначення платоспроможності студентів щодо цікавих для них фізкультурно-оздоровчих послуг, враховуючи перехід країни до ринкових відносин. Тому поставлено запитання щодо занять, пов'язаних безпосередньо з руховою активністю, за яку вони готові були проводити оплату. Це відкрите запитання, вибір типу якого був обумовлений різноманітними захопленнями студентів на момент вступу до вищих навчальних закладів та розмаїттям новітніх засобів фізичної культури та оздоровлення. Не викликає сумнівів, що, окрім визначення згоди щодо оплати за фізкультурно-оздоровчі послуги, необхідно було дізнатися суму, яку могли б витратити студенти на організовані заняття такого роду. У разі негативної відповіді студентам пропонувалось не відповідати на це запитання або абстрагуватися у виборі.

Низка запитань, що були визначені пізніше, присвячені безпосередньо фізичному стану та ступеню турботи про нього студентів ВНЗ. Запитання «Оцініть власний фізичний стан» дозволило визначити суб'єктивні відчуття студентів щодо власного здоров'я та рівня розвитку фізичних якостей. Адже відомо, що фізичний стан студентів визначає працевдатність в окремих ланках процесу навчання [1, с. 21; 4, с. 105; 6, с. 160]. Пропонувалося кілька відповідей, які відповідають загальноприйнятим нормам. Однак відповідь «дуже низький» не зазначалася, враховуючи аспект самооцінки особистості. У запитанні «Скільки на Вашу думку доцільно приділяти часу на тиждень для фізкультурно-оздоровчої діяльності?» поставлено за мету визначити позиції респондентів стосовно того, скільки часу необхідно приділяти своєму здоров'ю та фізичному стану. Пропонувалися різні варіанти відповідей, які б мали задовольнити студентів. Варіанти кількості разів та тривалості занять коливалися відповідно у межах від 30 до 90 і більше хвилин та від 2 до 5 і більше заняття на тиждень.

Останні запитання анкети були спробою визначити менш вартісні з огляду здоров'я студентів, але важливі безпосередньо для процесу фізичного виховання і спорту у ВНЗ дані. Чотирнадцяте запитання «Чи підтримуєте Ви проведення міжгрупових та групових змагань з різних видів фізкультурно-оздоровчої діяльності?» мало за мету визначення ігрового та змагального компоненту у процесі заняття фізкультурою студентів. Адже ігрова діяльність у достатній мірі поєднує фізичне навантаження, чергування роботи та відпочинку, емоційне забарвлення. У напрямі визначення обсягу роботи організму студента було розроблене п'ятнадцяте запитання «Ви «викладаєтесь» на заняттях з "Фізичного виховання та спортивного туризму"», де варіанти відповіді вказували на прогалини у роботі викладачів. Варіанти відповідей «повністю», «частково», «по можливості», «не викладаюсь» вказували на дотримання і реалізацію дидактичних принципів свідомості і активності, доступності та ін. Останнє запитання (шістнадцяте) стосувалося зворотного зв'язку у процесі викладання курсу «Фізичне виховання та спортивний туризм». Воно стосувалося того аспекту, чи повідомляє студент свого викладача до, під час та після заняття про зміни свого фізичного стану. Відповідно поставлено полярні відповіді.

Таким чином, сформована анкета дозволить з'ясувати ситуацію стосовно процесів викладання дисципліни «Фізичне виховання і спортивний туризм» серед студентів Львівського інституту економіки і туризму. Складено та теоретично обґрунтовано анкету щодо якості викладання дисципліни «Фізичне виховання» у ВНЗ, що дозволить якісно та кількісно оцінити переваги та недоліки роботи викладачів зазначеного курсу.

Вважаємо, що для отримання комплексної оцінки якості викладання дисципліни «Фізичне виховання та спортивний туризм» доцільно провести моніторинг із застосуванням студентів різних курсів та спеціальностей.

Література

1. *Варварук Н.* Формування особистісної компетенції учнівської молоді щодо потреби у веденні здорового способу життя [Текст] // Спортивний вісник Придніпров'я : наук.-теорет. журн. — Дніпропетровськ, 2004. — № 6. — С. 18–21.
2. *Євстратов П. І.* Рівень фізичного здоров'я в залежності від рухової активності студентів [Текст] / П. І. Євстратов, В. Г. Савка // Буковинський науковий спортивний вісник. — Чернівці, 2005. — Вип. 2. — С. 209–211.
3. *Завідівська Н.* Професійно-прикладні основи формування здорового способу життя студентів вищих навчальних закладів економічного профілю [Текст] / Н. Завідівська // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. — Львів : НВФ «Українські технології», 2004. — Вип. 8. — Том 3. — С. 115–121.
4. *Козібродський С.* Ретроспективний аналіз програм фізичного виховання студентської молоді [Текст] / С. Козібродський, О. Вацеба // Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту учнівської та студентської молоді : тези доповідей всеукраїнської наукової конференції. — Івано-Франківськ : ТзОВ «Імста», 2004. — С. 104–107.
5. *Шиян Б. М.* Теорія фізичного виховання [Текст] / Б. М. Шиян, В. Г. Папуша. — Тернопіль : Збруч, 2000. — 183 с.
6. *Щербина В. А.* Фізична культура і біогуманітарна підготовка студентів вузів [Текст] / В. А. Щербина, С. І. Операйлло. — К., 1995. — 208 с.

Питын М. П., Цап'як В. М., Лядык О. І.

ОБОСНОВАНИЕ МОНИТОРИНГА ПО УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЕ «ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ И СПОРТИВНЫЙ ТУРИЗМ»

Обоснована анкета для использования в мониторинге по вопросам преимуществ и недостатков преподавания физического воспитания в высшем учебном заведении экономического профиля.

Ключевые слова: анкета, студенты, мониторинг, физическое воспитание.

Pityn M. P., Tsapyak V. M., Lyadyk O. I.

THE QUESTIONNAIRE IN PHYSICAL CULTURE UNDER THE CONDITION OF UNIVERSITY

The from using in monitoring for defining the advantages and disadvantages in physical culture teaching under the condition of University is presented and proved in this article.

Key words: monitoring, physical culture, the questionnaire, students.

Розділ 9.
АУДИТОРІЯ

УДК 004: [378.147 + 130.2]

Парійчук К. Р.

**ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ СТУДЕНТІВ**

Розглядаються основні методи використання новітніх інформаційних технологій у викладанні гуманітарного циклу дисциплін, зокрема культурології, застосування їх у лекційних матеріалах та самостійній роботі студентів.

Ключові слова: інформаційні технології, культурологічна освіта, візуальний образ, знак, символ, відеореволюція, медіаосвіта, комп’ютерна енциклопедія, семіотичний аналіз.

Парадигма новітньої європейської культури, з її орієнтованістю на слово, звук як форми подання інформації, поступилась місцем зоровому кодуванню. Відроджується той спосіб осмислення образів дійсності, що був природним для первісних людей з їх здатністю одухотворення кожної тілесної форми; для східної людини з її тяжінням до гармонійного синтезування слова, звуку, зображення; для античної людини з її розумінням ідеї, теорії як чистої умоглядності, тобто споглядання тілесних або безтілесних ейдосів; для середньовічної та ренесансної людини, що відкривала у красі візуально явленого божественність будь-якого творіння. Сучасний світовий соціально-культурний простір, у його постмодерністському контексті, утворений безліччю інформаційних потоків, унікальність яких полягає в домінанті їх візуального представлення. Інформаційне суспільство породило бурхливий розвиток різних засобів передачі інформації і способів її візуального представлення. Колosalне збільшення її обсягу й наступальності створило ситуацію «відео-революції», яка вимагає зміни традиційно усталених підходів і у сфері освіти будь-якого рівня.

Дійсно, сьогодні роль візуальних образів стала вирішальною у житті кожного. Професійна сфера буття людини утворюється безліччю схем, таблиць, графіків, «меню», об’яв, конспектів тощо, які управлюють її діями і впливають на кінцеві результати. Телебачення, відео, комп’ютерний продукт має більше освітнього впливу, ніж звичні книга і підручник. Це не повинно сьогодні сприйматись як вади виховання, а як реалії, які треба навчитись спрямовувати у потрібне русло. У сфері споживання вже стало аксіомою не тільки для професіоналів, а й для пересічного покупця те, що ми купуємо не стільки саму реч з певною для нас споживацькою цінністю, а її візуальну вартісність, сформовану рекламними постерами, буклетами, упаковуванням. Сучасні мас-медіа втручаються у наше життя за допомогою агресивних зорових образів, що породжує необхідність активної оборони простору буття людини від цього наступу через вміння правильно читати й декодувати візуальні знаки певного рівня. Буденне життя людини стало більше суспільним, відкритим поглядам інших, що, враховуючи модний культ тіла й молодості, вимагає орієнтуватись у сигналах, які подаються жестами, мімікою, макіяжем, одягом тощо. І нарешті, елітарна художня культура, з якою раніше пересічна

людина зустрічалась у спеціально організованому просторі музею, театру, виставки, тепер сміливо втручається у її життя будь-де: відповідно, вміння інтерпретувати семантику смыслів мистецьких творів стає актуальним не тільки для критика-професіонала. Активний вплив візуальної інформації на свідомість, почуття і поведінку людини — реальність сучасного етапу культурного розвитку.

Не можливо не погодитись з російським філософом, культурологом В. Розіним, який стверджує, що «сьогодні ряд проблем культури і професійного життя просто вимагає спеціальної візуальної освіченості. Більш інтенсивне, а головне масове підключення людини до образотворчого мистецтва, продуктів поліграфічної промисловості, дизайну і графіки, появі нових насичених візуальним матеріалом професій і способів спілкування передбачає зустрічний розвиток здатності людини до візуального сприйняття. У наш час дизайнери, мистецтвознавці, педагоги вважають, що у дітей, в ході виховання, повинна формуватися візуальна установка, особливе ставлення до видимого як тексту, що має ряд значень» [4, с. 41].

Інтерес до психологічних проблем візуального сприйняття виник ще у гештальт-психології. Класичні дослідження Р. Арнхайма надали проблемам відображення видимої дійсності наукової визначеності. Теоретики дизайну розглядають питання зорового середовища та декодування його семантичних значень як визначальне для буття сучасної людини. В. Розін підкреслює, що пропонований теоретиками лозунг «тотальної візуалізації» покликаний впорядкувати, гармонізувати, ущільнити обсяг інформації, що її поглинає сучасна людина; у цьому вони вбачають вихід з «інформаційної кризи», спосіб спрощення й активізації процесу засвоєння понять [4, с. 42]. Для цього є певні підстави: хоча прибічники вербального мислення вважають візуальну мову поверховим способом людської активності, близьким до тваринної, розглядають її не здатною виражати й передавати складні абстрактні поняття, однак є прихильники більш пріоритетної позиції. Відомий психолог Б. Ананьев стверджує, що є підстави вважати зорову систему домінантною для людини, оскільки вона є не тільки могутнім джерелом інформації про оточуюче середовище, але й здійснює зв'язок усіх сигналів, що поступають у мозок, через візуалізацію чуттєвих сигналів, перетворення незримого у зриме. Однак, як довго би не продовжувались суперечки дослідників, вони не знімуть з порядку денного питання актуальності розвитку візуальної грамотності сучасної людини як способу збереження культуровідповідності її життєдіяльності.

Реакцією щодо впливу на людину великої кількості символів ще у 60-ті роки ХХ ст. у США стала концепція «візуальної грамотності», яка була спрямована на навчання дітей невербальним способом комунікації через опанування знаковою системою пластичних мистецтв, фотографії, реклами, коміксу, кіно, телебачення і відео. У той же час, у Європі дидактичний метод семіотичного аналізу аудіовізуальних матеріалів і вербалізації вражень від них став засобом формування критичного мислення по відношенню до атаки з боку засобів масової інформації. Як зазначає Л. Зазнобіна [2 с. 100], вивчення зорових образів в системі програмованого навчання розглядалось, зокрема у Франції, як компонент загальної соціально-культурної освіти, спосіб заличення людини до світової культури, формування адекватності форм і методів навчання сучасній культурно-історичній традиції. Леном Мастерманом (Великобританія) були сформульовані власні дидактичні завдання цього освітнього напрямку, зокрема, навчити учнів здійснювати комунікацію усіма невербальними засобами (пластичними, візуальними, мімічними, жестовими тощо), сформувати критично інтерпретувати зміст візуальних повідомлень, інтегрувати потенціал інформаційних технологій у навчальний процес. Тоді з'явилося визначення медіаосвіти у матеріалах ЮНЕСКО як «навчання теорії і прак-

тичним умінням для оволодіння сучасними засобами масової комунікації, що розглядається як частина специфічної і автономної сфери знань у педагогічній теорії і практиці, яку слід відрізняти від використання ЗМІ у викладанні інших сфер знання» [2, с. 108]. Ми поділяємо точку зору Л. Зазнобіної щодо того, що «завдання медіаосвіти легше досягаються не у вигляді самостійного курсу, а при вивченні тих чи інших дисциплін, тобто через інтегрування медіаосвіти з базовою» [2, с. 110]. Взагалі, тенденція до освітньої інтеграції, уникання відмежування окремих сфер знання не тільки повністю відповідає цілісності, взаємопов'язаності сучасної культурно-історичної картини світу, але й сприяє формуванню адекватного культуровідповідного системного мислення людини. На наш погляд, культурологічні курси у вищій школі як раз дозволяють реалізувати багатовекторність вищезазначеної мети у збереженні гармонійної рівноваги між процесом залученням до цінностей світової культури, розвитком адекватних історичному часові способів мислення через методи і форми відповідні цьому часові, а також зв'язком з віковими особистісними і соціальними потребами, тобто у підсумку забезпечує повноцінну інкультурацію людини.

Активному використанню інформаційних технологій у культурологічній освіті студентів перешкоджають певні об'єктивні причини, зокрема, відсутність відповідної матеріальної бази у більшості вузів, а також і суб'єктивні:

- недооцінка впливу візуальної інформації на студента, погляд на неї скоріше як гальмуючий розвиток особистості, недолік масової культури;
- консерватизм викладачів гуманітарних дисциплін, особливо щодо сучасних технічних засобів;
- орієнтація на традиційну авторитарну фронтальність передачі інформації «від викладача до студента», без посередників;
- уникання можливої поліфонічності поглядів на інформацію, критичного її осмислення, яке виникає лише за умови існування декількох її джерел;
- відсутність відповідних знань у викладачів-гуманітаріїв, особливо щодо користування комп'ютерними технологіями.

ЗМІ вже давно взяли на себе навчальні, просвітницькі функції. Студенти часто є постійними глядачами передач каналу «Discovery», програм циклу «Культура» тощо. Все більше студентів відкривають для себе інформаційний потенціал мережі Інтернет для підготовки дослідницьких проектів. Викладач культурологічних дисциплін повинен активно реагувати на знання, отримані саме з таких джерел інформації, залучати їх до навчального процесу. Продукти так званої «індустрії свідомості» професійно впливають на формування образу світосприйняття свого глядача: розробкою методів й засобів впливу займається колosalна армія спеціалістів різного профілю. Тому, у викладанні необхідно використовувати їх потенціал з метою організації діалогу різних культурних традицій, залучення майбутнього фахівця до багатобарвного арсеналу буттєвих смислів людської творчості. І, безумовно, формувати критичне мислення щодо пропонованих поглядів на базі розуміння їх семантичного контексту.

Одним з напрямків формування культурологічної освіти студента є забезпечення його повноти і системності через використання дидактичних можливостей культурологічних комп'ютерних енциклопедій. Постійне звертання до програмних продуктів «Шедеври архітектури» («New Media Generation»), «Шедеври музики» («Кирилл и Мефодий») дозволяє залучити значний за своїм обсягом і в той же час систематизований масив культурологічного знання, представлений до того ж у візуалізований формі із активізацією усіх можливих засобів впливу на сферу чуттєвого переживання образів художньої творчості.

Проблемна культурологічна лекція організовується навколо її основного ядра — моделі картини світу певної історичної доби і місця людини у ній. Одним зі способів моделювання цієї картини стає органічне включення аудіовізуальної інформації з комп'ютерної енциклопедії в структуру навчальної лекції, що дозволяє через неї забезпечити якісні зрушення у сприйнятті студентами навчальної мети. Позитивний потенціал інформації пов'язаний із інтегруючим одночасним впливом зорових образів, музики, слова, а також способу подачі, звичного для сучасної молодої людини. Спеціально вибудувані, сфокусовані ланцюжки аудіовізуальних повідомлень невеликої тривалості спрямовані на вирішення таких педагогічних завдань, які неможливі або складні у їх вербальному представленні [5, 45]. Органічно включені у технологічну канву роботи викладача, подібні елементи дозволяють суттєво розширити й посилити дидактичні можливості традиційної педагогічної технології, за рахунок активізації образно-емоційної сфери цілеспрямовано коригувати чисто вербального навчання.

Важливим моментом є також можливість педагогічного керівництва процесами сприйняття навчального матеріалу й уваги. Відкриваються умови для оволодіння культурологічною інформацією, а також цілеспрямованого формування механізмів розумової діяльності як у абстрактно-логічній формі, так і образній. Дослідження російських педагогів показали, що відсоток тих, хто уважно сприймає навчальний матеріал в аудиторії, більше у випадку використання аудіовізуальної інформації; через рік саме такі студенти відтворювали засвоєну інформацію більше ніж на 60 % [1, с. 43]. Останнє дозволяє стверджувати, що аудіовізуальний виклад інформації має переваги, оскільки включає у систему запам'ятовування образну і емоційну пам'ять, в якій матеріал зберігається значно довше, ніж у словесно-логічній.

Самостійна дослідницька робота студентів організується також через активізацію інформаційного потенціалу комп'ютерної енциклопедії. Вікно «Список пам'яток» уможливлює індексний пошук і сортування за різними параметрами: історичний період, стиль, автор, назва, розташування; вікно «Карта»:

- уявлення про місцезнаходження тієї чи іншої пам'ятки; вікно «Музичні інструменти»;
- прослуховування їх різнохарактерногозвучання. Самостійна робота студентів з використанням комп'ютерних енциклопедій забезпечує оволодіння навичками інформаційного пошуку як необхідного компоненту дослідницької роботи і передбачає такі етапи (за Е. Полат) [3, с. 39]:
 - визначення предмету інформаційного пошуку як для окремого студента, так і для навчальної групи;
 - упорядкування рекомендованого списку інформаційних засобів, якими можливо користуватись під час пошуку;
 - визначення можливої пошукової стратегії (етапності пошуку інформації з визначенням проміжних результатів);
 - консультування з боку викладача на всіх етапах роботи щодо пошуку, обробки та оформлення результатів пошуку.

Комп'ютерні енциклопедії використовуються також на всіх етапах моніторингу результативності процесу культурологічної освіти студента. Пропоновані ними засоби дозволяють швидко і творчо перевірити не просто формальні знання студентів (що не може розглядатись як пріоритет при оцінюванні культурологічних знань), а активну здатність вступати у діалогову взаємодію з іншими культурними традиціями, інтерпретувати їх смисли, «вживатися» у світ їх цінностей. Якщо гра-тест з програмного продукту «Шедеври музики» орієнтована на уміння за певним музичним уривком пізнати

автора і назву твору, то тестові завдання програмного продукту «Шедеври архітектури» передбачають якісно інший рівень оцінювання. Пропонується видалити на деформованих зображеннях архітектурних ландшафтів близько 6 нехарактерних елементів, які відносяться до інших архітектурних стилів; 10 рівнів складності дозволяють вибирати адекватний ступеню підготовленості студента, а також підніматися або опускатися рівнем вище або нижче.

Якщо комп’ютерні енциклопедії дозволяють формувати відповідні віковим та субкультурним особливостям методи культурологічної підготовки студента, то завдання формування інтерпретативних умінь вирішується використанням у навчальному процесі програмного продукту «Art Rageous! The Amazing World of Art» компанії «Soft Key». Останній вміщує як мистецьку енциклопедію, віртуальний музей «Gallery», так і унікальний пакет завдань для розвитку візуального сприйняття, що розглядається як засіб інтерпретації смыслів текстів культури. Завдання на образне просторове мислення пропонуються з монітору візуально, а не словесно, що уможливлює подолання недоліків вербального опанування зазначеними уміннями.

Опитування студентів Львівського інституту економіки і туризму показало, що 87 % респондентів позитивно ставляться до пропонованих технологій, оскільки вважають їх адекватно звичним для них способам отримання інформації. Можна тільки із жалем констатувати відсутність подібних українських програмних продуктів, на які так чекає сучасна молодь і які є вкрай необхідними після запровадження МОН курсу «Історія української культури» як нормативної дисципліни.

Зазначимо, що запропоноване застосування інформаційних технологій у культурологічну освіту дозволить:

- подолати недоліки вербалізму, зменшити відрив навчальних знань від їх емоційно-ціннісного змісту;
- включити позанавчальну інформацію у систему знань, які формуються в вузівській аудиторії;
- розвивати уміння інтерпретувати візуальну інформацію у відповідності до особистісної позиції;
- отримати навички критичного осмислення візуальної інформації, її систематизації і трансформування;
- переводити візуальну інформацію у вербальну знакову систему і навпаки з метою розширення способів комунікації;
- реалізовувати потенціал інтерактивності як способу забезпечення реального комунікативного взаємозв’язку;
- сприймати наявні альтернативні точки зору і обґрунтовувати своє ставлення до кожної з них;
- встановлювати взаємозв’язки між різними елементами й потоками інформації з метою формування цілісної картини світу.

Інтеграція культурологічної освіти з новітніми інформаційними технологіями повноцінно забезпечує виконання актуальної функції підготовки майбутнього професіонала до життя у інформаційному суспільстві.

Література

1. Бордовский Г., Носкова Т., Степанов А. Развивающие возможности аудиовизуальных средств обучения [Текст] // Педагогика. — М., 2006. — № 4. — С. 40–43.
 2. Зазнобина Л. Медиаобразование в школе: как выжить в мире СМИ [Текст] // Человек. — М., 2002. — № 1. — С. 107–113.
-

3. Полат Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования [Текст] : навч. посіб. / Е. Полат. — М. : Вища школа, 2000. — 256 с.

4. Розин В. Визуальное восприятие в современной культуре [Текст] // Alma mater. — 1998. — № 7. — С. 21.

5. Мелещенко О. Комп'ютерні і телекомунікаційні технології як гарант інтеграції журналістики України в світовий інформаційний простір [Текст] : навч. посіб. / О. Мелещенко. — К. : Вища школа, 2000. — 200 с.

Парийчук К. Р.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЕЙШИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ СТУДЕНТОВ

Рассматриваются основные методы использования информационных технологий в преподавании гуманитарного цикла дисциплин, в частности культурологии, их использование в лекционных материалах и во время самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: информационные технологии, культурологическое образование, визуальный образ, знак, символ, видеореволюция, медиаобразование, компьютерная энциклопедия, семиотический анализ.

Parijchuk K. R.

THE USING OF NEWEST INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE STUDENTS LEARNING OF CULTURE SCIENCE

It is showing the basic methods of using new information technologies which used in learning humanitarian discipline. Especially, in culture study. We use the lecture material and the individual work of students.

Keywords: information technologies, learning of culture science., visual appearance, sign, character, videorevolution, mediaeducation, computer encyclopaedia, semiotics analysis.

УДК 37.061:53 [502/504]

Караван Ю. В.

ЕКОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ КУРСУ ФІЗИКИ

Обґрунтовується соціальна необхідність екологізації курсу фізики в вищій школі та роль фізики в формуванні екологічної культури молодого покоління. Показано єдність законів Природи, визначено основні фізичні фактори та параметри природного середовища.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, екологічні фактори, закони природи, фізичні величини, фізичні явища, фізичні параметри.

Розвиток економіки неможливий без науково-технічного прогресу, який, в свою чергу, ґрунтуються на досягненнях природничих наук, в першу чергу, фізичних. Використовувати продукти фізико-технічних розробок приречений сучасний менеджер у будь-якій галузі господарства, зокрема, в туризмі.

Екологічні знання складають сьогодні невід'ємну і важливу компоненту основ фізики та інших природничих наук, які вивчаються в сучасній вищій школі; на їхній базі формується екологічна культура молодого покоління, яка передбачає, зокрема, оволодіння системою знань про фізико-технічні та технологічні аспекти підтримання рівноваги в природі, про способи запобігання її порушенню.

За умов науково-технічного процесу це забезпечує правильний вибір напряму розвитку виробничої діяльності людського суспільства, вибору, в якому будуть приймати участь випускники вищої школи, тобто служить важливим аспектом підготовки молоді до життя та праці [4, с. 40].

Екологічна культура особистості передбачає наявність у людини певних знань і переконань, готовності до діяльності, а також його практичних дій, які узгоджуються з вимогою бережного відношення до природи.

Вивчення фізичних аспектів екологічних знань веде до поглиблення та розширення знань з фізики, зростанню зацікавленості студентів у предметі, розвиває в них ряд природоохоронних навиків, формує в їхній свідомості наукову картину цілісності природи, сприяє усвідомленню в ній місця і ролі людини, сучасних і майбутніх задач, які повинно вирішувати людство по охороні та раціональному використанню природних ресурсів, їхньому примноженню [2, с. 3].

Основною метою екологічної освіти є [1, с. 301] формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, і з іншого боку, виконує інтегративну роль у всій системі освіти [4, с. 43].

Вихідним положенням вищої екологічної освіти є продовження базової середньої освіти на наступному, більш високому рівні з метою формування у студентів високої екологічної культури, глибоких екологічних знань та біосферного світогляду, підготовка бакалаврів, спеціалістів і магістрів у всіх сферах екологічної практичної управлінської, освітньої та наукової діяльності.

Розвиток вищої екологічної освіти повинен базуватися на комплексному збалансованому поєднанні природного, технологічного, економічного, юридичного і соціокультурного підходів [4, с. 40].

Починаючи з ХХ століття біота суші перестала поглинати надлишок вуглецю з атмосфери [3, с. 112]. Навпаки, вона стала викидати вуглець в атмосферу, збільшуючи забруднення оточуючого середовища, яке здійснюють промислові підприємства. Це

означає, що структура природної біоти суші порушеня в глобальних масштабах. Що стосується всієї біосфери, можна стверджувати, що її сучасний частково забруднений стан оборотний, вона може повернутись в попередній стійкий стан внаслідок скорочення антропогенного забруднення на порядок величини. Іншого стійкого стану біосфери не існує, і при збереженні або прискоренні темпів збурення біосфери стійкість оточуючого середовища буде порушеня. Таким чином, ноосфера (сфера розуму), як екологічна ніша стійкого існування та розвитку цивілізованої людини, при наявності економіко-технологічної діяльності можлива лише при збереженні достатньої кількості біоти на значній території планети.

Таким чином, головне природне протистояння, пов'язане з існуванням та розвитком життя на Землі, відбувається між геофізичними процесами, що збурюють біоту, і біотою, яка компенсує ці збурення. Звідси зрозуміла роль фундаментальних досліджень в області екологічної геофізики і фізики взагалі. Глибоке вивчення проблем екологічної геофізики розширит можливості пошуку виходу з екологічної кризи, обумовленої неконтрольованим антропогенным впливом на оточуюче середовище. У зв'язку з дослідженням термодинаміки відкритих систем та вивченням процесів самоорганізації в неврівноважених системах стали зрозумілими фізичні причини самоорганізації в живій та неживій природі. Елементи або системи живої та неживої природи є відкритими термодинамічними системами, далекими від стану рівноваги. Їх пронизують потоки енергії та речовини, і тому в них відбуваються процеси структуризації, самоорганізації. Таким чином, самоорганізація систем в природі ґрунтуються на фундаментальних фізичних принципах [8, с. 68].

Впорядковані утворення, які виникають в ході неврівноважених процесів є дисипативними структурами. Вони виникають внаслідок розвитку власних внутрішніх процесів системи. При цьому відбувається обмін системи енергією і речовиною з оточуючим середовищем, що забезпечує стан динамічної рівноваги, незважаючи на внутрішні втрати в системі. В цьому їхня відміна від впорядкованих структур, виникнення яких зумовлене зовнішніми впливами. Системи океанічних течій, циркуляції в атмосфері є досить яскравими і добре відомими прикладами дисипативних структур, які існують на планеті. Земля є відкритою системою. Основний потік енергії вона отримує від Сонця. В процесі фотосинтезу і наступних перетворень ця енергія трансформується в інші форми. Тепло, яке поступає врівноважується тепловим випромінюванням Землі.

На сучасній стадії свого розвитку екологія є науковою, яка покликана об'єднати, синтезувати сукупність наукових знань про біосферу [6, с. 9]. Цей процес інтеграції може бути вирішений лише на основі якогось загального організуючого начала і саме фізики в силу вище сказаного повинна виступити в цій ролі. Прогнозна роль екології спрощується лише в тому випадку, якщо вона буде базуватись на фундаментальних принципах природи, законах організації природи. Частина екологічних проблем, які вивчаються фізикою, можуть бути виділені в особливу галузь екології — екологічну фізику.

Широкий спектр фізичних методів вивчення речовини повинна знайти застосування в створенні ефективних засобів моніторингу екосистем різного рівня. Очевидно, що глобальні методи моніторингу можуть бути створені лише на базі фізичних принципів.

Досвід розробки фізико-математичних моделей природних процесів також може бути корисним в дослідженнях впливу антропогенних впливів на функціонування екосистем.

Елементи середовища, які здійснюють суттєвий вплив на живий організм, називають екологічними факторами [3, с. 246]. Вони становлять дві основні групи: абіотичні (фактори неживої природи) і біотичні (пов'язані з впливом живих істот). Серед абіотичних факторів виділяють:

— едафічні — до них належить уся сукупність фізичних та хімічних властивостей ґрунту (структуря, хімічний склад, циркуляція у ній речовин — газів, води, органічних та мінеральних сполук тощо) — ними визначається життєдіяльність організмів, що снують в ґрунті;

- гідрофізичні і гідрохімічні — ті, що визначають фізичні та хімічні властивості води;
- кліматичні (температура, вологість, атмосферний тиск, світло, вітер, грози).

Під так званими природними екологічними факторами мають на увазі тіла, процеси та явища, які існували до появи людей і які на даний час мало змінені або зовсім незмінені людиною. На сучасному етапі взаємодії природи і суспільства поняття «природний фактор» в багатьох випадках має відносний характер, оскільки кожен такий фактор відчуває на собі антропогенний вплив навіть в районах, де людина не проживає. Наприклад, сонячна радіація біля поверхні Землі в будь-якому її регіоні відрізняється від радіації, яка була до епохи науково-технічного прогресу, оскільки зросло «запороження» атмосфери, що зменшує кількість падаючої енергії, знижує освітленість земної поверхні та значно затримує потік ультрафіолетових променів.

Космічні фактори (деякі види радіації, метеорити, місячне тяжіння тощо) також можуть негативно впливати на природні об'єкти Землі. Сонячна радіація, наприклад, викликає руйнування скельних утворень, висушення окремих територій, загибель рослин і т. п. Метеоритні тіла до сьогоднішнього дня суттєво не впливали на Землю, хоч в історії планети були два випадки падіння великих метеоритів, які викликали на місці падіння — в Америці та в Сибірі — велиki зміни в природі. Місячне притягання викликає на Землі припливи та відпливи, які нищать береги водойм, а в деяких випадках обумовлюють загибель мешканців вод, які попали на сушу.

З різноманітності природних факторів земного походження, які негативно впливають на природні об'єкти, виділимо ті, які пов'язані з фізичними явищами, а саме: землетруси, зсуви ґрунту, селі, сніжні лавини, потоки води, шторми, цунамі, паводки, вітри, бурі, урагани, смерчі, різкі коливання температури, промерзання води в водоймах, щілинах скал, ливні, сильні снігопади, град, посуха, виверження вулканів, близнаки.

Ці фізико-метеорологічні фактори можуть мати як місцеве значення, так і регіональне, охоплюючи обширні райони та приносячи значну шкоду оточуючому середовищу.

Як і будь-яка галузь науки екологія має свої закони, які характеризують взаємовідношення різних елементів екосистеми і, врешті решт, усі процеси в біосфері. Нажаль, дотепер не стало домінуючим і безумовним положення про те, що все у Природі підлягає єдиним законам. Тому ряд спеціалістів протипоставляють закони екології і інших галузей науки (фізики, економіки і т. д.). Але з такого постулату напростоється висновок: або даний закон існує поза законами Природи, а значить і поза Природою, або Природа існує без цих висновків, які назвали законами. Нагадаймо найважливіший базис науки: найгеніальніший вчений нічого сам не придумує, але силою свого генію відкриває для всіх і узагальнює те, що є в Природі. З іншого боку, недопустимо змішувати все в одну кучу. Необхідно зрозуміти і визнати, що Природа і Життя надзвичайно різноманітні і включають в себе окремі напрями знань, кожне з яких є частиною єдиного і описує закони тих чи інших явищ і процесів, але не відрівніх і ізольованих від цілого — Природи, а притаманних їй.

На основі закону збереження речовини (маси) ми повинні зробити принциповий висновок: будь-які фізичні, хімічні або інші зміни не ведуть до зникнення речовини або отримання її з нічого. Будь-яка діяльність людини не здатна ні створити ні знищити ні єдиного атома речовини, а лише дозволяє перевести з одного стану в інший, але ніщо не зникає безслідно. З точки зору природокористування необхідно засвоїти, що будь-який процес буде створювати відходи, які також є частиною перетворюальної природної речовини.

Закон збереження енергії встановлює, що будь-які перетворення енергії не дозволяють отримати її більше, ніж було затрачено на початку, тобто будь-який матеріальний об'єкт на Землі при будь-яких фізичних, хімічних або інших змінах може лише перетворювати енергію з одного виду в інший, але не добиватись її виникнення або зникнення. Закон збереження енергії формулюється також як перший закон термодинаміки: необхідно абсолютно чітко уявити, що закон збереження енергії має загальний характер і поширюється на всі процеси на Землі, включаючи суспільні та інші відношення людства. Так, він безумовно діє в економіці: закон вартості, наприклад, є його прямим наслідком. Енергетичний вираз будь-якої кількості завжди більш вірогідний та справедливий, ніж інший, тим більше відносний — наприклад, грошовий.

Другий закон термодинаміки визначає, що при будь-якому енергетичному процесі, що протікає спонтанно, відбувається переход енергії з концентрованої форми у розсіяну, тобто завжди присутня втрата енергії (у вигляді недоступного для використання тепла), а стовідсотковий переход з одного виду енергії в інший неможливий. Характерна дія цього закону при переході з однієї форми в іншу в живих системах: сонячна енергія переходить в хімічну при фотосинтезі і далі в їжі консументів перетворення в рух м'язів, роботу мозку та інші прояви життя — супроводжується на кожному з етапів і в кінці кінців деградацією високоякісної енергії, лише незначна частина якої переходить з одного рівня на інший, основна частина перетворюється в низькоякісне тепло і розсіюється в оточуючому середовищі. У відкритих системах ентропія, тобто міра невпорядкованості системи, може, як зростати, так і зменшуватись до певної мінімальної величини, але завжди більшої від нуля. Для екологічних біолого-еволюційних, а також суспільних процесів важливе значення має закон розсіювання, або принцип економії енергії (економії ентропії), який визначає, що за можливості розвитку процесу в деякій множині напрямів (кожен з яких допускається законами термодинаміки) реалізується той, який забезпечує мінімум розсіяння енергії (тобто мінімум зростання ентропії).

Закон внутрішньої динамічної рівноваги встановлює, що енергія, речовина, інформація і динамічні властивості окремих природних систем, включаючи екосистеми і біосферу в загальному та їхні ієрархії, взаємопов'язані і будь-яка зміна одного з цих показників викликає структурні кількісні та якісні зміни усіх інших показників, зберігаючи загальну кількість властивостей системи — енергетичні, інформаційні та динамічні. Наслідки дії цього закону проявляється в тому, що після будь-яких змін елементів природного середовища обов'язково розвиваються ланцюгові реакції, які намагаються нейтралізувати ці зміни. Суттєво, що незначні зміни одного параметра можуть викликати значні зміни в інших і в усій екосистемі. Закон дозволяє зрозуміти, що у випадку незначних втручань в природне середовище її екосистеми здатні саморегулюватись і відновлюватись, але якщо ці втручання перевищують певні граници і вже не можуть «згаснути» в ряду ієрархій екосистем, вони призводять до значних порушень енерго- та біобалансу на значних територіях і в усій біосфері.

Круг завдань сучасної екології дуже широкий і охоплює практично всі питання, які торкаються взаємовідношень людського суспільства і природного середовища, а також проблеми гармонізації цих відношень [5, с. 378]. З точки зору біологічної науки, якою була екологія 30–40 років тому, сьогодні вона стала багатогранною комплексною науковою, головною метою якої є розробка наукових основ рятування людства та середовища його існування — біосфери планети, раціонального природокористування та охорони природи. Сьогодні екологічною освітою охоплюються всі шари населення на планеті. Пізнання законів гармонізації, краси та раціональність природи допоможе людству знайти шляхи виходу з екологічної кризи. Змінюючи природні умови (суспільст-

во не може жити інакше), люди будуть змушені робити це обдумано, зважено, передбачаючи далеку перспективу та спираючись на знанні основних екологічних законів.

Екологічна освіта та виховання студентів в процесі вивчення фізики пов'язані [5, с. 379], перш за все, з формуванням у них уявлень про цілісність природи, взаємозв'язок явищ, які в ній протікають та їх причинної обумовленості, про взаємодію людини з природою та порушення внаслідок цього деяких природних процесів; з виробленням переконання про необхідність раціонального використання оточуючого середовища та захисту його від всякого забруднень, про можливість застосування наукових ідей та винаходів для «нейтралізації» негативних наслідків науково-технічного прогресу, наприклад, таких шкідливих фізичних факторів, як шум, вібрації, електромагнітні поля різних частот, обумовлені широким використанням електроприладів на виробництві та побуті, зростанням числа та потужності радіо- та телестанцій, радіолокаційних установок тощо. Таким чином, показ можливих шляхів виходу з назріваючої екологічної кризи, що ґрунтуються на досягненнях в області сучасної фізики і техніки (розвиток атомної енергетики та використання відновлюваних джерел енергії, застосування магнітодинамічних установок, новітньої вимірювальної апаратури та електронно-вичислювальної техніки, космічних методів контролю за оточуючим середовищем і т. п.), становлять другий важливий аспект екологічної освіти при вивчені фізики [7, с. 46].

Вивчаючи курс фізики, студенти повинні отримати чітке уявлення про взаємозв'язок суспільства і природи, про значення атмосфери для існування життя на Землі, про основні джерела її забруднення, вплив цих забруднень на оточуюче середовище та життєві процеси, про шляхи охорони живої природи від впливу шкідливих фізичних факторів, про можливі пагубні наслідки перетворення природного середовища (в тому числі і тих, в яких приймають участь самі студенти). Здійснити це можна, не розширяючи і не перенавантажуючи програму, а акцентуючи увагу студентів на проблемах екології, які тісно пов'язані з навчальним матеріалом, та організуючи відповідну самостійну роботу.

Зміст програмного матеріалу курсу фізики дає можливість познайомити студентів з рядом ідей, які розкривають фізико-технічний аспект сучасної екологічної кризи та шляхів її подолання. Це пов'язано з тим, що:

- фізика вивчає найбільш загальні та фундаментальні закономірності природи, які лежать в основі правильного розуміння усієї природи в цілому. Це дає можливість в процесі вивчення фізики послідовно розкривати перед студентами багатогранність, взаємозв'язок, взаємообумовленість та цілісність явищ і процесів, що відбуваються в природі;

- фізика є ядром сучасної науково-технічної революції; її досягнення лежать в основі сучасних технологій. Це дозволяє показати студентам зростаючі масштаби впливу людини на природу, ряд наслідків такого впливу та розв'язок сучасних проблем захисту оточуючого середовища від забруднення;

- на сьогоднішній день фізика очолює науки про природу; всі вони використовують її термінологію, прилади та методи дослідження.

Фізичні знання розкривають фізичну сутність процесів, які відбуваються в природі внаслідок господарської діяльності людини.

Екологічний аспект вузівського курсу фізики, в принципі, полягає в повідомлені студентам технічних та технологічних основ мінімального негативного впливу на екосистему.

Значне значення мають уява про екологічно чисті джерела енергії (ріки, вітер, сонячне випромінювання, морські припливи, геотермальні джерела тощо), а також про замкнуті виробничі цикли.

В курсі фізики у студентів можна формувати екологічно орієнтовані інженерно-конструкторські стратегії на базі енергозберігаючих винаходів (підвищення ККД

двигунів, використання вторинних ресурсів, зменшення сировинних та енергетичних втрат в технологічних процесах і т. д.).

Особливу увагу необхідно приділяти захисно-аварійним питанням (бетонні саркофаги та стальні оболонки, контейнери для ядерних відходів), а також очисних споруд (електрофільтри, інерційні фільтри, аерозольні фільтри, тканинні фільтри, адсорбційні фільтри, дифузійні мембрани тощо).

Чорнобильська аварія актуалізувала розгляд в курсі фізики таких проблем, як радіаційне забруднення, радіаційний фон та його допустимі параметри, прилади для вимірювання рівня радіації, їхнє індивідуальне використання [6, с. 12].

Основними фізичними факторами біосфери та їхніми параметрами є ті фізичні поняття та величини, які на даному етапі розвитку науки відображають основні індивідуальні та загальні фізичні властивості, притаманні твердим, рідким та газоподібним речовинам, та обмінні фізичні процеси між ними (на рівні найдрібніших частинок, молекулярному та атомному).

До фізичних величин, що характеризують властивості твердих, рідких та газоподібних речовин, відносяться: тиск, густина, коефіцієнт Пуассона, модуль пружності, межа міцності, температура, питома теплоємність, температурні коефіцієнти лінійного та об'ємного розширення, теплопровідність, теплота згоряння, температура плавлення, питома теплота плавлення, поверхневий натяг, в'язкість, температура кипіння, питома теплота пароутворення, діелектрична проникність, питомий електричний опір, магнітна проникність, показник заломлення середовища, коефіцієнти поглинання та відбивання світла, атомний номер та заряд ядра, головне квантове число, максимальне число можливих електронних станів, терми атомів, константи йонізації, період напіврозпаду.

До фізичних величин, що характеризують обмінні процеси, відносяться: концентрація, коефіцієнт дифузії, абсолютна та відносна вологість, густина струму, густина потоку елементарних частинок.

Фізичні параметри полів, що пронизують біосферу, такі: гравітаційне поле — прискорення вільного падіння; електричне поле — напруженість, потенціал; магнітне поле — магнітна індукція; електромагнітні хвилі — довжина хвилі, густина потоку електромагнітного випромінювання.

З усіма названими поняттями та величинами студенти знайомляться при вивченні фізики. Даючи їм екологічне трактування, однак, треба мати на увазі наступне. По-перше, ступінь впливу деяких параметрів на біосферу науково поки що не встановлено або лише вивчається; по-друге, вплив на живу природу ряду фізичних факторів визначено лише для вузьких інтервалів відповідних параметрів. Ми стоїмо перед складною плутаницею фізичних, хімічних, біологічних причин і наслідків, багато з яких зрозумілі лише частково. Необхідно провести ряд ретельних фундаментальних досліджень, перше ніж можна буде ефективно приступити до вирішення цих проблем.

Основні фізичні фактори та параметри природного середовища, з якими бажано ознайомити студентів в курсі фізики з метою їхньої екологічної освіти: сила тяжіння (прискорення вільного падіння), тиск, температура, теплоємність та питома теплоємність, вологість повітря (абсолютна та відносна), поверхневий натяг рідини, електричне поле, магнітне поле, вібрація (частота, інтенсивність, звук (амплітуда, частота, інтенсивність), електромагнітне випромінювання різної частоти: низькочастотне, радіохвилі, інфрачервоне, видиме, ультрафіолетове, рентгенівське (довжина хвилі, густина потоку електромагнітного випромінювання), радіоактивність (енергія випромінювання, період напіврозпаду, доза опромінення).

З точки зору екологічної освіти завдання полягає в тому, щоб при вивченні фізики була розкрита роль вказаних понять та величин як важливих фізичних факторів та параметрів протікання різноманітних процесів в біосфері, вияснені їхні допустимі норми.

Розвиток енергетики, транспорту, промисловості в епоху науково-технічної революції привело до значного забруднення біосфери та значних відхилень від норми її основних параметрів, що обов'язково веде до зміни законів функціонування як її окремих біологічних систем, так і усієї біосфери в цілому, до зменшення її здатності до самостабілізації та самоочищення. Оскільки саме фізика відкриває закони природи, які використовує техніка в процесі виробництва матеріальних благ, цей зв'язок фізики та техніки необхідно розкрити з природоохоронної точки зору.

При цьому слід зупинитись на наступних моментах: що обробляють (матеріали), чим обробляють (енергія), як обробляють (технологія).

Таким чином, в курсі фізики можуть бути розкритими такі важливі в екологічному відношенні питання, як:

- раціональне використання енергетичних ресурсів: нафти, газу, вугілля, торфу та ін.;
- найбільш вигідні і безпечні для оточуючого середовища способи застосування механічної, внутрішньої («теплової»), електричної та атомної енергії;
- раціональне використання сировинних ресурсів: водних, земельних, корисних копалин тощо.

Ці питання тісно пов'язані між собою, оскільки мають спільну наукову основу — оптимізацію взаємодії суспільства і природи в умовах інтенсивного розвитку техніки і сучасного виробництва. До них безпосередньо примикають і такі питання:

- фізичні методи захисту природного середовища від забруднення;
- використання відновлювальних джерел енергії (сонячного випромінювання, внутрішньої енергії Землі, енергії вітру, морських припливів та відливів).

Екологічна направленість викладання фізики підсиlena, в основному, розглядом деяких фізичних величин (освітленість, температура, вологість, тиск та ін.), а також явищ (вітер, шум, вібрація, різне випромінювання тощо) і прикладних питань (наприклад, використання різних видів енергії — механічної, електричної, ядерної, геотермальної, сонячної і т. д.) з точки зору їхньої ролі в природних процесах або впливу на них позитивних та негативних сторін науково-технічного процесу, фізико-технічних методів та засобів охорони природи. Це дозволяє досягати того, щоб студенти глибше, повніше і правильніше розуміли все більш ускладнену взаємодію суспільства і природи, знали про небезпеку непродуманого втручання людини в її життя, вміли орієнтуватись в інформації про охорону та використання природних ресурсів, яку вони отримують з науково-популярної літератури, радіо- і телепередач, кінофільмів тощо, могли оцінити свої фізичні знання для активного захисту оточуючого середовища.

Введення елементів екології в навчальний процес з фізики допомагає підсиленню, з одного боку, ідейно-політичного, світоглядного змісту курсу, а з другого — його політехнічної, трудової направленості з метою більш ефективної підготовки студентів до участі в народному господарстві, зокрема в будь-якій його галузі, оскільки екологічні знання та навики носять загальний характер, вони необхідні всім, незалежно від спеціальності.

Щоби ці потенціальні можливості екологічного виховання та освіти молоді при вивченні курсу фізики стали реальними, ідею «екологізації» навчального процесу повинен пройнятись викладач, усвідомити її нагальну необхідність в наші дні. Адже виживання людства зараз залежить від збереження загальної сприятливої обстановки на Землі, катастрофічний удар по якій може бути нанесений не лише ядерною зброєю, але й будь-яким джерелом необоротного порушення природної рівноваги.

Розуміння цього та ознайомлення студентів з основами екології, розвиток їхньої «екологічної свідомості», виховання молоді в дусі необхідності передбачення та оцінки можливих конкретних змін рівноваги в оточуючому середовищі під впливом їхньої майбутньої виробничої діяльності — безпосередній громадянський обов'язок викладача фізики в умовах прискорення науково-технічного прогресу і його вагомий внесок в боротьбу за нормальні умови життя на нашій планеті.

У зв'язку з нарощуванням протиріч в системі «Людина—економіка—біота—середовище» роль екологічної освіти студентів вищих навчальних закладів у формуванні сучасного спеціаліста стає одного порядку з роллю їхньої підготовки в області провідних природничо-наукових дисциплін: фізики, хімії, математики. Положення екології на стику природничо-наукових, технічних і гуманітарних дисциплін робить екологічні знання однією з важливих складових у формуванні особистості молодого спеціаліста ХХІ століття, розвитку та укріпленню основ його наукового світогляду. Впровадження нових технологій і підвищення ефективності управління складають необхідні, але недостатні умови запобігання деградації оточуючого середовища. Екологічній катастрофі можна запобігти лише тоді коли реалізація цих необхідних умов буде доповнена зміною оцінки господарської діяльності людства на основі екологіко-економічного підходу.

Вдосконалення екологічної освіти життєво необхідне для формування екологічно мислячого суспільства, здатного обґрунтовано приймати рішення по екологічних питаннях, вибирати альтернативи в області технічного прогресу. Лише в такому суспільстві, де об'єднуються екологія та економіка і предмет етики розширює свої граници, ми дійсно можемо бути оптимістами відносно майбутнього людства. Без оволодіння активною частиною суспільства екологічним мисленням неможливе усвідомлення глибини глобальної екологічної кризи, що загрожує людству та розуміння її антропогенної природи. Це розуміння ролі людини у створенні передумов розвитку екологічної кризи необхідне для її подолання, оскільки, як писав К. Маркс: «Необхідно заставити народ вжахнутися самого себе, щоб вдихнути в нього відвагу».

Література

1. Білявський Г. О. Нові концептуальні підходи до розвитку екологічної освіти в Україні на початку ХХІ століття [Текст] : стаття / Г. О. Білявський, В. М. Боголюбов // Наукові записки: Спец. випуск. — К. : НаУКМА. — 2000. — Т. 18, ч. 2. — С. 300–305.
2. Варикаш В. М. Физика в живой природе [Текст] : монографія / В. М. Варикаш, Б. А. Кимбар, И. М. Варикаш. — Минск : Народна Аскета, 1984. — 111 с.
3. Вронский В. Прикладная экология [Текст] : навч. посібник / В. Вронский. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. — 509 с. — ISBN 5-85880-099-8.
4. Гербільський Л. В. Концепція національної програми інтегрованої екологічної освіти [Текст] : стаття / Л. В. Гербільський, І. Г. Ємельянов // Вісник НАН України. — К. — 1999. — № 11. — С. 40–49. — ISSN: 0372-6436.
5. Замостян В. П. Науково-методичне обґрунтування програми бакалавра-еколога [Текст] : стаття / В. П. Замостян, В. М. Боголюбов, Л. І. Середа, В. К. Сидоренко // Наукові записки: Спец. випуск. — К. : НаУКМА. — 1999. — Т. 9. — С. 377–380.
6. Ильин Л. А. Основы защиты организма от воздействия радиоактивных веществ [Текст] : підручник / Л. А. Ильин. — М. : Атоміздат, 1987. — 256 с.
7. Риженков А. П. Физика. Человек. Окружающая среда [Текст] : навч. посібник / А. П. Риженков. — М. : Просвещение, 1996. — 48 с. — ISBN 966-610-312.
8. Фадеєва Г. А. Физика и экология [Текст] : навч. посібник / Г. А. Фадеєва, В. А. Попова. — Волгоград : Мысль, 2004. — 74 с. — ISBN 5-7057-0463-1.

Караван Ю. В.

ЕКОЛОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ КУРСА ФИЗИКИ

Обосновывается социальная необходимость экологизации курса физики в высшей школе и роль физики в формировании экологической культуры молодого поколения. Показано единство законов Природы, определены основные физические факторы и параметры естественной среды.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая культура, экологические факторы, законы природы, физические величины, физические параметры.

Karavan Yu.V.

ECOLOGICAL DIRECTIVITY OF THE COURSE PHYSICISTS

Social need ecologization of course physicists in high school and role physicists in shaping the ecological culture of the young generation is motivated. It is shown unity of the laws of the Nature, are determined main physical factors and parameters of the natural environment.

Keywords: ecological formation, ecological culture, ecological factors, laws of the nature, physical values, physical parameters.

УДК 377.1:37.015

Вітер О. М., Цюпко І. В.

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ГОЛОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЗНАНЬ В НАВЧАЛЬНОМУ МАТЕРІАЛІ

Умовою ефективного засвоєння навчального матеріалу є виділення в його структурі найважливіших елементів знань. Сформувати ядро найважливіших складових в навчальному матеріалі пропонується за допомогою структурування і генералізації їз застосуванням побудови матриці знань.

Ключові слова: навчальний матеріал, головні елементи знань, структурування, генералізація, матриця знань.

Швидке зростання обсягу навчального матеріалу, кількості навчальних дисциплін, що пропонуються для засвоєння студентам та одночасне зменшення аудиторного часу на його вивчення, вимагає пошуку ефективних технологій організації засвоєння навчального матеріалу і підвищення якості навчання майбутніх фахівців.

Необхідною умовою ефективного засвоєння навчального матеріалу є організація якісного його сприймання, осмислення і усвідомлення (розуміння). Розуміння навчального матеріалу забезпечується встановленням взаємозв'язків між елементами знань, використанням прийомів порівняння і аналогії, наведенням конкретних прикладів та ін. Крім того, навчальний матеріал запам'ятується більш успішно, якщо він є дискретним, тобто складається з певних дидактичних одиниць, що розкривають його сутність, а кількість елементів знань, що підлягають повному засвоєнню, відповідає продуктивності запам'ятування суб'єктів учіння. Отже, навчальний матеріал, який пропонується для вивчення студентам, має пройти відповідну психолого-педагогічну обробку: визначення дискретних одиниць навчального матеріалу (тобто структурування), встановлення взаємозв'язків між ними, а також на цій основі відбір головних елементів знань (генералізація), які потрібно не лише запам'ятати, а й використовувати на практиці, тобто засвоїти. Зазначений алгоритм є суттю структурування і генералізації навчального матеріалу.

Проблема структурування і генералізації навчального матеріалу широко розглядається в педагогічних дослідженнях. Структурування навчального матеріалу досліджувалося А. М. Сохором в роботі «Логическая структура учебного материала. Вопросы дидактического анализа» [1]. А. М. Сохор під логічною структурою навчального матеріалу розуміє «систему внутрішніх зв'язків між поняттями і судженнями, які входять в даний відрізок навчального матеріалу» [1, с. 22]. Логічна структура за А. М. Сохором складається з глобальної і локальної частин. Глобальне структурування — це виділення великих структурних компонентів змісту навчального матеріалу, встановлення зв'язків між ними. Локальне структурування передбачає складання структурних формул окремих відрізків навчального матеріалу.

На думку С. У. Goncharenk і Т. І. Фролової основною причиною недоліків у засвоєнні навчального матеріалу з фізики є недостатня його структурованість і недооцінка ролі методології для формування цілісних уявлень про фізичні знання [2, с. 41]. К. Сосницький вводить принцип лінійної систематичності, згідно з яким, навчальний матеріал є певним ланцюгом елементів змісту, в якому попередня ланка є основою для наступної [3, с. 20]. А. Н. Уман в роботі присвяченій проблемам структурування знань і організації навчального матеріалу відзначає, що лінійних структур може існувати стільки, скільки підручників чи посібників з даного предмету [4, с. 18].

Структурування передбачає виокремлення у масиві наукових знань елементів навчального матеріалу (термінів, понять, властивостей, законів, суджень, закономірнос-

тей, фактів, подій тощо) і практичних дій та встановлення взаємозв'язків між ними. З поняттям структурування тісно пов'язане поняття генералізації навчального матеріалу. З погляду П. І. Сікорського, уміння виділяти головне, суттєве у навчальному матеріалі відноситься до фундаментальних вмінь навчальної діяльності, на формування яких спрямовані зусилля викладачів. «Генералізація — це процес визначення із заданої структури головних знань, які утворюють ядро модуля, навчальної дисципліни, курсу навчання загалом і пропонуються для повного їх засвоєння» [5, с. 38].

Дидактичні підходи, які базуються на методах структурування і генералізації навчального матеріалу, досліджували Ю. К. Бабанський, С. У. Гончаренко, Г. М. Донський, В. М. Дуков, Л. Я. Зоріна, П. М. Ерднієв, Л. Б. Ітельсон, А. І. Уман, А. В. Усова, І. М. Козловська, Е. Т. Коробов, Б. І. Коротяєв, В. В. Краєвський, А. Н. Крутський, В. Н. Мощанський, Я. М. Собко, А. М. Сохор та інші. Педагоги-дослідники намагаються визначити таку модель структури знань, яка б сприяла найраціональнішому засвоєнню навчального матеріалу.

Метою даної статті є визначення головних елементів навчального матеріалу, встановлення зв'язків між ними і формування генералізованої системи знань за допомогою матриці знань.

Під системою розуміємо внутрішньо організовану сукупність взаємопов'язаних елементів — компонентів навчального процесу, що у визначеній послідовності сприяють поліпшенню навчальних досягнень студентів і є позитивним зрушеннем в їх особистісних характеристиках [6, с. 88].

Одним з найважливіших принципів теорії систем є принцип декомпозиції (розділення) її на окремі підсистеми, які, у свою чергу, можуть бути системами нижчого рангу.

Важливими характеристиками системи є її структура, розмір і складність. Під структурою розуміють спосіб розподілу елементів системи та налагодження взаємозв'язків між ними. Розмір системи характеризується кількістю її елементів і зв'язків між ними, а складність — розмаїттям та неоднорідністю властивостей її елементів і особливостями зв'язків між ними.

Великі і складні системи вирізняються з-поміж інших не лише кількістю елементів, а йвищим рівнем їх організації, складнішими взаємозв'язками цих елементів.

Важливою характеристикою системи знань є її оптимальність. Під оптимізацією розуміють процес знаходження або вибір найкращого (оптимального) варіанту з багатьох можливих. Під оптимізацією Ю. К. Бабанський розуміє «цілеспрямований вибір педагогами найкращого варіанту побудови цього процесу, що забезпечує за відведеній час максимально можливу ефективність вирішення завдань освіти і виховання» [7, с. 192].

Одним із можливих підходів оптимізації системи знань є генералізація. Генералізація полягає у відборі найважливіших елементів знань в навчальному матеріалі, які пропонуються студентам для повного засвоєння.

Генералізація навчального матеріалу здійснюється при допомозі:

— логічного структурування, яке передбачає виділення елементів знань відповідно до логіки науки, і встановлення взаємозв'язків між ними.

— дидактичного структурування, яке полягає у формуванні цілісної системи знань, зокрема виділення тих елементів знань, які є опорою під час вивчення дисциплін професійного циклу;

— формування генералізованого ядра знань, яке включає в себе головні елементи знань і відображає зв'язки, що встановлюються між елементами знань в заданому відрізку навчального матеріалу.

Для визначення елементів генералізованої системи знань і формування ядра навчального матеріалу для кожного елемента знань розраховуємо значення його важли-

вості в модулі. Для цього будуємо матрицю знань, яка відображає елементи знань модуля і зв'язки між ними. З урахуванням продуктивності засвоєння знань студентів визначаємо максимальну кількість елементів знань і встановлюємо елементи знань, що формують генералізоване ядро модуля.

Для прикладу, розглянемо матрицю знань, яка сформована для першого змістового модуля предмету «Мікроекономіка» «Попит і пропозиція». За допомогою логічного структурування визначимо елементи знань модуля, встановимо зв'язки між ними і розрахуємо коефіцієнт важливості кожного елемента в модулі (C_{ij}) (табл. 1).

Таблиця 1

Результат логічного структурування

Базові поняття	Результат логічного структурування								C_{ii}	
	Попит	Пропозиція	Рівноважна ціна	Цінова еластичність попиту	Подоходна еластичність попиту	Перехресна еластичність попиту	Цінова еластичність пропозиції	Результат логічного структурування		
Сумма										
Попит на товар	1	1	1	1	1	1		1	7	0,15
Ціна товару	1	1		1			1	1	5	0,10
Доходи споживача	1				1			1	3	0,04
К-сть покупців	1							1	0,02	
Смаки, вподоб.	1							1	0,02	
Взаємозамінюючі товари	1	1				1		3	0,06	
Взаємодоповнюючі товари	1	1				1		3	0,06	
Пропозиція товару	1	1	1				1	1	5	0,10
Ціни на ресурси			1						1	0,02
Технологія			1						1	0,02
Продуктивність праці			1					1	2	0,04
Податки			1					1	2	0,04
Виграти виробництва			1					1	2	0,04
Кількість продавців			1						1	0,02
Рівноважна ціна	1	1	1					1	4	0,08
Цінова еластичність попиту				1				1	2	0,04
Дугова еластичн.				1				1	2	0,04
Точкова еластичн.				1				1	2	0,04
Цінова еластичність пропозиції							1	1	2	0,04
Всього									48	

Якщо максимальна кількість елементів знань, які повинні бути засвоєні в модулі, дорівнює 10, то ядро знань складатимуть такі елементи: попит, пропозиція, рівноважна ціна, цінова еластичність попиту, цінова еластичність пропозиції, точкова еластичність, дугова еластичність, подоходна еластичність, перехресна еластичність. Тобто, вибираються 10 елементів знань з найбільшим коефіцієнтом важливості.

У наступних модулях цієї навчальної дисципліни деякі елементи знань будуть повторюватися. У випадку, якщо визначається ядро знань з усієї навчальної дисципліни, то коефіцієнти важливості елементів знань, які повторюються в різних модулях, сумуються. Якщо задати параметр ядра знань (m), який вказує на максимальну кількість елементів знань, що можуть бути засвоєні із заданої навчальної дисципліни, то з усієї їх сукупності вибираються ті, сумарна важливість яких в даній навчальній дисципліні буде найбільшою.

Дані елементи знань будуть головними у навчальній дисципліні і пропонуватимуться для повного засвоєння. Для повного засвоєння пропонуються і зв'язки, які встановлюються між головними елементами знань.

Під час визначення кількості елементів знань (m) потрібно враховувати особливості кожної дисципліни, вимоги освітньо-професійних програм та освітньо-кваліфікаційних характеристик, а також психологічні можливості студентів у засвоєнні визначеній сукупності знань.

Отже, за допомогою логічного і дидактичного структурування, побудови матриці знань і визначення коефіцієнтів важливості елементів знань в модулі можна встановити головні елементи в навчальному матеріалі, які призначаються для повного засвоєння. Змінюючи параметри ядра знань, можна регулювати навчальне навантаження студентів (за обсягом), враховуючи їхні реальні інтелектуальні можливості, і час, який відводиться навчальними планами для заданої дисципліни. Це дозволить суттєво поліпшити якість навчання студентів і підготовку фахівців загалом.

Література

1. Сохор А. М. Логическая структура учебного материала. Вопросы дидактического анализа [Текст] : моногр. / А. М. Сохор. — М. : Педагогика, 1974. — 192 с.
2. Гончаренко С. Багаторівневе структурування і методичні особливості його застосування в навчанні фізики [Текст] / Семен Гончаренко, Тетяна Фролова. // Педагогіка і психологія. — 1996. — № 2. — С. 41–50.
3. Сосницкий К. Построение содержания ученика [Текст] / К. Сосницкий // Проблемы школьного учебника. — Вып. 3. (Структура учебника). — М. : Просвещение, 1975. — С. 18–29.
4. Уман А. И. О структурировании знаний и организации заданий в учебном материале [Текст] / А. И. Уман // Проблемы школьного учебника. — Вып. 12. (О специфике учебников математики, физики, астрономии, черчения и трудового обучения). — М. : Просвещение, 1983. — С. 15–28.
5. Сікорський П. І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання [Текст] : моногр. / П. І. Сікорський. — Львів : Каменяр, 1998. — 197 с.
6. Сліпчишин Л. В. Вивчення загальнотехнічних дисциплін у професійно-технічних навчальних закладах: гуманітарно-інтегративний підхід [Текст] : моногр. / Л. В. Сліпчишин. — Львів : Сполом, 2007. — 256 с.
7. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: методические основы [Текст] / Ю. К. Бабанський. — М. : Просвещение, 1982. — 192 с.

Витер О. М., Цюпко І. В.

К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ГЛАВНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ЗНАНИЙ В УЧЕБНОМ МАТЕРИАЛЕ

Условием эффективного усвоения учебного материала является выделение в его структуре главных элементов знаний. Сформировать ядро знаний в учебном материале предлагается с помощью структурирования и генерализации с использованием построения матрицы знаний.

Ключевые слова: учебный материал, главные элементы знаний, структурирование, генерализация, матрица знаний.

Viter O. M., Tsiupko I. V.

TO THE QUESTION OF DEFINING THE MAIN ELEMENTS OF KNOWLEDGE IN THE LEARNING MATERIAL

The condition for effective learning is the allocation of its most important elements of the structure of knowledge. To form the core of the most important elements in the educational material offered by structuring and the use of generalization is Matrix Construction of knowledge.

Keywords: educational material, the main elements of knowledge, structuring, generalization, matrix knowledge.

Біль М. Р.

**ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ХОДІ
ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ СЕМІНАРІВ**
**(на прикладі проведеного у ЛІЕТ семінару-тренінгу на тему:
«Міжособистісні стосунки в групі та колективі»)**

Розглянуто питання використання тренінгових технологій у ході навчальних семінарів. Подана методика проведення тренінгів, проаналізовано можливості їх використання для професійної підготовки фахівців готельного, ресторанного та туристичного бізнесу (на прикладі проведеного зазначеного семінару-тренінгу у ЛІЕТ).

Ключові слова: молодий спеціаліст, конкурентоспроможність, тренінгові технології, методологія тренінгу, підготовка фахівців готельного ресторанного та туристичного бізнесу.

В сучасних реаліях, коли змінюється кон'юнктура на ринку праці, з'являються нові професії, зростає обсяг науково-технічної інформації, розвиваються технології, відповідно до яких постає потреба пошуку нових підходів до змісту професійного навчання фахівців.

Адже, перше, що доводиться вирішувати молодому спеціалісту, випускнику ВНЗ — це проблема працевлаштування. Здобуті фахові теоретичні знання, володіння іноземними мовами та вміння користуватися комп'ютерною технікою — цього ще недостатньо для отримання відповідної до обраного фаху роботи.

Роботодавці особливо наголошують, що, окрім відсутності практичних умінь, випускники не мають навичок командної роботи, самопрезентації, їх комунікативні, лідерські якості недостатньо розвинуті. Все більшу цінність становлять особистісні якості претендента, такі як швидка професійна адаптація, здатність до постійного навчання, висока мотивація до роботи, професійна спрямованість, конкурентоспроможність, вміння професійно розвиватися, працювати в умовах змін та нововведень, активність реакцій в критичних ситуаціях тощо.

Тому, на нашу думку, для підвищення якості фахової підготовки спеціалістів необхідна раціональна та ефективна організація практичних занять студентів у вищих навчальних закладах. У практиці вітчизняних ВНЗ поки що відсутня система продуктивного особистісно-професійного розвитку майбутніх працівників ресторанного та готельного бізнесу, фахівців туристичної сфери, переважають методи навчання, які забезпечують теоретичну підготовку спеціалістів. В результаті практичного становлення фахівців туристичного, ресторанного, готельного бізнесу належної кваліфікації, формування випускника як суб'єкта обраної діяльності відбувається після закінчення ВНЗ шляхом «спроб і помилок». Все це підтверджує наявність протиріччя між замовленням суспільства та економічної системи держави на фахівців ресторанної та готельної бізнес-сфери, здатних вирішувати складні професійні завдання в сучасних умовах стрімких змін зовнішнього середовища, і недостатньо дослідженими механізмами ефективної професіоналізації молодих спеціалістів у ВНЗ України.

Модернізація системи практичної освіти пов'язується насамперед із запровадженням до освітнього середовища інноваційних технологій, в основу яких покладено цілісні моделі навчально-виховного процесу, зокрема впровадження систем тренінгової освіти у процесі підготовки фахівців туристичних, ресторанних та готельних комплексів.

Актуальність проблеми впровадження інноваційних підходів до проведення практичних занять у ВНЗ полягає в тому, що в сучасному вимогливому та швидкозмінному соціально-економічному середовищі, рівень освіти значною мірою залежить від результативності запровадження технологій навчання, що ґрунтуються на нових методологічних засадах, на діяльному підході до засвоєння знань [5, с. 43–45].

Значний внесок у розробку теорії і методології впровадження практики тренінгової підготовки спеціалістів у ВНЗ зроблено сучасними психологами та педагогами, зокрема: Л. Бондаревою, М. Коваль, Г. Ковальчук, О. Кукліним, Л. Левандівською, М. Максимець, Л. Петровською, Т. Поясок, та ін.

Однак, зважаючи на необхідність вдосконалення системи практичної освіти, формування у випускників ВНЗ практичних знань, комунікативних навичок та розвитку їх здібностей в контексті нових вимог ринку праці, метою нашого дослідження є розкриття поняття тренінгу як інноваційної педагогічної технології, аналіз основних методологічних вимог до системи тренінгової освіти та внесення пропозицій щодо більш активного та ефективного використання тренінгів для засвоєння практичних знань студентами ВНЗ на семінарських заняттях.

Зауважимо, що тренінгові системи проведення практичних занять дозволяє сформувати у студентів навички здійснення дискусій з професійних проблем, прискорити адаптацію студентів до умов практичної діяльності, їх якісної підготовки відповідно до вимог майбутнього місця праці; усунення прогалин у професійній підготовці; навчання новим технологіям і методам роботи тощо [4, с. 32–37].

Поняття «тренінг» походить від англійського «to train», що означає «навчати, тренувати, дресирувати». Згідно Л. А. Петровської «тренінг — це засіб впливу, спрямований на розвиток знань, соціальних установок, навичок і досвіду в галузі міжособистісного спілкування, засіб розвитку компетентності, засіб психологічного впливу» [9, с. 69].

Методика навчального тренінгу по суті є різноманітною, але має основні незмінні принципи. Американські науковці Р. Барклі та Д. Кейп зазначають, що насамперед необхідно

Орієнтовна структура тренінгу

Частина	Характеристика та завдання	Орієнтовні вправи	Тривалість
Вступна	<ul style="list-style-type: none"> Створення сприятливого психологічного простору. Вироблення, прийняття, засвоєння правил роботи групи. Виявлення очікувань від тренінгу. Налагодження прямого та зворотнього зв'язків «учасник-група» та «група-учасник». Створення ситуації рефлексії. 	Знайомство. Оголошення правил роботи. Проговорення очікувань групи від тренінгу. Вправи на рефлексію.	До 15 хв. для семінару тренінгу тривалістю 1–2 пари
Основна	<ul style="list-style-type: none"> Оцінка рівня поінформованості щодо проблематики. Актуалізація проблеми та конкретних завдань для її розв'язання. Надання інформації, засвоєння знань. Формування умінь, навичок, розвиток здібностей. Підведення підсумків щодо змісту роботи. 	Брейнстормінг Ділова гра Дискусія Метод кейсів Вправи на оцінку групових процесів, стану розвитку групи.	Розраховується як різниця загального часу тренінгу та часу, потрібного для проведення вступної та заключної частин разом.
Заключна	<ul style="list-style-type: none"> Підведення підсумків проведеної роботи. Оцінка отриманого досвіду, можливості його практичного використання в професійній діяльності. Отримання зворотного зв'язку за тематикою проведеного тренінгу. 	Вправи на рефлексію та відновлення сил учасників. Прощання.	До 15 хв. для тренінгу тривалістю 1–2 пари

чітко сформувати цілі, мету та завдання тренінгу, від яких залежать успішність проведення навчання, правильність підібраних методик, результативність тренінгу [1, с. 24–39].

Аспекти розробки та проведення навчального тренінгу у вищій школі грунтовно розглядає Л. Бондарєва. Основними елементами у ході організації тренінгу вона визначає: постановку завдання тренінгу, підбір учасників, методів й умов проведення, форму узагальнення результатів [2, с. 7].

Необхідною умовою успішного проведення тренінгу є складання програми тренінгу, яка має свою визначену структуру.

Важливим для планування тренінгу є чіткий розрахунок часу, що необхідний для проведення вправ, виконання завдань, групових дискусій, міні-лекцій тощо.

В умовах навчального процесу учасниками тренінгу стає група студентів. У класичному значенні тренінгова група — це спеціально створена група, учасники якої за сприяння викладача (тренера) включаються в інтенсивне спілкування, спрямоване на досягнення визначеної мети та розв'язання поставлених завдань.

В ході проведення тренінгу робота студентів переважно організовується у складі малих груп (підгруп). Також студенти можуть працювати у парах, трійках, дискусійних групах по 4–8 осіб. Спосіб поділу на групи, кількість учасників, частота переформування підгруп визначаються тренером, залежно від структури тренінгу та вимог методів, що використовуються.

При організації навчального простору для проведення тренінгу доцільно уникати «аудиторного» та «шкільного» стилів. Студенти працюють значно ефективніше, коли крісла в аудиторії розташовуються колом чи півколом — це сприяє створенню атмосфери відкритості, настрою, розвитку довіри, уваги, забезпечує можливість кожному бачити всіх присутніх, вільно пересуватися по аудиторії.

Важливо на початку тренінгу визначити групові норми (правила), яких повинна дотримуватися уся група. Їх наукове обґрунтування присутнє в працях І. В. Вачкова, Ю. М. Ємельянова, Л. А. Петровської та ін. До основних правил належать: «тут і тепер» (предметом аналізу учасників тренінгу повинні бути процеси, які проходять у групі в даний момент), активність та включеність в роботу, цінування часу, відкритість, толерантність до точки зору кожного учасника, використання «я-висловлювань» (говорити лише від свого імені), конфіденційність (інформація, що особисто стосується когось із учасників не виносиється за межі групи) та ін. [6]. Від їх чіткого дотримання залежить ефективність проведеного заняття, включеність студентів в роботу, пропрацювання ними свого власного досвіду та ефективність засвоєння нової інформації.

Ще одне важливе завдання тренера полягає у ретельному підборі методів, прийомів, засобів для проведення тренінгу, які, в першу чергу, залежать від цілей та його змісту. Серед розглянутих в статті — лише найбільш поширені та апробовані [7, с. 54–82].

Рухові вправи. Покликані активізувати студентів, підвищити рівень довіри, зняти напругу в групі. Переважно використовуються на початку та в кінці тренінгу, або ж коли група малоактивна; студенти працюють в парах, або ж усією групою; тривають 5–10 хв. Для зосередження уваги студентів після виконання рухової вправи доцільно перейти до групової дискусії чи структурованих вправ.

Структуровані вправи дають тренеру можливість задіяти в навчальний процес кожного студента, а самому студентові пережити на власному досвіді певні відчуття, апробувати нові навики поведінки. При виконанні структурованих вправ присутні переважно діляться на пари або трійки. Успішність структурованих вправ залежить від чіткості поданих тренером інструкцій, тривалості виконання вправи (3–0 хв.).

Групові дискусії передбачають вільний вербалний обмін думками, знаннями, поглядами, інформацією між учасниками тренінгу. Вони дають можливість студентам

обговорити питання, що виникають в ході заняття, висловити власне бачення вирішення проблемної ситуації, опанувати навики обґрунтовано висловлювати та доводити свою позицію, керувати власними емоціями, вести переговори, виступати перед великою аудиторією тощо. Важливо щоб тренер стежив за динамікою розвитку дискусії, допомагав студентам використовувати «Я-висловлювання», аргументувати власну позицію, не переходити до особистих образ.

Мозковий штурм (брейнстормінг) — це метод групового обговорення проблеми з метою знаходження нових способів її розв'язання. Мозковий штурм проводиться у два етапи: на першому етапі формулюють ідеї, на другому їх оцінюють. Основним завданням тренера є слідкувати, щоб обговорення не виходило за межі поставленої проблеми та всі студенти максимально були залучені в процес.

Міні-лекції відрізняються від класичних лекцій значно меншою тривалістю (10–15 хв.), обсягом, чіткістю, структурованістю матеріалу що подається. Такі лекції передбачають використання тренером плакатів, схем, відео- та мультимедіа презентацій, роздаткових матеріалів, що сприяють кращому запам'ятовуванню матеріалу. Зміст такої міні-лекції закріплюється її подальшим обговоренням, вправами, ситуаційними завданнями.

Презентації (захист проектів) рекомендовано використовувати для закріплення інформації та застосування знань, отриманих в ході тренінгу, у майбутній професійній діяльності. Для їх виконання студенти діляться на підгрупи, створюють та презентують власні проекти реалізації отриманого досвіду. Залежно від змісту тренінгу це можуть бути, наприклад, плани презентації туристичних послуг, збільшення попиту на товари, проекти рекламних компаній, створення іміджу фірм, налагодження ефективних комунікацій тощо.

Проблемні ситуації (метод кейсів) належить до одних з найефективніших тренігових методів. Студентам надається можливість у перевірити свої професійні навики та опанувати нові технології в умовах змодельованої уявної чи реальної ситуації, з якою вони можуть зустрітися в подальшій професійній діяльності. Аналізуючи проблемні ситуації присутні переважно працюють по підгрупах.

Існує три основних варіанти застосування методу кейсів:

1. Аналіз ситуаційних вправ, за допомогою яких можна проводити аналіз реальних ситуацій, визначати ключові проблемні питання, формувати ідеї щодо можливого розв'язання.
2. Аналіз критичних випадків. Це метод докладного розгляду певної події з метою формування висновків та планування дій, які можуть дати позитивні зміни на майбутнє.
3. Оцінка учасниками існуючих дій стосовно вирішення проблеми та її наслідків.

Рольові ігри часто та активно використовуються у тренінгах і дають можливість учасникам здобути новий досвід, відпрацювати на практиці певні способи поведінки, завдяки зворотньому зв'язку отримати оцінку власних дій, навчитися бачити проблему з різних точок зору, закріпити засвоєний у ході тренінгу матеріал.

Студентам пропонується уявна ситуація в якій задіяно декілька осіб. Тренер чітко пояснює інструкції до ігрових ролей, визначає час, необхідний для виконання завдань, звертає увагу спостерігачів (нездіяних у грі студентів) на певні моменти гри, що обговорюватимуться по закінченню вправи. Алгоритм проведення рольової гри включає чотири послідовні кроки: аналіз ситуації в групі, інструктаж учасників, гра та спостереження за процесом гри, підведення підсумків.

Щоб досягнути поставлених цілей та максимальної ефективності тренінгу тренеру в першу чергу необхідно підібрати низку основних та альтернативних вправ, добре ознайомитись із специфікою різних ігор, ситуаційних завдань (знати мету гри та її належність до відповідного класу інтерактивних методів), попередньо апробувати обрані методи.

Також при підготовці такого семінару слід враховувати базові знання, навички студентів, особливості студентської групи, орієнтуватися на здобуття присутніми вмінь розв'язувати конкретні проблеми як в умовах тренінгу, так і в майбутній професійній діяльності.

Прикладом використання тренінгових технологій в процесі проведення навчальних семінарів може слугувати наведений нижче орієнтовний план проведення семінару-тренінгу з дисципліни «Основи психології та педагогіки» на тему «Міжособистісні стосунки у групі та колективі» для студентів спеціальності «Туризм» та «Готельно-ресторанна справа».

Тема семінару-тренінгу: «МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ У ГРУПІ ТА КОЛЕКТИВІ»

Мета: підвищити ефективність комунікації в процесі міжособистісної взаємодії — допомогти студентам оволодіти навичками та уміннями, що дозволяють підвищити рівень комунікативної майстерності.

Завдання:

- розширення можливостей встановлення контакту в різних ситуаціях спілкування;
- набуття навичок активного слухання;
- формування та корекція установок, необхідних для успішного спілкування;
- оволодіння різними методами розуміння співрозмовника на невербальному рівні;
- розвиток здібностей адекватно і повно сприймати та оцінювати себе й інших людей, а також взаємин, що складаються між людьми.

В результаті семінару-тренінгу студенти закріплять теоретичні знання і відпрацюють на практиці шляхи побудови ефективної комунікації.

Методи роботи: рольові ігри, мозковий штурм, дискусія, інтерпретація, демонстрація, моделювання реальних ситуацій, робота в групах, індивідуальні завдання, перегляд відео.

Структура семінару-тренінгу

1. Вправа «Привітання»

Мета: налаштувати студентів на роботу, показати відмінність між звичними та незвичними для нас способами привітання, емоційні реакції на них.

Хід: в час вправи студенти довільно рухаються по аудиторії, коли зустрічають когось — вітаються з ним. Викладач вказує яким способом потрібно вітатися: «За руку», «Очима», «Плечима», «Ногою» і т. п.

Загальне обговорення.

Орієнтовна тривалість: 5 хвилин.

2. Вправа «Перше враження»

Мета: закріпити на практиці вміння студентів давати психологічну характеристику людини, показати роль установок у нашому сприйнятті інших людей.

Хід: студенти діляться на групи по 6–8 осіб. Кожній групі роздається ідентична фотографія людини та наступна інструкція: «Погляньте на цю фотографію. Перед вами портрет (вказується рід занять людини: 1 група — злочинця, що кілька років відбув у місцях позбавлення волі; 2 група — відомого спортсмена, що неодноразово перемагав у змаганнях, зараз працює дитячим тренером; 3 група — безробітного чоловіка, що живе за рахунок своїх стареньких батьків).

Ваше завдання полягає в тому, щоб по фотографії ви дали психологічну характеристику цієї людини. Вкажіть які, на Вашу думку, риси характеру, тип темпераменту, вольові якості, прояви емоцій та здібності притаманні людині, що зображена на фото».

Після закінчення обговорення в підгрупі кожна група по черзі презентує зроблену психологічну характеристику людини.

Загальне обговорення. Викладач звертає увагу студентів на відмінності в психологочних портретах, що склали підгрупи при аналізі ідентичних фотографій, зумовленість цих відмінностей різними установками, відносно роду занять людини.

Орієнтовна тривалість: 20 хвилин.

3. Презентація психологічного експерименту

Мета: демонстрація відео експерименту, проведеноого в 60-ті роки ХХ ст., візуально закріпити досвід отриманий студентами при виконанні попереднього завдання.

Орієнтовна тривалість: 5 хвилин.

4. Міні-лекція: «Невербальне спілкування»

Мета: в короткій стислій формі подати студентам інформацію про особливості верbalного та невербального спілкування, канали невербальної комунікації, мову жестів (за А. Пізом).

Орієнтовна тривалість: 10 хвилин.

5. Вправа «Зісований телефон»

Мета: наочно показати як відбувається втрата інформації при вербальному спілкуванні в колективі та причини виникнення пліток.

Хід:

1. З присутніх студентів обирається 6–8 чоловік, що виходять з приміщення. Решта студентів стають спостерігачами, їм заборонено до закінчення вправи розмовляти, коментувати, що бачать чи підказувати.

2. Викладач зачитує повідомлення наступного змісту: «Іван Петрович виїхав о 10 годині, не дочекавшись Вас. Розстроївся, що Ви затрималися й у результаті не зміг поговорити з Вами особисто. Просив передати, якщо він не повернеться до обіду (це буде залежати від того, скільки часу він пробуде в адміністрації), то нараду о 15 годині треба почати без нього й, головне, не забути оголосити, що керівники середньої ланки повинні підготувати звіти про виконану за тиждень роботу й план основних заходів на наступний тиждень. Зробити це треба до 17 години сьогоднішнього дня».

3. Студент, що першим слухав інформацію, кличе в аудиторію другого студента та переказує почуту інформацію. Другий переказує те що запам'ятав третьому і так поки в аудиторію не зайде останній студент. Останній озвучує почуте для всієї аудиторії. Тоді викладач повторно зачитує повідомлення.

Загальне обговорення. Студенти порівнюють вхідну й вихідну інформацію, аналізують причини перекручування, обговорюють продуктивні способи активного слухання (перефразування, резюмування, розвиток ідеї).

Орієнтовна тривалість: 15 хвилин.

6. Вправа «Готель».

Мета: навчитися поводитися в конфліктних ситуаціях, що можуть виникати в групі, розвивати вміння переконувати, знаходити способи впевнено говорити "ні" та відстоювати власну позицію.

Хід:

I етап: з групи студентів вибирається 5 чоловік, які стають «гостями» і одну людину «адміністратором». Бажано, щоб адміністратором була та людина, якій важко відмовляти іншим, або яка схильна до конформізму.

II етап: «гостям» та «адміністратору» на аркушах паперу роздаються інструкції.

Інструкція «адміністратору»: «Ви людина втомлена і в даний час у Вас безліч особистих проблем. Спробуйте це продемонструвати усім «гостям». Увесь готель переповнений, вільних місць немає. Хіба доселяти до інших гостей, але це також викликає купу проблем. Ваше завдання відмовити людині, що намагається зарезервувати номер».

Інструкція «гостеві»: «Ви вперше приїхали до міста, де у Вас немає ні знайомих, ні родичів. Всі готелі переповнені і це останній, де Ви ще не були. Якщо Ви не домовитеся з адміністратором цього готелю, то доведеться ночувати на вокзалі. Ця людина — Ваша остання надія».

ІІІ етап: кожен з «гостей» по черзі робить свою спробу поселитись (інші «гости» виходять з аудиторії, щоб не бачити розвитку подій). Отримавши відмову (чи місце в готелі), «гість» приєднується до інших глядачів та спостерігає за перебігом вправи.

Загальне обговорення.

Орієнтовна тривалість: 15 хвилин.

7. Вправа «До побачення»

Мета: закріпити емоційний стан, що сформувався впродовж тренінгу та розглянути різні способи завершення спілкування.

Хід: під час вправи студенти довільно рухаються по аудиторії, коли зустрічають когось — прощаються з ним. Викладач вказує яким способом потрібно вітатися: «як давні знайомі», «як ділові партнери», «як співробітники», «як конкуренти», «як начальник з підлеглим» і т. п.

Орієнтовна тривалість: 5 хвилин.

8. Підведення підсумків семінару-тренінгу.

Мета: нагадати основні розглянуті в ході семінару питання, оцінити рівень досягнень усієї групи, з'ясувати зі студентами чого вони навчилися, що зрозуміли протягом тренінгу, чи виправдалися їхні очікування від заняття.

Таким чином, аналізуючи досвід проведення навчальних тренінгів у Львівському інституті економіки і туризму, можна зробити висновок, що дана форма практичної підготовки дозволяє досягти високої професійної майстерності фахівців туристичної, готельної та ресторанної сфери. З використанням нових розробок у сфері викладання дисциплін, що базуються на використанні тренінгових технологій, процес викладання переходить на якісно новий рівень. Зокрема використання тренінгів суттєво поліпшує якість подання матеріалу й ефективність його засвоєння, забезпечує особистісне і професійне зростання молодого спеціаліста, мотиває, стимулює, створює ситуацію успіху, сприяє оволодінню фаховими знаннями.

Перспективною є розробка програми тренінгових семінарів підготовки студентів до конкретних напрямків професійної діяльності, що суттєво покращить якість підготовки фахівців туристичного, готельного та ресторанного бізнесу.

Література

1. *Бакли Р. Теория и практика тренинга* [Текст] / Бакли Р., Кэйпл Дж. — 4-е изд. — С-Пб. : Питер, 2002. — 352 с. — ISBN 5-318-00081-9.
2. *Бондарєва Л. І. Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організацій в економічних університетах* [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : (13. 00. 04) / Любов Іванівна Бондарєва. — Київ, 2006. — 23 с.
3. *Волкова Л. Й. Актуальні питання впровадження інноваційних технологій в освітній процес вищого навчального закладу* [Електронний ресурс] // Педагогіка вищої школи: статті. — Режим доступу : <http://www.e-learning.onu.edu.ua/stati/pedagog-ka-visho-shkoli/volkova-l-i-aktualn-pitanja-vprovadzhenja-novac-inih-tehnolog-i-v-osv-ti-proces-vishogo-navchalnogo-zakladu.html>
4. *Волошина А. Тренінг з формування культури професійного спілкування майбутніх менеджерів* [Текст] // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Зб. наукових праць. — Вип. 11. — С. 32–37.
5. *Гомонюк О. Використання інтерактивних технологій як засобу формування професійно-педагогічної культури майбутнього соціального педагога* // Педагогіка і психологія професійної освіти : наук.-метод. журн. — 2009. — № 4. — С. 43–50.

-
6. Калініна Л. Тренінги та технологія їх проведення [Електронний ресурс] // Л. Калініна, Л. Карташова, В. Лапінський. — Режим доступу: <http://vlapinsky.at.ua/metodika/trening.mht>.
7. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу [Текст] : навч. посіб. — К. : МАУП, 2004. — 192 с. : іл. — Бібліогр. : с. 180–184. — ISBN 966-608-413-9.
8. Орлов В. Ф. Інноваційне психолого-педагогічне забезпечення гуманізації професійного становлення менеджера [Текст] // Вісник КНУКіМ : зб. наукових праць. — Серія «Педагогіка». — К. — 2001. — Вип. 5. — С. 81–88.
9. Петровская Л. А. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга [Текст]. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. — 162 с.

Биль М. Р.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРЕНИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ХОДЕ ПРОВЕДЕНИЯ УЧЕБНЫХ СЕМИНАРОВ
(на примере проведенного в ЛИЕТ семинара-тренинга на тему:
«Межличностные отношения в группе и коллективе»)**

Рассмотрен вопрос использования тренинговых технологий в ходе учебных семинаров. Подана методика проведения тренингов, проанализировано возможности их использования для профессиональной подготовки специалистов отельного, ресторанных и туристического бизнеса (на примере тренинга, что проводился в ЛИЕТ).

Ключевые слова: молодой специалист, конкурентоспособность, тренинговые технологии, методология тренинга, подготовка специалистов отельного ресторанных и туристического бизнеса.

Bil' M. R.

**USE OF TRAINING TECHNIQUES DURING EDUCATIONAL SEMINARS
(based on seminar-training carried out in LIET on the subject
«Interpersonal relationships in group and team»)**

The article concerns usage of training techniques during learning seminars. It describes methodology of training organization and analyses capabilities of their use for professional education of specialists in areas of hotel, restaurant and touristic businesses (based on training practiced in LIET).

Keywords: young specialist, competitiveness, training techniques, methodology of training, teaching specialists of hotel restaurant and touristic businesses.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ТУРИСТИЧНОГО ПРОФІЛЮ

Йдеться про деякі особливості становлення моральних цінностей особистості в процесі засвоєння нею суспільного досвіду, формування морального ідеалу молодої людини як складової її свідомості та самосвідомості.

Ключові слова: суспільний досвід, моральна свідомість, моральні цінності, моральний ідеал.

Туризм як сфера людського спілкування та послуг упродовж віків виробив свою систему моральних цінностей, норм поведінки, які стали невід'ємною частиною культури сучасної людини. Адже туристська діяльність — це не тільки переміщення у фізичному просторі, а й переміщення в культурному середовищі. Подорожуючи, люди пізнають і свою власну культуру, і культуру інших народів, наближаються до загальнолюдських культурних еталонів, які об'єднують людство в єдину соціокультурну спільноту.

Туризм як соціокультурне явище став предметом досліджень багатьох учених на пострадянському просторі: В. Квартальнова, І. Зоріна, В. Сеніна, В. Патрушева, В. Федорченко, В. Пазенка, В. Ляха, В. Антоненко, Я. Любивого, О. Левицької.

Становлення моральних уявлень як явищ культури — складний і тривалий процес, який не може здійснюватись лише на основі власного досвіду окремої людини чи навіть покоління людей. Суспільна мораль і як частина культури, і як явище масової свідомості для індивіда виступає об'єктом засвоєння і розвитку. За допомогою опредмечених у культурі та представлених у масовій свідомості моральних цінностей, а також інших феноменів суспільної свідомості індивід усвідомлює глибинний зміст суспільних відносин, тенденції їх розвитку, суспільні потреби, формує свою моральну свідомість.

Питанням морального становлення молоді приділено значну увагу в наукових дослідженнях таких учених, як А. Вірковський, П. Гнатенко, Ю. Руденко, А. Бойко, О. Бондарчук, Е. Дубко, Н. Гуслакова, Н. Вознюк. Наукова новизна даної статті полягає в актуалізації проблеми формування моральних цінностей як складової професійної компетенції для студентів туристичного профілю.

Дослідження порушеної проблеми зумовлює вивчення психолого-педагогічних основ становлення моральних цінностей особистості. Okремі вчені (С. Бондаренко, Ю. Мальований, І. Бех, І. Зязун, Г. Сагач) наголошують на необхідності врахування вроджених особливостей індивіда при становленні його як істоти соціальної і розглядають формування сфери моральності як частину біології людини, що підпорядкована законам еволюції (природне дозрівання). Так, велике значення для морального розвитку особистості має темперамент, який в своїй основі є вродженою рисою людини і характеризує динамічні особливості психічної діяльності індивіда. Відомо, що темперамент зумовлюється дією трьох основних властивостей центральної нервової системи: силою, врівноваженістю, рухомістю процесів збудження та гальмування. Комбінація цих особливостей визначає чотири типи темпераменту: сангвінік — сильний, врівноважений; флегматик — інертний, холерик — сильний, неврівноважений; меланхолік — слабкий, неврівноважений. Однак темперамент відображає лише динамічний бік людських вчинків і не є підставою судити про змістовну грань особистості. Остаточне формування моральної особистості перш за все залежить від морально-вольових якостей характеру, пов'язаних із змістовою складовою діяльності людини.

На думку видатного швейцарського психолога Жана Піаже, всякий розвиток починається з дій: індивід конструює і реконструює своє знання про світ у результаті

взаємодії з середовищем, у якому він перебуває [6, с. 148]. Відповідно, мислення у системі Піаже є системою операцій, причому операція визначається як внутрішня дія, тобто предметна дія, перенесена у внутрішній план і виконувана подумки. Вона відбувається не з реальними об'єктами, а з образами, символами, знаками. Моральність, за твердженням ученого, також необхідно розглядати як процес розвитку, що безпосередньо залежить від стадій розвитку інтелекту (когнітивних структур). Наприклад, здатність діяти на основі взаємоповаги та взаємодовіри асоціюється з переходом у дитячій когнітивній структурі від егоцентризму до абстрактного мислення [6, с. 152]. Зовнішнє, у тому числі соціальне, середовище є лише умовою, а не джерелом розвитку індивіда. У центрі його психічної діяльності у всіх вікових періодах, згідно з операційною концепцією інтелекту Піаже, є інтелект. Сприймання, пам'ять, уява, емоційно-вольові процеси — все, наголошує вчений, підпорядковується інтелекту. Навчання може суттєво прискорити або сповільнити інтелектуальний (відповідно, моральний) розвиток, але «основна лінія останнього визначається внутрішніми, власними законами розвитку — підготовкою, становленням, освоєнням і подальшим удосконаленням систем логічних операцій» [7, с. 606]. Окрім того, Піаже вважав моральний розвиток результатом міжособистісної інтеракції, завдяки якій індивідууми виробляють справедливі рішення. Узгодження власної перспективи з перспективою інших, на думку вченого, означає прийняття рішень, які відповідають справедливим взаємним вимогам (the requirements of fair reciprocity) [6, с. 152].

Не менш важливим фактором морального мислення індивіда є його взаємини з членами групи, до якої він належить. Відповідно до соціологічної теорії формування особистості, провідну роль у процесі формування духовного світу молодої людини відіграє суспільна свідомість і суспільний досвід. У рамках цієї теорії індивід майже не взаємодіє з об'єктивною дійсністю, реальними суспільними відносинами, послуговуючись лише системою норм і цінностей, які є установками соціальних груп, що підпорядковують своєму впливові індивіда. За твердженням відомого французького соціолога Е. Дюркгейма, індивід як соціальна істота — продукт суспільного впливу, а всі види соціальних впливів суспільства на людину цілком психічні, вони складаються виключно із уявлень і об'єктивізованих почуттів [1, с. 40].

Однак недооцінка ролі предметної діяльності людини в її становленні як особистості, впливу об'єктивних реалій на розвиток людської сутності може негативно позначитись на моральності і окремої людини, і суспільства загалом. Відома теза про те, що «не стільки людина здійснює вчинки, скільки вчинки здійснюють людину» стала аксіомою психологічного знання про людину [1, с. 42].

Психічний розвиток людини, відповідно до діяльнісної концепції формування особистості, — це перш за все становлення її діяльності, свідомості і всіх «обслуговуючих» психічних процесів (пізнавальних, емоційно-вольових тощо). На думку окремих послідовників цієї теорії (наукова школа Л. Виготського), психічний розвиток людини є відтворення індивідом типів діяльності і відповідних умінь, що склалися історично, причому це відтворення здійснюється у процесі їх присвоєння (навчання й виховання у широкому сенсі), яке можна вважати всезагальною формою психічного розвитку людини [2, с. 10]. Розкриваючи особливості психічного розвитку індивіда в процесі присвоєння ним суспільного досвіду, А. Леонтьєв, відомий представник згаданої наукової школи, наголошував, що результатом цього процесу є відтворення індивідом людських якостей, здібностей і способів поведінки, які сформувались історично [4, с. 122]. Однак, людина проявляється як особистість саме в тих випадках, коли вона виступає суб'єктом своїх вчинків, коли усвідомлює власні мотиви дій і відповідальність за них.

Характерною ознакою особистості є присутність моральної саморегуляції. За умов сприятливого соціального оточення, цілеспрямованих педагогічних впливів особистість студента здійснює моральну саморегуляцію як ситуативну самозаміну не лише в площині конкретних вчинків, але й на рівні свідомого управління своєю життедіяльністю. Моральність стає «об’єктом розумної вільної самоорганізації й самоконструювання зі сторони суб’єкта» [1, с. 42].

Кожній повноцінній молодіжі людині притаманна моральна потреба не лише утвердити себе як особистість, але й проявити свою самобутню індивідуальність. Поняття індивідуальності асоціюється з чимось особливим, неповторним у людині і в біологічному, і в соціальному аспектах. Ця якість, на думку провідних учених-психологів, педагогів, є найважливішою характеристикою сучасної людини. Важливою педагогічною умовою формування моральної особистості студента є становлення та реалізація його індивідуальності за умов індивідуалізації навчання та виховання, що передбачає її цілісне, синтетичне формування шляхом активізації всієї гами індивідуально-психологічних якостей — «повного набору характеристик людини». Індивідуалізація навчання, в основі якої лежить особистісний підхід до навчально-пізнавальної діяльності, стимулює розвиток індивідуальності шляхом формування у студента незалежності від авторитетів, готовності до самостійного вибору, ініціативності, критичності мислення, навичок рефлексії та всебічного розвитку свого «я».

Морально самовизначитись означає свідомо зорієнтуватись в системі етичних цінностей та виборі життєвої позиції, враховуючи особисті інтереси і вимоги суспільства. Результатом таких морально-етичних пошуків молодої людини стає моральна визначеність способу мислення, що виражає соціальну надійність особистості, її спроможність зреалізувати свою долю. Формування моральних цінностей відбувається як постійний діалектичний процес зародження, визрівання і розв’язання специфічних внутрішніх і зовнішніх суперечностей, які зумовлюють якісні зміни в моральній свідомості та поведінці студента. У результаті усвідомлення й розв’язання індивідом внутрішніх суперечностей між своїми етичними знаннями та переконаннями, моральними (чи аморальними) спонуками, між уявним і реальним рівнем моральної діяльності, між новими ціннісними орієнтаціями й застарілими звичками, між моральними домаганнями й засобами досягнення своїх цілей — і здійснюється його моральний розвиток [3, с. 23].

Формування морального ідеалу молодої людини є підсумком часто важких і тривалих пошуків сенсу життя і призначення людини, засвоєння моральних вимог та ідеалів суспільства, синтезу моральних якостей авторитетних наставників, видатних сучасників, історичних постатей, художніх персонажів. Моральний ідеал стає елементом світогляду молодої людини, надбанням його свідомості та самосвідомості. Якщо ідеали суспільства і особистості співпадають, можна говорити про ефективність цілеспрямованого формування моральних цінностей, успішну соціальну адаптацію індивіда, яка, однак, не має нічого спільного з конформізмом та пристосуванством.

Необхідною умовою становлення гармонійної моральної особистості є збереження духовної єдності поколінь, що забезпечується систематичним і цілеспрямованим вихованням національної свідомості і самосвідомості, формуванням національного типу особистості. Патріотизм — одна з найбільш синтетичних якостей особистості. В ній у комплексі відображаються емоційно-моральні, дійові ставлення до інших людей, до рідної землі, до матеріальних і духовних цінностей суспільства.

Як немає людини взагалі — абстрактної, безликої, без національної приналежності, а є людина — українець, росіянин, німець тощо, так немає виховання взагалі, а є, як зазначав К. Ушинський, «російське виховання», «французьке виховання», «англійська

система виховання». Реалізуючи національні духовні цінності народу, кожна національна система виховання утверджує свій ідеал людини-громадянина. Правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, яка цінує свою громадянську, національну і особисту гідність, совість і честь. Українська система виховання має власний, історично обумовлений ідеал людини. «Вічне правдошукання, щедрість і гостинність, ласкавість і доброзичливість, пісенність і музичність, працьовитість і талановитість, ніжність, глибокий ліризм, свободолюбність і душевне багатство — це окремі типові якості відомого в цивілізованому світі українського національного характеру» [5, с.12].

З патріотизмом органічно пов'язана така риса, як гуманність. Формування у студентів туристичного профілю глибокого переконання в тому, що людяність є високою життєвою цінністю, є запорукою того, що в своїй професійній діяльності вони виявляти-муть такі якості, як повага до людини, співчутливість, доброзичливість, чесність, справедливість, національна незангажованість, готовність допомогти іншому, толерантність.

Отже, морально-ціннісні орієнтації є необхідною складовою професійної компетенції фахівця сфери туризму, культурним виміром його особистості, який формується у процесі засвоєння суспільного досвіду — сукупного досвіду багатьох поколінь, відображеного у способі життя, життєвих цінностях, особливостях національного характеру. Проведене дослідження підтверджує, що це все необхідно враховувати з метою якісної підготовки фахівців індустрії людського спілкування та послуг.

Література

1. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості [Текст] : навч. посіб. / Н. М. Вознюк. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 196 с. — ISBN 966-8365-88-7.
2. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения [Текст] : Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В. В. Давыдов. — М. : Педагогика, 1986. — 240 с.
3. Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти [Текст] : інформ. збірник Міністерства освіти України. — К. : Освіта, 1996. — 28 с.
4. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики [Текст] / А. Н. Леонтьев. — М., 1981. — 544 с.
5. Національна система виховання (концепція). Проект [Текст] : зб. мат. / М-во нар. осв. України, Управління виховної роботи; [редкол. : В. В. Лазаревський та ін.]. — К. : Либідь, 1991. — 27 с. — ISBN 5-325-00241-4.
6. Пиаже Ж. , Шнельдер Б. Генезис элементарных логических структур [Текст] / Ж. Пиаже, Б. Шнельдер. — М., 1963. — 446 с.
7. Флейвел Дж. Х. Генетическая психология Жана Пиаже [Текст] / Дж. Х. Флейвел. — М. : Просвещение, 1967. — 622 с.

Гуляк О. Б.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

Рассмотрены некоторые особенности становления нравственных ценностей личности в процессе усвоения общественного опыта, формирования нравственного идеала молодого человека как элемента его сознания и самосознания.

Ключевые слова: общественный опыт, нравственное сознание, нравственные ценности, нравственный идеал.

Hulyak O. B.

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FUNDAMENTALS
FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM STUDENTS' MORAL VALUES**

The article deals with some peculiarities of formation of personality's moral values in the process of acquiring social experience, as well as the development of young people's moral ideal as part of their consciousness and self-consciousness.

Key words: social experience, moral consciousness, moral values, moral ideal.

УДК 37.032

Гулляк О. Б., Хмілярчук Н. С.

**ОСОБИСТІСНЕ СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ
ЕКОНОМІЧНО-ТУРИСТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ
З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ
(ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)**

Проаналізовано деякі концептуальні напрями в аспекті формування особистості: раціоналістичні, маніпулятивні схеми впливу на індивіда та антитехнократичні, педоцентристські погляди, які акцентують на «спонтанності» процесу соціалізації молодої людини.

Ключові слова: особистісне становлення, соціалізація, індивідуальність, емоційна релаксація.

Вітчизняна психолого-педагогічна наука відводить надзвичайно важливе місце питанням особистісного становлення молодої людини. У своїх дослідженнях провідні вітчизняні вчені порушують такі актуальні теоретичні проблеми, як співвідношення біологічного й соціального в людині, його врахування в навчально-виховному процесі (І. Бех [1], І. Зязюн [6]), гуманізація й гуманітаризація педагогом процесу соціалізації (А. Бойко [2], Г. Ващенко [5]); формування вмінь та навичок застосування етичної норми в будь-якій життєвій ситуації, розвиток етичного мислення, методи психологічного впливу на процес соціалізації індивіда (С. Карпенчук [8], І. Зязюн [6]). Проблемі особистісного становлення відведено значне місце у творчості видатного педагога В. Сухомлинського [18].

Актуальність цієї проблеми зумовлюється особливостями сучасного світу, що характеризується надзвичайною швидкістю змін у всіх сферах людської життєдіяльності. Виклики сучасного суспільства вимагають гармонізації світогляду, свідомості, стереотипів поведінки суспільства загалом та окремої особистості зокрема. При цьому пріоритет особистості, зростання її загального культурного рівня визнають суспільною цінністю. Сьогодні суспільству потрібна гуманітарно і економічно освічена особистість, людина-фахівець з достатніми професійними знаннями, нестандартним економічним мисленням, раціональною поведінкою, прагматичним і підприємливим характером, з почуттям гідності та особистої відповідальності.

Особливості сучасного соціально-економічного розвитку пред'являють нові вимоги і до фахівців сфери туризму. Вони повинні володіти професійними знаннями і навичками, мати достатній багаж економічних знань, відповідний рівень економічної культури, бути активною, творчою особистістю, спроможною виконувати як щоденні виробничі, так і масштабні завдання. Саме тому порушується питання особистісного становлення студентів економічно-туристичних спеціальностей. Дослідження цього питання у площині іноземної мови за професійним спрямуванням, тобто на матеріалі освітньої практики англомовних країн, на наш погляд, додає наукової новизни порушений проблемі.

У своєму соціальному виразі сутність людини проявляється у таких формах, як індивід, індивідуальність, особа, особистість. Індивід — це щось середнє у якісному плані, означення представника людського роду взагалі. Коли людину характеризує якесь неповторність, як у біологічному аспекті, так і в соціальному прояві, вживається термін індивідуальність. Це поняття, на думку багатьох учених-психологів, педагогів, має естетичне забарвлення. Індивідуальність може бути як привабливою, так і непривабливою, тобто здатною до позитивних чи негативних учинків [19, с. 41].

Поняття «особа» — ознака соціальної ролі людини. Вона означає поєднання певних соціальних якостей. Ці якості в одній і тій же людині можуть узгоджуватись,

дистанціювати, навіть перебувати в конфлікті. На роботі чи в навчальному колективі в однієї і тієї ж людини можуть проявлятися одні якості, вдома — зовсім інші.

Особистість — це єдність індивідуальних і соціальних рис людини; наявність неповторності в усьому, глибокого відчуття такту, гармонії, чіткої позиції. Поняття особистості ширше й глибше, ніж поняття індивідуальності. Особистістю людина є тоді, коли вона виступає суб'єктом своїх вчинків, усвідомлює власні дії і відповідальність за них. Така людина є ініціатором свого життя, вона спроможна виробляти та здійснювати свою життєву стратегію [19, с. 43].

Різні погляди на природу людини та її взаємодію з суспільством зумовлюють відповідні теорії формування особистості. Нині учені наголошують на тому, що суспільне виховання (навчання) — «зовсім не нейтральна сфера, а відповідним чином організована система формування особистості з потрібними суспільству соціальними установками» [13, р. 18].

При всьому різноманітті теорій формування особистості чітко простежуються основні напрями концептуального розмежування: раціоналістичні, маніпулятивні схеми впливу на індивіда та цілій комплекс антитехнократичних, педоцентристських настанов, що акцентують на «спонтанності» процесу соціалізації вихованця.

Методологічною базою педагогіки технократичної орієнтації є філософія біхевіоризму, зокрема, її твердження про широку можливість управління та модифікації людської поведінки відповідно до заданих ззовні цілей. Стосовно процесу формування особистості це означає, що вміла маніпуляція зовнішніми впливами, тобто використання відповідних стимулів, формує потрібні стандарти поведінки (усуває неправильну реакцію і виробляє правильну), забезпечуючи при цьому оволодіння тими чи іншими знаннями, вміннями та навичками. Водночас процес соціалізації особистості і саме навчання трактують як «випробування різноманітних підходів, поки не буде знайдено правильний варіант реакції, а також тренування цієї реакції з метою остаточного закріплення» [7, р. 15].

Представники технократичної педагогіки стверджують, що на зміну спекулятивним підходам до формування особистості молодої людини повинні прийти детально розроблена педагогіка та обґрутовані біхевіористською психологією методики, спрямовані на вироблення потрібних суспільству стандартів соціальної поведінки, засвоєння певної суми знань та навичок, необхідних для виконання тої чи іншої соціальної ролі (Л. Кларк, Дж. Колаген [7]).

Основне місце у технократичній «філософії виховання» займає біхевіористська доктрина соціальної інженерії Берреса Фредеріка Скіннера, яка трактує поведінку людини як результат попередніх впливів оточуючого середовища. Ця строго наукова програма соціальної адаптації молоді передбачає раціональну «технологію» формування особистості, побудовану на принципах так званого оперантного обумовлювання. У своїй праці «Поведінка видів» видатний психолог докладно описує принципи «оперантного обумовлювання» [15]. Відповідно до Б. Скіннера, оперантне обумовлювання можна застосовувати не тільки для контролю поведінки людей, але й для контролю власної поведінки. Самоконтроль можна досягти, створивши умови для того, щоб бажана поведінка отримувала підкріплення. У 1948 р. Б. Скіннер видав роман «Уолден — два», у якому йдеться про утопічну общину, засновану на принципах біхевіоризму [16].

Така програма впливу на особистість, за твердженням послідовників біхевіористського виховання, є альтернативою традиційному авторитаризму, що ґрунтуються на методах так званого аверсивного контролю (використання різноманітних суворих прийомів впливу на індивіда, який поводить себе неправильно). Вона пропонує широке застосування технік модифікації поведінки для покращення суспільства і ощасливлення людей, як форму соціальної інженерії [17].

Ідеям «технологізованої школи» протистоять твердження тих учених, які вважають, що педагог чи психотерапевт, який ігнорує внутрішнім станом дитини від імені науки, наносить їй величезну шкоду, оскільки саме ці стани є найбільш реальними для неї [9, р. 461]. Як наголошує учений-психолог Сергій Рубінштейн, зовнішні причини діють через внутрішні умови [14, с. 226]. Технократична ж програма формування особистості зводить цей процес до «набору ізольованих одиниць поведінки (репертуар поведінки)» [12, с. 130].

Оригінальними в цьому плані є концепції психологів-когнітивістів. Якщо біхевіористська традиція трактує дитину як організм, що програмується ззовні, пасивно сприймаючи інформацію і відповідно реагуючи на неї, то з позицій структуралістичної (або неопрагматичної) педагогіки дитина — не пасивний реципієнт, який акумулює знання та навички, вона — дослідник навколошнього світу, активний суб'єкт пізнавальної діяльності. Спростовуючи жорсткі біогенетичні настанови учених-психометристів, які вважали, що інтелект — це сукупність вроджених розумових здібностей, спадкова або зрештою природна якість, що не є набутою в результаті навчання чи тренування, Джером Брунер, основоположник структуралістичної педагогіки, стверджував, що навики мислення, хоч і залежать від природних задатків, не є вродженими. Вони зароджуються ніби поза людським організмом, передаючись по спадковості від старших чи попередніх поколінь, носіїв тої чи іншої культури [3, р. 119].

Відкриття, дослідницька діяльність — основна вимога цієї неопрагматичної педагогіки. У системі Дж.Брунера найвищий рівень людської автономності і досконалості досягається тоді, коли людина самостійно і для свого ж блага відкриває закономірності оточуючого природного і соціального середовищ [4, с. 133].

Альтернативою технократичній (біхевіористській) концепції формування особистості є і так званий гуманістичний напрямок у психології, що зосереджується на унікальності, неповторності людини, свободі самовираження, самореалізації, самоактуалізації особистості. Формування мотивації «самоактуалізації» особистості, максимальна увага до афективної сфери індивіда є найважливішими складовими «гуманістичного виховання».

У своїх наукових розробках провідні представники цього напрямку в західній педагогіці (А. Маслоу, Е. Келлі, А. Комбс) намагались переглянути деякі положення педагогіки екзистенціалізму, біхевіоризму, орієнтували освітня на максимальну індивідуалізацію навчання. Видатний американський учений А. Маслоу стверджував про первинно задану сутність людини, закладену у ній з моменту народження ніби у «складеному» вигляді. Згідно з цією концепцією, людина так чи інакше підвладна цій сутності і тому не може володіти повною свободою волі. Основне призначення людини, на думку вченого, — відкриття своєї ідентичності, справжнього «я». Відповідно, повний, здоровий, нормальній і бажаний розвиток учених вбачає в актуалізації людської природи, в реалізації її потенційних можливостей тим шляхом, який диктує ця скрита, ледве помітна основна природа, актуалізація якої повинна забезпечуватись скоріше внутрішнім ростом, а не формуванням ззовні [11, р. 188]. Суспільство, соціокультурні умови, за твердженням А. Маслоу, визначають лише, до якого рівня на шкалі своїх первинних потреб зможе піднятись особистість. Водночас прихильники гуманістичного напряму наголошують на емоційній релаксації як одній з найважливіших умов здорового розвитку особистості в процесі виховання. А. Комбс констатував, що гуманіст вірить у те, що адекватне сприймання людини потребує розуміння не лише її поведінки, але й сутності її внутрішнього життя, притаманних людині емоцій, переконань, цінностей, надій та устремлінь [10, р. 302].

Запропоновані концепції виховання мають бути враховані в теорії та практиці вітчизняної вищої школи як такі, що створюють методологічну базу для побудови системи виховання, формують повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, яка цінує

свою громадянську, національну і особисту гідність, совість і честь. Реалізація цих ідей потребує від педагога високого рівня професіоналізму в роботі з молоддю, відмови від авторитарних методів виховання, уміння інтегрувати передовий вітчизняний досвід у полікультурний освітній контекст.

Література

1. Бех І.Д. Моральность особистості: стратегія становлення [Текст] / І. Д. Бех. — К., 1991. — 167 с.
2. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання [Текст] / А. М. Бойко. — К. : Либідь, 1997. — 91 с.
3. Bruner J. S. The Relevance of Education [Text] / J. S. Bruner. — London, 1972. — 119 p.
4. Брунер Дж. Психологія познання [Текст] / Дж. Брунер. — М., 1977. — 355 с.
5. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал [Текст] / Г. Г. Ващенко. — Полтава : ПДУГУ, 1992. — 1909 с.
6. Зязюн І. Педагогіка добра: ідеали і реалії [Текст] : наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. — К. : МАУП, 2000. — 312 с.
7. Callahan J., Clerk L. Foundations of Education [Text] / J. Callahan, L. Clerk. — New York, 1971. — 78 p.
8. Карпенчук С. К. Теорія і методика виховання [Текст] / С. К. Карпенчук. — К. : Вища школа, 1996. — 307 с.
9. Kohlberg L., Mayer R. Development as the Aim of Education [Text] / L. Kohlberg, R. Mayer // Harvard Educational Review. — 1972. — vol. 42. — № 4. — P. 461–468.
10. Combs A. Humanism, Education and the Future [Text] / A. Combs // Educational Leadership. — 1978. — Vol. 35. — № 4. — P. 301–312.
11. Maslow A. Motivation and Personality [Text] / A. Maslow. — New York, 1951. — 340 p.
12. Пилиповский В. Я. Проблемы индивидуализации обучения в современной буржуазной педагогике [Текст] / В. Я. Пилиповский // Сов. педагогика. — 1979. — № 3. — С. 123–130.
13. Popkewitz T. P., Tabachnick B. R. The Myth of Educational Reform. A study of school responses to a program of change [Text] / T. P. Popkewitz, B. R. Tabachnick. — Madison, 1982. — 168 p.
14. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание [Текст] / С. Л. Рубинштейн. — М., 1957. — 393 с.
15. Skinner B. Behavior of Organisms: An experimental analysis [Text] / B. Skinner. — New York : Appleton-Century, 1938.
16. Skinner B. Walden Two [Text] / B. Skinner. — New York : Macmillan, 1948.
17. Skinner B. Reflections on Behaviorism and Society [Text] / B. Skinner. — Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1978.
18. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека [Текст] / В. А. Сухомлинский. — К. : Рад. шк., 1975. — 236 с.
19. Тугаринов В. П. Философия сознания (современные вопросы) [Текст] / В. П. Тугаринов. — М. : Мысль, 1971. — 189 с.

Гуляк О. Б., Хмілярчук Н. С.

ЛИЧНОСТНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ТУРИСТИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Анализируются некоторые концептуальные направления в плане формирования личности: рационалистические, манипулятивные схемы влияния на индивидуума и антитехнократические, педоцентристские взгляды, которые акцентируют на «спонтанности» процесса социализации молодого человека.

Ключевые слова: личностное становление, социализация, индивидуальность, эмоциональная релаксация.

Hulyak O. B., Khmilyarchuk N. S.

**PERSONAL DEVELOPMENT OF ECONOMY AND TOURISM STUDENTS
LEARNING FOREIGN LANGUAGES FOR CAREERS
(THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS)**

The article deals with the analysis of some conceptual directions in terms of formation of personality: rationalistic, manipulative schemes for influencing an individual and antitechnocratic, child-centred views that focus on spontaneity of socialization of young people.

Key words: personal development, socialization, individuality, emotional relaxation.

Максимець О. Б., Зінь Л. М.

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАУДИТОРНОЇ РОБОТИ У ПІДГОТОВЦІ СПЕЦІАЛІСТІВ СПОРТИВНОЇ АНІМАЦІЇ

На прикладі Львівського інституту економіки і туризму висвітлено деякі підходи до ефективної організації позаудиторної роботи студентів у підготовці спеціалістів з організації анімаційних послуг в туризмі.

Ключові слова: туризм, анімація, анімаційні програми, позаудиторна робота, анімаційні послуги, лабораторія, спортивна анімація.

Із швидким розвитком туризму у нашій країні спостерігаються зміни туристичних інтересів. Якщо до недавнього часу турист задоволяється лише пасивним відпочинком, то у ХХІ столітті відбувається відхід від звичайних пізнавальних чи рекреаційних турів до активних різнопланових форм відпочинку, що вимагає надання нових, сучасних послуг в індустрії гостинності. Отже, виникає потреба у спеціалістах з організації анімаційно-рекреаційної діяльності в закладах відпочинку: готельно-ресторанних, спортивно-оздоровчих комплексах, санаторіях, дитячих оздоровчих таборах, базах відпочинку, на транспорті під час руху (на круїзному теплоході, у поїзді, автобусі, літаку) тощо.

Завдання спеціалістів з організації туристської анімації полягає у розробленні анімаційних програм із зачлененням туристів до участі у різноманітних мистецько-розважальних, етнографічних, рекламних, спортивних заходах (фестивалях, карнавалах, обрядових святах, культурно-історичних театралізованих дійствах, змаганнях), які, забезпечуючи активне, цікаве, різноманітне дозвілля туристів, повинні піднімати їхній культурний рівень, збагачувати духовно, знайомлячи із культурою, традиціями інших народів; розвивати фізично, формувати добрий настрій тощо.

У світовій практиці туристичного бізнесу та індустрії гостинності сукупність послуг по забезпеченню потреб туристів, рекреантів в активних, одухотворюючих формах відпочинку називається «анімацією в туризмі» [4, с. 6].

Анімація в туризмі у нашій країні — порівняно нове поняття у туристичній діяльності, хоча термін «анімація» існує ще з часів Стародавнього Риму (у перекладі з латини «anima» — душа, «animato» — збуджено, жваво, «animatio» — одухотвореність).

Світовий досвід організації анімаційно-рекреаційної діяльності довів її ефективність в організації туристичного бізнесу. Особливого значення анімація набуває у процесі конкурентної боротьби. Виграють її ті туристично-рекреаційні заклади, менеджмент яких, крім іншого, приділяє достатньо уваги наданню високоякісних анімаційних послуг. Якщо послуги розміщення, харчування, транспортного забезпечення як правило відповідають очікуванням і вкладеним у подорож коштам туриста, то наявність і якість анімаційної складової у структурі обслуговування за рівності всіх інших показників або ж підвищує рейтинг туристичного закладу (чи туру), або ж, навпаки, знижує його [4, с. 3].

Виходячи із особливої ролі анімації у туристичному бізнесі, належна увага має бути приділена підготовці спеціалістів з організації анімаційних послуг в туризмі.

У контексті розв'язання окресленої проблеми зазначимо, що об'єктом нашого дослідження є — професійна підготовка спеціалістів з організації анімаційних послуг, а предметом — нетрадиційні підходи до підготовки спеціалістів з організації анімаційних послуг у позаудиторній роботі студентів.

Проблемам професійної підготовки спеціалістів туристської анімації присвячені дослідження Сокіл Т. Г. (щодо підготовки спеціалістів анімації відпочинку) [7], Mixo O. I. (щодо особливостей підготовки менеджерів туристської анімації в вищих навчальних

закладах) [6], Петрової І. В. (щодо організації дозвілля за кордоном), Килимистого С. М. (щодо підготовки фахівців анімаційної діяльності в туризмі) [4].

Аналіз джерел засвідчує, що проблема підготовки спеціалістів з організації анімаційних послуг досліджена не достатньо. Водночас, зазначимо, що сучасні потреби у підготовці аніматорів туризму актуалізують необхідність наукових досліджень щодо розв'язання цієї проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами та практичними завданнями полягає в тому, що досліджувана тема є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри теорії і практики туризму і готельного господарства Львівського інституту економіки і туризму, яка займається дослідженням питань інноваційно-інвестиційної діяльності в туризмі Карпатського регіону.

Мета дослідження полягає у визначенні необхідності підготовки спеціалістів з організації анімаційних послуг в туризмі та шляхів ефективної організації їх підготовки у позанавчальний час.

Завдання дослідження:

— визначити форми організації позааудиторної роботи, що забезпечуть ефективність підготовки майбутніх спеціалістів з організації анімаційних послуг у туристичній галузі;

— експериментально перевірити ефективність використання запропонованих форм організації позааудиторної роботи у підготовці спеціалістів з організації анімаційних послуг.

Процеси, які відбуваються в туристичній сфері, активним чином впливають на характер і спрямованість в підготовці спеціалістів у Львівському інституті економіки і туризму. Питання підготовки менеджерів туризму не залишило поза нашою увагою і такий вид діяльності, як надання анімаційних послуг. Адже четвертий рік поспіль Львівський інститут економіки і туризму на запрошення від різних готельно-туристичних комплексів Туреччини, Греції, Італії скеровує своїх студентів на міжнародне стажування для проведення анімаційних програм. Тому важливим питанням в інституті є стратегія розвитку анімаційної діяльності та підготовка аніматорів.

Організатор з анімаційних послуг — це творча професія, яка вимагає знань з історії, соціології туризму, психології, педагогіки, історії розвитку світового туризму, країноznавства, туристичних ресурсів, релігій, української мови професійного спрямування, а також обов'язкове знання іноземних мов та інших дисциплін, які вивчаються відповідно до навчального плану. Велику увагу при підготовці майбутніх спеціалістів до роботи у галузі туризму, зокрема, до анімаційної діяльності, приділяється у Львівському інституті економіки і туризму опануванню студентами таких дисциплін, як «Фізичне виховання і спортивний туризм» та «Організація анімаційних послуг в туризмі». Остання включена у вибіркову частину навчального закладу.

Зміст дисципліни «Організація анімаційних послуг в туризмі» включає:

— теоретичні засади анімації в туризмі;

— зародження та розвиток анімаційних форм дозвілля;

— види та форми рекреаційної та спортивної анімації;

— питання впровадження анімаційних технологій в різні види туризму з метою підвищення їх атрактивності;

— питання режисури анімаційних програм.

Опанування студентами цього предмету здійснюється на лекційних, семінарських, практичних заняттях. Підсумком вивчення цієї дисципліни є підготовка та постановка творчого проекту анімаційної програми.

У зміст навчальної програми дисципліни «Фізичне виховання і спортивний туризм» введено розділ «Спортивна та ігрова анімація».

Під спортивною анімацією слід розуміти комплекс активізуючих програм, сформованих з використанням спортивних ігор. В основі спортивної анімації має місце спортивний спосіб життя, який об'єднує все те, що сприяє виконанню людиною суспільних, професійних і побутових функцій. Збереження і зміцнення здоров'я — це основні функції спортивної анімації. Особливе значення в комплексі заходів, що спрямовані на практичну підготовку студентів, надається різноманітним спортивним заняттям, змаганням, конкурсам. Це і давно знайомі всім ігри з відомими умовами і правилами; і зовсім нові, розроблені студентами під час проведення різноманітних анімаційних заходів.

Регламентована навчальним планом кількість годин з дисциплін «Організація анімаційних послуг в туризмі» та «Фізичне виховання і спортивний туризм» не дає можливості набути достатніх професійних навичок аниматора.

Професійна майстерність не може бути сформована у процесі навчання, у студентській аудиторії. Тут лише формуються її основи. Професійна майстерність аниматора є сукупністю теоретичних знань і практичного досвіду, який накопичується під час професійної, інколи довгострокової діяльності [4, с. 178].

Саме тому проблеми формування основ професійної майстерності аниматора необхідно пов'язувати, з одного боку, із засвоєнням теоретичних знань, а з іншого — з оволодінням методами і прийомами, уміннями і навичками професійної діяльності [4, с. 178].

Формуванню професійної майстерності, набуттю досвіду студентами у проведенні анімаційних програм велика увага приділяється у Львівському інституті економіки і туризму поза аудиторій та самостійній роботі студентів як під.

Анімаційна діяльність, як навчально-практична, здійснюється на трьох рівнях: репродуктивному (просте відтворення готових відпрацьованих форм), репродуктивно-творчому (відкриття людиною для себе того нового, що об'єктивно не є новим) та творчому (перевага творчих моментів у діяльності). Формування творчих здібностей майбутнього спеціаліста туристської анімації є основою формування досвіду творчої діяльності [6, с. 196].

Студенти, розробляючи проекти анімаційних програм, мають можливість вибрати собі тему, із розробленої тематики викладачами, або запропонувати свою.

Навчально-практична анімаційна діяльність повинна бути творчою. Від того, наскільки вона є творчим, авторським продуктом студента, буде залежати і результат оцінювання.

Навчально-практична анімаційна діяльність здійснюється у формі підготовки, розробки, реалізації та захисту проектів. Проекти подаються у письмовій формі, а потім захищаються та реалізовуються на практиці під час різних заходів, які проводяться в інституті чи за його межами.

До анімаційних програм, які були розроблені і проведенні у позааудиторний час, можна віднести:

- посвята першокурсників в туристи (похід на «Чортові скелі» з анімаційною програмою, що на території Винниківського лісництва);
- походи вихідного дня на гору Маківка (Сколівський р-н, Львівська обл.); на гору Драгобрат (Івано-Франківська обл.);
- спелеопохід в печери Млинки (Тернопільська обл.);
- відвідування гірськолижних курортів Західної України — Буковель (Івано-Франківська обл.), Костріно (Закарпатська обл.);
- обласний зліт туристів «Львівська осінь» та «Веснянка»;
- молодіжний фестиваль туристичної пісні, який проводився на базі Яворівського Національного природного парку (с. Верещиця, Львівська обл.);
- олімпіада з туристичної анімації «Відкрий для себе туристичну анімацію»;

- козацькі забави (спортивний майданчик ЛІЕТ);
- свято анімації в ЛІЕТі (спортивний майданчик ЛІЕТ);
- відкриття навчально-практичного комплексу з «Фізичної рекреації і спортивного туризму».

Програми з рекреаційної та туристичної анімації готуються з урахуванням особливостей як окремих туристів, так і туристичних груп. До уваги береться вік, стать, освіта, культурний рівень, темперамент, національність, віросповідання, соціальний статус. Вибір моделі і форми програми значною мірою залежить також від природо-кліматичної характеристики місця організації анімаційної діяльності. Це можуть бути анімаційні програми просто неба залежно від погоди та сезону (на майданчиках, в парках, на березі річки, на пляжах, у воді, в горах тощо) та у закритих приміщеннях (спортивних залах, басейнах, актових залах).

Робота над проектами анімаційних програм активізує студентів до глибшого самостійного вивчення та дослідження історії, культури народів різних країн, психології людини; сприяє розвитку творчих здібностей, фізичних можливостей, самоорганізації; дає можливість розбудити у собі талант аніматора; розвиває мовленнєву культуру, культуру спілкування; розвиває організаторські здібності; дає можливість бути більш впевненими у собі, бути відкритими і щирими, бути потрібним людям; отримати навички роботи із різними категоріями туристів тощо.

На етапі підготовки та розробки таких програм великою є роль викладача, який повинен бути консультантом, порадником. Важливим тут є те, щоб роль викладача не зводилася до ролі диктатора чи, навпаки виконавця ідеї студента. І в одному і в другому випадку творчий, авторський підхід студента буде втрачено.

На етапах підготовки, розробки, захисту та реалізації анімаційних програм використовуються різні методи, зокрема: стимулювання та мотивації інтересу до навчання (дискусія, створення ситуації успіху у навчанні), репродуктивні (активне сприйняття, запам'ятовування, відтворення інформації за допомогою мовних, практичних прийомів), індуктивні методи навчання (логіка, розкриття змісту), проблемно-пошукові (пошук інформації, робота із літературними джерелами), режисерські (ілюстрування, гра, театралізація), творчі та художні методи, наглядні методи (ілюстрування, демонстрація), словесні (розповідь, бесіда, пояснення, диспут).

Важливим практичним кроком на шляху становлення анімаційного процесу в туризмі та засобом реалізації анімаційних програм неодмінно стає формування матеріально-технічної бази дозвілля. З цією метою у Львівському інституті економіки і туризму створено Центр спортивного туризму та анімації, в структуру якого входить відкритий спортивний майданчик із допоміжними приміщеннями, спортивний зал, навчально-практичний комплекс з рекреації та спортивного туризму, басейн для заняття дайвінгом, сауна, фітнес кімната, кімната інструктажу для спортивного туризму, приміщення для зберігання спорядження, інвентарю тощо. Центр служить лабораторією, на базі якої студенти мають можливість відпрацювати всі елементи спортивної анімаційної програми.

Якість засвоєння знань з різних предметів, сформованість умінь і навичок, опанування студентами різними видами професійної діяльності виразно простежується як у процесі навчання, у позааудиторній роботі, так і у підсумковому модулі. Аналіз цих та інших показників дає змогу визначити рівні сформованості готовності майбутніх спеціалістів до анімаційної діяльності, серед яких ми виокремлюємо такі: творчий, реконструктивний, репродуктивний.

Творчий (високий) рівень готовності виявляють студенти, які прагнуть здобути більше знань, проявляють ініціативність, творчість, займаються дослідницькою діяль-

ністю, працюють із літературними джерелами, беруть активну участь у різних видах позааудиторної роботи (змаганнях, конкурсах, практичних семінарах, конференціях), займаються у гуртках, відвідують спортивні секції, розробляють цікаві творчі, авторські проекти та вміло їх захищають та реалізують, мають свій стиль та свої підходи, що є важливим у професійній діяльності спеціаліста галузі туризму.

Реконструктивний (достатній) рівень готовності виявляють студенти, які здатні самостійно виконувати різні види діяльності, однак у процесі виконання науково-пошукових завдань, творчих робіт потребують допомоги викладачів.

Репродуктивний (низький) рівень сформованості готовності до анімаційної діяльності проявляють студенти, яких задовільняє лише просте відтворення матеріалу та повторення відомого.

Нами проведено педагогічний експеримент, який дав змогу порівняти засвоєння курсу «Організація анімаційних послуг» студентами груп ГГ-05 (навчались за традиційною методикою), ГГ-06 (навчались за експериментальною методикою). Узагальнені результати дослідження сформованості готовності студентів до анімаційної діяльності подаємо у вигляді таблиці.

Група	Кількість студентів	Рівні сформованості готовності					
		Творчий		Реконструктивний		Репродуктивний	
ГГ-06	19	4	20 %	10	50 %	6	30 %
ГГ-05	20	3	16 %	5	26 %	11	58 %

Аналіз цих результатів засвідчує, що в експериментальній групі відсоток студентів, які виявляють творчий і реконструктивний рівень готовності до анімаційної діяльності значно вищий, ніж у контрольній. Це вказує на доцільність впровадження експериментальних методик, форм та засобів підготовки спеціалістів для анімаційної діяльності.

Підсумовуючи, зазначимо, що нами висвітлено деякі підходи до ефективної організації позааудиторної роботи студентів у підготовці спеціалістів лише для спортивної анімації, що є ефективним і створює розширення можливостей майбутнього працевлаштування випускників.

Література

1. Байлик С. И. Вступление в анимацию гостеприимства [Текст] : учеб. пособ. / С. И. Байлик. — Харьков : Пропор, 2006. — 160 с.
2. Гальперина Т. И. Режиссура курортно-досуговых программ в работе менеджера туристской анимации [Текст] : учеб. пособ. / Т. И. Гальперина. — М. : Советский спорт, 2006. — 168 с.
3. Гаранин Н. И. Менеджмент туристской и гостиничной анимации [Текст] : учеб. пособ. / Н. И. Гаранин, И. И. Булыгина. — М. : Советский спорт, 2003. — 128 с.
4. Килимистий С. М. Анімація в туризмі [Текст] : навч. посіб. / С. М. Килимистий. — К. : Ви-бо ФПУ, 2007. — 188 с.
5. Курило Л. В. Теория и практика анимации [Текст] : учеб. пособ. / Л. В. Курило. — М. : Советский спорт, 2006. — 195 с.
6. Mixo O. I. Особливості підготовки менеджерів туристської анімації в вищих навчальних закладах туристського профілю [Текст] / О.І. Mixo // Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи: зб. наук. праць, [редкол.: Лозовецька В. та ін.]. — К. : Тонар, 2007. — Вип. 1. — С. 194–199. — ISBN 966-7194-10-8.
7. Сокол Т. Г. Анимация отдыха — профессиональная подготовка специалистов / Т. Г. Сокол // Сборник материалов II междунар. науч.-практ. конференции «Туризм на пороге III тысячелетия» (г. Ялта, 26–28 сент. 2001 г.). — С. 109–111.

Максимець А. Б., Зинь Л. М.

ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ В ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ СПОРТИВНОЙ АНИМАЦИИ

На примере Львовского института экономики и туризма раскрыто некоторые подходы к эффективной организации внеурочной работы студентов в подготовке специалистов по организации анимационных услуг в туризме.

Ключевые слова: туризм, анимация, анимационные программы, внеаудиторная работа, анимационные услуги, спортивная анимация.

Maksymets O. B, Zin L. M.

FORMS OF EXTRACURRICULAR WORK ON THE TRAINING OF SPORT ANIMATION SPECIALISTS

Some approaches to effective organization of student extracurricular work on the preparation of specialists of Animation Service in Tourism highlight on the example of the Lviv Institute of Economy and Tourism.

Keywords: tourism, animation, animation programs, extracurricular work, animation services, laboratory, sports animation.

УДК 37.018.4

Цимбалюк В. М.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМУ

Обґрунтовується необхідність використання інтерактивних методів навчання студентів з метою підвищення якості освіти. Подається детальний аналіз усіх методів навчання та пропонуються оптимальні варіанти роботи з студентами під час лекційних та практичних занять.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, якість освіти, туризм, методика навчання, активізація знань.

У епоху глобальних соціальних та економічних змін, в інформаційному суспільстві успіх розвитку є результатом вмілого примноження та використання ресурсів знань, обсяг яких зростає швидкими темпами. Саме тому завданням сучасної освіти є ефективне перенесення знань у свідомість користувачів і вміння успішно їх застосувати у всіх сферах життя.

В зарубіжних країнах починаючи з 90-х років ХХ століття, пріоритетними методами навчання в системі підготовки фахівців різних спеціальностей є методи, які дозволяють за достатньо короткий термін передавати досить великий обсяг знань, забезпечити високий рівень оволодіння студентами матеріалу, що вивчається, і закріплення його на практиці [1, с. 81]. Питання сучасної ефективності підготовки фахівців є предметом дослідження західних науковців, зокрема: Г. Десслер, М. Портера, П. Друкера, М. Рейнольдса, А. Томпсона. У вітчизняній науці даній проблемі присвячені праці П. М. Керженцева, С. Г. Струміліна, В. М. Глушкова, Й. С. Завадського, В.П. Галушко. Проте проблема підготовки висококваліфікованих кадрів в Україні ще недостатньо досліджена.

Слід зауважити, що навчання є доволі складним процесом, який містить у собі непрості види психічної та практичної діяльності об'єктів та суб'єктів (тих, кого навчають, та тих, хто навчає), а його організація є багатофакторною функцією таких компонентів, як особливості учасників процесу (викладачі, студенти), характеру, змісту, засобів, джерел, форм та методів навчального процесу та умов його організації [5]. Однак в Україні система навчання молодих людей і надалі використовує певні усталені аспекти системи освіти попередніх часів яка є досить недосконалою. Тому виникає необхідність продовжувати дослідження, щоб виявити нові сучасні методи у підвищенні якості підготовки професійних кадрів на основі сучасних методів навчання.

Об'єктом дослідження є процес навчання фахівців туристичної справи.

Предметом досліджень є розробка методологічної основи для застосування інтерактивних методів навчання в підготовці фахівців туристичної справи.

Застосовані методи досліджень: індукція, дедукція, аналіз, синтез та практичні методи (спостереження і опитування).

Якщо розглянути розвиток освітніх технологій в Україні [3, 4], то можна стверджувати, що в сенсі активізації навчання, зростання його навчально-пізнавального характеру, усі відомі методи навчання можна класифікувати на неімітаційні та імітаційні.

До перших відносять засоби активізації пізнавальної діяльності тих, хто навчається на лекційних заняттях, а до других — здійснення та ініціювання навчально-пізнавальної діяльності дорослих шляхом імітації умінь та навичок, достатніх для їх фахової (спеціалізованої) діяльності (рис.1.) [8, с. 115].

Варто стисло зупинитись на розгляді першої групи форм занять, які схематично зображені на рис. 2. До них належать [9, с. 84]:

— лекція-бесіда (діалог з аудиторією). Надає можливість встановлення безпосереднього контакту викладача із студентом;

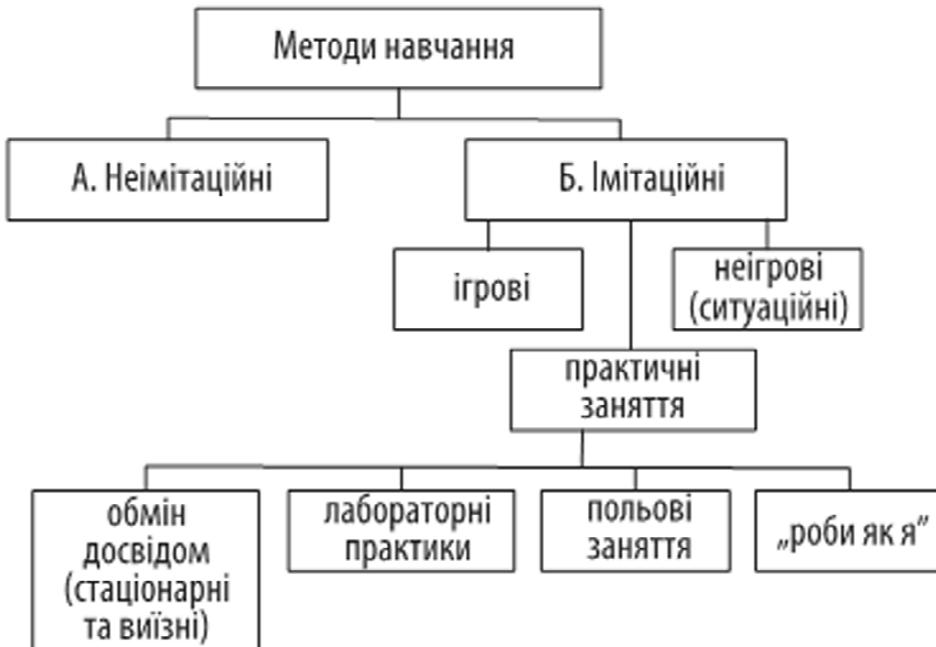

Рис. 1 Класифікація методів навчання

Рис. 2. Структура неімітаційних методів навчання

— лекція-диспут. Протягом занять відбуваються не лише відповіді на окремі запитання теми, але й вільний обмін думками між викладачем та аудиторією в інтервалах між логічними поділами лекційного матеріалу;

— проблемна лекція, протягом якої відбувається розв'язання певних проблем, які формулює викладач в ході занять. Виклад матеріалу може бути як у вигляді проблемної бесіди (елементи інтерактивності) так і монологічним (наказовим);

— лекція з розгляду конкретних ситуацій. Подібна до лекції-диспуту, однак на обговорення зазвичай ставлять не певну проблему, а конкретну актуальну ситуацію;

— лекція-вікторина — потребує постійного звернення до практичного (чи життєвого) досвіду студентів;

— лекція-консультація загалом побудована на роз'ясненні найбільш складних або важливих запитань з предмету (теми), які безпосередньо ставлять студенту викладачем. Тут можливий вільний обмін думками;

— лекція-прес-конференція, на яку запрошуують фахівців, експертів, консультантів. Застосовується для розгляду складних та широкоформатних тем, де рівень компетенції конкретного викладача вже недостатній. Іноді цей вид заняття носить назву «круглого столу»;

— теоретична співбесіда, яка зазвичай проводиться як із групою студентів (так і в індивідуальному форматі). Дає змогу не лише розглянути і засвоїти певний матеріал, але й одночасно забезпечити контроль знань;

— метод залучення (суггеспедагогіка), який ґрунтується на релаксації, відповідному впливові викладача на студента, під час якого створюється визначений вплив на переконання чи рішення останнього без примусу чи установки. Ініціюється раціональне міркування, що все разом у кінцевому результаті посилює творчі спроможності студента;

— метод мозкового штурму. Дозволяє вільно висловлювати свої пропозиції (досить часто несподівані та неадекватні) в контексті запропонованої теми.

Описані вище діалогові технології (за винятком двох останніх: методів залучення та мозкового штурму) наразі є домінуючими в освітньому просторі України (саме їм належить левова частка аудиторних годин у робочих планах навчальних та професійних програм освітніх закладів вищої школи та закладів післядипломної освіти). Із входженням нашої системи освіти у Болонський освітній процес ця ситуація, безперечно, буде змінюватись більш застосуватимуться інтерактивні навчальні технології, що сприятиме зростанню якості освіти та рівню професійності фахівців, їхній мобільності, конкурентоспроможності на ринку праці [2, с. 94].

Однак, враховуючи реалії сьогодення, варто з новою силою використати особливості діалогових технологій, які сприяють створенню комунікативного оточення тих, хто навчається розвитку співробітництва на рівнях «викладач-студент», «студент-студент», «викладач-автор» чи «автор-студент» в процесі постановки та вирішення навчально-пізнавальних завдань.

Більш ефективними для роботи з студентами, особливо старших курсів, слід вважати інтерактивні методи навчання, які, в основному, мають імітаційні форми проведення (рис. 3). Специфіка цих освітніх методів припускає їхній поділ на ігрові та неігрові [10, с. 66].

Треба зазначити, що організація навчального процесу у формі гри не є альтернативною щодо інших методів, в тому числі і вищезазначених. Однак під час їх проведення як і аналіз конкретних чи віртуальних ситуацій, так і розв'язування фахових задач, і виконання лабораторних занять сприяють закріпленню та нагромадженню необхідних знань, відпрацюванню стійких навичок та вмінь. В учасників гри формується не лише індивідуальна відповідальність, але й відповідальність за роботу всієї команди, оскільки успіх заняття в цілому залежить від узгодженості та взаємодії усіх учасників ігрового поля.

Рис. 3. Структура імітаційних методів навчання

Існують такі види ігрових занять:

- ігри тренувального характеру (ігри-вправи), які містять непросту для виконання фахову ситуацію із певним визначенням порядком дій (наприклад: «Як я готову звіт про науково дослідну роботу...» чи «Як я проведу презентацію діяльності...»). Чисельність малої групи зазвичай складає від 2 до 6 (8) осіб. Тривалість самої гри — 10–20 хвилин;
- ігри-інсценівки (ігри-імітації) дають змогу на основі виконання ігор, які ґрунтуються на розгляді фрагментів (чи повного набору) конкретної діяльності (того чи іншого виду), відпрацювати комунікативні навички. Можливою темою заняття може бути: «Я готовуюсь до виступу на конференції» тощо;
- комплексні дієві ігри (роз’язання кейс-стаді), які в обов’язковому порядку містять елементи імпровізації в діях студентів. Тематика занять зазвичай скерована на вирішення ситуацій саме методом згрупованої командної роботи. Максимально ділова гра може тривати навіть до чотирьох академічних годин. Ділові ігри, зазвичай, складаються із трьох послідовних етапів: підготовчого, ігрового та заключного. Другий та третій етап проводяться в процесі самого заняття, а перший — на його початку;
- ігри-змагання. На цих заняттях одне і те ж завдання видається двом малим групам студентів, після чого проводиться порівняння отриманих результатів та вибір найбільш оптимального вирішення проблеми;
- ігрове проектування (інша назва — управління проектами) — метод досить подібний за технологією проведення до методу ділових ігор та має те ж саме призначення, розширення пізнавальної діяльності студентів. Основна відмінність полягає у предметі моделювання. Якщо у форматі ділової гри імітується вирішення завдань в умові реальної чи віртуальної поведінки об’єкту, то в останньому із названих випадків — імітується чи відтворюється процес створення або ж удосконалення об’єкта [7, с. 204].

Прикладом таких освітніх занять можуть бути складання міні-проектів відповідно до стратегії розвитку комерційної організації;

— соціально-психологічний тренінг формує у студентів практичні навички управління стилем своєї поведінки через усвідомлення того, як його сприймає оточення, симпатизує чи виявляє до нього антипатію. Основою цього методу є флюктуації (перебудови) внутрішньої установки індивіда, які визначають подальшу зміну ставлення, як до себе, так і інших. Виконуючи певні тренінги утверджуються навички та вміння проводити спостереження, визначати реальний стан іншої людини (навіть за невербальними методами) та коригувати свою поведінку в суспільстві. Тренування такої особливої чутливості (умовно «походить в чужих мештах»), відчути стан іншої людини, навчитись співпереживати з нею сприяє вихованню у слухачів такого відчуття (і досить благородного), як емпатія.

До неігрових імітаційних методів належать:

— ситуація (широкоформатна), для подальшого розгляду проблемної широкоформатної ситуації студентами необхідно проаналізувати та оцінку явища і виробити схему її вирішення. Зазвичай цей метод найбільш доцільно застосовувати у навчанні тих студентів, для яких запропонована ситуація найбільш наближена до їх фахової діяльності;

— мікроситуація, відрізняється від попереднього методу тим, що її опис повинен бути досить лаконічним, стислим, однак точно описувати сутність проблеми (чи конфлікту). Мікроситуація часто може бути фрагментом лекції-дискусії.

— ситуація-ілюстрація скерована на опис нового досліджуваного матеріалу. Слугує закріпленню та поглибленню знань, активізації взаємного обміну знаннями та досвідом між студентами;

— ситуація-проблема (ситуаційна задача). Під час проведення такого заняття слухачам пропонують провести не лише аналіз чинної ситуації, але і прийняти обґрунтоване рішення. Однак коли проблема, яку розглядають, виходить за межі якоїсь конкретної фахової діяльності, тоді її можна назвати фаховою задачею. Ці задачі можуть бути використані не лише для отримання знань, але й на етапі їх перетворення на вміння та навички. Фахові задачі можна розглядати в контексті лекцій, бесід, виконання самостійних завдань. Їх можна скерувати як на потреби окремих слухачів, так і всій навчальній групі загалом;

— ситуація-інцидент зазвичай спрямована на подолання особистої інертності студента та вироблення (формування) в нього адекватних засобів поведінки у складних стресових умовах (чи ситуаціях). Головна відмінність від вищезазначених методів конкретних ситуацій полягає в тому, що ситуація, яку розглядають у форматі названого методу, має характеристики несприятливих для сприйняття умов (наявність значної кількості факторів протидії).

— «інформаційний лабірінт». Значною мірою це буде розгляд документообігу в певній організації чи установі. До нього входять діяльність щодо прийому, реєстрації документів, їх руху та пошуку, відповідних операцій розгляду, походження, візуування, формування у справи та подальше зберігання. Заключна частина «інформаційного лабіринту» провадиться у формі дискусії, де обговорюються всі виконані процедури та прийняті рішення

Звичайно, в освітньому просторі України знаходять застосування також інші педагогічні технології, наприклад метод Оксфордських дебатів, «снігової кулі» тощо. Напевно, багато з методів, про які йшлося вище, мають іншу назву в освітніх технологіях інших країн. Однак, без сумніву, для впровадження активних методів навчання немає альтернативи. Є лише певні проблеми у їх застосуванні. Так, значна потреба виникає

під час проведення активних навчальних заходів у необхідності використання широкої палітри технічних засобів навчання (ТЗН), до яких відносяться різноманітні білі дошки, модераційні (коркові, магнітні) таблиці (дошки), філіп-чарти зі змінними блокнотами, кодоскопи для проектування прозірок, відеозасоби (відеокамери, відеопрограмми та телевізори), модераційні валізи, аудіозасоби (лінгелефонне обладнання та для синхронного перекладу), різноманітні симулатори (тренажери, стенді тощо), що широко використовуються для відпрацювання практичних навичок управління та інше. Цей список ТЗН можна продовжувати і далі, однак найбільш чільне місце в ньому має саме персональний комп’ютер, застосування якого в навчальному процесі є значним. Зокрема для проведення мультимедійної презентації чи викладу навчального матеріалу [11, с. 57].

Слід зауважити, що навчальних аудиторій, укомплектованих такими ТЗН, у наших навчальних закладах ще не достатньо. Так само як і відповідно підготовлених для цього викладачів, які володіють не лише методикою проведення інтерактивних навчань, але й мають навички роботи з комп’ютерною та мультимедійною технікою, здатні використовувати програму Power Point та інші новітні програмні продукти. Як видно з викладеного матеріалу, Україна володіє потужною мережею навчальних закладів, високопрофесійним викладацьким складом, значна частина якого здатна проводити навчальний процес активними методами [6].

Таким чином, світовий процес переходу від індустріального до інформаційного суспільства, а також значні соціально-економічні зміни, що відбуваються зараз у Україні, вимагають суттєвих змін у багатьох сферах діяльності нашої держави, подальший розвиток яких, безумовно, залежить від стану національної системи освіти. Навіть маючи такі вражаючі кількісні показники нашого людського потенціалу, до якого відносять освіту та кваліфікаційний рівень українських працівників, можна стверджувати, що цього недостатньо для розуміння багатьма з них складних ринкових перетворень, в які увійшла наша держава. А ці перетворення потрібно не лише злагнути, хай на півдорозі, а можливо, навіть на прикінцевих стадіях руху у світовий соціально-економічний процес, обов’язково надолужити все втрачене раніше, щоб посісти відповідне місце серед економічно розвинених країн світу, зокрема європейського континенту. Те, що це є можливим, показав досвід пострадянських республік Балтії, постсоціалістичних держав Польщі, Східної Німеччини, Чехії, Словаччини та ряду інших.

Величне завдання стоїть перед українською освітою, у програмних документах якої передбачено забезпечення розвитку національної освіти на основі нових прогресивних тенденцій, запровадження у навчально-виховний процес новітніх педагогічних технологій (а саме інтерактивних) та науково-методичних досягнень, створення нової системи інформаційного забезпечення, входження України до трансконтинентальної системи комп’ютерних баз даних та суспільства «Європи знань».

Література

1. Серант А., Шевчук П. Двоетапне навчання — ефективний метод підвищення кваліфікації державних службовців : збірник наук. праць [Текст] / А. Серант, П. Шевчук / Навчальний процес у закладах системи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів: досвід та проблеми. — К. : Вид-во УАДУ, 2003. — С. 80–90.
2. Луговий В. І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку [Текст] / І. В. Луговий. — К. : МАУП, 1994. — 196 с.
3. Кулюткін Ю. Н. Психологія обучения взрослых [Текст] / Н. Ю. Кулюткін. — М.: 1985. — 200 с.
4. Степанова Е. И. Умственное развитие и обучаемость взрослых [Текст] / Е. И. Степанова. — Ленинград, 1981. — 240 с.
5. Інноваційні технології навчання в системі підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців [Текст] / під. заг. ред. В. Г. Логвінова та С. К. Хаджираєвої. — Одеса: ОРІДУ УАДУ, 2002. — 253 с.

-
6. Сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.mon.gov.ua.
7. Підвищення кваліфікації державних службовців [Текст] // Зб. наук. праць / Кол. авт.; кер. П. С. Назимко. — К. : Вид-во УАДУ, 1999. — 232 с.
8. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / Журавський В. С., Згурівський М. З. — К. : ІОЦ «Видавництво "Політехніка"», 2003. — 200 с.
9. Вища освіта України і Болонський процес [Текст] : навч. посіб. / За ред. Кременя В. Г. — Київ–Тернопіль, 2004. — 110 с.
10. Тимошенко З. І., Греков А. М., Гапон Ю. А. Болонський процес: документи [Текст] / З. І. Тимошенко, А. М. Греков, Ю. А. Гапон. — К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. — 169 с.
11. Карпук В. І., Чемерис А. О., Шевчук П. І. Курси дистанційного навчання [Текст] / В. І. Карпук, А. О. Чемерис, П. І. Шевчук. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. — 72 с.

Цимбалюк В. М.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ТУРИЗМУ

Обосновывается необходимость использования интерактивных методов обучения студентов с целью повышения качества образования. Подается детальный анализ всех методов обучения и предлагаются оптимальные варианты работы со студентами во время лекционных и практических занятий.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, качество образования, туризм, методика обучения, активизация знаний.

Tsymbaliuk V. M.

PROSPECTS OF INTERACTIVE TEACHING METHODS USING ON THE IN TRAINING OF SPECIALISTS FOR TOURISM

The necessity of interactive methods using for students training with the purpose to improve the quality of education is substantiated. The comprehensive analysis of all teaching methods and the optimal ways of cooperation with students on the lectures and practical exercises are proposed.

Keywords: interactive teaching methods, quality of education, tourism, training methodology, activation of knowledge.

Розділ 10.
ПОДІЇ. ІНФОРМАЦІЯ. РЕЦЕНЗІЇ

УДК 378.147: [658.62.005.52]

Задорожний І. М., Павлишин М. Л.

**САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ —
ВАЖЛИВА СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
(з власного досвіду педагогічної роботи)**

Розглянуто значення самостійної роботи в навчальному процесі студентів, її роль в підготовці висококваліфікованих фахівців. Наведено приклади виконання самостійної роботи студентів.

Ключові слова: продовольчі товари, самостійна робота, індивідуальна робота, ідентифікація товарів, тестові завдання, діагностика знань.

Самостійна робота відіграє велику роль в підготовці висококваліфікованих фахівців, зокрема тих, які навчаються за спеціальностями «Товарознавство і комерційна діяльність», «Експертиза товарів і послуг», «Товарознавство та експертиза в митній справі».

Самостійна робота студента має також виховне значення, оскільки формує риси характеру майбутнього фахівця. Слід зазначити, що в процесі самостійної роботи студент повинен отримувати основний обсяг знань.

Часто навчання студента пов'язане з великими труднощами. Воно вимагає чіткої організації не тільки аудиторних занять, але й самостійної роботи, системного і сумлінного опрацювання навчального матеріалу різних джерел (підручників, навчальних посібників, довідників, каталогів, нормативних документів та ін.). Тільки за таких умов всі труднощі можуть бути успішно подолані. Особливо це стосується студентів заочної форми навчання.

Є різні форми самостійної роботи студентів. До найбільш поширених з них належать «домашні індивідуальні завдання». Для їх виконання студенту повинні бути створені відповідні умови. Їх необхідно забезпечити насамперед «Індивідуальними завданнями» з таким розрахунком, щоб кожний з них мав змогу користуватись ними протягом відповідного часу, так як рішення таких завдань є нелегкою справою. В бібліотеці чи читальному залі повинні бути в наявності відповідні джерела літератури і нормативна документація.

У більшості випадків індивідуальні завдання з товарознавства продовольчих товарів пов'язані з характеристикою споживчих властивостей, вимогами до якості, дефектами, умовами і термінами зберігання. Слід зазначити, що виконання таких завдань не вимагає значної праці над підручниками чи навчальними посібниками. Крім того, у студентів можуть виникнути нарікання, на неоправдано великі затрати часу на письмове оформлення роботи.

На наш погляд, найбільш доцільним індивідуальним завданням є таке, що охоплює значний обсяг матеріалу з того чи іншого розділу або декілька розділів підручника чи навчального посібника, і не пов'язане із значними затратами часу на письмове оформлення.

Поділимось досвідом щодо підготовки індивідуальних завдань з товарознавства продовольчих товарів, зокрема, зерноборошняних, молочних, рибних. Особливу увагу

ми приділяли питанням ідентифікації того чи іншого товару. Зараз підготовлено два таких завдання:

- «Ідентифікація промислових видів риб»;
- «Індентифікація видів розбирання та якості морожених, солених, копчених і в'ялених рибних товарів».

Індивідуальні завдання з ідентифікації видів промислових риб включають — 65 завдань [1, с. 1–13], з ідентифікації видів розбирання та якості окремих груп рибних товарів — 63 завдання [2, с. 1–19].

Є всі підстави сподіватись, що при виконанні наведених вище індивідуальних завдань студент опрацює великий обсяг матеріалу того чи іншого курсу товарознавства продовольчих товарів. При цьому він витратить не багато часу на письмове оформлення роботи, оскільки зібраний матеріал заноситься у відповідні таблиці, після чого в стислій формі робляться висновки.

Загальний обсяг виконаних індивідуальних завдань не перевищує 6–7 сторінок стандартного формату (A4).

Нами розроблено індивідуальні завдання, які пов’язані з асортиментом і споживними властивостями, з дефектами і строками зберігання продовольчих товарів [3, с. 1–30]. Заплановано підготувати індивідуальні завдання із самостійної роботи студентів з таких груп товарів: «сичугові сири», «хлібобулочні вироби», «макаронні вироби», «кондитерські вироби», «ковбасні вироби».

Кожен студент повинен самостійно виконати 10 завдань згідно з варіантом. Для цього необхідно опрацювати відповідну літературу, альбоми, каталоги та ін. Робота оформляється у вигляді таблиці. Слід зауважити, що рішення таких завдань пов’язано з логічним мисленням кожного студента.

Відповідальним за організацію виконання індивідуальних завдань, дотримання строків, діагностику якості набутих знань є ведучий курсу.

Таким чином, індивідуалізація самостійної роботи студентів має велике значення в умовах ринкової економіки. Вона сприятиме підготовці висококваліфікованих фахівців, які б мали великий попит на ринку праці.

Діагностика засвоєння студентами програмного матеріалу, в тому числі матеріалу, який виноситься на самостійне вивчення є дуже важлива у навчальній роботі.

Особливе значення в діагностиці знань студентів із самостійної роботи має тестування. Нами підготовлені і видані в паперовому та електронному варіантах тестові завдання з товарознавства зерноборошняних, рибних і молочних товарів. Тести охоплюють майже весь програмний матеріал того чи іншого підручника. З товарознавства рибних товарів таких тестових завдань підготовлено майже — 300, з товарознавства молочних товарів — понад 400, з товарознавства зерноборошняних товарів — майже 350. Всіх таких завдань нараховується понад тисячу.

Тестування студентів із всього програмного матеріалу напередодні екзаменаційної сесії дозволяє виявити ступінь підготовленості кожного з них до складання модулів. При цьому можна виявити матеріал який студенти слабко засвоїли, або на який мало звернули увагу, або який є важким для засвоєння.

Підготовлені нами тести можуть бути використані для діагностики знань студентів з однієї конкретної теми, декількох тем, окремих розділів або курсу в цілому. Вони дозволяють виносити на колоквіум різну тематику, наприклад: «асортимент товарів», «пакування товарів», «дефекти товарів» тощо.

Діагностика знань студентів може проводитись за різною кількістю тестів — 25, 50, 75, 100 і т. д. Найбільш об’єктивне оцінювання знань студентів можливо отримати при використанні максимального числа тестових завдань 50 і більше.

При правильних відповідях на 90 % тестів і більше студент отримує оцінку «відмінно», від 80 % до 90 % — «добре», від 60 % до 80 % — «задовільно». При отриманні правильних відповідей на тести менше 60 % студенту виставляється оцінка «незадовільно». Викладач надає такому студенту додаткові консультації і організовує повторне тестування.

Література

1. Задорожний І. М. Ідентифікація видів промислових риб. Індивідуальні завдання для студентів товарознавчо-комерційного факультету, спец. 6.050301, 6.050303 / Іван Михайлович Задорожний. — Львів : ЛКА, 2005. — 13 с.
2. Задорожний І.М. Ідентифікація видів розбирання та якості морожених, солених, копченіх і в'ялених рибних товарів. Індивідуальні завдання для студентів товарознавчо-комерційного факультету, спец. 6.050302, 6.050303 / Іван Михайлович Задорожний. — Львів : ЛКА, 2005. — 19 с.
3. Задорожний І. М. Індивідуальні завдання з товарознавства зерноборошняних, кондитерських, молочних і рибних товарів. для студентів спец. 7.050301 / Іван Михайлович Задорожний. — Львів : ЛКА, 1999. — 30 с.

Задорожный И. М., Павлишин М.Л.

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ — ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Рассмотрено значение самостоятельной работы в учебном процессе студентов, ее роль в подготовке высококвалифицированных специалистов. Приведены примеры выполнения самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: продовольственные товары, самостоятельная работа, индивидуальная работа, идентификация товаров, тестовые задания, диагностика знаний.

Zadorozhny I. M., Pavlyshyn M. L.

SELF-EMPLOYMENT OF STUDENTS AS IMPORTANT PART OF EDUCATIONAL PROCESS

In the article the importance of independent work of students in the learning process, its role in training highly qualified specialists. The examples of students' independent work.

Keywords: food, independent work, individual work, identification of goods, tests, diagnosis knowledge.

Берест Р. Я.

РЕЦЕНЗІЯ

(Абрамов В. В. Історія туризму [Текст] : підр. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур. — Харків : Форт, 2010. — 286 с. : іл.)

Одним із перспективних напрямів у розвитку багатьох країн світу є туристична галузь. Однак, у системі еволюції сучасної України туризм ще й досі не зумів посісти гідного місця, яке б відкривало змогу в повному обсязі використати могутній потенціал туристичної індустрії. Звичайно, для належної еволюції туризму, перш за все, потрібен досвід, глибокі знання та вміння, висококваліфіковані кадри, здатні працювати в складних умовах розвитку сучасної економіки. Тому перед профільними навчальними закладами надзвичайно важливим та актуальним питанням є проблема належної фахової підготовки майбутніх спеціалістів — організаторів та працівників туристичної галузі національного та міжнародного масштабу.

Серед нових навчальних дисциплін у курсах вищих навчальних закладів, котрі займаються підготовкою спеціалістів туристичного профілю особливе місце займає історія становлення та розвитку туризму в Україні та в світі, зокрема. Останнім часом у різних виданнях появилася низка за характером публікацій, методичних рекомендацій, посібників, автори яких намагаються відкрити певні аспекти історії туризму, пропонують раціональні та альтернативні шляхи їхнього вивчення.

Серед найновіших робіт привертає увагу навчальний посібник під назвою «Історія туризму», який видали у 2010 році викладачі Харківської національної академії міського господарства В. В. Абрамов та М. В. Тонкошкур. Видання має рекомендацію МОН (№ 1.4/18-Г-35 від 10.01.2009) для підготовки студентів ВНЗ туристичного профілю. Загалом робота складається із дев'ятьох розділів, у яких автори намагаються показати різні сторони, чинники, особливості на шляху багатовікової еволюції світового туризму. Okреме місце (розд. VII–VIII) відведено становленню туристичної справи в СРСР та УРСР, а також у роки існування незалежної України (розд. IX).

Звичайно видання навчальних підручників є і повинно бути помітною віхою в загальній системі якісної підготовки спеціалістів. Туризм має давню історію, яка сягає часу появи найдавніших людей, котрих дослідники називають «людина розумна» (*Homo sapiens*). Саме ці перші провісники сучасного людства у різних куточках Земної кулі понад мільйон років тому у місцях свого тимчасового проживання (печерні порожнини, відкриті стоянки і т.д.) на різних матеріалах творили найдавніші малюнки та виводили зображення про побачене, почуте, уявне тощо.

Не випадково з цих далеких часів беруть свій початок найдавніші прояви різних форм образотворчого та скульптурного мистецтва, релігій, виробництв, занять, традицій і т. д. Ймовірно, що абстрактне мислення, внутрішні еволюційно-інтелектуальні процеси найдавніших людей та реальна потреба забезпечення їхньої життєдіяльності сприяли свідомим та спланованим міграційним процесам найдавніших людей і тим самим закладали основи майбутніх мандрівок.

Перший розділ роботи автори присвячують історії мандрівництва у Стародавньому світі. Результати досліджень стародавнього Сходу дають багатий фактологічний матеріал щодо причин, засобів та шляхів мандрівництва мешканців Єгипту, Дворіччя, Фінікії, Індостану, архаїчних держав Піденбесної і т. д. Серед країн стародавнього Сходу помітно виділяється Єгипет. Вірогідно тому автори надають історії Єгипту значної уваги. На нашу думку, досить добре підкреслено значення військових походів та воєн

єгиптян, розвитку сухопутного та морського транспорту, різних форм торгівлі і інших чинників, які активно впливали для формування знань, необхідних для розвитку туризму.

Проте мусимо зауважити, що в історії Єгипту виділяють Раннє, Древнє, Середнє, Нове та Пізнє царство. Кожне із них має свою історію, свої хронологічні рамки, своїх репрезентантів, відзначається особливостями існування тощо. Проте автори уникають цієї періодизації. У роботі помилково замість означення «Древнє» вживають «Стародавнє царство» (с. 6), що є не зовсім коректно для відзначення цивілізації великих пірамід доби Джосера, Хеопса, Менкаура та інших єгипетських фараонів (2800–2150 рр. до н. е.). Важливо, що в навчальному підручнику окреслено далекі мандрівки стародавніх єгиптян морськими шляхами. Наприклад, на переломі VII–VI ст. до н. е. в часи правління фараона Нехо II (Пізнє царство) єгиптяни за три роки морським шляхом зуміли обійти навколо величезний африканський континент і, таким чином, знову повернутися додому.

Слід відмітити, що заслужено значну увагу на сторінках підручника відведено фінікійським мореплавцям, які підтримували контакти із багатьма стародавніми цивілізаціями. Найдавніші єгипетські писемні, епіграфічні та інші джерела свідчать про значне число морських суден фінікійців, які брали участь у далеких морських мандрівках.

Цікаво, що в діяльності стародавніх військових полководців автори вбачають не лише організаторів, а й стимулаторів у розвитку туризму. Військові походи сприяли відкриттю нових народів, культурних надбань, природно-рекреаційних ресурсів. Здобуті у війнах та військових походах знання та відомості ставали вагомою базою для подальшого розвитку мандрівництва.

Цілком можна погодитися з концепцією авторів у тому, що конкретні фактологічні відомості, матеріали, географічні та історичні знання (напр., перші географічні карти Дворіччя, бібліотеки та архіви стародавньої Ассирії та ін.) формувалися на підставі побаченого. Адже практичний досвід та реалії побаченого лежали в основі формування знань.

Зауважено, що в підручнику немає чіткої межі між цивілізаціями стародавнього Сходу та Заходу. Захід представляє зовсім інший у традиціях та культурному плані — греко-римський або античний світ.

Рабовласницька доба античності дала людству багатьох відомих учених, «мандрівників-мудреців», які залишили нащадкам описи побаченого та почутого. Важливо, що у підручнику згадано вагомий внесок у розвиток туризму «батька» історії грека Геродота, «батька» географії Страбона, а також низки астрономів, математиків, географів, філософів (с. 11–13). Відважних стародавніх греків-мореплавців (напр., Одісея, Агамемнона та ін.) і, особливо, їхню участь у Троянській війні (ХІІІ–ХІІ ст. до н. е.) досить колоритно зобразив знаний співець античності Гомер.

Відомо, що особливою традицією античного світу була наявність великих приватних та громадських відпочинкових комплексів із вишукано оздобленими басейнами, термальними та соляними ваннами, але ними, здебільшого, користувалася лише аристократична знать. В плані демонстрації розвитку туризму в античному світі у підручнику досить вдало зазначено про формування курортології, лікувального туризму (с. 19).

Особливої уваги у міжнародній еволюції туризму заслуговує традиція проведення Олімпійських ігор, релігійного паломництва до святинь тощо.

Не коректно виглядає у підручнику означення Індської цивілізації (с. 20), як Індійської (?). Індійської цивілізації не існувало! Відомо, що Індська цивілізація представлена такими всесвітньовідомими автохтонними пам'ятками басейну р. Інд, як Хараппа, Мохенджо-Даро, Чанхо-Даро, Лотхалі, Калібанган, котрі частково відзначенні авторами. На нашу думку, в місці інтерпретації місцевої культури дравідів опущено важливий момент історичний момент — міграцію із Північного Причорномор'я на землі Індостану племен індоаріїв та наслідки цього міграційного процесу.

У посібнику зустрічаються і інші некоректні перекручення, які навіть спотворюються правдиве розуміння історії та фактології. Наприклад, на стор. 61 зазначеного підручника відому галицьку культурно-просвітницьку організацію «Руська трійця» початку XIX ст. називають «Російською трійкою» (?!?). Зауважимо, що в основу назви організації її засновниками було покладено слово «Русь», а не «Росія».

Загалом, у викладі навчального матеріалу та у наведених фактологічних матеріалах, «відчувається» характерна прихильність до Росії. Зокрема, незрозуміло чому бібліографічний словник підручника подано російською мовою, коли уся текстова частина книжки — українською? Не зовсім зрозумілим є і те, чому зазначений до роботи додаток сформовано із числа російських (пр. 45 %) та чужоземних (55 %) мандрівників, альпіністів і т. д. (с.180–277). Складається враження, що українських мандрівників, спортсменів, аматорів чи чужинців, які мандрували українськими землями та сприяли розвитку туризму (напр., аль Масуді, Гійом де Боплан та ін.) не було.

Зараз ми живемо у незалежній Україні. У свою багатонаціональну родину Україна на рівних правах приймає радо представників будь-якої національності, адже в нас немає і не може бути міжнаціональної дискримінації. Але як громадяни своєї держави ми повинні гідно та гордо виступати її патріотами.

Муравська С. В., Цимбала О. С.

У ПОШУКАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОГО ТУРИЗМУ

(В контексті проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи»; 2–3 березня 2011 р.)

Туристична індустрія впевнено займає провідні позиції у соціально-економічному просторі нашої держави. В умовах глобалізаційних процесів, поряд з використанням вже традиційних туристично-рекреаційних ресурсів, набуває актуальності ідея національного заличення етнокультурної спадщини, що може бути невичерпною основою розвитку туризму. Останнім часом роль і значення цього ресурсу зростає, набуваючи самостійної цінності та популярності серед туристів. Мотивацією до вибору етнотуризму стає унікальність, самобутність народної культури в усіх її проявах, що впродовж століть формувалася в епіцентратах розвитку етнічних груп.

Теоретичному осмисленню концептуальних зasad становлення етнотуризму, пошуку парадигм його розвитку була присвячена Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи», яка відбулася 2–3 березня 2011 р. у Львові на базі Львівського інституту економіки і туризму. Захід організовано за підтримки Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та Львівської асоціації розвитку туризму.

Ключовою метою проведення конференції стала потреба публічного обговорення у науковому середовищі змісту поняття «етнічний туризм» та визначення його місця у структурі видів туризму; окреслення сучасного стану, проблем та перспектив розвитку етнотуризму в Україні; визначення пріоритетних складових етнічного потенціалу в розвитку гастрономічного туризму, формуванні анімаційних програм і сувенірних брендів держави.

Роботу конференції урочисто відкрив ректор Львівського інституту економіки і туризму, завідувач кафедри теорії і практики туризму і готельного господарства, професор, д. е. н. Ігор Омелянович Бочан, наголосивши на специфіці етнічного туризму та перспективах його розвитку. Далі до слова запрошували провідних науковців, молодих вчених, студентів, які представляли вищі навчальні заклади Києва, Львова, Донецька, Івано-Франківська, Кривого Рогу, Тернополя, Ужгорода, Мукачева, Чернівців, Запоріжжя, Луцька, Харкова, Мелітополя, Рівного, Дрогобича, а також представники органів влади, громадських організацій та туристичних фірм — всього понад 100 учасників. Гостями заходу стали також представники Державної вищої технічно-економічної школи ім. к. с. Б. Маркевича (Республіка Польща), що поділилися досвідом заличення етнокультурної спадщини до туристичної галузі. Загалом, під час роботи конференції на пленарному та секційних засіданнях було заслушано та обговорено понад 85 доповідей. Учасники заходу висвітлили широке коло актуальних питань, серед яких: теоретичні аспекти розвитку етнотуризму в Україні та світі, соціально-економічні передумови розвитку етнотуризму в Україні, українські етнотури як продукт діяльності туристичних фірм, національні риси у менеджменті готельно-ресторанної сфери, особливості розвитку гастрономічного туризму, формування анімаційних програм в етнотуризмі тощо. Не залишилися осторонь наукового дискурсу і практичні організатори туристичного бізнесу, які поділилися власним досвідом використання етнічного потенціалу в процесі створення турпродукту. Зокрема, етнічні атракції Закарпаття представив керівник турфірми «Адріатурс» Отокар Касинець, натомість Теодозія-Любов Микитка («Карпатія Галич Тур») окреслила специфіку організації «етнічних турів» на всій території України. На актуальн-

ності та своєчасності заходу акцентував увагу головний редактор газети «Краєзнавство. Географія. Туризм» Василь Серебрій, підкресливши вагомість підняття проблематики.

Обговорення доповідей дало чітке розуміння того, що етнічний туризм характеризується потужним культурним і соціально-економічним впливом на розвиток країн, прибутковістю і динамічністю. Значною мірою поступ цього напрямку туризму викликаний новою хвилею розвитку постіндустріального суспільства і бажанням туристів повернутися принаймні на короткий час відпочинку у середовище тих громад, діяльність яких ще не була спотворена мінусами життя у мегаполісах, та наблизитися до свого етнічного коріння. З огляду на це туризм, в основу якого покладено етнічний потенціал, є перспективним інноваційним сегментом розвитку держави.

Спектр презентованої у доповідях тематики закріпив думку про те, що етнотуризм як окремий вид охоплює різні сфери діяльності — від презентації традиційної народної культури шляхом організації виставок-ярмарок, фестивалів, проведення майстер-класів майстрів декоративно-прикладного мистецтва тощо до формування соціально-економічної інфраструктури краю. У сучасних умовах саме цей вид туризму здатний реально допомогти малим населеним пунктам України вижити, адже вони своєю етнокультурною специфікою притягують до себе вітчизняного і зарубіжного туриста. У своїх доповідях учасники конференції підняли пласт малодосліджених питань щодо розвитку туристичної галузі, демонструючи, що поряд з культурно-пізнавальним, ностальгійним та зеленим, етнічний туризм має кардинально відмінну і затребувану на сучасному ринку туристичних послуг ресурсну основу, тому здатен заповнити окрему нишу і сформувати оригінальний туристичний продукт.

Молодими вченими — представниками всіх регіонів України, на конференції було окреслено актуальну тематику, яка не залишила сумніву, що наша держава має потужну ресурсну основу та значні перспективи для розвитку етнічного туризму зважаючи на розмаїтій етнічний склад населення. Проте розвиток цього виду туризму в різних регіонах держави має свої особливості. За умов раціональної державної політики та ініціатив місцевої влади можна інтегрувати такі ресурси і формувати атрактивні продукти етнотуризму в усіх областях України. Поряд з цим, етнотуристична галузь є специфічним і досить складним об'єктом державного управління. Етнічний туризм вимагає безпосереднього державного регулювання з метою підтримки пріоритетних напрямів туристичної діяльності, зміцнення матеріально-технічної бази етнотуризму, підвищення рівня життя громадян, створення додаткових робочих місць, збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів, підвищення іміджу держави на світовому рівні.

Отож, наукові пошуки молодих вчених були спрямовані на визначення місця і ролі етнічного туризму в структурі задекларованих на державному рівні видів туризму, окреслення ключових напрямків його становлення, дослідження тенденцій розвитку народного декоративно-ужиткового мистецтва, кулінарних традицій, самобутніх звичаїв, відновлення місцевих пам'яток культури з метою формування туристично-привабливого іміджу як внутрішніх регіонів України, так і її позиціювання на міжнародному ринку туристичних послуг.

Учасниками конференції прийнято резолюцію із практичними пропозиціями щодо розвитку етнічного туризму, закріплення його статусу на законодавчому рівні, створення механізмів державного регулювання та вирішення низки актуальних питань, пов'язаних з організацією цього виду туризму. Сподіваємося, що думки молоді будуть почуті урядовцями та підтримані громадськістю країни.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

<i>Батьковець Галина Андріївна</i>	к. е. н., доцент, Львівська комерційна академія
<i>Бегей Оксана Ігорівна</i>	к. і. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Берест Роман Ярославович</i>	к. і. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Білецький Едуард Володимирович</i>	к. т. н., доцент, Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
<i>Біль Марта Романівна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Боляновська Дарія Степанівна</i>	к. т. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Бомба Мирослав Ярославович</i>	д. с.-г. н., професор, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Бочан Ігор Омелянович</i>	ректор Львівського інституту економіки і туризму, д. е. н., професор, Заслужений працівник освіти України, Академік академії вищої школи України, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Булик Наталія Михайлівна</i>	к. і. н., Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
<i>Бурак Євгенія Ільківна</i>	зав. лабораторії, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Васильчик Світлана Василівна</i>	д. е. н., професор, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Вентка Раїса Андріївна</i>	к. і. н., доцент, Львівського інституту економіки і туризму
<i>Вітер Олександра Миколаївна</i>	к. п. н., викладач, Львівського інституту економіки і туризму
<i>Гальків Любов Іванівна</i>	к. е. н., доцент, Львівської комерційної академії
<i>Гелей Людмила Олегівна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Герасименко Віктор Григорович</i>	к. е. н., доцент, Одеський державний економічний університет
<i>Гошко Маркіян Орестович</i>	к. т. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Гуляк Оксана Богданівна</i>	к. п. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Гущак Олена Миколаївна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Дідович Іван Іванович</i>	к. е. н., доцент, Національний лісотехнічний університет України

<i>Житник Ксенія Андріївна</i>	ст. гр. ТХ-06, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Жолинська Галина Мирославівна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Жук Валентина Анатоліївна</i>	к. т. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Жук Юрій Тимофійович</i>	д. т. н., професор, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Задорожний Іван Михайлович</i>	к. т. н., професор, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Зайцева Ганна Юріївна</i>	к. б. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Засєць Наталія Олегівна</i>	к. е. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Зінь Любомира Михайлівна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Івашків Лариса Ярославівна</i>	к. б. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Караван Юрій Володимирович</i>	к. ф.-м. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Квік Маріанна Ярославівна</i>	викладач, Львівський національний університет ім. І. Франка
<i>Козак Галина Юріївна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Крапівіна Галина Олексіївна</i>	к. держ. упр., Донецький інститут ринку та соціальної політики
<i>Крачковський Володимир Вікторович</i>	к. е. н., доцент, Донецький інститут туристичного бізнесу
<i>Кучинська Ірина Василівна</i>	к. б. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Лащук Іван Петрович</i>	к. е. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Лихолат Євген Олексійович</i>	к. е. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Лихолат Наталія Євгенівна</i>	викладач, Львівський державний університет внутрішніх справ
<i>Луців Наталія Василівна</i>	к. т. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Лядик Олег Ігорович</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Магорівська Галина Ярославівна</i>	к. т. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Максимець Олександра Богданівна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Миськів Галина Василівна</i>	к. е. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Муравська Світлана Василівна</i>	к. і. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму

<i>Озимок Галина Володimiрівна</i>	к. т. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Осміловська Надія Володимиривна</i>	викладач, Львівська комерційна академія
<i>Павлишин Маріанна Львівна</i>	к. т. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Панасюк Катерина Андріївна</i>	викладач, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського
<i>Парійчук Каріне Рубенівна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Пітин Мар'ян Петрович</i>	к. фіз. вих., Львівський державний університет фізичної культури
<i>Поплавський Василь Григорович</i>	д. е. н., професор, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Сеник Леся Ярославівна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Степура Тетяна Михайлівна</i>	к. е. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Стоколос-Ворончук Оксана Олександрівна</i>	к. філол. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Стручок Наталія Миколаївна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Сусол Наталія Ярославівна</i>	к. т. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Толчинський Юрій Абрамович</i>	к. т. н., доцент, Національний технічний університет «ХПІ»
<i>Хмілярчук Наталія Семенівна</i>	к. п. н., Львівський інститут економіки і туризму
<i>Цап'як Віктор Миронович</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Цегелик Григорій Григорович</i>	д. ф.-м. н., професор, Львівський національний університет ім. Івана Франка
<i>Цимбала Ольга Стефанівна</i>	викладач, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Цимбалюк Віктор Миколайович</i>	к. с.-г. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Цимбалюк Микола Федотович</i>	к. с.-г. н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму
<i>Цюпко Ірина Володимиривна</i>	к. е. н., Львівський національний університет внутрішніх справ
<i>Чопик Олександр Володимирович</i>	викладач, Національний лісотехнічний університет України
<i>Штангрет Андрій Михайлович</i>	к. е. н., доцент, Українська академія друкарства

ВІСНИК

Львівського інституту економіки і туризму

Головний редактор: *Бочан І. О.*

Літературний редактор: *Берест Р. Я., Муравська С. В.*

Комп'ютерне верстання та дизайн обкладинки: *Василишин Т. М.*

Свідоцтво про державну реєстрацію
KB № 12765-1649Р

Вісник є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора чи кандидата наук (затверджено постановою президії ВАК України від 10 березня 2010 р. № 1-05/2) (галузь наук 08 — *Економічні науки для спеціальностей 08.00.02 — Світове господарство, 08.00.04 — Економіка та управління підприємствами, 08.00.06 — Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища*).

Підписано до друку 04.05.11. Формат 70x100/16.

Папір офсетний. Гарнітура «Таймс Нью Роман».

Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 26,44.

Наклад 300. Замовлення № 04-05/11.

Львівський інститут економіки і туризму
79007, м. Львів, вул. Менцинського, 8
Тел.: 8(032)72-68-80, 8(032)294-95-78,
тел./факс: 8(032)72-20-94,
e-mail: lebk@org.lviv.net
nviddil@i.ua

Друк ТзОВ «Компанія «Манускрипт»»
79008, м. Львів, вул. Руська 16/3
Тел./факс. (032) 261-51-00